SOUDOBÉ DĚJINY

ročník VII/1-4

1-2/2003

Předplatné na ročník X (2003), tj. 4 čísla:

250,– Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,
290,– Kč (včetně poštovného) pro instituce.
Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,– Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku X (2003).

Předplatné pro zahraničí:
45 euro (včetně poštovného) pro jednotlivce,
60 euro (včetně poštovného) pro instituce.

Cena 68,– Kč za jedno číslo.

Objednávky přijímá:
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,
tel.: 257 531 122
257 533 036
fax: 257 531 121
E-mail: sodejiny@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210–7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR.
Obálka Alena Nievaldová.
Resumé přeložil Derek Paton.
Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.
Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.
© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 2002

SOUDOBÉ DĚJINY

X / 1-2

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma PE 6387 | 10. 2003.

REDAKČNÍ KRUH:

Eva Broklová, Milan Drápala, Drahomír Jančík, Stanislav Kokoška, Jan Měchýř, Derek Paton, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejdánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Vilém Prečan, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

REDAKCE:

Milan Drápala (vedoucí redaktor)
Ela Nauschová

AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY PRAHA
KNIHOVNA

01280/04

KNIHOVNA AV ČR
PE 6387
10 (2003) č. 1-4
1280/04

Autoři

Vojtech Čelko (1946)
vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, věnuje se českým a slovenským dějinám od roku 1945 ve středoevropském kontextu.

Bořivoj Čelovský (1923)
v letech 1948–1989 žil v exilu, kde vystudoval historii a působil v Kanadě na různých federálních ministerstvech. Zabývá se především německou politikou vůči Československu v letech 1938–1945 a československým protikomunistickým exilem, jak o tom svědčí například knihy *Mnichovský syndrom* a *Politici bez moci* (obě Šenov u Ostravy 2000).

Josef Forbelský (1930)
literární historik a překladatel, dříve vedoucí a nyní externí spolupracovník španělského oddělení Ústavu románských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Věnuje se literaturám španělsky mluvících zemí, publikoval mimo jiné přehledovou monografii *Španělská literatura 20. století* (Praha 1999).

Eva Hahnová (1946)
od roku 1968 žije ve Spolkové republice Německo, momentálně působí jako historička a publicistka na volné noze. Zabývá se dějinami komunismu, moderním nacionalismem, moderním českým politickým myšlením a v poslední době zejména historií sudetských Němců a jejich vztahů s Čechy. Této oblasti věnovala publikace *Sudetoněmecký problém: Obtížné loučení s minulostí* (Praha 1996, Ústí nad Labem 1999) a *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání* (společně s Hansem Henningem Hahnem, Praha 2002).

Vlastimil Hála (1951)
vědecký pracovník Filozofického ústavu AV ČR v Praze. Věnuje se zejména etické problematice v dějinách filozofie. Autor práce *Impulsy Kantovy etiky* (Praha 1994) a řady časopiseckých článků z oblasti dějin filozofie i filozofie současné (Bolzano, Brentano, Hösle, Habermas aj.).

Pavel Hradečný (1938)
vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR v Praze. Zabývá se studiem moderních balkánských dějin, spoluautor *Dějin Řecka* (Praha 1998).

Blahoslav Hruška (1976)
postgraduálně studuje na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze a zabývá se německými a rakouskými dějinami.

Karel Kaplan (1928)
v letech 1976–1989 v německém exilu, poté vědecký pracovník a nyní externí spolupracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Přední odborník na poválečné dějiny Československa, jimž věnoval řadu prací publikovaných doma i v zahraničí, například *Největší politický proces: „M. Horáková a spol."* (Praha – Brno 1995), *Pět kapitol o Únoru* (Brno 1997) nebo ve dvou dílech *Kořeny československé reformy 1968* (Brno 2000 a 2002).

Josef Kašpar (1946)
od roku 1970 působí v Itálii, je redaktorem italské rozhlasové stanice RAI, spolupracuje s rozhlasem BBC a listy *Mladá fronta Dnes* a *Respekt*.

Marian Kratochvíl (1952)
afrikanista, pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Zabývá se chorvatsko-slovenskými vztahy.

Jiří Křesťan (1957)
archivář a historik, vedoucí oddělení Státního ústředního archivu v Praze. Zabývá se dějinami komunismu a socialismu v českých zemích, zvláště pak osobností Zdeňka Nejedlého, jemuž věnoval studii *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého* (Praha 1996).

Bedřich Loewenstein (1929)
do roku 1970 vědecký pracovník Historického ústavu ČSAV v Praze, v letech 1979–1994 profesor moderních dějin na Svobodné univerzitě v (Západním) Berlíně. Zabývá se vybranými tématy novodobých evropských dějin od 18. století, především občanskou společností. Česky publikoval mimo jiné *Projekt moderny* (Praha 1995).

Jaromír Navrátil (1926)
v 70. a 80. letech pracoval jako dělník, od roku 1993 externí spolupracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Zabývá se dějinami československé armády a „pražským jarem" (1968–1969), ve spolupráci s Jitkou Vondrovou připravil k vydání šest svazků dokumentů ediční řady „Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970".

Jiří Pešek (1954)
profesor a vedoucí katedry německých studií v Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Je spoluautorem několika knih a autorem řady článků a studií, převážně z oblasti kulturních dějin od středověku po současnost.

Michal Reiman (1930)
emeritní profesor politologie a moderních východoevropských dějin na Svobodné univerzitě v Berlíně, nyní působí v Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Specialista v oboru světových dějin a dějin Sovětského svazu. Naposled publikoval práci *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí* (Praha 2000).

Jakub Vít (1971)
pracovník velvyslanectví Spojených států v Praze, vzděláním historik a politolog. Svůj odborný zájem soustřeďuje na rozvojový svět, především Afriku a Asii.

Jitka Vondrová (1953)
od roku 1991 vědecká pracovnice Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, kde se věnuje především přípravě ediční řady dokumentů „Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970".

Abadi Woldekiros (1955)
pochází z Etiopie. Absolvent Vysoké školy ekonomické v Praze, nyní postgraduálně studuje mezinárodní politické vztahy na Fakultě mezinárodních vztahů Střediska mezinárodních studií Jana Masaryka v Praze.

Tomáš Zahradníček (1971)
od roku 2003 šéfredaktor časopisu *Dějiny a současnost*, zajímá se zejména o opomíjená témata moderních, respektive soudobých dějin. Knižně vydal studii *Jak vyhrát cizí válku: Češi, Poláci a Ukrajinci 1914–1918* (Praha 2000).

Obsah

Studie a články

Abadi Woldekiros — Tendenční neutralita
Československý zbrojní průmysl a italsko-habešský konflikt 9

Jakub Vít — V roli exportéra „věci komunismu"
Československo a subsaharská Afrika 1948–1962 29

Pavel Hradečný — Zdrženlivý internacionalismus
Občanská válka v Řecku a československá materiální pomoc Demokratické armádě Řecka 58

Blahoslav Hruška — Německé potíže s minulostí
Vergangenheitsbewältigung na příkladě osoby a díla Leni Riefenstahlové 93

Recenze

Bedřich Loewenstein — Náročný pokus
Karel Kramář v ideologických souřadnicích doby 107

Jiří Křesťan — „Dlouhý pochod" na československý způsob
Stále podnětná syntéza o cestě komunistů k moci 111

Eva Hahnová — Anatomie československé strnulosti v roce 1956 122

Jiří Pešek — O etnických čistkách v poválečné středovýchodní Evropě 126

Michal Reiman — Nevšední ruský příspěvek k dějinám sovětského bloku 132

Tomáš Zahradníček — Erichu, nech nás trpělivě pracovat 140

Josef Forbelský — Uvolnění z ideologického diktátu 147

Vlastimil Hála — Plastický portrét zakladatele fašismu 151

Marian Kratochvíl — Izraelské dějiny v ledabylém zpracování a překladu . . 157

Diskuse

Jaromír Navrátil, Jitka Vondrová — Čtyři jednou ranou 160

Stanislav Sikora, Miroslav Londák, Elena Londáková — Niekoľko poznámok k recenzii *Predjaria* – knihy o šesťdesiatych rokoch na Slovensku 169

Kronika

Vojtech Čelko, Josef Kašpar — Jiří Pelikán a jeho osobný archívny fond v Ríme 173

Bořivoj Čelovský — Výstava K 2001 181

Anotace 183

Informace o bibliografii k soudobým dějinám 196

Archiv soudobých dějin

Karel Kaplan — Zprávy z cely Milady Horákové 199

Resumé 231

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
spolu se Slezským ústavem Slezského zemského muzea
vydal v roce 2002
tyto dvě zajímavé publikace:

Tendenční neutralita

Československý zbrojní průmysl a italsko-habešský konflikt

Abadi Woldekiros

Předkládaná studie si klade za cíl na základě analýzy exportu československých zbrojovek osvětlit méně známou kapitolu zahraniční politiky Československa v polovině třicátých let minulého století – její vztah k Habeši (dnešní Etiopii) vpředvečer a během válečného konfliktu východoafrického císařství s fašistickou Itálií. Získané poznatky podle mého názoru opravňují k tvrzení, že politika přísné neutrality, kterou pražská vláda zastávala, byla motivována jejími vlastními zájmy ve středoevropském prostoru, spjatými se snahou nepohněvat si Itálii, a ve skutečnosti se obrátila proti napadené Habeši.[1]

---

1 Studie vychází především z dokumentů uložených v podnikovém archivu firmy Škoda, v Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR a bývalém Archivu Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ (nyní ve Státním ústředním archivu). Kromě toho se opírá o dobový tisk a nepočetné publikace, které se tématu tak či onak věnovaly. Jako významný zdroj informací posloužila kniha Adolfa Parlesáka *Habešská Odyssea: Čech ve službách habešského císaře* (Praha, Toužimský – Moravec 1948). Historické práce a edice pocházející z komunistického období, které se k tématu vztahují, jsou více či méně poznamenány tehdejšími ideologickými postuláty, přesto je nelze v daném případě úplně pomíjet. Platí to například pro následující publikace: GAJANOVÁ, Alena: *Dvojí tvář: Z historie předmnichovského fašismu*. Praha, Naše vojsko 1962; TÁŽ: *ČSR a středoevropská politika velmocí 1918–1938*. Praha, Academia 1967; KVAČEK, Robert: *Nad Evropou zataženo: Československo a Evropa 1933–1937*. Praha, Svoboda 1966; BARTNICKI, Andrzej: *Pierwszy front II wojny światowej*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1971; TÝŽ: *Historia Etiopii*. Warszawa, Ossolineum 1987; DEÁK, Ladislav: *Zápas o strednú Európu 1933–938: Politicko-diplomatické vzťahy*. Bratislava, Veda 1986; BYSTRICKÝ, Valerián: *Kolektívna bezpečnosť alebo neutralita: Balkánske štáty a vytváranie záruk bezpečnosti v 30. rokoch*. Bratislava, Veda 1981. Ze současné české historické produkce mohla studie ve velmi omezené míře čerpat z následujících publikací: DEJMEK, Jindřich: *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta. Studie z dějin československé zahraniční politiky v letech 1936–1938*. Praha, Karolinum 1998; KLIMEK, Antonín – KUBŮ, Eduard: *Československá zahraniční politika 1918–1938*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1995; KLIMEK, Antonín: *Velké dějiny zemí Koruny české*, sv. 14: *1929–1938*. Praha, Paseka 2002.

V letech druhé světové války se rozšířil názor, že československé dodávky válečného materiálu pomohly Habeši v její obraně proti italskému agresorovi a také že Československo podporovalo Habeš na diplomatickém poli. Císař Haile Selassie například 10. srpna 1942 napsal Edvardu Benešovi: „Nemůžeme zapomenout, že Vaše Excelence sympatizovala s Etiopií v době, kdy byla tato beze zbraní a napadena fašistickou Itálií. Přestože pro přátelsky smýšlející země bylo politicky velmi obtížné zásobovat Etiopii válečným materiálem, Československo ignorovalo tyto potíže a podalo utištěné zemi ruku s dodávkami tohoto materiálu. Obvinění vznesená agresorem nepohnula s Československem ani o píď...“[2] A prezident Edvard Beneš zase napsal ve svých *Pamětech*: „Marně, ač skoro zoufale, jsme se pokoušeli v září 1935 v Ženevě tento všeobecný úpadek zadržet ostrým vystoupením proti útoku Itálie na Habeš a prohlášením sankcí proti Mussolinimu zarazit fašistické násilníky. (...) Já osobně jsem tehdy poskytl plnou podporu Společnosti národů a jako předseda [Valného] shromáždění Společnosti [národů] jsem bez rezerv a vydatně přispíval Siru Samuelovi Hoarovi v jeho akci pro uplatnění sankcí proti útočníkovi.“[3] Následující rozbor ukáže, zda věci vypadaly opravdu tak, jak bylo uvedeno v předchozích dvou citacích.

Prubířský kámen evropské bezpečnosti

Dlouhodobý italsko-habešský konflikt, který vyvrcholil ozbrojeným střetnutím od října 1935 do května 1936, se stal prubířským kamenem systému kolektivní bezpečnosti, o němž se tehdy v Evropě tolik mluvilo. Vzhledem ke konfliktu postupně vykrystalizovaly protikladné zájmy dvou velmocí, Francie a Velké Británie, jimž se musela tak či onak přizpůsobovat československá politika, kormidlovaná Edvardem Benešem. Jednoduše řečeno, francouzská vláda podporovala Benita Mussoliniho, aby tak oslabila svého britského rivala v Africe a na Blízkém východě a současně aby si naklonila svého fašistického souseda; Velká Británie naproti tomu spatřovala v italské agresi přímou hrozbu svému koloniálnímu panství v Africe a cestě do Indie.

Československo, které sehrávalo významnou roli ve stále exponovanější oblasti střední Evropy, hledělo s obavami na konflikt, rozrůstající se z odlehlé regionální záležitosti do rozměrů prvořadého evropského problému. Československá zahraniční politika stanula tváří v tvář dilematu, v němž se křížila loajalita vůči jejímu hlavnímu spojenci s oddaností principům mezinárodního práva, vtěleným do Paktu Společnosti národů: Itálie svou agresí porušila ustanovení paktu, přesto však těžila z podpory Paříže (s níž Praha sdílela eminentní zájem na zachování *statu quo* ve středu Evropy); naopak Londýn odsuzoval italský vpád s poukazem na Pakt Společnosti národů, činil to ovšem výlučně s ohledem na své vlastní zájmy (jejichž těžištěm zdaleka nebylo

---

2 *Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR*, Praha (dále *AMZV ČR*), fond Londýnské archivy, Politické věci, box 65 – Etiopie. Citace z dopisu je překladem z amharského originálu. Etiopie se v minulosti označovala jako Abyssinie nebo (častěji) počeštěným výrazem „Habeš“.

3 BENEŠ, Edvard: *Paměti: Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. Praha, Orbis 1947, s. 43 a 19.

Československo ani střední Evropa). Pod vlivem francouzského postoje a zhoršující se situace v bezprostředním sousedství (maďarský revizionismus, snahy nacistického Německa o přivtělení Rakouska a rizika z toho plynoucí) se nakonec tvůrci československé zahraniční politiky zachovali podle přísloví o košili a kabátu. Pěstování přátelských vztahů s Itálií do budoucna přisoudili maximální důležitost, s přesvědčením, že prospěch z této investice výrazně převáží nad případnými škodami utrpěnými na vztazích se vzdálenou africkou zemí a na morální dimenzi mezinárodní politiky.

Průběh války a vítězství Itálie odkryly všechny slabé stránky Společnosti národů a mezery, díky kterým mohl agresor dosáhnout svých cílů, aniž by – striktně vzato – přestoupil zákony mezinárodního práva. Tento konflikt, a zejména způsob jednání ze strany velmocí měl být varováním. Měl se stát lekcí pro malé národy, které byly ve skutečnosti často hračkami v rukou jejich politiků. Benešovo snažení, aby společenství malých národů (ztělesněné v Malé dohodě) hrálo ve „velmocenském pokeru" jako rovný s rovnými, se co nevidět ukázalo jako iluzorní. Závratný vír událostí zanedlouho zamíchal s politickými kartami tak divoce, že Československo, budující architekturu bezpečné a mírové Evropy, se ocitlo pod jejími troskami – v roli oběti, marně se dovolávající pomoci a solidarity. Na podzim 1938 se československým diplomatům dostávalo z Paříže a Lodýna podobně neutěšených odpovědí jako v létě 1935 diplomatům Habeše z Prahy.

Československo-habešské vztahy

Navzdory proklamované neutralitě se Československo stalo jedním z nepřímých účastníků italsko-habešského konfliktu v rovině politické a diplomatické, ale také vojenské.

Československo s Habeší před druhou světovou válkou neudržovalo diplomatické vztahy, československé zájmy – především zájmy malé československé kolonie v Habeši – hájilo velvyslanectví Francie v Addis Abebě. V prosinci 1934 byla, zvláště za přispění některých československých kolonistů v Habeši, podepsána dlouho připravovaná obchodní dohoda; k její ratifikaci ze strany ČSR však nikdy nedošlo v důsledku italsko-habešského konfliktu. Ze stejného důvodu nebyl v Addis Abebě zřízen ani předpokládaný československý konzulát.

Československé zboží bylo v Habeši známé, avšak přes snahy československých občanů v této africké zemi se o Habeš výrazněji nezajímala žádná československá firma. Nebylo totiž snadné proniknout na africké trhy, bedlivě střežené koloniálními mocnostmi. Jako nejdostupnější se jevily právě trhy ve dvou nezávislých státech Afriky – Libérii a Habeši. Výrobky do druhé z nich se dostávaly většinou prostřednictvím exportních firem z Hamburku a Vídně; jednalo se převážně o kuchyňské zboží, sklo, textil, boty a porcelán.[4] Výjimku tvořily zbrojně-inženýrské firmy, které pronikaly do Habeše vlastní cestou, což svědčí o vysoké kvalitě tohoto odvětví československého průmyslu.

---

4 Viz *AMZV ČR*, sekce IV, karton 1216, číslo 50580/30-IV/5, 75838/33.

Československé zbraně

Jestliže co do politického vlivu nemohlo Československo soupeřit s nejvýznamnějšími státy, ve výrobě, a zejména exportu zbraní představovalo velmoc. Československé zbraně a munice byly ve světě velmi příznivě hodnoceny a jejich vývoz i podíl na světových trzích se stále zvyšoval. V letech 1934 a 1935 dosáhl 21,1, respektive 24,5 procenta z celkového světového exportu těchto produktů. Československo se tak dostalo v tomto směru dokonce na první místo v celosvětovém měřítku.[5]

Obchod se zbraněmi v první Československé republice se řídil zákonem 418 Sb. z roku 1920. Podléhal vládnímu souhlasu, po jehož udělení mohli výrobci prodávat zbraně pouze legálním vládám. Největším producentem i exportérem zbraní byl koncern Škodovy závody Plzeň, následován státním podnikem Zbrojovka Brno.[6] Tříčtvrtinový podíl ve Zbrojovce měl československý stát, ve Škodovce část akcií vlastnila francouzská zbrojní firma Schneider et Cie. Ani jedna z těchto firem tudíž nemohla přijímat zcela nezávislá rozhodnutí. Mezi Zbrojovkou Brno a Škodou Plzeň rovněž existovalo přímé spojení, neboť posledně jmenovaný podnik měl dvacetiprocentní podíl v zásobách Zbrojovky a představitelé Škodovky byli členy její správní rady a výkonného výboru. Na základě vzájemné dohody obě firmy mezi sebou nesoutěžily a orientovaly se na speciální výrobní programy. Pěchotní zbraně se vyráběly ve Zbrojovce, těžké zbraně v plzeňské Škodovce. Třetím podnikem, jímž se studie zabývá v souvislosti s vývozem zbraní do Habeše, je vlašimská firma Sellier & Bellot. Pro přehlednost se obchodními transakcemi těchto podniků zabýváme odděleně, vždy se zohledněním kontextu mezinárodní politiky a československé diplomacie.

Aktivity firmy Sellier & Bellot

Podle existujících materiálů první dodávka zbraní pro Habeš, které vyrobila „továrna na sirky a náboje Sellier & Bellot", opustila Československo v roce 1928. Obsahovala většinou munici menšího kalibru – náboje do pušek značky Winchester a do flobertek a rozbušky. Partnerskou firmou byla firma Krob-Freres v Dire-Dawa, jejímiž vlastníky byli československí občané. Dovoz zbraní do Habeše byl neobyčejně složitou záležitostí, která závisela na postoji francouzských úřadů kontrolujících přístav v Džibuti a jedinou železniční trať, jež tehdy spojovala vnitrozemí s mořem. Zatímco první dodávky firmy Sellier & Bellot dorazily na místo určení bez problémů, dodávky z let 1929 a 1930 se setkaly se značnými obtížemi, neboť výše zmíněná firma nedostala potřebné osvědčení. Důvodem byla dohoda týkající se kontroly dovozu zbraní a mu-

---

5 FRANĚK, Otakar: *Zbraně pro celý svět: Zahraniční obchod zbraněmi a municí z koncernu brněnské Zbrojovky mezi dvěma válkami*. Brno, Blok 1970, s. 10, 11, 19.

6 Údaje o obchodních transakcích mezi Zbrojovkou Brno a Habeší pocházejí z výše zmíněných archivů a z knihy Otakara Fraňka. Podle informací získaných z podnikového archivu Zbrojovky byly veškeré materiály týkající se Etiopie shodou okolností zničeny při jakési přírodní katastrofě. Důležité dokumenty byly prý rovněž uloženy v registru 2. sekce ministerstva národní obrany ve Vojenském historickém archivu v Praze. Ať je tomu jakkoli, až na zanedbatelné výjimky tyto materiály zde chybějí.

nice do Habeše z 21. srpna 1930, která rovněž vyžadovala písemné potvrzení ze strany habešské vlády. Francouzské úřady zakázaly podobné dodávky přes Džibuti, dokud dohoda nenabude účinnosti.[7]

Firma Sellier & Bellot se však těmito těžkostmi nedala odradit a přes obstrukce francouzských celních úřadů dodala v první polovině třicátých let soukromým obchodníkům na základě různých dohod loveckou a sportovní munici. Počátkem roku 1935, poté co si ověřila postavení firmy, uzavřela s ní habešská vláda dohodu o dodávce čtyř milionů ostrých nábojů do vojenských ručnic v celkové hodnotě milion tři sta dvaadvacet tisíc francouzských franků. K transakci však nakonec nedošlo. Pětadvacátého března se sice ministerstvo obrany vyjádřilo, že proti danému vývozu nemá námitky, avšak 20. dubna 1935 vzalo své rozhodnutí zpět. Z dostupných materiálů týkajících se kompenzace škod utrpěných firmou Sellier & Bellot vyplývá, že ministerstvo obrany jednalo na základě „podnětu či přání a požadavků tehdy převládajících" na ministerstvu zahraničních věcí. Záležitost byla natolik vážná, že se dokonce objevil návrh upozornit italské velvyslanectví na potíže, s nimiž se československé úřady budou muset vyrovnat v případě takovéto odpovědi (byl ovšem zamítnut).[8]

Aktivity brněnské Zbrojovky

Největším vývozcem československých zbraní do Habeše byla Zbrojovka Brno. V roce 1929 Zbrojovka ukončila platnost krátkodobé kartelové smlouvy s belgickým zbrojním koncernem Herstal, podepsané v roce 1927, jejímž cílem bylo získání celosvětového monopolu na výrobu ručnic. Podle této smlouvy patřil Habeš do sféry vlivu koncernu Herstal.[9] V květnu 1930 představitel Zbrojovky, inženýr Potěšil odjel do Habeše, aby se na místě ujistil o možnostech a podmínkách obchodování. Do října informoval vedení podniku, že zájem o zbraně je v Habeši značný, ale že je třeba mít dovozní licenci a že ceny musí být nízké. Doporučil proto nejdříve dovážet pušky značky Mannlicher a munici ze skladů ministerstva obrany. Když však Zbrojovka zahájila v roce 1931 jednání v této věci, uvědomila si záhy, že kvůli špatné finanční situaci Habeše existuje jen malá naděje na uzavření nějakých brzkých obchodních transakcí.[10]

Jednání byla obnovena teprve v roce 1933 na popud habešské vlády. Její armáda byla v katastrofální situaci. V zemi sice působili belgičtí a švédští vojenští instruktoři, ti však zajišťovali pouze výcvik císařské gardy. Z technického hlediska jedině tato garda splňovala požadavky na moderně vyzbrojenou a vycvičenou vojenskou formaci. Zbrojovka Brno měla relativně spolehlivé informace o stavu zbytku habešské armády

---

7 *AMZV ČR*, sekce IV, karton 527, Abyssinie, 1930, č. 94605, 151754. Alternativou byla cesta karavanem, to však bylo zdlouhavé, nebezpečné a také hodně drahé.

8 *Tamtéž*, karton 481, Vojenské věci, Abyssinie, č. 9089/35, dopis firmy Sellier & Bellot z 1.4.1935; *Vojenský historický archiv*, Praha (dále *VHA*), 2. oddělení ministerstva národní obrany (MNO), č. 5413/3 11, č. 38898/1.25.

9 FRANĚK, O.: *Zbraně pro celý svět*, s. 17.

10 *Tamtéž*, s. 99 n.

– pokud se tento termín dá vůbec použít v souvislosti se špatně vyzbrojeným a neorganizovaným davem.[11]

V listopadu 1933 navštívil československé velvyslanectví v Paříži Beratschen Yadete, zplnomocněný habešskou vládou k jednání o koupi zbraní. Československá vláda dala k jednání souhlas. Zbrojovka však odmítla zakázku na pět tisíc pušek a pět tisíc mauserovek s doplňky stejně jako na tři miliony nábojů pod záminkou, že Habeš patří do sféry vlivu koncernu Herstal – přestože (jak již bylo konstatováno) dohoda o rozdělení sfér vlivu již pozbyla platnosti.[12] Nakonec obě strany začaly znovu jednat o koupi dvou tisíc čtyř set automatických pušek (typ 29) a navzdory problémům dospěly k dohodě, že tyto zbraně z pověření habešské vlády převezmou československé vojenské úřady za podmínek platných pro československou armádu.[13]

Na žádost habešské vlády z 8. srpna 1934 pracovala Zbrojovka rovněž na výrobě sto šedesáti lehkých a dvaadvaceti těžkých kulometů s termínem do konce roku 1934. Aby splnila požadavek na výrobu lehkých kulometů, využila firma přebytky, které měla ze zakázky pro Rumunsko. Ve srovnání s plněním jiných smluv se habešská zakázka neúměrně prodlužovala. Technická zpráva z listopadu 1934 uvádí jako konečný termín dodávky prosinec téhož roku, ale ještě k 28. prosinci bylo sestaveno pouze dvaadvacet těžkých kulometů. Lehké kulomety (typ 30) měly být hotovy k 18. únoru 1935, aby tak mohla být celá dodávka vypravena z Hamburku lodí do konce téhož měsíce. Nicméně toto zpoždění nebylo jediné. Z důvodů, které se na první pohled zdají nepochopitelné, vydalo ministerstvo národní obrany povolení k vývozu zbraní a munice[14] s datem až 18. března 1935. Zásilka byla vypravena následujícího dne – s výjimkou jednoho sta automatických pušek,[15] které byly dány do výroby v lednu, s tím že budou naloženy na loď v květnu 1935. Na příkaz vedení Zbrojovky však byly práce na sestavení a konečná kontrola těchto zbraní v polovině roku 1935 zastaveny. Firma měla na skladě dalších deset tisíc pušek (typ 98/29) připravených

---

11 Přesné údaje o habešské armádě nejsou známy, ale všeobecně se má za to, že zahrnovala dvě stě padesát tisíc mužů se zbraněmi (většinou tradičními, jako byly meče a mačety) a sto tisíc neozbrojených mužů, dvacet letadel, sedm až pětadvacet lehkých vojenských vozidel a sedm těžkých vojenských vozidel. Jednalo se o zastaralou vojenskou techniku, která se do země dostala vesměs v souvislosti s dřívějšími konflikty ve východní Africe. Itálie vstupovala do války nesrovnatelně lépe připravena, s téměř půlmilionovou armádou, moderní technikou a mnohem dokonalejšími plány. Více detailních údajů viz KALMER, Josef – HUYN, Ludwig: *Abyssinia*. Praha, Václav Petr 1935, s. 31; HRBEK, Ivan a kol. (ed.): *Dějiny Afriky*, 2. díl. Praha, Svoboda 1966, s. 445; KRUGLOV, L. L.: *Der bewaffnete Kampf der Völker Afrikas für Freiheit und Unabhängigkeit*. Berlin 1981, s. 118; FRANĚK, O.: *Zbraně pro celý svět*, s. 154.

12 *Podnikový archiv Škody Plzeň, státního podniku (PAŠ)*, depozitář Praha (DP), fond Joint-stock Company, Činnost managementu, vojenská korespondence, Rozličné cizí země, Operační seznam 011805, složka 9 (Etiopie); *tamtéž*, fond Generální ředitelství (GŘ), Zbrojovka Brno (Zbr.), korespondence, D (dopis)/10 652 ze 17.11.1933.

13 *AMZV ČR*, sekce IV, karton 481, dokument č. 6906/53, 125.798/34, 147 427/34, 148 239/34.

14 Exportní licence byla vydána pro dva miliony pušek typu Mauser, ráže 7,92 mm; pro 22 lehkých zbraní ZB model 30, ráže 7,92, posílených náhradními díly; pro 160 jednoduchých zbraní model 30, ráže 7,92, s náhradními díly; pro 12 krátkých zbraní model 24, ráže 7,92 a pro 100 automatických zbraní. *Tamtéž*, kvótovaný dok. č. 38 232/35 a kopie z MNO č. 10 743.

15 *Tamtéž*.

k expedici na základě eventuální zakázky z Habeše. O tom, že podobná zakázka byla v Brně přijata, jsem však nenašel žádný záznam, takže tyto pušky pravděpodobně nebyly nikdy naloženy na loď. Zacházení se zbraněmi, které byly doručeny na místo, předvedl v květnu 1935 O. Klemens, technik ze Zbrojovky.

Československé zbrojní embargo

Průtahy, zpoždění ve zhotovení zakázky a případné interní snahy zastavit výrobu (sestavení) pušek byly odrazem napjaté mezinárodní situace v první polovině roku 1935, a především snahy vyvarovat se přímého konfrontačního postoje vůči Itálii. Není bez zajímavosti, že československá vláda uzavřela tuto zakázku, aniž by ji konzultovala s Francií, která zakázala vývoz svých zbraní do Habeše 7. ledna 1935 – tedy přesně ve chvíli, kdy na základě tajného ujednání s Itálií dala Mussolinimu v Habeši volnou ruku.

Představa zisku a příležitost zbavit se starých nadbytečných pušek vedly počátkem roku 1935 vládu v Praze k tomu, že neodmítla přímo zakázky již schválené; vyostření situace a respekt vůči Itálii a Francii však nakonec přiměly vládu k tomu, že vydala příkaz zastavit veškeré vojenské dodávky do Habeše. Přesné datum tohoto zákazu není známo, protože se nepodařilo vystopovat příslušný dokument (jisté je, že ministerstvo zahraničních věcí se takto „iniciativně" projevilo v dubnu 1935). Určité náznaky však dovolují vyslovit přesvědčení, že vládní zákaz byl vydán nejpozději v polovině června 1935.

Celá záležitost byla přísně důvěrná, na veřejnost pronikly jen dohady a domněnky. Tak například *Lidové noviny* 19. června 1935 napsaly: „Československá vláda uvalila embargo na vývoz zbraní a munice do Habeše, a tak poskytla Itálii výhodnou pozici pro další jednání o středoevropském paktu. Je obtížné zjistit, kolik je na tomto tvrzení pravdy, především proto, že není známo, zda Československo vůbec vyváželo zbraně a munici do Habeše. Jedna věc je však jistá: ať už je tomu jakkoli, pokud se to stalo, nebylo to proto, aby se usnadnila realizace plánů italské vlády v Habeši, ale pouze proto, aby mohl být italsko-habešský konflikt snáze vyřešen, jak bylo schváleno Ligou národů. (...) A tak zprávy o podobné zvláštní pomoci Itálii (tyto zprávy pocházejí výlučně z italských zdrojů) jsou spíše zbožným přáním než skutečností. Je však nemyslitelné, že by Malá dohoda zaujala záporné stanovisko k Habeši jen proto, aby získala smlouvy ve střední Evropě..."[16] Navzdory útržkovitým informacím tak *Lidové noviny* odkryly – aby jej vzápětí loajálně popřely – skutečný důvod embarga, spočívající v úsilí naklonit si Itálii za každou cenu.

Snahu udržet celou záležitost v absolutní tajnosti dokazuje fakt, že československý velvyslanec v Paříži Štefan Osuský se o tomto zákazu dověděl teprve z rozhovoru se svým habešským kolegou. Je to tím pozoruhodnější, že většina korespondence a přátelských kontaktů souvisejících s dodávkami do Habeše se realizovala právě prostřednictvím československého velvyslanectví v Paříži.

---

16 *Lidové noviny*, (18.6.1935), zpráva ČTK z Paříže, s. 1.

Prvního července 1935 velvyslanec Osuský v kabelogramu určenému pro československé ministerstvo zahraničí reprodukoval vyjádření habešského velvyslance v Paříži jménem Hetopo, že československá vláda zakázala vývoz objednaných a řádně zaplacených zbraní a že velvyslanec žádá, aby tyto zbraně byly předány, jinak že je Habeš odsouzena k zániku. Habešská vláda byla zvláště překvapena způsobem, jakým československá vláda jednala, a poukázala přitom na podobný případ, když 7. ledna export zbraní do země zakázala Francie, aniž by o této skutečnosti habešskou vládu přinejmenším informovala. Hetopo současně navrhl, že odjede do Prahy celou věc urovnat.[17] Na tuto jasně formulovanou žádost odpověděl ministr zahraničních věcí Edvard Beneš takto: „Informujte prosím pana Hetopo, že ČSR nevyhlásila žádné všeobecné embargo na vývoz zbraní do Habeše či kamkoliv jinam. Naše vláda vydává povolení k vývozu v každém jednotlivém případě. A proto po vypuknutí konfliktu mezi Habeší a Itálií československá vláda ve snaze zachovat co možná nejdéle princip neutrality odmítla povolit vývoz zbraní do obou zúčastněných zemí. Pokud by byla informována v době, kdy byla přijata habešská objednávka, byla by upozornila na možné nebezpečí, že nebude v pozici vývoz schválit. Protože ani v Praze, ani v Addis Abebě neexistuje odpovídající reprezentace, nebylo možné habešskou vládu informovat. Příjezd velvyslance Hetopo do Prahy by naše stanovisko nezměnil."[18] Tato strohá odpověď se vyznačuje především hojně užívaným podmiňovacím způsobem, obsah však neodpovídá pravdě. Jediným důvodem zákazu vývozu zbraní do Habeše byl poměr k Itálii, což potvrzuje i skutečnost, že československá vláda o něm ihned vyrozuměla Řím.

Hetopo přesto na své poslání nerezignoval a 12. července zaslal Osuskému další kabelogram, v němž ho žádal o informaci, zda vývoz československých zbraní a munice byl zakázán bez výjimek. Habešský velvyslanec přitom poukazoval na fakt, že jeho vláda očekává čtyři miliony kusů munice, kterou si objednala před několika měsíci.[19] Odpověď náměstka ministra zahraničních věcí Kamila Krofty z 13. července byla krátká: „Zákaz vývozu bez výjimky, bez ohledu na datum uzavření transakce."[20] Přesto není možné s určitostí zjistit, která část zbraní a munice objednaných a zaplacených Habeší nebyla řádně doručena. S jistotou můžeme hovořit pouze o sto kusech automatických pušek a munice. Zejména právě nedostatek střeliva ostře pociťovala habešská armáda, jak potvrzuje svědectví Adolfa Parlesáka, který působil v zemi během bojů s Itálií v letech 1935 a 1936 jako vojenský poradce.[21] V sázce bylo nejen nesplnění objednávek, ale i fakt, že Habeš si nemohla objednat více zbraní.

---

17 *AMZV ČR*, kabelogram č. 336/35 z čs. velvyslanectví v Paříži na MZV do Prahy, doručen 1.7.1935.

18 *Tamtéž*, kabelogram č. 402/35 z MZV v Praze na čs. velvyslanectví v Paříži, odeslán 3.7.1935.

19 *Tamtéž*, kabelogram č. 345/35 z čs. velvyslanectví v Paříži na MZV, doručen 12.7.1935. Týkalo se to asi zbraní, které měla připravovat firma Sellier & Bellot.

20 *Tamtéž*, kabelogram č. 416/35 z MZV na čs. velvyslanectví v Paříži, odeslán 13.7.1935.

21 Viz PARLESÁK, A.: *Habešská odyssea*. Je prakticky nemožné určit množství zbraní a munice, které ČSR poskytla Habeši. Například Franěk ve své knize konstatuje, že v roce 1934 celkem 450 lehkých zbraní model 30 bylo vyvezeno do Habeše spolu s pěti miliony nábojů ráže 7,92 mm v hodnotě 11 milionů Kč. Tyto údaje figurují v tabulce registrující zbraně exportované Zbro-

Pátého července 1935 ministr zahraničních věcí Habeše Wolde Selassie Heruy adresoval svému resortnímu kolegovi Edvardu Benešovi osobní dopis, ve kterém žádal o vysvětlení, proč nebyl doručen zbytek objednaných zbraní, a připomínal – což zejména stojí za povšimnutí – že Francie dala k převozu těchto zbraní svolení.[22] Archivní záznam ze Škody Plzeň dokládá, že v té době se zástupce Zbrojovky Brno v Habeši B. W. Bohnenberger spojil telefonicky s ministerstvem zahraničí v Praze ve věci předání dopisu habešského císaře Benešovi, v němž panovník ujišťoval československého ministra o svém přátelství, přislíbil zintenzivnění hospodářských kontaktů, ale především apeloval na to, aby Československo nekladlo překážky případným nákupčím válečného materiálu pro Habeš.[23] Žádný takový dopis se však v archivech nepodařilo vystopovat; záznam se s největší pravděpodobností vztahuje k výše zmíněnému dopisu habešského ministra zahraničních věcí. V každém případě dospíváme ke zřejmému závěru: československá vláda zamítla všechny žádosti o schválení vývozu zbraní do Habeše.

Skutečná neutralita?

Habešská vláda se znovu pokusila získat alespoň nějaké zbraně 11. července 1935, kdy rozeslala vládám Československa, Francie, Velké Británie, Belgie, Švédska a Dánska nótu se žádostí, aby tyto země zrušily zákaz dovozu zbraní do Habeše. Odvolávala se v ní na mezinárodní ujednání z 21. srpna 1930, které dovolovalo kterékoli vládě dovážet zbraně a munici potřebnou k obraně země proti vnější agresi.[24] Beznadějnost situace Habeše se rovněž odráží v nótě doručené 12. srpna 1935 generálnímu tajemníkovi Společnosti národů Josephu Avenolovi habešským delegátem v tomto orgánu Begirondem Tecle Hawariatem: „Italská vláda, bez jakéhokoli ohledu na obnovená mírová jednání, i nadále posílá svá vojska do východní Afriky. V Habeši neexistují žádné továrny, ani národní, ani soukromé, na výrobu zbraní a munice. Habešská vláda dnes nemá možnost zajistit si prostředky na sebeobranu mimo své vlastní území, neboť všude naráží na zákaz vývozu zbraní. Je to skutečná neutralita? Dovolí Rada [Společnosti národů], aby pokračoval tento nerovný boj mezi dvěma členy Ligy národů, z nichž jeden má veškerou moc a je mu dovoleno soustředit své zdroje na přípravu svého útoku, zatímco druhý je slabý a mírumilovný, zachovává všechny mezinárodní dohody a nemůže si opatřit prostředky nutné k organizování obrany?“[25] Habešské nóty se nedočkaly odpovědi, a tak zůstali obyvatelé východoafrického císařství opuštěni, nuceni bránit se proti moderní italské vojenské technice zastaralými a primitivními zbraněmi.

---

jovkou do zahraničí v letech 1927–1939, ale nikde se neuvádí, kolik se vyvezlo do Habeše v roce 1935. Viz FRANĚK, O.: *Zbraně pro celý svět*, s. 167–169, dodatek č. 3.

22 *Státní ústřední archiv*, Praha (dále *SÚA*), A ÚV KSČ, Benešovy archivy, Abyssinie, kopie dopisu zaslaného Ministerstvem zahraničních věcí Habeše Edvardu Benešovi 5.7.1935.

23 *PAŠ*, PD, GŘ, Zbr., koresp., D 12 907.

24 PAPOUŠEK, Jaroslav: *Kronika československé a světové politiky za rok 1935*. Praha, Orbis 1936, 11.7.1935, s. 125.

25 *Tamtéž*, 12.8.1935, s. 150.

Postup Československa v této souvislosti nemůže být omlouván okolností, že nejednalo nezávisle a že se vlastně jenom zapojilo do mezinárodního politického konsenzu vůči oběma stranám konfliktu. Svou zahraniční politiku formulovalo pod tíží vážného dilematu mezi étosem Společnosti národů – v níž začaly převažovat hlasy volající po zaujetí radikálnějšího stanoviska vůči Itálii, demonstrativně se připravující na ozbrojený útok proti Habeši – a mezi vlastními životně důležitými národními zájmy v rámci středoevropské politiky. Z pohledu Beneše a dalších československých politiků, silně ovlivněných Francií, mohla rozhodující úlohu v tomto prostoru sehrát právě Itálie. Právě přecenění role Itálie odvádělo československou politiku od principů Společnosti národů, když se rozhodla zachovávat neutralitu. Ve skutečnosti se totiž jednalo o tendenční, jednostrannou neutralitu, neboť byla koneckonců v zájmu Itálie. Československo vyhlášením neutrality a svým celkovým postojem tak vlastně začalo bezděčně urovnávat cestu vývoji, jenž nakonec vyústil v září 1938 a březen 1939 – mnichovskou dohodu i okupaci země.

Beneš o svém rozhodnutí zachovávat neutralitu informoval kabelogramem z 26. července 1935 československá velvyslanectví v šestnácti evropských městech. S ohledem na závažnost tohoto dokumentu je namístě citovat jej v úplnosti:

„Postavení československé vlády v habešsko-italském konfliktu:

1. Československá vláda zachovává a bude zachovávat, možná do samého konce, přísnou neutralitu. K tomuto rozhodnutí je vedena nutností zachovat ve střední Evropě existující situaci, udržet nejlepší možné vztahy s Itálií, nekomplikovat další vyjednávání o rakouském problému konfliktem nebo napětím mezi Itálií, ČSR nebo Malou dohodou a ponechat si v této záležitosti do budoucna zcela volné ruce, ať už v jakémkoliv smyslu.

2. V důsledku toho se vláda vyvaruje všech vyjádření pro či proti Itálii, pro či proti Habeši. Nezúčastní se žádného zákulisního jednání pro či proti. Žádám všechny naše představitele, aby se těmito nařízeními striktně řídili.

3. Náš představitel v Radě Ligy národů bude zachovávat stejný postoj, zdrží se všech prohlášení a diskusí pro nebo proti, rovněž takových, jež by mohly být interpretovány jako intervence či zasahování.

4. Pokud se na program jednání Rady Ligy dostane nějaká rezoluce, bude náš představitel hlasovat stejně jako Francie, zejména pokud dojde ke shodě mezi Francií a Velkou Británií. V každém případě bude naše vláda respektovat práva a závazky Ligy národů také v tomto konfliktu, avšak nebude se v něm aktivně či iniciativně angažovat. V současné době leží tato povinnost na Velké Británii."[26]

Beneš ihned zavedl tuto politiku do praxe a odmítl se zúčastnit zasedání Rady Společnosti národů ve dnech 31. července až 3. srpna 1935. *Národní listy* to komentovaly s pochopením: „Československý ministr zahraničí se oproti svému zvyku nezúčastnil posledního zasedání rady v Ženevě, které se zabývalo Habeší. (...) Odstup projevený ministrem bude i nadále zachováván ... nemusí být v popředí, jak bylo často

26 *AMZV ČR*, kabelogram č. 20-435/35, 26.7.1935 odeslán do Paříže, Říma, Londýna, Berlína, Bělehradu, Bukurešti, Bernu, Moskvy, Varšavy, Vídně, Budapešti, Bruselu, Kodaně, Stockholmu, Haagu, Madridu.

jeho oblíbeným zvykem. Nebylo by v zájmu evropské politiky ani v zájmu československé politiky bojovat za doktríny, které neodpovídají realitě, bojovat za něco, co ve skutečnosti neexistuje."[27]

Navzdory snahám o „krycí neutralitu" nezůstal Beneš stát stranou, dokonce byl nucen stanout v čele Společnosti národů. Devátého září 1935 byl zvolen předsedou Valného shromáždění, jehož hlavním cílem bylo vyřešení italsko-habešského konfliktu. Skutečný důvod, proč volba padla právě na Beneše, nebyl zatím objasněn. Racionálním vysvětlením by mohlo být, že si získal pověst jako muž kompromisu a že se od něj očekávalo, že i v tomto případě vyřeší spor ke spokojenosti obou stran. Není však také vyloučeno, že Benešovo zvolení mohlo být ve skutečnosti protitahem ze strany Velké Británie, která tak reagovala na jeho snahu distancovat se od konfliktu. Jak tehdy napsaly *Lidové noviny*, Beneš se ve své první reakci nevyjádřil příliš kladně o předsednictví (v jeho oficiálním projevu samozřejmě o všech těchto výhradách nepadlo ani slovo). Všeobecně se mělo za to, že Beneš se těší důvěře jak Itálie, tak Habeše.[28]

Benešova nevyhlášená, avšak uskutečňovaná tendenční neutralita se brzy projevila i v činnosti Společnosti národů. Beneš sice nehájil Itálii a za měsíc po svém zvolení, když její vojska vtrhla do Habeše, svolal Valné shromáždění k vyhlášení protiitalských sankcí, avšak jeho projevy před, a zejména po vypuknutí konfliktu postrádaly rozhodnost a připravenost prosazovat nejtvrdší možný postih agresora. Benešův neutrální přístup se rovněž odrazil na politice dalších menších států zastoupených ve Společnosti národů, což poskytlo větší manévrovací prostor velmocím Velké Británii a Francii, ale především Itálii, a nakonec přispělo k porážce Habeše.

Jiná věc je, nakolik se tato Benešova politika shodovala s jeho soukromým míněním a přáním. Byl by rád pomohl Habeši a také se o to – v mezích svých politických koncepcí a priorit – upřímně snažil. Jistě neoplýval sympatiemi k fašismu a Mussolinimu a jeho pád by byl nejspíš uvítal jako dobrou zprávu pro Evropu. Ze svého hlediska zřejmě prováděl víceméně vynucené politické tahy podle logiky „menšího zla".

I po červnovém zákazu exportu zbraní do Habeše zvažovala Zbrojovka Brno možnost podobných vývozů přes třetí země, které by firmě poskytly příležitost zbavit se zastaralých a v podstatě neprodejných zbraní a munice, jak z vlastních skladů, tak ze zásob ministerstva národní obrany. Dokument uložený v archivu Škody Plzeň z 31. srpna 1935 hovoří o této věci jasnou řečí: „Naše úřady nepovolují dodávky zbraní do Habeše. Na druhé straně, habešský trh se zdá být velmi lukrativní a nabízí nám možnost zbavit se materiálu, který je jinak neprodejný... Zbrojovka by se tak mohla zbavit tzv. čínských a jugoslávských pušek, uskladněných zde již 7 let a v současné době neprodejných. Celková hodnota zbraní (nějakých 15 000 kusů po 400 Kč) by dosáhla výše cca 6 mil[ionů] Kč... Jejich prodej by v každém případě znamenal pro Zbrojovku zisk. Navíc bychom mohli do Habeše rovněž prodat pušky Mannlicher ze zásob ministerstva národní obrany, kterých by se jinak ministerstvo nedokázalo

---

27 *Národní listy*, (29.8.1935).

28 *Lidové noviny*, (9.9.1935), zpráva ČTK z Paříže, Londýna a Říma, s. 1; (10.9.1935), zpráva ČTK ze Ženevy a Paříže, s. 1.

zbavit a které spolu s náboji představují hodnotu cca 50 mil[ionů] Kč. Tato částka by mohla posloužit při nákupu nových zbraní určených k národní obraně. Tak by národní obrana získala novou výzbroj a Zbrojovka pracovní příležitosti. Jedinou možností pro nás je nyní prodat zboží do Habeše prostřednictvím Chile. Doufáme, že představenstvo [Zbrojovky] nebude mít námitky ke snahám Zbrojovky prodat zbraně touto oklikou, neboť naše úřady s podobným postupem v obdobných případech souhlasily, samozřejmě za podmínky zachování úplné diskrétnosti při vydání vývozního povolení ve jménu jiné země."[29]

Vedení podniku očekávalo, že chilská agentura Royal Dutch Company koupí veškeré zásoby starých zbraní včetně legionářských pušek a munice. Všechno se mělo dopravit na lodích do Chile – samozřejmě pouze zdánlivě – a v mezičase mělo být vydáno požadované povolení. Ve skutečnosti měla zásilka z Hamburku zamířit přímo do Habeše nebo na místo, kde by mohla být přeložena na jinou loď, pokud by přímá doprava z Hamburku do Habeše nebyla možná. Úloha Chile při této transakci spočívala v tom, že prodá své staré pušky a další válečný materiál do Habeše a za takto získané peníze zakoupí nové zbraně v Československu.[30] Dá se jen těžko odhadnout, jak dalece by takováto transakce pomohla Habeši. Zůstalo však jen u plánů a před vypuknutím ozbrojeného konfliktu už Zbrojovka žádné další zbraně Habeši nedodala.

Zdrženlivost Škody Plzeň

V roce 1932, když Škodovy závody v Plzni uzavřely s firmou Schneider et Cie novou smlouvu o podmínkách obchodování v zahraničí, neprojevily o Habeš nejmenší zájem.[31] První záznamy o kontaktech mezi Habeší a Škodovkou pocházejí z podzimu 1933, kdy habešská strana chtěla nakoupit především dělostřelecký materiál. K jednání přistupovala Škoda Plzeň podobně jako Zbrojovka Brno s nedůvěrou – a narozdíl od ní nakonec obchod neuzavřela. Vrchní obchodní ředitel, inženýr Fiala vysvětlil v listopadu 1933 stanovisko Škodovky takto: „Co se týče dělostřeleckého materiálu, nemáme v Habeši žádné zájmy, Habeš patří firmě Schneider; Habeš chce platit kávou, my dáváme přednost kávě karibské, kde máme volnou ruku; Habeš je v rukou Francie, proti Velké Británii a Itálii, které ji chtějí pohltit."[32]

Zbrojovka však měla k dispozici jiné informace – byla toho názoru, že Škoda má zájem na dodávce pěti protileteckých děl do Habeše, a proto jí v dopise z ledna 1934 nabídla zprostředkování celé transakce prostřednictvím svého zástupce v Addis Abebě. V odpovědi Škody Plzeň ze 17. ledna 1934 se uvádí: „Děkujeme za laskavou nabídku zprostředkovatelských služeb, kterých však v současné době nemůžeme využít."[33]

---

29 *PAŠ*, PD, GŘ, Zbr., koresp., dopis Zbrojovky Brno pro ministerstvo národní obrany z 31.8.1935.

30 FRANĚK, O.: *Zbraně pro celý svět*, s. 100 n.

31 O zbrojních a jiných aktivitách Škody Plzeň souhrnně pojednává kniha: KARLICKÝ, Vladimír – HOFMAN, Petr – JANÁČEK, František – KLIMEK, Antonín – KRÁTKÝ, Vladislav: *Svět okřídleného šípu: Koncern Škoda Plzeň 1918–1945*. Plzeň, Škoda, a.s. 1999.

32 *PAŠ*, PD, GŘ, Zbr., koresp., D/10 652, dopis V. Fialy ze 17.11.1933.

33 *Tamtéž*, D/632, 17.1.1934.

Vzhledem k částečné podřízenosti Škody Plzeň firmě Schneider et Cie a k charakteru jejich vzájemných smluv je nasnadě otázka: snažila se Škoda vůbec proniknout na habešský trh? Faktem je, že v tomto směru nevyvíjela vlastní iniciativu a veškerá jednání o dodávkách zbraní se odehrávala z podnětu druhé strany. Při hledání odpovědi je možné se opřít o korespondenci mezi vedením Škodovky a inženýrem Ludvíkem C. Kalvodou, československým občanem žijícím v Habeši, který působil jako poradce v československých záležitostech na francouzském velvyslanectví a byl v obchodním kontaktu se Škodou při prodeji jejích jízdních kol.

Pro úplnost se musíme zmínit o tom, že k prvnímu pokusu o kontakt mezi Škodovkou a habešským zbrojním trhem došlo bez Kalvodovy účasti již v srpnu 1932, kdy plzeňská firma obdržela nabídku od firmy Agop Sivrisarias a spol. z Addis Abeby, na kterou však nereagovala.[34] Škodovka rovněž odmítla Kalvodovo zprostředkování zakázky z května 1934.[35] Kalvoda se však nevzdával a v říjnu téhož roku se obrátil na vedení plzeňské firmy s dalším dopisem, který – jak se ukázalo – předvídal nadcházející mezinárodněpolitické události, a tak vlastně jedině díky Kalvodovi se Škodovka vyhnula vážným konfliktům s italskou vládou. V dopise Kalvoda mezi jiným uváděl, že platnost mezinárodní dohody z roku 1930 o volném dovozu válečného materiálu do Habeše vyprší za půldruhého roku a že není jisté, zda bude prodloužena. Současně informoval vedení Škody, že se mu podařilo získat menší zakázku pro Zbrojovku Brno a že další je v jednání. „Jelikož vláda projevila velký zájem rovněž o dělostřelecký materiál ... bylo by na škodu tohoto zájmu nevyužít. Pokud je vaším zástupcem opravdu firma Spiro, je krajně pochybné, že byste kdy podobnou zakázku dostali (nemají žádné spojení, vláda si nyní přeje vyjednávat přímo s továrnami).“[36] Jméno Benny Spiro, které Škodě Plzeň způsobilo tolik problémů, se zde objevuje poprvé. V té době však Škodovka neměla nejmenší ponětí o tom, co ji čeká ve spojení s touto firmou, a celé záležitosti nevěnovala pozornost.

V březnu 1935 sdělila firma Sellier & Bellot Škodovce, že ji navštívil agent zastupující zájmy Habeše a že má mimo jiné zájem o nabídky nejrůznějšího dělostřeleckého materiálu. Škodovka zaujala následující stanovisko: „Vzhledem k tomu, že Habeš patří do 3. kategorie smlouvy o dělostřelectvu (*Entente d'artillerie*), nejsme v postavení (vzhledem k jistým dohodám), abychom mohli předávat určenému agentovi jakékoliv nabídky dělostřeleckého materiálu.“[37]

Třicátého května 1935 zaslal Kalvoda Škodovce kopii dopisu s neobyčejně zajímavým obsahem. Stálo v něm, že zástupce firmy Benny Spiro v Addis Abebě Theodor Borzychowski předal s ohledem na svůj náhlý odjezd z Habeše reprezentaci firmy Kalvodovi. Ten tak převzal i zastupování továrny Škoda ve věci nabídky kulometů typu 40L/39, model 33 s municí, jakož i horského děla kalibru 75 milimetrů, model 32 s municí. V dopise datovaném 1. června 1935 se pak Kalvoda odvolával na zprávu technického experta Zbrojovky Brno, výše zmíněného inženýra Klemense, podle nějž

---

34 *Tamtéž*, D/3673, 11.5.1934; D/50448, 18.5.1934.

35 *Tamtéž*.

36 *Tamtéž*, dopis Kalvody vedení Škody Plzeň z 12.10.1934.

37 *Tamtéž*, D/4317, operační nóta Škodovky Plzeň ze 7.3.1934.

se Borzychowski vyjádřil v tom smyslu, že firma Benny Spiro je výhradním zástupcem Škodovky, přičemž on (Klemens) považuje toto tvrzení za pravdivé. Borzychowski dokonce uváděl i kódové značení škodováckých zbraní.[38] Kalvoda dále uváděl, že habešský císař osobně vyjádřil zájem o zbraně ze Škody Plzeň. Přesto v závěru Kalvoda vyslovil určité pochybnosti o solidnosti firmy Spiro, které formuloval následujícím způsobem: „...pokud firma Benny Spiro není vaším zástupcem pro Habeš, přiřaďte laskavě tento dopis k ostatním dokumentům." Není rovněž bez zajímavosti, že zástupce Zbrojovky Brno Bohnenberger byl až do konce října přesvědčen, že Benny Spiro zastupoval až do léta Škodovku v Habeši.[39]

Vedení Škody Plzeň bylo Kalvodovým dopisem vyburcováno k činnosti. Začalo vyvíjet horečnou snahu, aby se zbavilo jakéhokoli podezření ze spolupráce s firmou Benny Spiro, a tím i ze snahy proniknout na habešský trh. V dopise ze 17. června 1935 popřelo spojení s Benny Spiro a 20. června požádalo tuto firmu o vysvětlení,[40] na což se mu dostalo velmi vyhýbavé odpovědi. Právní zástupci firmy Škoda však přesto nedoporučili žádné právní kroky a pouze si od Benny Spiro vyžádali prohlášení, že tato firma nebude v Habeši nabízet k prodeji žádný materiál ze Škody Plzeň.[41]

Na celou záležitost se mohlo v klidu zapomenout, nebýt informace, kterou získal šéf právního oddělení Škodovky Kamil Kleiner v Římě. Italské vládní kruhy byly rozhořčeny zprávami o údajných nabídkách dělostřeleckého materiálu, které Škoda Plzeň učinila Habeši. Ředitel zbrojního závodu Škody Plzeň Wachtel toto podezření odmítl ve dvou dopisech – z 22. června a 3. července 1935 – adresovaných československému velvyslanci v Římě Františku Chvalkovskému a vyjádřil naději, že nepříjemnost se takto urovná, tím spíše že na světlo se dostala již od samého počátku přičiněním loajálního postupu Kalvody.[42]

Přesto ani ta nejpodrobnější analýza korespondence kolem firmy Benny Spiro nedovoluje vyvodit závěr, co se opravdu stalo. Jedním z důvodů je, že nikdy není možné nahlédnout v celé úplnosti do zákulisních jednání zbrojního průmyslu a jeho podniků. Existující archivy jsou často nekompletní, takže zůstává prostor pro dohady a hypotézy. Postoj firmy Benny Spiro v nás zanechává dojem, že zde došlo k nějakému nepochopitelnému nedorozumění. Nedá se ani vyloučit, že Škodovka se snažila tajně proniknout na habešský trh právě prostřednictvím této firmy a že jí začalo být nepříjemné, když se o tom dozvědělo příliš mnoho lidí, zvláště když italská vláda vyjádřila nespokojenost. Další možností, kterou nelze vyloučit, je pokus o provokaci, která by vedla k narušení československých vztahů s Itálií (velmi pozitivní úlohu by v tomto případě sehrával Ludvík Kalvoda, který se neúnavně snažil upozornit na aktivity firmy Benny Spiro).

---

38 Nebylo však možné rozlišit, jestli užil správný kód, protože každá oblast měla své kódy.

39 *Tamtéž*, Kalvodovy dopisy Škodě Plzeň ze 30. a 31.5.1935 a z 1.6.1935; D/12907, operační nóta z 26.10.1935.

40 *Tamtéž*, D/8355 ze 17.6.1935; D/8483 z 20.6.1935.

41 *Tamtéž*, D/8773 z 3.6.1935, ručně psaná poznámka D/8973 z 10.6.1935.

42 *Tamtéž*, operační nóta z 20.6.1935; dopis od Benny Spiro Škodě Plzeň z 29.6.1935; dopisy ředitele Wachtela velvyslanci Chvalkovskému z 22.6. a 3.7.1935.

Faktem zůstává, že Škoda Plzeň opakovaně a striktně odmítala zakázky na prodej svých zbraní do Habeše, ať už prostřednictvím svého zástupce v Bejrútu nebo firmy Felix Siebert v Hamburku. Zajímavý je rovněž návrh nejmenovaného Čecha, který tlumočil zástupce Škody Plzeň v Káhiře V. J. Pan v srpnu 1935. Reagoval na zájem, který v červenci téhož roku projevila habešská vláda o jakékoli množství pušek, kulometů, protiletadlových děl, pancéřových vozidel (tanků) a podobně, s tím že za zbraně byla ochotna zaplatit buď v hotovosti stříbrnými habešskými dolary nebo akreditivy. Pozornost vzbuzuje především pasáž z listu anonymního pisatele, v níž se uvádí: „...vzhledem k tomu, že je možné, že československá vláda by mohla odmítnout udělit souhlas s vývozem těchto zbraní, mohl by se tento zákaz obejít dovozem jednotlivých částí, které by se sestavily teprve zde ... nebo by habešská vláda mohla vyslat svého představitele někam do Persie; Škoda by získala povolení pro Persii, a Habešané sami by pak zbraně dopravili do Habeše. Habešská vláda má rovněž zájem o výstavbu továrny na výrobu munice. Popravdě zde již taková továrna existuje, ale chybí v ní řada strojů. Předložte podrobnou nabídku." Pan k tomuto dopisu dodává, že zásilka by mohla být dopravena do některého přístavu v Perském zálivu. Odpověď Škodových závodů ze 14. srpna byla krátká: „Sekce D nás požádala, abychom vám sdělili, že o transakci nemáme zájem."[43]

Předchozí rozbor dochovaných materiálů z archivu Škody Plzeň dovoluje učinit závěr, že Škodovka – s výjimkou nevyjasněného případu firmy Benny Spiro – se nikdy nepokoušela proniknout na habešský trh se zbraněmi; spíše naopak, každou podobnou nabídku zamítla. Je sice pravda, že se několik jejích horských děl v Habeši objevilo,[44] ale ta se tam se vší pravděpodobností dostala jinou cestou než od jejich výrobce. Vysvětlení, proč se Škoda Plzeň nepokusila uspět na velmi lukrativním habešském předválečném trhu, nespočívá pouze v mezinárodněpolitické situaci té doby, ale rovněž v jejím spojení s firmou Schneider et Cie a v dohodách, které s ní uzavřela.

Mimo obzor veřejnosti

Československá veřejnost nevěděla prakticky nic o zbrojařské politice svého státu ve vztahu k italsko-habešskému konfliktu. Pokud něco málo proniklo do československého tisku, byly to zprávy převzaté ze zahraničních zdrojů. Ale i ty vyvolaly u veřejnosti pochybnosti. Jak již bylo uvedeno, první podobná informace se objevila v *Lidových novinách*. Tentýž deník zveřejnil 19. července 1935 zprávu, že se očekává stížnost ze strany Habeše vůči Itálii kvůli tlaku, který vyvíjí na země vyvážející zbraně, aby vyhlásily na export zbraní do Habeše embargo. To se týkalo i Československa, kterému „habešská vláda předala protestní nótu".[45] Osmadvacátého července 1935 citoval deník Hlinkovy slovenské lidové strany *Slovák* habešského císaře těmito slovy:

---

43 *Tamtéž*, dopis V. J. Pana Škodě Plzeň s připojeným anonymním dopisem z 5.8. a odpověď ze 14.8.1935.

44 Viz KALMER, Josef – HUYN, Ludwig: *Habeš, země afrického neklidu*. Praha, Václav Petr 1935, s. 141, 150, 151.

45 *Lidové noviny*, (19.7.1935), zpráva ČTK z Londýna, s. 1.

„Je bezprecedentné to, čo belgické, americké a československé fabriky urobili, keď jednoducho (jednostranne) zrušili podpísané dohody."[46]

Praktiky československé zbrojařské politiky vůči Habeši poodhalil teprve 29. srpna 1935 *Hospodářský rozhled*. Nepodepsaný autor svůj článek založil na informacích ze zahraničního tisku a kritizoval, že československá veřejnost ví o celé záležitosti tak málo. Podle informací z *Berliner Tagblatt* byl zdejší průmysl – zejména Zbrojovka Brno a Sellier & Bellot – připraven dovážet zbraně do Habeše, avšak na základě instrukcí z ministerstva zahraničních věcí obě firmy od svých dohod odstoupily s ohledem na zájmy československé politiky. Zaujme rovněž další konstatování v uvedeném článku, podle nějž je obecně známo, že dodávky se nadále realizují, ovšem významné je rozhodnutí, která strana je dostává. Koneckonců, dodávky se mohou dít oklikou; jak se v článku upozorňovalo, například Řekové jsou známí zprostředkovatelé podobných kontaktů.[47] V následujícím čísle tento týdeník zveřejnil názor čtenáře, podle nějž „pokud má být zastaven vývoz zbraní do Habeše, neměl by se povolovat ani vývoz uhlí a nafty do Itálie ... jsou to ty nejnebezpečnější zbraně".[48] Tento anonymní čtenář obnažil pravou povahu „neutrality" proklamované československou zahraniční politikou.

Článek z *Hospodářského rozhledu* převzaly komunistické listy *Haló noviny* a *Tvorba*. Ta s odvoláním na komentář v *Haló novinách* napsala, že k intervenci ze strany ministerstva zahraničních věcí došlo s velkou pravděpodobností v důsledku tlaku, který vyvíjelo italské velvyslanectví, a že „habešskému představiteli bylo sděleno, že továrny jsou zahlceny prací a nemohou zakázku splnit".[49] Přestože se autor této studie s podobnou argumentací v archivech nesetkal, ukazuje to přinejmenším na snahu československé politiky udržet vyjednávání a postoje vůči Habeši v tajnosti; tu a tam však některá fakta spatřila světlo světa, i když nebyla vždy přesně či správně interpretována.

Při hodnocení československého postoje vůči Habeši vpředvečer italského útoku je třeba vzít v potaz také to, že návštěvy habešských nákupčích zbraní v Československu v červenci 1935 byly špatně načasované nejen z hlediska mezinárodněpolitické atmosféry, ale i proto, že v téže době byli českoslovenští novináři na návštěvě v Itálii, kde je přijal také Mussolini. Československá strana neměla zájem ohrozit relativně příznivou atmosféru nějakými sliby nových dodávek válečného materiálu do Habeše.

Důsledky politiky neutrality, tak diametrálně odlišné pro obě strany konfliktu, na sebe nenechaly dlouho čekat. Zatímco Habeš zůstala bez tolik potřebných surovin a válečného materiálu, do Itálie proudily z Československa mimo jiné dodávky nafty, vojenské obuvi a s krátkou přestávkou, způsobenou technickými obtížemi, i uhlí. Do jaké míry hodlalo ministerstvo národní obrany respektovat oficiální politiku neutra-

---

46 *Slovák*, (28.7.1935).

47 Jak dalece bude československý zbrojní průmysl schopen využívat eventuální vojenské dodávky. In: *Hospodářský rozhled*, roč. 8, č. 35 (1935).

48 *Tamtéž*, č. 36.

49 *Haló noviny*, (31.8.1935); (7.9.1935); *Tvorba*, roč. 10, č. 36 (1935), s. 615.

lity, je zřejmé i ze dvou kabelogramů odeslaných 9. a 18. září 1935 Edvardu Benešovi do Ženevy. V prvním ministerstvo žádalo o povolení, aby Škoda Plzeň mohla předvést v Itálii kulomet.[50] V odpovědi z 10. září Beneš uvedl: „Odložit rozhodnutí týkající se kulometu pro Itálii až do mého návratu z Ženevy." Ministerstvo však ve druhém kabelogramu naléhalo: „...žádáme o rozhodnutí ... v současné době pouze předvést, to se týká jen dovozního povolení, rádi by zahájili jednání ... mohla by být blokována rostoucími požadavky."[51] Postup ministerstva národní obrany je jen dalším dokladem československé „neutrality". A pokud jde o Beneše, jeho odpověď na druhý kabelogram se sice nezachovala, ovšem místo aby postupoval se stejnou rozhodností jako vůči Habeši – ve své dříve citované odpovědi – rozhodnutí pouze odložil.

Zrušení embarga bez efektu

Třetího října 1935 napadla Itálie Habeš. Valné shromáždění Společnosti národů za předsednictví Edvarda Beneše bezodkladně zahájilo zasedání a 7. října vyhlásilo proti agresorovi sankce, které vstoupily v platnost 18. listopadu.[52] Bez ohledu na tuto skutečnost byla jeho úloha víceméně platonická a Společnost národů samotná se projevila jako orgán zcela neschopný řešit konflikty, v nichž se angažuje několik velmocí. Jedenáctého října 1935 přijala Společnost národů rezoluci číslo 1 týkající se embarga na vývoz zbraní do Habeše a Itálie. Nás zde zajímá první bod, kde se píše: „Vlády členských států, které zachovávají embargo na dovoz zbraní do Habeše, toto embargo s okamžitou platností zruší."[53] Československo začalo tuto rezoluci uvádět do života 19. října 1935. Poté již nic nestálo v cestě tomu, aby znovu obnovilo dodávky zbraní a munice do Habeše.

Na novou situaci okamžitě reagovala Zbrojovka Brno. Ve svém dopise z 12. října 1935 – tedy den po přijetí uvedené rezoluce Společnosti národů a celý týden před jejím uplatněním v Československu – požádala ministerstvo národní obrany o vydání vývozní licence na sto kulometů typu ZH, ráže 7,92 milimetrů.[54] Již 2. října československý konzulát v Buenos Aires sdělil podmínky pro dopravu zbraní prostřednictvím chilské agentury (jak o tom již byla řeč).[55]

Podle všeho však tyto transakce nebyly nikdy realizovány. Důvody odhalují archivy Škodových závodů a ministerstva zahraničních věcí. Krátká zpráva prezentovaná

---

50 Snad šlo o výrobek Zbrojovky Brno, kterou Škodovka často zastupovala v zahraničí, nebo Zbrojovky Strakonice, na niž měla vliv. Škodovka kulomety od první světové války nevyráběla a podle kartelové dohody se Zbrojovkou Brno ani nemohla. – Za upozornění autor článku vděčí Antonínu Klimkovi.

51 *AMZV ČR*, kabelogram č. 462/B/35 z 9.9.1935 a dodatek – kabelogram č. 462 z 18.9.1935, obojí odesláno z ministerstva obrany Edvardu Benešovi do Ženevy; kabelogram č. 407/35 od Beneše ze Ženevy adresovaný ministerstvu obrany, 10.9.1935.

52 MORAVCOVÁ, Dagmar – BĚLINA, Pavel: *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914–1941*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1998, s. 135.

53 PAPOUŠEK, J.: *Kronika československé a světové politiky za rok 1935*, s. 203 (11. října).

54 *AMZV ČR*, Sekce IV, karton 481, dokument č. 155 147/35.

55 FRANĚK, O.: *Zbraně pro celý svět*, s. 154.

26. října oficiálním představitelem Zbrojovky Brno Makovičkou obsahuje informace určené vedení firmy Škoda Plzeň. V té době byl ve Zbrojovce Brno na návštěvě její habešský zástupce Bohnenberg, který projevil zájem o zakoupení dělostřeleckého materiálu pro Habeš. Jak se konstatuje ve výše zmíněné zprávě, Zbrojovka si přála uzavřít prostřednictvím Bohnenberga větší objednávku, avšak narazila přitom na problémy: „Jejich nerozhodnost [Zbrojovky Brno] vycházela především z vojenských událostí a politických ohledů." Závěr zprávy je celkem výmluvný: „Téměř se nám zdá, jako by československá vláda sdělila Brnu, že navzdory souhlasu ČSR se sankcemi proti Itálii naše vláda váhá ve chvíli válečného konfliktu se souhlasem vyvážet zbraně do země italského rivala."[56] Devětadvacátého října 1935 pak ještě napsal Bohnenberg dopis řediteli zbrojního závodu Škodovky Wachtelovi, v němž vyjádřil zájem o nákup protiletadlových děl; vedení Škodovky však dopisem z 23. listopadu tuto nabídku odmítlo.[57]

Navzdory opatrnému postupu Zbrojovky Brno a negativnímu stanovisku Škody Plzeň pronikly informace o jednáních do zahraničního tisku. Československé konzulární úřady ve Francii a Rumunsku poslaly do Prahy výstřižky z novin se zprávami hovořícími o velkých zásilkách československých zbraní do Habeše. Pražská vláda je samozřejmě vehementně popřela, nicméně například *Le Temps* ve svém vydání ze 4. listopadu 1935 zcela jasně prokázal únik informací. I když uváděná čísla byla značně nadnesená, zpráva zčásti odpovídala jednáním o transakcích připravovaných v té době Zbrojovkou. Podobné informace vyvolaly napětí mezi ministerstvem zahraničních věcí a ministerstvem národní obrany. Hospodářský odbor (čtvrtá sekce) ministerstva zahraničních věcí se vyjádřil v tom smyslu, že resort obrany měl informovat zahraniční úřad o různých dodávkách zbraní. V odpovědi z 12. listopadu 1935 prohlásil generál Čížek z ministerstva obrany, že „k dnešnímu dni ministerstvo národní obrany nevydalo žádné vývozní povolení na zbraně do Habeše, ale pouze na nabídky dodávky zbraní ve dvou případech – na dvacet tisíc pušek značky Mauser s dvaceti miliony nábojů a na sto kulometů se třemi miliony nábojů (kapacita dvaceti pásů). V rámci těchto povolení budou zbrojovky nejprve jednat o prodeji pušek a munice." Generál Čížek však vyjádřil pochybnosti, zda Československo získá tyto zakázky, a to vzhledem ke značnému zpoždění československých nabídek.[58]

Dokonce i způsob, jakým ministerstvo národní obrany reagovalo na zprávy zahraničních zpravodajů o potenciálních dodávkách zbraní do Habeše – napadené země, do níž byl dovoz zbraní povolen Společností národů –, zřetelně odráží snahu Československa nestavět se proti Itálii. Udivující je „pružnost" československých institucí, především v případě jednoho sta kulometů, na které habešská vláda – na základě podepsané smlouvy – čekala již od května. Místo aby byly ihned vyexpedovány, byly pouze zahrnuty do seznamu nabídek. Za chatrnou zástěrkou v podobě zpoždění nabídky ze strany Československa vystupuje skutečná tvář jeho politiky vůči Habeši,

---

56 *PAŠ*, PD, GŘ, Zbr., korespondence, D/12 907, zpráva Makovičky z 26.10.1935.

57 *Tamtéž*, dodatek, dopisy z 29.10.1935 a 23.11.1935.

58 *AMZV ČR*, sekce IV, karton 481, dokument č. 143 774/35, dopis generála Čížka ministerstvu zahraničí z 12.11.1935.

přesněji řečeno československé „neutrality". Československo sice hlasovalo pro rezoluci Společnosti národů o zrušení embarga na vývoz zbraní do Habeše, *de facto* ji však nenaplnilo, když jeho kompetentní instituce nadále bránily dodávkám československých zbraní do císařství. V zájmu objektivity musíme však také uvést, že Československo se ihned připojilo k dalším rezolucím o sankcích vůči Itálii, uvaleným zejména na dodávky ropy.

Přetrvávající mýtus

Je nutno přiznat, že dodávky československých zbraní do Habeše do poloviny roku 1935 částečně pomohly zlepšit stav habešských vojsk. Československo bylo totiž zřejmě v podstatě jedinou zemí, která vpředvečer války dodávala východoafrickému císařství vojenskou techniku (nedělo se tak ovšem z politických důvodů, ale na komerční firemní bázi). Na jedné straně to vyvolávalo vděčnost habešské strany; na druhé straně o to větší bylo zklamání po vyhlášení embarga. Následující postup Československa je opravdu těžko ospravedlnitelný. Lze připustit, že s ohledem na převažující situaci ve střední Evropě se republika obávala větších konfliktů s Itálií – přestože stratégové československé zahraniční politiky úlohu Itálie ve střední Evropě přecenili.[59] V žádném případě však nemůžeme přijmout československé tvrzení, zastávané poté Benešovými spolupracovníky i jím samým, že Praha se na mezinárodní scéně chovala jako přítel Habeše. Přehlížení habešských zájmů a naproti tomu vstřícnost vůči Itálii ze strany Československa jsou z předložených materiálů evidentní.

Citace z prohlášení dvou bývalých nejvyšších představitelů Habeše a Československa v úvodu této studie charakterizují pozdější oficiální politická stanoviska obou zemí v otázce československé pomoci Habeši ve třicátých letech. Tato interpretace se objevila a rozšířila ve čtyřicátých letech a do značné míry se udržela v širší veřejnosti i v odborných historických kruzích také v následujících dekádách. Například polský historik Andrzej Bartnicki při rozboru Benešových postojů ve Společnosti národů během konfliktu uvádí, že jsou sice pochopitelné z hlediska jeho širších politických koncepcí, vyjadřuje nicméně údiv nad nekritickým zdůrazňováním jeho pozitivní role v této věci ze strany poválečné západní historiografie.[60] Opačná tendence je patrná v části československé historiografie z období komunismu – zejména z padesátých let – která se z ideologických důvodů snažila vylíčit politiku „československé buržoazie" za první republiky v co nejšpinavějších barvách. Takováto kritika v souvislostech sledovaného tématu směřovala především na adresu československých diplomatických aktivit. Detailnější rozbor československé politiky vůči Habeši však dodnes chybí,

---

59 Dokládají to i pozdější kroky československé diplomacie v letech 1936–1938. Jako příklad setrvalé vstřícnosti vůči Itálii můžeme uvést pasáž z expozé Kamila Krofty před zahraničním výborem parlamentu 28.5.1936, v němž bilancoval první měsíce svého úřadování ve funkci ministra zahraničí. Když hovořil o italsko-habešském konfliktu, zdůraznil, že Československo plní své závazky přijaté Společností národů „při zachovávání nejen korektního, ale přímo přátelského vztahu k Itálii". DEJMEK, J.: *Historik v čele diplomacie*, s. 42.

60 BARTNICKI, A.: *Pierwszy front II wojny światowej*.

a to nikoli pouze v otázce dodávek zbraní, kde Československo zklamalo nejzřetelněji, ale i v ostatních oblastech.

Jak je možné, že „mýtus o pomoci" Československa Habeši v kritických chvílích její existence projevuje takovou setrvačnost? Nepochybně k tomu přispěla paradoxní skutečnost, že jeho hlavním iniciátorem byl s největší pravděpodobností habešský císař, který se po osvobození své země snažil získat spojence. To se velice hodilo také Benešovi, který neměl zájem nechat vrhnout stín na svou předválečnou politiku a vystavit pochybnostem svou pověst nekompromisního bojovníka proti fašismu. Navíc je třeba vzít v úvahu rozdíl mezi tehdejším oficiálně deklarovaným postojem československé diplomacie a jejími zákulisními manévry, v nichž se odkrýval její pravý smysl. Vedle demonstrativní skutečnosti, že Valné shromáždění Společnosti národů pod Benešovým předsednictvím odsoudilo italskou agresi a přijalo sankce proti Římu, upadly v zapomnění problematičtější aspekty československé politiky vůči Habeši. Kromě toho zde sehrály určitou roli i další okolnosti, jako třeba působení malé československé kolonie v Habeši a angažmá dvou československých občanů, Adolfa Parlesáka a V. Breyera, jako poradců v habešské armádě během bojů v letech 1935 a 1936 (samozřejmě bez vědomí a souhlasu československé vlády). V povědomí zůstaly i masové demonstrace československých občanů na podporu Habeše, které si dodnes řada starších lidí pamatuje.

Náš rozbor by zde mohl skončit. Patří k němu však ještě dovětek, který zajímavě dokresluje diplomatický kontext tématu, a zároveň poukazuje na přetrvávající nejasnosti v obchodech s československými zbraněmi do Habeše. Dvanáctého dubna 1938 navštívil italský velvyslanec v Praze Domenico de Facendis Černínský palác a vznesl protest proti vývozu československých zbraní do Habeše (a rovněž do Španělska). Ministra zahraničí Kamila Kroftu informoval, že československé zbraně byly dodávány do Habeše prostřednictvím parníku plujícího pod řeckou vlajkou. Vyslovil přitom názor, že agenty, kteří nakoupili uvedené zbraně v Československu, byli jistý Řek Aslanides (nebo Aslanidis) a Žid Lustig, kteří prý nakupovali zbraně pro habešského císaře již dříve. Špatný dojem, který tato záležitost vyvolala v Římě, byl zřejmý z příkazů, jež velvyslanec obdržel od ministra zahraničí hraběte Galleazzo Ciana a Mussoliniho. Byl pověřen československé vládě sdělit následující stanovisko: „Gesti di questo sono destinati a rendere meno bone la relazione gia mon eccelenti trai nostri paesi."[61] Velvyslanec rovněž připomněl, že během ozbrojeného konfliktu v Habeši bylo z Československa do Addis Abeby dodáno dvě stě kulometů a řada dalších zbraní a munice.[62]

Není bez zajímavosti, že o týden později, 15. dubna 1938, na naléhání velvyslance v Římě Františka Chvalkovského Československo uznalo *de iure* italskou anexi Habeše,[63] dokonce dříve než Velká Británie a Francie. Habeš po 15. březnu 1939 nikdy nepřestala uznávat existenci Československa.

---

61 „Takové činy narušují vynikající vztahy mezi našimi zeměmi." Viz *SÚA*, A ÚV KSČ, Benešovy archivy, Itálie, Zpráva o návštěvě italského ambasadora z 12.4.1938.

62 *Tamtéž.*

63 *AMZV ČR*, kabelogram č. 351/38, odeslaný z velvyslanectví v Římě na MZV v Praze 14.4.1938; kabelogram č. 413/38 z Říma do Prahy z 15.4.1938.

V roli exportéra „věci komunismu“

Československo a subsaharská Afrika 1948–1962

Jakub Vít

Předkládaná studie, sumarizující část mé diplomové práce, se pokouší přiblížit vývoj a roli československé zahraniční politiky a dalších souvisejících aktivit vůči africkému kontinentu v uvedeném období. Na základě archivních materiálů se práce zaměřuje především na zkoumání motivů, koncepcí a vlastního praktického obsahu tohoto působení, a to jak v rámci dekolonizačního vývoje v Africe, tak i vzhledem k postavení Československa v zahraničněpolitických plánech Sovětského svazu.

Pro vykreslení souvislostí i zachycení dynamiky vývoje československého přístupu k Africe jsem při psaní článku zvolil chronologický postup. Ten je částečně porušen jen při rozboru zahraniční politiky vůči zemím, které byly pro československé aktivity v regionu v řadě ohledů klíčové (zejména Ghana, Guinea a Nigérie). Naopak kvůli limitovanému rozsahu se studie nezabývá občanskou válkou v Belgickém Kongu, která by si jako první zástupný otevřený konflikt[1] studené války v Africe zasloužila samostatnou studii.

Cílem práce není podat kompletní obraz, ale poskytnout spíše náčrt snah a ambicí komunistického Československa v subsaharské Africe, pokusit se o jejich zhodnocení a zasazení do kontextu našich a světových moderních dějin.

Nástup dekolonizačního hnutí po druhé světové válce

Druhá světová válka otřásla samotnými základy koloniální soustavy na celém světě. Ještě v roce 1939 se zdálo, že jednotlivé koloniální říše stojí na vrcholu svého rozvoje, přesto v roce 1945 přestaly již téměř existovat. Nejdůležitější koloniální velmoci,

---

1 Tzv. *proxy war*, jejíž definici vystihují mj. DOUGHERTY, James E. – PFALTZGRAFF, Robert L.: *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*. New York, Harper & Collins Publishers 1990, s. 333 n.

Velká Británie, Francie, Belgie a Nizozemí, byť vyšly z války vítězně, nedokázaly čelit problémům souvisejícím s rozpadem starého uspořádání světa a jejich mezinárodní vliv slábl.

A právě v této době, kdy se oslabená Evropa již rozhodla kapitulovat před nezadržitelným procesem dekolonizace, dvě vůdčí mocnosti poválečného světa, Spojené státy a Sovětský svaz, začaly realizovat svou globální politiku, jejíž součástí bylo i zajištění vlivu v nově nezávislých zemích. Dynamika vztahů obou supervelmocí k africkým nacionalistickým hnutím a posléze i k africkým zemím přitom často vyplývala z jejich aktivit na mezinárodním poli, na němž až do šedesátých let hrála tropická Afrika okrajovou roli.

Rozdíl mezi USA a SSSR spočíval především v tradici americké zahraniční politiky, která vždy považovala Afriku za marginální z hlediska své globální aspirace a řídila se několika zásadními faktory: odporem Washingtonu vůči snahám afrických nacionalistických vůdců zajistit si plnou kontrolu nad přírodním bohatstvím svých zemí, snahou o polarizaci vnitřní politické situace v konkrétních zemích a úsilím o oslabení a izolaci všech politických sil, jejichž ideologie inklinovala k socialismu. Postoj Spojených států jako ideologického protivníka pak formoval i politiku Sovětského svazu vůči tropické Africe v prvním desetiletí po skončení války. Ta se řídila poměrně jednoduchou logikou, která využívala určitého manévrovacího prostoru daného skutečnými či předstíranými zásluhami SSSR jakožto světové síly vzdorující „kapitalistické chamtivosti".

Sovětský pohled na Afriku

Nelze zde než krátce odbočit a vrátit se do meziválečného období k prvotním ideologickým i politickým motivům Moskvy, které předcházely procesu dekolonizace na černém kontinentě. Již od začátku dvacátých let Sovětský svaz pohlížel na různá africká protikoloniální hnutí a organizace jako na možné spojence, kteří by mohli rozšířit protiimperialistickou frontu. Tato snaha se projevila i v Komunistické internacionále, jíž se podařilo navázat úzké kontakty s některými menšími radikálními organizacemi.[2] Když se však postupně projevila neúčinnost tohoto spojení a malý politický význam dosavadních kontaktů, zahájil Kreml mohutnou ideologickou ofenzivu s cílem získat africké nacionalisty prostřednictvím komunistických stran v koloniálních metropolích a ideově blízkých představitelů panafrického hnutí.[3] Výsledkem

2 Například Rudý mezinárodní svaz práce (*Red International Labour Union* – RILU), Spojená fronta zdola (*United Front From Below* – UFFB) a Mezinárodní odborový výbor černých dělníků (*International Trade Union Committee of Negro Workers* – ITUC-NW). Viz WILSON, Edward Thomas: *Russia and Black Africa before World War II*. London, Holmes & Meir 1974.

3 Prostřednictvím KS Velké Británie se s myšlenkami socialismu seznámili přední zastánci ideje panafrikanismu Marcus Garvey a Kwame Nkrumah. V případě francouzských kolonií byl vývoj poněkud složitější. Politické byro Francouzské komunistické strany (FKS) bylo již v říjnu 1921 vyzváno Výkonným výborem Třetí internacionály k ustavení komunistické koloniální rady, která by podporovala protikoloniální aktivity ve francouzských državách. FKS pak skutečně během

této moskevské iniciativy byla rostoucí africká participace v komunistickém hnutí (například vznik Ligy proti imperialismu a za národní nezávislost v roce 1927), která položila ideologické a strategické základy sovětské politiky vůči africkým koloniím, potažmo vůči závislým zemím vůbec.

Avšak vypuknutí světové hospodářské krize a první politické monstrprocesy v SSSR spolu s nástupem fašismu a nacismu v Evropě výrazně utlumily zájem Sovětů o černý kontinent a zbavily je téměř všech dosud získaných pozic v regionu,[4] což Moskvě bezprostředně po roce 1945 bránilo ve využití chyb západních zemí při dekolonizaci. Navíc Afrika představovala pro tvůrce sovětské ideologie i problém teoretický. Kdo měl být určen jako hybná síla revoluce a moci, schopná boje proti imperialismu, na niž by Moskva měla vsadit svou podporu? Ještě v roce 1947 sovětský akademik Jevgenij M. Žukov velmi ostře odsoudil roli africké hospodářské elity a inteligence v nacionalistickém a národněosvobozeneckém hnutí. Tento přístup se projevil na poradě představitelů některých komunistických stran v roce 1947 ve Szklarské Porębě, na níž byla v rámci založení Informačního byra komunistických a dělnických stran přijata deklarace, která vyzývala komunisty „vést odpor proti plánům imperialistické expanze a agrese po všech liniích – státní, politické, ekonomické a ideologické" a sjednotit kolem sebe „všechny skutečně pokrokové síly pro obranu míru".[5] Na opačné straně pak stáli sovětští afrikanisté Ivan I. Potěchin a Vladimir A. Olderogge, kteří nabádali ke studiu Afriky, jež by vedlo i ke vhodnějšímu politickému postoji.

Realističtější pohled na africké záležitosti nakonec zvítězil, když naprosto selhala stalinistická doktrína v úsilí Moskvy o získání pozic v regionu prostřednictvím teritoriálních afrických centrál francouzské Všeobecné konfederace práce (*Confédération générale du travaille* – CGT), Světové odborové federace (SOF), Světové federace demokratické mládeže (SFDM) a Mezinárodního svazu studentstva (MSS). Vítězství reálnějšího pohledu na Afriku dalo sovětské zahraniční politice možnost v plné míře využít zmíněného manévrovacího prostoru v daném regionu; problémem však bylo, jak takovou politiku naplnit skutečným obsahem, když v ní dosud převládala jednostranná orientace na marginální vrstvy a postrádala kontakty s politickými špičkami, obchodní styky i znalost prostředí.

Nelze přesně určit, kdy si Kreml uvědomil, že ve své mocenské sféře má zemi disponující kvalitní tradicí zahraničních styků s Afrikou – na to se zachovalo z uve-

---

krátké doby založila velmi širokou, dobře fungující síť. Viz GEISS, Ian: *The Pan-African Movement*. London, Methuen 1974; AYODELE LANGLEY, J.: *Pan-Africanism and Nationalism in West Africa 1900–1945*. Oxford, Clarendon Press 1973; WILSON, E. T.: *Russia and Black Africa before World War II*, s. 177.

4 Jako první začal Moskvu velmi ostře kritizovat její bývalý chráněnec George Padmore (nacionalistický politik z britské Západní Indie) a pod jeho vlivem poté i mnozí jiní. Vzhledem k zásadní krizi mezi zástupci v koloniální radě FKS pomalu klesala prestiž SSSR i mezi politickými špičkami francouzských kolonií v Africe, byť tento propad nikdy nenabyl tak fatálního rozměru jako na britských závislých územích. Viz PADMORE, George: An open letter to Earl Browder. In: *The CPUSA Crisis*, roč. 32, č. 64 (říjen 1935), s. 14–24.

5 *Informacionnoje soveščanije predstavitelej nekotorych partij v Polše v konce sentjabrja 1947 g.* Moskva, Progress Publishers 1948, s. 17.

deného období velmi málo dokumentů. Domnívám se však, že právě v rámci nakonec neúspěšné snahy o získání vlivu v afrických odborových a mládežnických svazech ve Francouzské západní a Francouzské rovníkové Africe v letech 1949 a 1950 prostřednictvím SOF, SFDM a MSS, které sídlily v Praze, zaznamenalo sovětské ministerstvo zahraničních věcí dobrou československou orientaci v problematice tropické Afriky (a dalších oblastí koloniálního světa).[6] Jisté však je, že se tak muselo stát do začátku roku 1951.[7]

Československo navazuje na předválečné vztahy

Československá zkušenost se subsaharskou Afrikou byla skutečně impozantní. Již v meziválečném období proexportně orientovaná československá ekonomika prostřednictvím rozsáhlé řady podniků navázala obchodní styky především v Nigérii, Jihoafrické unii, Britské východní Africe, Belgickém Kongu, Francouzské západní Africe a Etiopii.[8] Ruku v ruce s hospodářskými úspěchy šly i kontakty politické, a to jak s jedinými nezávislými státy Etiopií a Libérií, tak i s dominiem Jihoafrickou unií a správami britských a francouzských protektorátů a kolonií. Reputaci Československa mezi africkou politickou elitou výrazně napomohla i jeho podpora habešskému císařství za války s italskými agresory. Výrazem tohoto uznání byla ještě v roce 1937 uzavřená dohoda o navázání diplomatických styků mezi Československem a Habeší. Jejímu naplnění však zabránilo vypuknutí druhé světové války. Po jejím skončení se československé podniky do tropické Afriky rychle vrátily a brzy se československá hospodářská aktivita dostala na vyšší stupeň, když byla v roce 1946 založena v Lagosu veřejná obchodní společnost Czechoslovak-Nigerian Export-Import Co. Politická aktivita Československa v oblasti byla završena 20. února 1948 zřízením konzulátu v Léopoldville (Belgické Kongo), který až do roku 1952 (zřízení generál-

---

6 Mimo jiné o ní svědčí i československá obeznámenost s programem ideologické výchovy afrických politických vůdců, který FKS realizovala prostřednictvím Skupin komunistického studia (*Groupes d'Études Communistes* – GEC). Viz LEVGOLD, Robert: *Soviet Policy in West Africa*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press 1970, s. 34–36.

7 „Pracovní program politických oddělení odborů" Ministerstva zahraničních věcí ČSR na rok 1951 a poté opětovně na rok 1953, v obou případech vypracovaný po konzultaci se sovětským ministerstvem zahraničí, uvádí jako jednu z náplní práce oddělení „sledovat a studovat ... vztahy mezi SSSR a koloniálními a závislými zeměmi a rozvoj národněosvobozeneckého hnutí národů proti imperialistické nadvládě ... politickou a hospodářskou situaci v koloniích a závislých územích a pronikání amerického imperialismu do koloniálních a závislých zemí". *Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky*, Praha (dále *AMZV ČR*), fond Teritoriální odbor – tajné (TO-T), SSSR, 1945–54, karton 1, obálka 1, spisové číslo 2543/51, s. 1–3.

8 K snad nejvýznamnějším patřilo založení kaučukovníkových plantáží a filiálek firmy Tomáš Bata v Nigérii, dodávky zbraní Škodových závodů do Etiopie a vybudování muniční továrny Haile Selassie u Addis Abeby Považskými strojírnami. Viz TEICHOVÁ, Alice: *Wirtschaftsgeschichte der Tschechoslowakei 1918–1980*. Wien – Köln/R. – Graz, Böhlau Verlag 1988, s. 186; *AMZV ČR*, TO-T, Etiopie, 1945–59, karton 1, ob. 212/54525, sp. č. 130538.

ních konzulátů SSSR a ČSR v Jihoafrické unii) byl jediným zastupitelským úřadem socialistických států v subsaharské Africe.

Komunistický převrat samozřejmě naprosto zmrazil jakýkoli rozvoj dalších politických styků s africkými závislými zeměmi. Podle statistiky činil celkový obrat obchodu s tropickou Afrikou ještě v roce 1949 sto čtyři miliony korun (Libérie sto tisíc, Etiopie 14,8, Nigérie 55, Belgické Kongo 5,2, Britská východní Afrika 12,9, Francouzská západní Afrika 15,1 milionu), tedy zhruba tolik jako se Středním východem (bez Egypta), který byl tradičním odbytištěm; ale již následujícího roku se projevil výrazný propad vzájemné spolupráce v důsledku personálních změn a prudkého obratu v orientaci československé ekonomiky.

Lze předpokládat, že Sovětský svaz si uvědomoval, jak právě jeho dirigismus ničí možnosti využití Československa v Africe, avšak v daném období dával před perspektivou nejistých dobrodružství na černém kontinentě přednost jiným cílům, v prvé řadě vytvoření konsolidovaného uskupení vazalských států ve východní Evropě. Československá pozice v Africe byla za této situace udržována na jakési „záchovné" úrovni, která nevyžadovala jinou než formální politickou i ekonomickou aktivitu. Typickým příkladem může být úsilí o praktické naplnění dohody o navázání československo-etiopských diplomatických styků z roku 1937, které vyvrcholilo v roce 1951 zřízením generálního konzulátu v Addis Abebě, jenž však byl vzhledem k neochotě vlády Jeho císařského Veličenstva otevřen až po navázání sovětsko-etiopských diplomatických styků v roce 1954.[9] Zároveň Praha na popud Moskvy nepřestávala sledovat situaci v subsaharské Africe či záležitosti s ní bezprostředně související.[10]

V polovině padesátých let však byla aspirace komunistického Československa na významné postavení v subsaharské Africe a dalších přilehlých regionech již jednoznačně patrná a souvisela s bouřlivým vývojem v některých tamních koloniích či protektorátech – růst politické prestiže Národního kongresu Nigérie a Kamerunu (*National Congress of Nigeria and Cameroon* – NCNC) v Nigérii a Afrického demokratického sdružení (*Rassemblement démocratique africain* – RDA) ve francouzských koloniích, volební vítězství Nkrumahovy Ústavní lidové strany (*Constitutional People's Party* – CPP) na Zlatém pobřeží a poskytnutí autonomie, povstání Mau-Mau v Keni (1952–1954), založení Ugandského národního kongresu (*Uganda National Congress* – UNC) –, a především s prvními úspěchy dekolonizačního procesu na severu Afriky (egyptská revoluce z 23. července 1952, spory o budoucnost angloegyptského Súdánu, vypuknutí války v Alžírsku) i jinde ve světě (válka v Indočíně). „Pozornost se soustřeďuje ... na národněosvobozenecký boj, který proti americkému a proti britskému imperialismu vedou utlačované a zotročované národy Latinské Ameriky, jihový-

---

9 *Tamtéž*, ob. 3, sp. č. 160718, 100989, 408293, 119300, 118995, 110378, 131178, 101561 a 106876.

10 Zajímavá je v této souvislosti první oficiální žádost o materiální a finanční pomoc úzce spjatá s politickou aktivitou pěti nigerijských vysokoškoláků, kteří studovali v Československu v letech 1949–1953 (jako jediní Afričané v té době). *Státní ústřední archiv*, Praha (dále *SÚA*), A ÚV KSČ, fond 100/3 (Mezinárodní oddělení ÚV KSČ, 1945–62), sv. 118, Nigérie, čj. 2904, 2970; arch. jedn. 428, s. 25–38; arch. jedn. 427, s. 2.

chodní Asie a Afriky. (...) Zaměřujeme se přitom hlavně na země málo vyvinuté, jimž obchod s lidovědemokratickým Československem pomáhá v úsilí o nezávislost," uvádí se ve zprávě pro kolegium ministra zahraničních věcí z 29. října 1953.[11]

Známkou přípravy na zcela novou roli v zahraniční politice sovětského bloku bylo i velmi kritické zhodnocení dosavadní úrovně provádění zahraniční politiky od roku 1948 a tristního stavu diplomatického sboru. Na konci roku 1953 byl vypracován materiál pro politické byro ÚV KSČ, který volal po „zlepšení úrovně československé zahraniční politiky a diplomatického sboru pro nové úkoly".[12] Tyto „nové úkoly" přitom definoval jeden bod, kterým se plán práce – respektive jeho hlavní politické operativní úkoly pro odbor americko-britský a západoevropský – na první pololetí roku 1954 lišil od všech plánů předchozích: „iniciativní součinnost při zajišťování hospodářských styků se zeměmi Latinské Ameriky a dalšími hospodářsky málo rozvinutými zeměmi a koloniemi v Asii a Africe".[13] Jelikož mnohé mezinárodněpolitické i vnitropolitické důvody tehdy ještě Československu neumožňovaly vyvíjet výraznější politickou aktivitu v černé Africe (ani v dalších oblastech rozvojového světa), nastoupila snaha o ekonomické pronikání, jež mimo jiné československému vedení konvenovala jako prostředek zlepšení stavu národního hospodářství, trpícího několikaletou jednostrannou orientací na Sovětský svaz. Důkazem může být rychle stoupající podíl československého exportu na Západ (tedy i do rozvojových zemí), kam ještě v roce 1953 směřovalo 21,5 procenta (nejméně za celé období 1948–1989), ale už v roce 1954 šestadvacet procent, a o dva roky později dokonce 34,2 procenta.[14]

Oficiální proklamace se s rozvojem ekonomických (a později i politických) styků v polovině padesátých let neskrývaly, ba naopak je chápaly právě jako součást budoucí aktivní československé politiky, která měla sledovat následující cíle: zaprvé, rozvoj vztahů uvnitř socialistického systému, „založený na principech internacionálního socialismu"; zadruhé, podporu národněosvobozeneckého boje „v některých zemích Asie, Afriky a Latinské Ameriky"; zatřetí, rozvoj vztahů, zvláště ekonomických, s kapitalistickými zeměmi; začtvrté, úsilí o vyřešení německé otázky; zapáté, práci v „mezinárodních organizacích za přijetí takových principů jako posílení mírové koexistence".[15]

---

11 *AMZV ČR*, TO-T, Americko-britský odbor (ABO) a západoevropský odbor (ZEO), 1945–59, karton 1, sp. č. 142518, s. 2.

12 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 100/3, sv. 3, arch. jedn. 14, s. 48–120.

13 *AMZV*, TO-T, ABO a ZEO, 1945–59, karton 1, sp. č. 151204, s. 3.

14 BROWN, Alan A. – MARER, Paul: Foreign Trade in the Eastern European Reforms. In: *IDRC Report*, Bloomington, roč. 5, 1972, s. 202.

15 Aktivita MZV, MO ÚV KSČ a Sekretariátu ÚV KSČ. In: *Z bojů za svobodu a socialismus: Úloha SSSR v osvobozeneckých bojích a budovatelském úsilí českého a slovenského lidu. Soubor statí a materiálů*. Praha, SNPL 1961, s. 190; KALVODA, Josef: *Role Československa v sovětské strategii*. Kladno, Nakladatelství Dílo 1999; ŠEDIVÝ, Jaroslav – KOŘALKOVÁ, Květa: *Zahraniční politika ČSR v letech 1945–1960*. Praha, SNPL 1960, s. 115; *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 02/4 (Sekretariát ÚV KSČ, 1945–62), sv. 45, arch. jedn. 1, zpráva pro kolegium ministra zahraničních věcí z 29.10.1953, s. 1–25.

Nové možnosti

Významným zlomem, který otevřel prostor pro aktivizaci československé zahraniční politiky, byla konference v indonéském Bandungu (18.–24. dubna 1955). Jakkoli je dodnes zhodnocení jejího významu předmětem sporů mezi odborníky, obecně je přijímána teze, že zúčastnění reprezentanti z devětadvaceti asijských a afrických zemí v Bandungské deklaraci formulovali vlastní stanovisko k světovému vývoji a definovali zásady zahraniční politiky rozvojových zemí i některých národněosvobozeneckých hnutí. Nicméně ideově-politické rozpory mezi nimi poskytly příležitost pro politickou diverzi Moskvy. A tak zatímco „duch Bandungu“ působil po zbytek padesátých let jako významný podnět Hnutí nezúčastněných zemí a stal se jedním z vůdčích principů dekolonizačního úsilí v Asii a v Africe, Sovětskému svazu umožnil flexibilně měnit jeho politiku s cílem získat co nejvhodnější nástroje k ovlivňování hnutí nezúčastněných.[16]

Zcela zásadní význam v této souvislosti měla změna stanoviska Moskvy k „národnímu hnutí vedenému inteligencí a národní buržoazií“, jíž se bezprostředně po bandungské konferenci dostalo z její strany plného uznání jako „hlavní revoluční síle v Africe“.[17] Konkrétním výrazem tohoto posunu pak byla cesta předsedy vlády Nikolaje A. Bulganina a prvního tajemníka ÚV KSSS Nikity S. Chruščova v polovině roku 1955 do Indie, Barmy a Afghánistánu. Volání „Pryč s kolonialismem!“ bylo začátkem tání v postoji Kremlu k neutrálním zemím a naopak, čímž byla pro věc komunismu objevena v rozvojových zemích „politická zbraň nacionalismu, účinnější než jakýkoli jiný -ismus“.[18]

Změnu v zahraničněpolitickém postoji SSSR k rozvojovým zemím a pád ideologických a politických zábran rozvoje dalších vztahů uvítala i Praha, která tušila své rozsáhlé možnosti v této oblasti a vyvodila z toho oficiální důsledky: „...československá politika se nejen soustředila na co nejširší spolupráci se socialistickými zeměmi, ale obrátila se i tam, kde budoucnost otevírala cestu – ke státům, které vznikly za druhé světové války nebo vedly národněosvobozovací boj. Tady začíná spolupráce se zeměmi hospodářsky méně vyvinutými, která se po roce 1955, kdy k tomu vznikly vhodné podmínky, stala jednou z hlavních linií československé zahraniční politiky.“[19]

Samozřejmě následovaly ihned praktické zahraničněpolitické kroky, jimiž se Československo snažilo své obchodní postavení a kontakty, především v tropické Africe, zaštítit i na politické a diplomatické úrovni. Po intenzivních jednáních se mu podařilo v květnu a červnu 1955 dosáhnout otevření československého vyslanectví v Etiopii a udělení diplomatického souhlasu pro nového konzula zastupitelského úřadu v Belgickém Kongu namísto diplomata jmenovaného ještě před 25. únorem 1948.

---

16 RUBINSTEIN, Alvin Z.: Russia and the Uncommitted Nations. In: *Current History*, roč. 43, č. 254 (říjen 1962), s. 218–224.

17 POTECHIN, Ivan I.: The Anti-Imperialist Movement in Gold Coast Colony. In: *Sovetskoje Vostokovedenie*, č. 2 (1955), s. 2.

18 SPECTOR, Ivar: Russia and Afro-Asian Neutralism. In: *Current History*, roč. 37, č. 219 (listopad 1959), s. 276.

19 ŠEDIVÝ, J. – KOŘALKOVÁ, K.: *Zahraniční politika ČSR v letech 1945–1960*, s. 70 a 138.

Zahraničněpolitická a diplomatická ofenziva Československa však přitom narážela na sovětské působení v Africe, které kvůli neadekvátnímu a neopatrnému postupu nepřinášelo kýžené výsledky. Na jedné straně z toho pocházely komplikace, jako když SSSR musel k 1. březnu 1956 na žádost jihoafrické vlády uzavřít svůj generální konzulát a zajistit okamžitý odchod všech svých občanů ze země, což mělo vyloženě negativní vliv i na chod československého konzulátu v Kapském Městě a jeho aktivity. Na druhé straně nezdar dosavadního úsilí proniknout do tropické Afriky[20] ve spojení s časovou tísní nutil Kreml využít nápadných úspěchů Československa na tomto poli a přenechat mu zde řadu aktivit (především v hospodářské oblasti).

Takový úkol samozřejmě vyžadoval urychleně zlepšit kvalitu československé zahraniční služby. Tomuto problému se částečně věnovalo již zasedání politického byra ÚV KSČ 7. února 1956, a především celá jeho schůze 22. října 1956, na níž byl schválen dokument vypracovaný ve spolupráci československého a sovětského ministerstva zahraničních věcí, který akcentoval nové priority: „Mimořádnou pozornost musí čs. zahraniční politika věnovat oblasti Blízkého a Středního východu, jihovýchodní Asie, a především Afriky...“[21] Zintenzivnění úsilí československé diplomacie v tomto směru se věnovalo také mezinárodní oddělení ÚV KSČ a okrajově i jedenáctý sjezd komunistické strany v červnu 1958.

V souladu s touto koncepcí již od konce léta 1956 dostala činnost československých zastupitelských úřadů i pražského ústředí nový impulz. Ministerstva zahraničí a zahraničního obchodu na schůzi svých kolegií 19. listopadu 1956 stanovila základy technické pomoci málo vyspělým zemím v rámci bilaterální pomoci a konkretizovala projekty v rámci pomoci multilaterální. Nastoupená linie byla oficiálně zakotvena v prohlášení ÚV KSČ a vlády ČSR z 30. července 1956.[22]

Československá zahraniční politika však zároveň v roce 1956 dvakrát velmi ostře narazila na americký, potažmo západoněmecký protitlak v subsaharské Africe. Tato skutečnost Prahu přiměla k jisté koordinaci jejích aktivit v této oblasti s činností československých zastupitelských úřadů v západních zemích, což se projevilo jako velmi účelné z hlediska dalších československých aspirací v Africe. Ve svém úsilí se

---

20 Místopředseda vlády Anastas Mikojan na 20. sjezdu KSSS kritizoval odborníky Orientálního ústavu Akademie věd SSSR a ministerstva zahraničí kvůli nedostatečné koncepční přípravě praktické zahraniční politiky v Africe. Viz MORRIS, Milton D.: The Soviet Africa Institute and the Development of African Studies. In: *Journal of Modern African Studies*, roč. 11, č. 2 (1973), s. 249.

21 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 02/2 (Politické byro ÚV KSČ), 1945–62, sv. 119, arch. jedn. 145, bod 1: Hlavní úkoly MZV pro nejbližší období a opatření ke zlepšení práce aparátu zahraniční služby, s. 6.

22 Konzul Jaroslav Pátek v Kapském Městě se snažil prolomit izolaci svého úřadu. Konzul Vilém Virius v Kongu sondoval možnosti kontaktů s národněosvobozeneckými hnutími v rovníkové Africe (konkrétně v Kamerunu). Vyslanec Vladimír Vrla v Etiopii po konzultaci se sovětským velvyslancem Alexandrem Karavajevem (31.12.1956) usiloval o rozšíření obchodní výměny a zahájil rozhovory o diplomatickém zastoupení Etiopie v Praze, úspěšně zakončené 28.5.1957, kdy císař rozhodl o akreditaci etiopského velvyslance pro Československo v SSSR. Velmi aktivní byla i československá obchodní afilace v Nigérii. *AMZV ČR*, TO-T, mezinárodní odbor, 1945–59, karton 1, ob. 2352, sp. č. 145565.

totiž Praha soustředila na země, v nichž proces dekolonizace přes autonomní statuty dospěl až na práh samostatnosti a v nichž si Československo chtělo zajistit díky trvajícím dobrým vztahům s metropolí alespoň omezený vliv jakožto základ další expanze vnitřní i vnější.

Narozdíl od Sovětského svazu, který bez ohledu na důsledky až do konce padesátých let preferoval ideologická hlediska,[23] československá zahraniční politika vůči Africe – podobně jako již také politika východoněmecká a polská – se řídila spíše snahou o navázání hospodářských, či lépe politicko-hospodářských styků s co největším počtem nezávislých států a závislých území. V tomto ohledu soustavně přitahovaly její pozornost události v Ghaně.

„Dobývání" nových území

Po drtivém volebním vítězství Ústavní lidové strany na Zlatém pobřeží v červenci 1956 československá diplomacie velmi pozorně sledovala jednání představitelů CPP v čele s Kwame Nkrumahem s Londýnem o dalším ústavním vývoji, který jednoznačně směřoval k samostatnosti. Britská vláda nakonec byla nucena s ohledem na požadavky naprosté většiny obyvatelstva vyslovit souhlas s nezávislostí země v rámci Britského společenství národů. Nezávislý stát Ghana byl vyhlášen 6. března 1957. Praha se na vznik prvního novodobého nezávislého státu subsaharské Afriky připravovala velmi pečlivě, neboť zahraničněpolitické teze CPP její strategii značně konvenovaly. Proto již 26. listopadu 1956 československé velvyslanectví v Londýně obdrželo podrobné instrukce ohledně postupu, s cílem navázat diplomatické vztahy.

Československá lidovědemokratická republika ihned uznala samostatnost Ghany a podpořila její vstup do OSN 8. března. Dva vyslaní českoslovenští diplomaté, Vladimír Žiak a Miroslav Tyl, pak během oslav v Akkře oficiálně vyjádřili ochotu neprodleně navázat diplomatické styky. Ghanští představitelé si však uvědomovali nutnost uchovat dobré vztahy s Británií i hrozbu, kterou by pro jejich zemi představovala přílišná vstřícnost vůči socialistickým zemím, a proto se československým delegátům dostalo pouze diplomatické odpovědi vlády.

I když se Praha nevzdávala, ba naopak zintenzivnila své úsilí a výrazněji do něj zapojila i svá velvyslanectví ve Velké Británii a v USA (to navíc od konce roku 1957 jednalo prostřednictvím liberijského velvyslanectví o rozšíření styků mezi Prahou a Monrovií), svého cíle nedosáhla. Nic na tom nezměnila ani pečlivě a složitě připravovaná mise, která měla na podzim 1958 navštívit Ghanu, Libérii, Etiopii, Súdán a Libyi, aby „jednala o rozšíření styků s uvedenými zeměmi, na nichž máme mimořádný zájem".[24] Účastníci mise po sérii rozhovorů s ghanskými představiteli získali pouze předběžné přísliby spolupráce, včetně „včasného" navázání diplomatických vztahů.

---

23 GRUNDY, Kenneth W.: The 'Class Struggle' in Africa: An Examination of Conflicting Theories. In: *Journal of Modern African Studies*, roč. 2, č. 3 (1964), s. 382–390.

24 *AMZV ČR*, TO-T, 9. teritoriální odbor (t. o.), 1945–59, ob. 9/110, sp. č. 22670/58, s. 6.

Nicméně právě tato mise, jejíž následná jednání v Libérii a Etiopii už nepřinesla vůbec žádný pokrok v politických otázkách, může být chápána jako naprostý přelom v zahraniční politice komunistického Československa. Jednak položila základ jeho hospodářským aktivitám v tropické Africe, které tvořily zase předpoklad pro navazování politických vazeb,[25] jak proklamovalo usnesení jedenáctého sjezdu KSČ (18.–21. června 1958). Především však koordinované úsilí zastupitelských úřadů v Africe a západních zemích v souvislosti s přípravou cesty umožnilo československé diplomacii soustředěně si vytvářet obraz o politickém dění v Africe a ve vhodném momentu se mohutně angažovat. Tak tomu bylo i v případě Guineje, právě se vydávající na cestu nezávislosti, která se stala opěrným sloupem československé aktivity v subsaharské Africe.

Původně poměrně jednotné dekolonizační hnutí ve Francouzské západní Africe se začalo v druhé polovině padesátých let rozpadat, což vyvrcholilo 11.–13. ledna 1957 vznikem Afrického konventu (*Convention africaine* – CA) a viditelnou snahou o vytvoření francouzskoafrické federace vnitřně autonomních států. Z pohledu Prahy však byl daleko zajímavější třetí sjezd Afrického demokratického sdružení v Bamaku 25.–30. září 1957, na němž se jasně projevily narůstající rozpory mezi federalisty a autonomisty, z nich pak zvláště socialisticky orientovanou guinejskou teritoriální sekcí RDA – Demokratickou stranou Guineje (*Parti démocrate de Guinée* – PDG), vedenou Ahmedem Sékou Touré.

Vedení PDG si uvědomovalo, že případné odmítnutí gaullistické ústavy v referendu (mimo jiné rozhodovalo o uspořádání vzájemných vztahů francouzské metropole a zámořských území), které bylo vypsáno v Africe na 28. září 1958, by bezprostředně vedlo k vyhlášení samostatnosti, na což by Paříž reagovala okamžitým odchodem správních úředníků ze země a odstraněním veškerého jejich inventáře, jakož i zastavením všech úvěrů a dalších forem hospodářské a technické pomoci. Vzhledem k tomu, že bylo možné očekávat i nátlak Paříže na další západní země, aby nenavazovaly s novým státem významnější hospodářské vazby, ba co víc, aby posečkaly s jeho uznáním (byť tak Francie sama nakonec učinila), byla PDG nucena hledat pomoc u jiných zemí.[26] V nastalé složité situaci se musela Praha zachovat velice opatrně, a proto pomoc nezávazně přislíbila, nicméně až do referenda se o této otázce nemělo jednat a poté měly rozhovory probíhat prostřednictvím pověřence Ústředního výboru Francouzské komunistické strany v Praze.

Druhého října 1958 vyhlásila Guinea nezávislost na základě nesouhlasu téměř pětadevadesáti procent obyvatelstva kolonie s návrhem konstituce Francouzského společenství. Guineji hrozila mezinárodní izolace, z níž ji – přes uznání Sjednocenou

25 Například v Etiopii se přes silný americký vliv Československu podařilo uzavřít několik kontraktů na dodávky investičních celků a zajištění zemědělské a zdravotní pomoci. Dokonce se objevily i první náznaky úspěchů v pronikání po politické linii, kdy agilní pracovníci konzulátu v Léopoldville (Belgické Kongo) dokázali přes ostrý dohled navázat styky s významnými národněosvobozeneckými hnutími – umírněným Ugandským lidovým kongresem (*Uganda People's Congress* – UPC) a Keňským africkým svazem (*Kenya African Union* – KAU) a výrazně marxistickým Svazem obyvatelstva Kamerunu (*Union des populations du Cameroun* – UPC).

26 HAPGOOD, David: Guinea's First Five Years. In: *Current History*, roč. 45, č. 268 (1963), s. 355 n.

arabskou republikou (Egyptem) a alžírskou Frontou národního osvobození (3. října 1958) – vyvedl na přímou výzvu Sékou Tourého až Sovětský svaz (4. října), Československo a NDR (8. října) a poté i další socialistické státy a země Hnutí nezúčastněných. Mezitím československá diplomacie využila již zmiňované mise do Ghany a dalších afrických zemí, jejíž program byl těsně před odletem (5. listopadu 1958) změněn a k jejímž nejdůležitějším cílům nyní patřilo navázání přímých politických a hospodářských kontaktů v Guineji.

Jednání mise ve dnech 17. až 21. listopadu v Konakry se všemi jedenácti členy vlády uzavřel podpis „Protokolu o rozvoji hospodářských a kulturních styků mezi ČSR a Guinejskou republikou". Jejím nejdůležitějším výsledkem však byla ochota guinejského prezidenta navázat diplomatické styky a otevřít československý zastupitelský úřad v Konakry po odchodu francouzských správních úředníků v polovině prosince. Toto datum nebylo přitom vybráno náhodně, neboť součástí rozhovorů byla i ústní dohoda o možnosti československých vojenských dodávek pro guinejské ozbrojené síly. Proto se bezprostředně v patách Francouzů v Konakry objevili zástupci československých podniků zahraničního obchodu a vojenští odborníci. Jejich přítomnost samozřejmě vyvolala obrovskou francouzskou nevoli, a dokonce represe proti československé zahraniční službě ve Francii. Zhruba v téže době v souvislosti s mohutným nástupem ČSR, NDR a SSSR v Guineji se prudce začala měnit i americká politika vůči subsaharské Africe, když Washington zaujal chápavější postoj k problémům nově nezávislých zemí, bez ohledu na odmítavé stanovisko především ze strany Francie.[27] Tato iniciativa však již přišla pozdě.

Na základě činnosti československých expertů bylo mezitím dojednáno vyslání guinejské vládní delegace do Československa, která 12. února 1959 podepsala „Protokol o jednání", předpokládající další rozšíření vzájemných styků včetně povýšení československého zastupitelského úřadu v Konakry na velvyslanectví. Ústně pak guinejští představitelé předložili konkrétní žádost o vojenskou pomoc. Zasedání politického byra ÚV KSČ 17. února 1959 rozhodlo této žádosti vyhovět s tím, že požadované vojenské dodávky, obsahující kompletní výzbroj a výstroj pro čtyři samostatné pěší brigády a několik kusů těžké techniky, rozhodlo věnovat jako „dar československé vlády a lidu".

První část vojenské zásilky přibyla do Konakry 16. března spolu s československou (převážně vojenskou) delegací, vedenou plukovníkem Klímou. Darovaná vojenská technika i postoj československých diplomatů učinily na guinejské představitele velký dojem, který se promítl do následných rozhovorů o dalších potřebách guinejské armády, o zajištění odborníků na organizaci a výcvik státní bezpečnosti, rozvědky a kontrarozvědky, policie a kriminální služby. Krátce před odletem 3. dubna 1959 předal Sékou Touré československé delegaci osobní dopis pro prezidenta Antonína Novotného, v němž guinejský prezident žádal o vyslání velkého počtu vojenských a policejních odborníků, lékařů, průmyslových a zemědělských expertů.

---

27 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 199, arch. jedn. 272, bod 4, s. 1 a 5–6; *AMZV ČR*, TO-T, Guinea, 1945–59, karton 1, ob. 218/368, sp. č. 16588; LOGAN, Rayford W.: Discrimination: Weakness of Our African Policy. In: *Current History*, roč. 42, č. 245 (leden 1962), s. 30–33.

Bezprostředně po návratu vypracoval vedoucí delegace plukovník Klíma zprávu pro politické byro ÚV KSČ, v níž poměrně přesně vystihl význam československé pomoci, když napsal: „Dodávka zbraní a vývoj hospodářských styků s ČSR otevřely pro státy socialistického tábora dveře."[28] Politbyro pak 7. května 1959 rozhodlo vyhovět všem požadavkům Sékou Tourého. Následovala série jednání v Konakry i v Praze, zakončená podepsáním veškerých potřebných dohod, na jejichž základě mohla do Guineje začít proudit vyžádaná pomoc.[29]

Přes rozrůstající se spolupráci s Československem a posléze i s NDR a Sovětským svazem však Sékou Touré a jeho vláda trvali na zcela individuální cestě vývoje, mimo oba tábory bipolárního světa. I když přijímali vděčně spolupráci se socialistickými zeměmi, jež jim měla umožnit překonat hospodářskou zaostalost a prudký rozchod s bývalou metropolí, a hojně užívali marxistickou rétoriku, nikdy se nebránili kontaktům se Západem, ba dokonce je podporovali jako protiváhu socialistickému vlivu.[30] Pokud záměrem Sovětů bylo – ve smyslu jejich dřívější politiky vůči černému kontinentu – vybudovat z Guineje socialistický satelit v subsaharské Africe, tato snaha jednoznačně ztroskotala; ovšem československá politika se svými cíli slavila úspěch. Podařilo se jí totiž v Guineji podpořit nacionalistický režim s výrazně protikoloniálním a „antiimperialistickým" charakterem, který jí mohl posloužit jak na mezinárodním poli, tak i k dalšímu hospodářskému i politickému pronikání do Afriky. Pro toto tvrzení nemůže být lepšího důkazu než (již od května 1959 fungující) spolupráce československých vojenských a bezpečnostních specialistů s guinejskými orgány ministerstev vnitra a národní obrany při zajišťování materiální pomoci, vojenských dodávek a organizaci výcviku důstojníků Kamerunského národního svazu, Konžského národního hnutí (*Mouvement nationale congolais* – MNC) Patrice Lumumby a dočasně i konžské strany ABAKO (*Association des Bacongo* – Sdružení lidu Baconga), později i dalších radikálních národněosvobozeneckých hnutí na guinejském území a v ČSR (jako guinejských občanů s falešnou identitou).[31]

Zajištění pevné pozice v Guineji napomohlo i československé snaze o navázání pevných kontaktů v Ghaně. Na jaře 1959 totiž do té doby striktně zdrženlivý postoj

---

28 Na překvapivě podrobné informace o československých vojenských dodávkách Guineji, které krátce nato přinesl západní tisk, se na popud plukovníka Klímy mezinárodní oddělení ÚV KSČ 17.4.1959 rozhodlo, že Československo nebude reagovat. Viz *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 216, arch. jedn. 293, s. 14; *tamtéž*, sv. 218–219, arch. jedn. 297, bod 23.

29 *Tamtéž*, sv. 229–230, arch. jedn. 311, bod 23. Jednalo se o Dohodu o výměně zboží a platech, Dodatkový protokol, Hospodářskou dohodu, Protokol o technické pomoci a Protokol o dodávkách speciálního materiálu v celkové výši 4,2 mil. Kčs (výcvik důstojníků a pilotů a dodávky výstroje pro osm tisíc příslušníků guinejských ozbrojených sil), přičemž třetina hodnoty dodávky byla opět věnována jako dar.

30 Obavy Moskvy a jejího bloku o další směřování Guineje nikdy zcela nezmizely; znovu se velmi naléhavě vynořily, poté co USA, Velká Británie a SRN na podzim 1959 podepsaly s guinejskou vládou několik obchodních smluv, poskytly jí řadu stipendií, a zejména když Sékou Touré při své návštěvě v USA na konci října 1959 získal příslib finanční půjčky. Rovněž navázání diplomatických styků s Čínou v témže období a její rostoucí vliv v této oblasti vyvolávaly značnou nelibost Kremlu. *AMZV ČR*, TO-T, Guinea, 1945–59, karton 1, ob. 218/41, sp. č. 179543.

31 *Tamtéž*, sp. č. 005598/59-10.

ghanské reprezentace vůči socialistickým zemím doznal změny a po opatrných konzultacích 8. října 1959 oznámil Úřad vysokého komisaře pro Ghanu československému zastupitelskému úřadu v Londýně, že na základě rozhodnutí ghanské vlády o oficiální žádosti československé vlády dojde k navázání diplomatických styků mezi Ghanou a ČSR jako první ze socialistických zemí. Československé vyslanectví zahájilo svou činnost 1. prosince 1959 a jen šest dnů nato byla v Akkře otevřena do té doby největší československá zahraniční výstava.

Československému postupu v subsaharské Africe se nakonec dostalo uznání i z Kremlu. Při jednání v Moskvě na sklonku roku 1959, v rámci cesty guinejské delegace na nejvyšší úrovni do socialistických zemí, doporučil generální tajemník Chruščov guinejskému prezidentovi „všestranně si všímat Československa. Je to malá, avšak vyspělá země s mnoha možnostmi a lze se tam mnohému naučit."[32]

Tvorba koncepce československé zahraniční politiky vůči Africe

Nástup Československa v subsaharské Africe, a především jeho postavení v Guineji, kde bylo přítomno ve všech sférách života společnosti, bezprostředně předurčily obrovský rozmach dalších jeho aktivit v celém regionu, zvláště patrný od poloviny roku 1959. Aby zabezpečilo jejich lepší organizaci, snažilo se politické vedení země vtisknout jim pevný rámec. Proto již 15. února tohoto roku vláda přijala usnesení číslo 268 „O rozvoji hospodářských styků ČSR s hospodářsky méně vyvinutými zeměmi", v němž byla zakotvena úzká spolupráce ministerstev zahraničí a zahraničního obchodu v tomto směru.[33] O několik měsíců později byly stanoveny „Zásady vysílání československých expertů v rámci technické pomoci". Dokument dal podnět k urychlenému vybudování operativní rezervy odborníků, vytvořil základ pro rozšiřování počtu stipendií a stáží v ČSR, zřizoval Československý národní komitét pro technickou pomoc (k 1. říjnu 1959) a schvaloval jeho koncepci, zajišťoval koordinaci technické pomoci se státy Rady vzájemné hospodářské pomoci a nařizoval zlepšit práci v OSN a přidružených organizacích zajištěním většího podílu na mezinárodní technické pomoci včetně zvýšení československých příspěvků do rozvojových fondů těchto institucí. Zároveň vzhledem k rostoucí politické aktivitě Spojených států vůči Africe a na základě reorganizace sovětského ministerstva zahraničí, Diplomatické akademie a Akademie věd SSSR, v rámci níž vznikl Institut Afriky, se již od července 1959 připravovalo zřízení desátého teritoriálního odboru ministerstva zahraničí, které se mělo zabývat Afrikou; při jeho ustavování rozhodující úlohu hrálo nové nařízení politického byra o zvýšení kvality diplomatického sboru, které kladlo zásadní důraz na „kvalifikaci, aktivitu a individuální schopnosti".[34]

Všechny tyto přípravné aktivity spjaté se stále intenzivnějším pronikáním do Afriky však vyžadovaly zásadní politické mantinely. Proto se 27. října 1959 sešlo politické

---

32 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 100/3, sv. 41, arch. jedn. 184, Guinea I, sp. č. 0732/59-10, s. 120 n.
33 *AMZV ČR*, TO-T, 9. t. o., 1945–59, karton 1, ob. 9/110, sp. č. 17830.
34 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 100/3, sv. 3, arch. jedn. 14, s. 5–30 a 39.

byro ÚV KSČ na zasedání, aby projednalo výhradně tyto otázky. Schválilo přitom hned několik koncepčních dokumentů, které se na celé jedno desetiletí staly teoretickým základem všech československých aktivit v Africe: „Současná situace v Africe a možnosti činnosti Československa", „Rozšiřování politických styků ČSR s africkými zeměmi", „Navazování a rozšiřování hospodářských styků" a „Navazování a rozšiřování kulturní spolupráce".[35]

Daleko zajímavější však byly konkrétní úkoly stanovené v závěrečném usnesení ze zasedání politického byra. Podobně jako ve zmíněných dokumentech se zde kladl důraz na „rozšiřování a upevňování všestranných styků ... se zeměmi předního zájmu (Ghana, Guinea, Nigérie)" a na navázání a rozvíjení styků s dalšími zeměmi (Kamerun, Togo, Středoafrická federace, Libérie). V ideologické oblasti se měl zvýšit vliv socialistických myšlenek na panafrické hnutí. V ekonomické rovině byla pozornost věnována rozšiřování hospodářské spolupráce a poskytování pomoci zaměřené na industrializaci a vědecko-technický rozvoj, zvýšení československého podílu na obchodní výměně jednotlivých zemí, aktivní působení i v koloniích (za tím účelem se mělo zahájit jednání s Francií a Británií) a zřízení letecké linky do subsaharské Afriky. Právě v souvislosti s posledně jmenovanými cíli je zajímavé, že do prvního návrhu usnesení byl zanesen i paragraf žádající v tomto ohledu koordinaci se zeměmi RVHP. Na základě ústního jednání členů politického byra byl však vypuštěn, aniž by bylo vysvětleno proč, a v druhém, konečném návrhu usnesení se již neobjevuje.[36]

Nelze tvrdit, že by uvedené odmítnutí bylo byť jen náznakem opuštění pevné společné zahraniční politiky východního bloku, jak to koneckonců dokládá i dodatek mezinárodního oddělení ÚV KSČ k usnesení ve vyjádření pro ministerstvo zahraničí, vznášející požadavek na „lepší a účinnější koordinaci československé zahraniční politiky vůči afrických zemím s politikou SSSR i jiných socialistických zemí".[37] Na druhé straně je však možné se domnívat, že Praha se snažila zachovat si výraznou převahu v zahraničním obchodě s Afrikou; ne snad nad Sovětským svazem, ale nad ostatními socialistickými zeměmi (především NDR). Materiály předložené politickým byrem totiž obsahují i rozbor zahraničního obchodu s Afrikou, z něhož je patrný výrazný nástup některých zemí, pro něž černý kontinent do té doby nepředstavoval významnější odbytiště. Domnívám se, že právě kvůli rostoucí iniciativě NDR a Polska v zahraničním obchodě s Afrikou se čeští vedoucí činitelé rozhodli vypustit požadavek koordinace hospodářské politiky vůči Africe v rámci RVHP; nasvědčovala by tomu i poznámka na okraj tohoto bodu usnesení, že vláda SSSR má být o této části informována jen „zběžně".[38]

Konkrétním rozpracováním výše uvedených úkolů byla pověřena jednotlivá ministerstva a Státní plánovací komise, koordinaci mělo zajišťovat mezinárodní oddělení ÚV KSČ, ministerstvo zahraničního obchodu a ministerstvo zahraničí, respektive

35 *Tamtéž*, fond 02/2, sv. 237, arch. jedn. 317.
36 *Tamtéž*, usnesení politického byra ÚV KSČ z 27.10.1959, s. 1–5.
37 *AMZV ČR*, TO-T, 9. a 10. t. o., karton 1, ob. 10/112, sp. č. 26261, s. 28–30.
38 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 237, arch. jedn. 317, usnesení politického byra ÚV KSČ z 27.10.1959, s. 3.

jeho k 1. listopadu 1959 vytvořený desátý teritoriální odbor, jehož zřízení a koncepci odsouhlasilo uvedené zasedání. Prvním úkolem nového odboru bylo konzultovat novou koncepci československé politiky s africkým odborem sovětského ministerstva zahraničí a rozpracovat jednotlivé politické úkoly. Tato aktivita brzy přinesla své plody a africký odbor se stal v sovětském bloku institucí nejlépe informovanou o dění na černém kontinentě, což dokazují četné konzultace diplomatů pražských zastupitelských úřadů socialistických zemí s pracovníky tohoto úřadu na podzim 1959 i dopis československého velvyslance v Moskvě Dvořáka, adresovaný Kolegiu ministerstva zahraničních věcí ČSR s informacemi o konzultacích československé africké koncepce se sovětskými představiteli.[39] Uznáním jistého vedoucího postavení československé zahraniční politiky v tomto směru pak bylo usnesení Kolegia ministerstva zahraničních věcí ČSR, přijaté po diskusích se sovětským ministerstvem zahraničí na jeho zasedání 26. listopadu 1959, v němž se mimo jiné explicitně pravilo: „V budoucnosti je třeba se především zaměřit na Afriku a Asii.“[40]

Zlepšená organizace československých aktivit v subsaharské Africe již v této době přinesla významné výsledky. Pompézní průběh původně pouze zdvořilostní návštěvy Jeho Veličenstva etiopského císaře Haile Selassieho I. v Československu (13.–17. července 1959) zásadně změnil dosavadní postoj etiopského dvora a vlády k Praze a nakonec se zúročil v podpisu několika smluv (12. prosince 1959), především pak „Smlouvy o přátelství a spolupráci“, kterou československá strana považovala za významný akt, neboť šlo o „první smlouvu tohoto druhu mezi socialistickou a nesocialistickou zemí ... byť má [smlouva] pouze deklarativní charakter“.[41] Přechodným úspěchem skončilo i vyslání československé obchodní mise do Libérie na podzim 1959. Během pobytu delegáty přijal i prezident William Tubman a ministři jeho vlády, kteří nečekaně projevili zájem o dlouhodobou československou nabídku na normalizaci vztahů. Veškerá snaha se však nakonec ukázala zbytečná, protože liberijská vláda – viditelně pod tlakem Washingtonu – jednání o navázání diplomatických styků prodlužovala a odkládala.[42]

Podobně se vyvíjela i situace v Kamerunu, o jehož nezávislosti k 1. lednu 1960 bylo přes negativní postoj socialistických zemí rozhodnuto na doporučení Poručenského výboru OSN na třináctém zasedání Valného shromáždění OSN v březnu 1959. Československo, které dosud především finančně podporovalo v ilegalitě působící Svaz obyvatelstva Kamerunu, dočasně omezilo pomoc této radikální organizaci a prozatím s ní odmítlo jednat o dodávkách zbraní, protože se naskytla možnost urovnání vztahů s vládním Kamerunským svazem (*Union camerounaise* – UC) bu-

---

39 *AMZV ČR*, TO-T, 10. t. o., 1945–59, karton 1, ob. 10/119, sp. č. 30665 a sp. č. 31595.

40 *Tamtéž*, fond Kolegium MZV, 1959, 111, usnesení z 26.11.1959, s. 4.

41 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 100/3, Etiopie, sv. 35, arch. jedn. 150, sp. č. 23–26/420, Zpráva o stavu styků s Etiopií, Zpráva o návštěvě hlavy státu Etiopského císařství Haile Selassieho I.; JELÍNEK, Bohumil: Economic Cooperation Between Czechoslovakia and Ethiopia. In: *Czechoslovakia Foreign Trade* (*CFT*), roč. 5, č. 8 (1965), s. 7–9.

42 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 244, arch. jedn. 325, bod 9; *AMZV ČR*, TO-T, 10. t. o., 1960–64, karton 3, ob. 10/112, 7, sp. č. 26090, s. 2–4. Diplomatické vztahy se nakonec podařilo navázat až v roce 1972.

doucího prezidenta Ahmadou Ahidža. I když velmi usilovalo o navázání oficiálních styků s Ahidžovou vládou, nakonec muselo Československo uposlechnout přání Moskvy, která se rozhodla i nadále vše vsadit na úzkou spolupráci s UPC.[43] Poprvé tak postupně se zvyšující angažovanost Sovětského svazu v Africe zmařila záměr československé zahraniční politiky, která byla doposud hlavním protagonistou politiky socialistického bloku v oblasti. A těchto konfliktů mělo v budoucnu přibývat.

Československo a rok Afriky

Jakkoli vstoupila československá diplomacie do roku 1960 se záměrem věnovat se v subsaharské Africe především „rozšiřování a upevňování všestranných styků ... se zeměmi předního zájmu (Ghana, Guinea, Nigérie)",[44] bylo toto úsilí konfrontováno s aktuálním africkým vývojem, jejž nemohla Praha nereflektovat. Od roku 1945 neprodělala tvářnost afrického kontinentu tak hluboké změny jako právě v roce 1960. Po příkladu Kamerunu rozhodl Poručenský výbor OSN i o nezávislosti dalšího svěřeneckého území – Toga, jejíž vyhlášení bylo stanoveno na 27. duben. Počátkem téhož měsíce pak po složitých jednáních Francie přiznala právo na samostatnost Federaci Mali (dnešní Senegal a Mali), které bylo naplněno 20. června (federace však nepřežila déle než tři měsíce), a Malgašské republice (26. června 1960). Vzhledem k jisté spojitosti politického vývoje ve všech zemích Francouzského společenství pak došlo k vyhlášení nezávislosti Dahomé (1. srpna), Nigeru (3. srpna), Horní Volty (5. srpna), Pobřeží slonoviny (7. srpna), Čadu (11. srpna), Středoafrické republiky (13. srpna), francouzského Konga (15. srpna), Gabunu (17. srpna) a Mauretánské islámské republiky (28. listopadu). Československo muselo na politický vývoj a rychlý vznik nezávislých států v bývalých francouzských državách, jakož i v Belgickém Kongu (30. června) a Somálsku (1. července), neprodleně reagovat, pokud si chtělo udržet aktivitu v tropické Africe.

I když se s vyhlášením nezávislosti většiny zemí počítalo, jak dokazuje usnesení politického byra ÚV KSČ z 27. října 1959, aktuální vývoj československou zahraniční službu poněkud zaskočil. Snad nejmarkantněji se tato skutečnost projevila v případě Belgického Konga, i když její postoj k politickému vývoji v této zemi a částečně i v Somálsku nevycházel z vlastní československé aktivity, ale výhradně z oficiální linie socialistických států nařízené Moskvou.[45] V ostatních případech se ČSSR ve

---

43 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 243, arch. jedn. 324, bod 8: Rozhodnutí politického byra z 22.12.1959; sv. 279, arch. jedn. 362, bod 11: Rozhodnutí politického byra z 18.10.1960. V Kamerunu (po roce 1963 částečně i v Tanzánii a Keni) československá africká koncepce narazila na vyloženě otevřený odpor Moskvy, která v daných případech trvala na dodržování svého postoje. I když ČSSR spolu se SSSR a NDR v letech 1961 a 1962 zintenzivnila svou vojenskou pomoc UPC, nevzdala se myšlenky na normalizaci vztahů, až nakonec na přelomu let 1962 a 1963 tuto ideu přijala Moskva za svou. *Tamtéž*, sv. 318, arch. jedn. 403, bod 10; sv. 331, arch. jedn. 422, bod 7; sv. 359, arch. jedn. 451, bod 5; sv. 370–371, arch. jedn. 465, bod 13.

44 *Tamtéž*, sv. 237, arch. jedn. 317, Koncepce rozvoje styků ČSSR s africkými zeměmi, s. 25.

45 *Tamtéž*, sv. 261, arch. jedn. 346, bod 8, s. 10.

změněné konstelaci v subsaharské Africe dokázala po počátečním zaváhání rychle zorientovat a rozvinout své dosavadní úsilí. Ministerstvo zahraničních věcí urychleně zpracovalo politickou strategii vůči nově vznikajícím státům, s ohledem na možnost navázání těsnějších styků po vzoru Guineje s Federací Mali, Belgickým Kongem, Madagaskarem, Somálskem a Ghanou (vzhledem k nové ústavě zavádějící prezidentský systém a vyhlášení Ghanské republiky 1. července). Přes jisté úspěchy – vyslání tožských studentů jako stipendistů OSN do ČSSR, obchodní kontrakty se Somálskem a později i zřízení velvyslanectví v Mogadišu a Togu (24. prosince 1960) – se nicméně československé diplomacii nepodařilo s žádnou z nově vzniklých zemí (s výjimkou Belgického Konga) vybudovat užší vazby. V souladu se směrnicí desátého teritoriálního odboru ministerstva zahraničí[46] a na základě bilaterálních konzultací i neformálních setkání na mezinárodním fóru se pak během roku 1960 dostávala do centra pozornosti československé diplomacie zejména Nigérie a Mali.

Ovšem v případě Nigérie se snaha Prahy o navázání diplomatických styků setkala s prudkým odporem, přestože Československo udržovalo od konce padesátých let poměrně významné vazby na Národní kongres Nigérie a Kamerunu, hlavní politickou organizaci nigerijské Východní provincie. Jediným výsledkem těchto snah bylo *aide mémoire* z 23. června 1960, v němž se hovoří pouze o ochotě rozvíjet vzájemné styky. Na změnu nigerijského stanoviska si musela československá diplomacie počkat ještě více než dva roky.

Naopak v Mali se situace jevila pro československé aktivity poměrně nadějně z důvodu obrovské hospodářské zaostalosti země a možnosti orientace na „nekapitalistickou cestu vývoje", kterou vláda v Bamaku deklarovala krátce po vyhlášení nezávislosti. Československo také jako první ze socialistických zemí zahájilo prostřednictvím svých velvyslanectví v Paříži a Konakry rozhovory s maliskými představiteli, kteří nato požádali (10.–14. září 1960) o hospodářskou i technickou pomoc, a především o urychlené dodávky zbraní. I když v tomto případě musela Praha ustoupit zájmu Moskvy, která si nakonec vynutila převzetí zbrojních dodávek pro pět tisíc mužů maliské armády, a musela se tak spokojit s ostatními formami spolupráce, díky sérii dohod z listopadu 1960 získala v Mali dalšího, byť nikoli strategického partnera pro rozvoj aktivit na černém kontinentu.

Celkově však československá zahraniční politika v Africe od podzimu 1960 ztrácela vliv ve prospěch Sovětského svazu, pro nějž rostoucí počet samostatných zemí na tomto kontinentu představoval potenciál, který hodlal využít v globálním soupeření se Spojenými státy. A tak nejen v Mali, ale i v Ghaně, Guineji a do budoucna i v dalších zemích se Praha musela smířit s přijetím druhořadé role. V Guineji se jí sice ještě podařilo dosáhnout jistého potvrzení vlastní výsadní role – kontraktem na výstavbu mohutného radiokomunikačního střediska, obchodními smlouvami[47] a navázáním

---

46 *AMZV ČR*, TO-T, 10. t. o., 1960–64, karton 2, ob. 10/112, sp. č. 24270, s. 3.

47 Smlouva o dodávce stovky nákladních vagonů pro guinejskou železnici (3.5.1960) a kontrakt na dodávku čtyř letounů typu Avia 14 a dvou letounů typu Aero 145 (8.6.1960) jako základu pro státní leteckou společnost Air Guinée na úvěr v rámci hospodářské dohody. Provoz zajišťoval šestadvacetičlenný československý personál. *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 311, arch. jedn. 396, bod 24; *AMZV ČR*, TO-T, Guinea, 1960–64, karton 2, ob. 218/3557-8, sp. č. 130197.

přímého leteckého spojení s Afrikou na pravidelné lince Praha–Rabat–Konakry (28. července 1960) – ovšem za cenu dalšího růstu ekonomické nevýhodnosti.

Krátkozraké navyšování guinejského dluhu však akceptovaly i ostatní socialistické země, a tak se jejich hospodářské styky s Guineou dostávaly do stále větších obtíží, k nimž přispíval i propad guinejského franku po březnové monetární reformě a následné hospodářské problémy této země. Když pak Československo spolu se Sovětským svazem, NDR a Polskem v srpnu 1960 odmítlo vyhovět žádosti prezidenta Sékou Tourého o výstavbu obrovské hliníkové huti a hydrocentrály na řece Konkouré, ocitly se vzájemné vztahy na bodě mrazu. Guinejské vedení reagovalo striktním odmítnutím oficiálních styků s Německou demokratickou republikou, a nepomohla ani opatrná intervence československých diplomatů, za kterou si Praha „vysloužila" zamítnutí předchozího souhlasu se zřízením svého kulturního střediska v Konakry a oddálení nástupu guinejského velvyslance v Praze do funkce. Situace se v posledních měsících roku 1960 ještě přiostřila, když se projevily závažné nedostatky v dodávkách a Guinea podepsala „Smlouvu o přátelství" a „Dohodu o hospodářské spolupráci" s Čínskou lidovou republikou (13. září 1960) a „Dohodu o technické a hospodářské pomoci" se Spojenými státy (říjen 1960).[48]

Snad právě krize v Guineji způsobila, že Praha plně přepustila Kremlu svou vedoucí pozici v politice sovětského bloku vůči africkým zemím a spokojila se s postavením „druhého v pořadí". Plně to prokázalo již pronikání do dlouho nedostupné Ghany. Československé delegaci na oslavách proklamace Ghanské republiky (29. června až 5. července 1960) se dostalo řady poct a setkala se s ochotou jednat o rozšíření spolupráce s Československem. Vysvětlení tohoto jen zdánlivě překvapivého zlomu v postoji ghanské strany je nutné hledat ve vnitropolitickém a ekonomickém dění v Ghaně.[49] Konkretizované ekonomické a vojenské požadavky Akkry pak Praha po-

---

48 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 325, arch. jedn. 412, s. 4. V této souvislosti je nutné zdůraznit, že kritická situace v politicko-hospodářské oblasti neměla téměř žádný vliv na spolupráci Guineje především s ČSSR při podpoře radikálních národněosvobozeneckých hnutí v tropické Africe. Kromě peněžních toků a dodávek vojenského materiálu, prováděných prostřednictvím Konakry, byly v Guineji v roce 1960 zřízeny pod vedením československých vojenských poradců výcvikové tábory pro Národněosvobozeneckou armádu Kamerunu (vojenské křídlo UPC), Lidové hnutí za osvobození Angoly (*Movimento Popular da Libertacão de Angola* – MPLA), Africkou stranu za nezávislost [Portugalské] Guineje a Kapverdských ostrovů (*Partido Afrikano para Independência da Guiné e Cabo Verde* – PAIGC), Konžské národní hnutí a některé menší strany. *AMZV ČR*, TO-T, 10. t. o., 1960–64, karton 2, ob. 10/112, sp. č. 258793; karton 1, ob. 37/212, sp. č. 26403. Až překvapivě otevřeně a zajímavě se o této záležitosti zmiňuje ve svém cestopise *Afrika: Rok jedna* (Praha, NPL 1963, s. 67–80) československá zpravodajka v Guineji Věra Šťovíčková, která v roce 1960 navštívila řadu zemí západní Afriky.

49 Po zavedení nové ústavy musel totiž Nkrumah čelit nejen rostoucímu tlaku sjednocující se opozice, ale i svým stále viditelnějším zahraničněpolitickým neúspěchům (mimo jiné spory s Togem o Togoland) a hospodářským problémům (pokles zahraničních peněžních rezerv v důsledku velkých rozvojových projektů a průtahy při jednání s britskými a americkými investory a Světovou bankou o finančním zabezpečení velkého zpracovatelsko-energetického komplexu Volta River Project). Za této situace ghanská vláda navzdory své zcela jednoznačné ideologické orientaci na Západ dospěla k rozhodnutí využít socialistických zemí, aby získala prostředky na hospodářský rozvoj a zároveň k nátlaku na Západ při jednání o další ekonomické pomoci.

stoupila Moskvě, která je využila k uzavření série dohod s Ghanou. Nicméně Akkra záměrně těžila z výhod balancování mezi Východem a Západem a i nadále se s návrhy neobracela na SSSR, ale na Československo, jemuž tato pozice přinesla ekonomický a později strategický prospěch, když ghanská strana v rámci podpory vlastní africké politiky umožnila přes své území dopravovat československé pěchotní zbraně pro Gizengovu konžskou vládu ve Stanleyville.

Prostředníkem sovětského bloku

Přijetí role subalterního zprostředkovatele a vykonavatele globálních zájmů Moskvy v černé Africe kladlo zvýšené nároky na československou zahraniční službu. Vyžadovalo to mimo jiné reorganizaci činnosti KSČ v rámci diplomatického sboru – započala v květnu 1960 – aby komunistická strana mohla vykonávat dvojsměrnou kontrolu diplomatického sboru a vyvíjet tajné aktivity.[50] Již od března 1960 totiž Československo nejen prostřednictvím Guineje či Ghany, ale především přes velvyslanectví v Káhiře začalo podporovat například Ugandský národní kongres, druhou nejdůležitější tamní stranu po Ugandském lidovém kongresu, s nímž Praha spolupracovala již od konce padesátých let, či levé křídlo Keňského afrického národního svazu (*Kenya African National Union* – KANU), jakož i některé další strany Britské východní Afriky. Zároveň plnila dlouhodobější úkoly související s jejím úsilím o zachování aktivní role v Africe.[51] Důležité bylo i vypracování struktury dodávek vojenského a jiného strategického materiálu, kterou se souhlasem Moskvy politické byro přijalo v říjnu 1960.[52] Upraven byl i plán na poskytnutí dalších dlouhodobých úvěrů „nesocialistickým hospodářsky méně vyvinutým zemím v období 3. pětiletky“ (Ghana 100 milionů, Mali 70, Nigérie 96, Guinea 50, Kongo 80 a ostatní 50 milionů Kčs).[53] Inovovaná československá zahraniční koncepce vůči Africe, kterou Praha postupně tvořila během roku 1960, byla sice méně ambiciózní než plány z let 1956 a 1959, ale prakticky i nadále počítala s nezastupitelnou úlohou ČSSR v pronikání socialistických zemí do tropické Afriky,[54] což potvrzoval i „Výhledový plán českoslo-

---

IRVINE, Keith: Ghana: The Black Star State. In: *Current History*, roč. 42, č. 234 (únor 1961), s. 84–93; AUSTIN, Dennis: *Politics in Ghana, 1946–1960*. London, Oxford University Press 1970, s. 395; BYL, Adhemor: Ghana's Struggle for Economic Independence. In: *Current History*, roč. 43, č. 256 (prosinec 1962), s. 363–365.

50 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 100/3, sv. 41, arch. jedn. 181, Ghana.

51 Politické byro ÚV KSČ na svém zasedání 19.7.1960 rozhodlo o rozšíření stipendií pro africké studenty o 130 míst každoročně (ze základního stavu 320 míst v roce 1960) a o zvýšení stipendijního příspěvku, výstavbě nových kolejí pro studenty z Afriky a dalších rozvojových oblastí a přípravě koncepce zvláštního vysokoškolského studia, která se později stala jedním ze základů vybudování Univerzity 17. listopadu.

52 *Tamtéž*, sv. 280, arch. jedn. 363, bod 5.

53 *Tamtéž*, A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 286, arch. jedn. 369, bod 5.

54 Československo bylo po SSSR ze socialistických zemí (včetně Číny a Jugoslávie) druhým největším vývozcem do zemí subsaharské Afriky; u Guineje a Ghany se objem jeho vývozu téměř rovnal sovětskému, a v případě Etiopie, Súdánu, Belgického Konga, Jihoafrické unie a Federace

venské zahraniční politiky vůči Africe na rok 1961", specifikující politický postup vůči Guineji, Mali a Ghaně a formulující úkol navázat diplomatické styky s Nigérií, Kamerunem, Libérií, Středoafrickou republikou, Senegalem, Pobřežím slonoviny a Horní Voltou.

Do nejmenších detailů vypracovaná inovovaná koncepce záhy slavila první úspěchy. Intenzivním zákulisním jednáním se Praze podařilo přimět guinejské představitele k odstranění překážek dalšího rozvoje styků se socialistickými zeměmi, což našlo výraz v cestě ministra vnitra a národní obrany Keity Fodéby do Moskvy (7.–9. ledna 1961) a Prahy (5.–6. a 10. ledna). Fodéba jí využil k tomu, aby požádal o sovětskou pomoc při reorganizaci a modernizaci guinejské armády a o československou pomoc při zajištění výstrojního materiálu pro tuto reorganizaci.[55] Sedmnáctého března 1961 pak československá diplomacie dosáhla otevření guinejského velvyslanectví v Praze (prvním velvyslancem byl jmenován Barry Bocaro Biro), které se zároveň stalo i zastupitelským úřadem pro ostatní socialistické státy východní Evropy.

Slibně se vyvíjela i spolupráce s Mali, které požádalo Československo o vybudování civilního letectva. Po otevření velvyslanectví v Bamaku pak následovala maliská oficiální žádost o zhotovení potřebných platidel nové měny a zavedení přímého, pravidelného leteckého spojení s Prahou. I v Ghaně se Československo za svou aktivitu dočkalo odměny v podobě jednodenní návštěvy delegace ghanské bezpečnosti (28. února 1961), která objednala výzbroj a munici pro ghanskou policii, s příslibem, že pokud se zbraně osvědčí, bude ghanská vláda uvažovat o dodávkách pro armádu. Po uzavření hospodářské dohody (22. května 1961) a protokolu o leteckém spojení Akkry s Prahou prodloužením linky Praha–Rabat–Konakry však Ghana opět ztratila zájem vzájemné styky dále jakkoli smluvně upravovat.

Naopak ve vztazích s Nigérií, další zemí „předního zájmu", se zpočátku nedařilo dosáhnout významnějšího pokroku. Až když Praha sáhla k nátlaku nediplomatickými prostředky a v polovině března navázala spolupráci s výrazně levicovým Národním kongresem mládeže (*National Youth Congress* – NYC) a se socialistickou Nigerijskou odborovou federací (*Nigerian Trade Union Federation* – NTUF), byla nigerijská vláda touto otevřenou hrozbou podpory radikalismu a separatismu nakonec přinucena k jednání. Druhého června přicestovala do Prahy nigerijská vládní delegace, která po složitých konzultacích na závěr pobytu (5. června 1961) podepsala *aide mémoire*, stanovující zásady a perspektivy hospodářské a obchodní spolupráce a potvrzující oboustranný zájem o navázání diplomatických vztahů, jakož i příslib uzavření dlouhodobých ekonomických a kulturních dohod, včetně dohody o leteckém spojení Praha–Bamako–Lagos.[56]

Jaro a léto 1961 však bylo také ve znamení rostoucí československé podpory národněosvobozeneckým hnutím v Africe, jejímž cílem bylo – zcela podle zadání

Rhodesie a Ňaska (později Malawi) jej dokonce předstihl. Viz PECHAR, Jiří: *Afrika dnes: Boj, problémy, úspěchy*. Praha, SNPL 1961, s. 78.

55 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 293, arch. jedn. 376, bod 13. K podpisu těchto smluv přispěla i úspěšná cesta předsedy prezídia Nejvyššího sovětu SSSR Leonida I. Brežněva do Maroka, Guineje a Ghany (8.–21.2.1961).

56 *Tamtéž*, A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 307, arch. jedn. 390, bod 18.

Moskvy – připravit si půdu pro ideologické i hospodářské proniknutí do těchto zemí, jakmile získají nezávislost. Československé vedení proto po jednáních čelných představitelů Lidového hnutí za osvobození Angoly v Praze (12. ledna) přijalo návrh, že zvýší materiální pomoc tomuto vyhraněně levicovému hnutí prostřednictvím Guineje a poskytne vojenské a bezpečnostní školení jeho příslušníkům v ČSSR.[57] Výcviku v Československu se na počátku roku 1961 dostalo rovněž členům konzervativního roajalistického Svazu pro národní pokrok (*Union pour le progrès national* – UPRONA) z Ruanda-Urundi (Rwandy a Burundi),[58] jakož i členům marxistické Africké strany za nezávislost Guineje a Kapverdských ostrovů (v srpnu 1961), která navíc dostávala od ČSSR prostřednictvím Konakry i menší množství ručních zbraní, trvalou finanční pomoc a stipendia.[59] Jelikož Praha podporovala tyto organizace bez přesnější koncepce, byl vypracován a 22. června 1961 schválen materiál nazvaný „Informace o nesamosprávných zemích Afriky", který specificky určoval adresáty a pravidla československého subvencování „progresivních" sil v tomto regionu. Na základě stanovené linie obdržela pomoc mimo jiné severorhodéská Sjednocená strana národní nezávislosti (*United National Independence Party* – UNIP), jihorhodéská Národní demokratická strana (*National Democratic Party* – NDP), Ugandský lidový kongres a Ugandský národní kongres, levé křídlo Keňského afrického národního svazu, Tanganický africký národní svaz (*Tanganyika African National Union* – TANU), Národní demokratický svaz Mozambiku (*Uniao Democrática Nacional de Moçambique* – UDENAMO) a Mozambický africký národní svaz (*Mozambique African National Union* – MANU).

Souběžně Československo jednalo o navázání diplomatických a hospodářských styků se všemi nezávislými státy, s nimiž dosud nespolupracovalo (Středoafrická republika, Senegal, Pobřeží slonoviny, nově vzniklá Sierra Leone, Tanzánie a další) a o normalizaci styků s Jihoafrickou republikou. V rámci úsilí o rozšíření aktivit do všech zemí subsaharské Afriky bylo v lednu 1961 rozhodnuto přichystat potřebné objekty pro zastupitelské úřady afrických zemí v Praze, v polovině března se konala prověrka technické pomoci a průběžně se vyhodnocovalo i poskytování hospodářské pomoci africkým zemím, včetně analýzy jejího vlivu na vnitřní a zahraniční politiku těchto zemí. Za zaznamenání stojí zejména dotvoření koncepce školských a kulturních styků ČSSR s africkými zeměmi (20. dubna 1961), zvýšení počtu stipendií a zahraničních studentů v ČSSR a zřízení Vysoké školy 17. listopadu pro tyto studenty, jež 2. května 1961 schválilo politické byro ÚV KSČ.[60] Neméně důležité byly i propagační akce, jako uspořádání separátních výstav a účast na veletrzích ve druhé polovině let 1961 a 1962 v Lagosu, Bamaku a Mogadišu, konání „Dnů přátelství československého a afrického lidu" v Praze, Brně a Bratislavě (26. června až 2. července 1961) za účasti československých politických špiček a zhruba tří set oficiálních i neoficiálních hostů. Souběžně s touto akcí, na níž Československo poprvé oficiálně

57 *Tamtéž*, sv. 323, arch. jedn. 411, bod 7.
58 *Tamtéž*, sv. 292, arch. jedn. 375, bod 16.
59 *Tamtéž*, sv. 293, arch. jedn. 376, bod 12.
60 *Tamtéž*, sv. 306, arch. jedn. 389, k informaci 1.

proklamovalo svou podporu dekolonizačnímu hnutí v portugalských koloniích i panafrickým integračním snahám, zorganizovaly všechny československé zastupitelské úřady na černém kontinentu kulturní, sportovní a propagační akce. Všechny tyto aktivity byly předem projednány s Moskvou, především pak projevy podpory panafrickému hnutí, k němuž se Československo v druhé polovině roku 1961 přestalo vyjadřovat a přenechalo plnou iniciativu Moskvě.[61]

Nové úspěchy a projekty československé zahraniční politiky v subsaharské Africe měly Praze zajistit pevný a trvalý vliv na kontinentu. Až do června 1961 se zdálo, že tento cíl bude bezezbytku naplněn. Stalo se však něco, s čím nikdo z tvůrců této politiky nepočítal. Československá expanze v subsaharské Africe narazila na své limity v důsledku metod, jimiž se uplatňovala, a byla podrobena tvrdé zkoušce v zemi, v níž přinášela dosud nejpovzbudivější výsledky – v Guineji.

Bod zlomu

Českoslovenští představitelé věděli o guinejských vnitropolitických, a především hospodářských problémech, a proto počátkem roku 1961 přijali sérii rozhodnutí s cílem odstranit tyto překážky dalšího rozvoje vzájemných vztahů, což se projevilo jejich stabilizací na jaře 1961. Nepochopili však, že příčiny uvedené krize jsou mnohem hlubší a bezprostředně souvisí s metodami hospodářské spolupráce socialistických zemí s Guineou a státy subsaharské Afriky obecně. Benevolentní úvěrová politika totiž vedla guinejskou vládu k přesvědčení, že se nemusí ve svých rozvojových programech omezovat a může žádat velmi razantně téměř cokoli.

Vedena tímto dojmem požádala v dubnu 1961 ústy ministra Ismaila Touré Československo o urychlenou dodávku letounů, letištního vybavení a o zajištění dalšího leteckého výcviku. Praha byla zděšena, a snad nejlépe to vyjádřil na zasedání politického byra ÚV KSČ 20. června sám Antonín Novotný: „Co to máme s Guinejci za smlouvy, když si na nás takhle dupnou?“[62] Přestože mělo Československo s vyřízením dodávky velké starosti, nakonec v rámci udržení dobrých vztahů s Konakry žádosti vyhovělo. Zároveň však politické byro na svém zasedání 27. června schválilo dokument nazvaný „Vývoj hospodářských styků s Guineou včetně speciální oblasti“, v němž konstatovalo, že vzhledem k hospodářským těžkostem Guineje a stávající politice její vlády, která – jak poznamenal Novotný – „pod vlivem Násira a Tita dělá protisocialistickou politiku“, se bude další spolupráce v hospodářské oblasti odvíjet na čistě obchodní bázi.[63]

Mezitím se však vzájemné vztahy obou zemí ještě více zkomplikovaly. Sékou Tourého vláda, motivovaná obavami, že by Československo mohlo její dluhy krýt

---

61 *AMZV ČR*, TO-T, 10. t. o., karton 1, ob. „Dny Afriky“; *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 331, arch. jedn. 423, k informaci 4.

62 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 311, arch. jedn. 396, zasedání politického byra ÚV KSČ z 20.6.1961, bod 24, s. 2.

63 *Tamtéž*, sv. 312, arch. jedn. 397, zasedání politického byra ÚV KSČ z 27.6.1961, bod 16, s. 2.

novou emisí guinejských franků, velmi ostrým tónem prostřednictvím svého velvyslance 15. července požádala o vydání štočků, které byly uloženy v ČSSR. Přitom vyšlo najevo, že guinejští představitelé již na jaře začali jednat s Britskou královskou mincovnou a londýnskou tiskárnou cenin Oe La Rue a objednali tisk nových bankovek a ražbu nových mincí. Tímto postupem se československé politické špičky cítily hluboce uraženy. Napětí navíc velmi brzy přerostlo čistě hospodářskou oblast. Když 18. srpna 1961 Guinea podepsala s Čínskou lidovou republikou novou smlouvu o přátelství, byla Praha (a země sovětského bloku) pouze znepokojena; ale poté co musela na guinejskou vládu naléhat, aby povolila tranzit dodávek československého vojenského materiálu přes své území do Guineje-Bissau, a poté co guinejské úřady zatkly a vyhostily osmnáct sovětských techniků pro pašování diamantů, vypukla krize otevřeně. Jakákoli možnost uklidnění situace, o níž hodlala Praha s Konakry jednat, a dokonce její ochota k určitým ústupkům, byla hned v počátku zmařena nečekaným incidentem, který se odehrál zkraje října a dále otřásl československou důvěrou v seriózност partnerů.[64] Československá strana se nicméně i poté snažila zachovat vstřícný politický postup s ohledem na význam režimu Sékou Tourého pro ČSSR, jak o tom svědčí jednání politického byra ÚV KSČ 10. října 1961; všechny naděje se však rozplynuly kvůli guinejské vnitropolitické krizi.

Zhruba v polovině listopadu 1961 odborový svaz guinejských učitelů začal kritizovat vládu za skutečně katastrofální ekonomickou situaci země. Když bylo 22. listopadu zatčeno pět odborových předáků, přerostla kritika v mohutné demonstrace a pouliční nepokoje, v nichž rozhodující úlohu hráli levicově orientovaní příslušníci mládežnické odnože vládní Demokratické strany Guineje. Pokus o převrat byl však po několika dnech potlačen, vůdcové zatčeni a situace za pomoci vojska stabilizována. Při vyšetřování se ukázalo, že mnozí z vůdců nepokojů udržovali poměrně úzké styky s pracovníky zastupitelských úřadů a odborníky ze socialistických zemí. Proto 5. prosince prezident Sékou Touré obvinil „socialistické ambasády", že „učitelskou revoltu" podporovaly, a o dva týdny později vypověděl ze země sovětského velvyslance Daniela Soloda.

Za situace, kdy Moskva nemohla vzhledem k bezprecedentnímu diplomatickému stavu jednat, připadla problematická úloha mluvčího všech socialistických zemí v Guineji Československu. Praha zvolila jedinou linii, která mohla zajistit udržení pozic v Guineji. Na oficiální obvinění reagovala pouze formálně vyjádřeným nesouhlasem a vydala šestnáct ze třiačtyřiceti guinejských studentů pobývajících v ČSSR k týdennímu vyšetřování do Konakry.

Poté co Guinea 6. prosince oznámila všem obchodním přidělencům socialistických zastupitelských úřadů v Konakry, že nemůže dostát svým vývozním závazkům vůči

---

64 Československá posádka jednoho z letounů IL-14 společnosti Air Guinée se dvěma zahraničními delegacemi z afrických zemí se na speciálním letu z Konakry pro nepřízeň počasí přes výslovný zákaz guinejské obsluhy řídicí věže vrátila na domovské letiště. Následovalo její zatčení a ministři Fodéba a Ismail Touré ihned požádali československého velvyslance o odvolání dvou ze tří československých leteckých posádek nazpět do ČSSR. Kvůli mimořádné aroganci formulací guinejských ministrů bylo žádosti urychleně vyhověno, ovšem za cenu naprosté ztráty důvěry.

jejich zemím, uzavřelo Československo v obavě o své hospodářské vztahy a vložené peníze s Guinejí 15. prosince 1961 *aide mémoire* o vyrovnání platební bilance. Podobné smlouvy záhy nato podepsalo s guinejskou vládou i Polsko, Maďarsko a další země. Navzdory tristní úrovni vzájemné hospodářské a obchodní bilance však politické byro ÚV KSČ považovalo za nutné, aby Československo neopustilo získané pozice.[65] Československé rozhovory s Konakry, podpořené i bleskovou návštěvou prvního náměstka předsedy Rady ministrů SSSR Anastase I. Mikojana v Guineji (5.–10. ledna 1962), pak skutečně přinesly částečné uklidnění atmosféry, které umožnilo řešit nejnaléhavější otázky hospodářské výměny. Nicméně jak uvedl Sékou Touré v osobním dopise Antonínu Novotnému, guinejská vláda nehodlala „nadále tolerovat nátlak z jedné či druhé strany proti politice pozitivní neutrality".[66] A třebaže se československá diplomacie snažila sebevíc, při jednáních o obnovení dřívější blízké politické afilace zůstali guinejští ministři i prezident Sékou Touré neoblomní.

Československo začalo „svou" Guineu ztrácet, což se projevilo i tím, že guinejská vláda právě v této době zahájila spolupráci se západními zeměmi.[67] Když pak v létě 1962 poskytla těžební práva v Boké americkému nadnárodnímu koncernu Harvey Aluminium, začala se připravovat návštěva prezidenta Sékou Tourého ve Spojených státech (konala se v říjnu 1962), spojená s podpisem dalších dohod, započala normalizace vztahů s Francií a byla odmítnuta sovětská žádost o použití letiště v Konakry (vybudovaného Sovětským svazem a Polskem) za karibské krize, československá zahraniční politika po několika marných pokusech rezignovala a od prosince 1962 se soustředila především na uzavření dohod o termínech splátek guinejského dluhu. I nadále sice usilovala o účast na konkrétních projektech, ale její africké aktivity ztratily dřívější takřka velmocenský rozměr, jehož stabilní základnou byla právě Guinejská republika.[68]

Změna priorit

O kvalitě a rozsahu africké koncepce československé zahraniční politiky nicméně svědčí, že záhy po vypuknutí prvních sporů s Guinejí počátkem léta 1961 rozpoznala dopad případného „zhoršení československo-guinejských styků na celou naši práci v Africe"[69] a celý systém se začal přetvářet tak, aby se již natolik jednoznačně neopíral o hlavního spojence komunistického Československa v černé Africe. Paradoxně tak

---

65 *Tamtéž*, sv. 331, arch. jedn. 423, Zpráva o stavu styků ČSSR s Guineou, bod 4, s. 8.

66 *Tamtéž*, sv. 342, arch. jedn. 433, k informaci 3, s. 4–5 a 13.

67 Desátého května 1962 Guinea uzavřela hospodářskou dohodu s USA, jež jí poskytly úvěr v hodnotě 16 milionů dolarů, zároveň podepsala dodatkový protokol se SRN, od níž získala úvěr ve výši 60 milionů marek.

68 *Tamtéž*, sv. 354, arch. jedn. 444, bod 25; sv. 366, arch. jedn. 458, k informaci 4; *AMZV ČR*, TO-T, Guinea, 1960–64, karton 4, ob. 218/111, sp. č. 33232; O'CONNOR, Michael: Guinea and the Ivory Coast: Contrasts in Economic Development. In: *Journal of Modern African Studies*, roč. 10, č. 3 (1972), s. 409–426.

69 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 02/2, sv. 325, arch. jedn. 412, k informaci 1, s. 6.

krize a následné oslabení spojenectví s Guineou vedly k prohloubení československých styků s ostatními státy regionu, především pak se třemi zeměmi „předního zájmu" – Nigérií, Mali a Ghanou. Nejprve však bylo nutné zajistit, aby se napříště neopakovaly hospodářské potíže při obchodování se zeměmi subsaharské Afriky. Již v létě 1961 politické byro ÚV KSČ přijalo obsáhlý materiál upravující obchod s rozvojovými zeměmi. Dokument obsahoval zprávu o perspektivním sortimentu zboží, které by Československo mohlo využít v rámci splátek afrických pohledávek, a koncepci hospodářských styků s méně vyvinutými zeměmi.[70] Podobný záměr sledovala i opatření k odstranění nedostatků v rámci technické pomoci (28. listopadu 1961) a nová struktura technické pomoci rozvojovým zemím (2. května 1962).[71]

Nejrychleji se tyto nové stimuly projevily ve vztahu k nejlidnatější zemi tropické Afriky, Nigérii. Československo využilo ryze formální pozvání k účasti v nigerijském rozvojovém plánu na léta 1962 až 1967 a předložilo velmi kvalitní projekt.[72] Lagos nabídka natolik zaujala, že 18. září 1961 podepsal s Prahou obsáhlou hospodářskou smlouvu s řadou dodatků, které umožňovaly Československu podílet se na projektu. K průlomu poté došlo i na politické úrovni, když 25. října vláda Nigerijské federace vyslovila souhlas s navázáním diplomatických styků na úrovni velvyslanectví, které se stalo zase impulzem k dalšímu rozvoji styků.[73] Proniknutí na druhý největší africký trh bylo výrazným úspěchem Československa, přestože se zde nemohlo vykázat podobným politickým vlivem jako původně v Guineji. Když pak seznalo, že nigerijská vláda nebude ochotna některé parafované dohody schválit, začalo na jaře 1962 navazovat kontakty s komunistickou Lidovou stranou Nigérie (*Nigerian People's Party* – NPP) a některými separatistickými hnutími.

V Ghaně československé diplomacii značně ulehčila situaci hluboká krize Nkrumahova režimu, plynoucí z rostoucích etnických rozporů a politického štěpení ve vládnoucí Ústavní lidové straně, kterou prezident začal v létě 1961 řešit posilováním vlastního kultu a reorganizací vlády. Jakoukoli podporu hledající Nkrumah byl ve správném okamžiku pozván k návštěvě socialistických států (zvláště SSSR a ČSSR). I když při jednání v Moskvě a Praze (29.–31. července 1961) ghanský prezident několikrát proklamoval, že „socialismus je jedinou cestou, jak dosáhnout v nejkratší možné době zvýšení životní úrovně obyvatelstva",[74] zvláště československým představitelům bylo jasné, že jde o pouhou zástěrku. Jediné, na čem stále izolovanějšímu Nkrumahovi záleželo, bylo „soustředění moci ve svých rukou".[75] Přesto – či spíše právě

---

70 *Tamtéž*, sv. 314–318, arch. jedn. 400, bod 4, s. 13; sv. 328, arch. jedn. 419, bod 2: Koncepce hospodářských styků s hospodářsky méně vyvinutými zeměmi na období 3. pětiletky a generální perspektivy do roku 1980.

71 *Tamtéž*, sv. 348, arch. jedn. 439, bod 4 a 5.

72 *AMZV ČR*, TO-T, Nigérie, 1960–64, karton 1, ob. 235/111, sp. č. 32586.

73 *Tamtéž*, ob. 235/112, sp. č. 34424.

74 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 100/3, sv. 41, arch. jedn. 180, Ghana, s. 34; arch. jedn. 129, s. 70 – materiály k přípravě návštěvy Kwame Nkrumaha v ČSSR, základní informace o Ghaně, podklady jednání.

75 *Tamtéž*, fond 02/2, sv. 321, arch. jedn. 408, bod 21 – materiály k přípravě návštěvy Kwame Nkrumaha v ČSSR, základní informace o Ghaně, podklady jednání.

proto – se Praze jevil jako velmi perspektivní kandidát pro úzkou spolupráci. Když pak při soukromé schůzce obou hlav států Nkrumah požádal o rozsáhlou pomoc při industrializaci země a zvýšení úvěru, jehož část měla být použita na činnost „ghanského centra pro výcvik partyzánů z řady národněosvobozeneckých hnutí z britských a portugalských kolonií", bylo další prohloubení vazeb jisté.[76] Politické byro ÚV KSČ dalo výraznému rozšíření československo-ghanských styků své posvěcení 12. srpna 1961 a v listopadu téhož roku byly navázány diplomatické styky na úrovni velvyslanectví a signovány nové obchodní, hospodářské a úvěrové dohody.

Přestože rozsah spolupráce byl poměrně značný, Československo se oproti svým předpokladům v Ghaně výrazněji politicky neetablovalo. Zastupitelský úřad v Akkře proto začal od ledna 1962 na pokyn z Prahy intenzivně pracovat na získání kontaktů v ghanském stranickém, státním a odborovém aparátu.[77] Tato iniciativa se brzy projevila růstem požadavků na vyslání československých expertů do ghanských státních institucí a užší spoluprací obou zemí na mezinárodním poli. K upevnění pozice Československa v Ghaně pak přispěl nezdařený atentát na prezidenta Nkrumaha 1. srpna 1962, v jehož důsledku se dosavadní kontakty rozšířily o spolupráci ve vojenské a bezpečnostní oblasti. Již 28. srpna totiž nezraněný ghanský prezident požádal československého velvyslance o vyslání dvou expertů, kteří by byli pověřeni vypracovat organizační strukturu a program činnosti nově zřizované státní bezpečnosti.[78] Nemohlo být žádných pochyb, Ghana nyní Československu plně nahradila Guineu v roli nejtěsněji spolupracující africké země a jako základ jeho aktivit v subsaharské Africe. Pro další vývoj československo-afrických vztahů bylo zároveň charakteristické, že orientací na Ghanu Praha podporovala autoritářský a od druhého neúspěšného atentátu na Nkrumaha (2. ledna 1964) jednoznačně diktátorský režim.

V souvislosti se „získáním" Ghany nabyl pro africkou koncepci na geostrategickém významu i dosud zanedbávaný spojenec Mali. Československá diplomacie proto uvítala, když prezident Modibo Keita v únoru 1962 projevil zájem navštívit Prahu bezprostředně po cestě do Moskvy (17.–26. května 1962). Hned po svém příjezdu do Prahy maliský prezident sice poněkud překvapivě oznámil, že „začneme aktivně uplatňovat politiku cesty k socialismu koncem tohoto roku nebo začátkem roku příštího",[79] nicméně na československou stranu komunistická rétorika neučinila žádný zvláštní dojem. Postupně však uzavřela s maliskou vládou několik racionálně podložených dohod, které jí přitom poskytly nemalý vliv na dění v této africké zemi (hospodářská dohoda s úvěrem, dodávka malých letadel a příprava „kádrů" ministerstva obrany Mali v Československu).

76 *Tamtéž.*

77 *Tamtéž*, sv. 364, arch. jedn. 456, bod 7.

78 *Tamtéž*, sv. 315, arch. jedn. 400, bod 5.

79 *Tamtéž*, sv. 353, arch. jedn. 443, bod 17: Zpráva o návštěvě hlavy státu a předsedy Republiky Mali Modibo Keity v ČSSR.

Racionalizace africké koncepce

Rychlá reorganizace koncepce a zkvalitnění československé zahraniční politiky vůči Africe, především v ekonomickém smyslu, přinesly i další úspěchy. Díky kvalitně připravené cestě vládní delegace na oslavy nezávislosti Tanganiky (Tanzánie) byla ještě během oslav 9. prosince 1961 podepsána dohoda o navázání diplomatických styků mezi oběma zeměmi. Mise dobré vůle vyslané po intenzivních rozhovorech do Dahomé (5.–11. června 1962) a Senegalu (15.–21. června 1962) podepsaly dohodu o navázání diplomatických styků a parafovaly dohodu o vědecké a technické spolupráci i obchodní a kulturní dohodu, respektive – v případě Senegalu – smlouvu o leteckém spojení. Podařilo se navázat diplomatické styky se Sierrou Leone (27. července 1962) a Ugandou (13. října), přičemž druhá ze jmenovaných zemí projevila zájem o rozsáhlou spolupráci s Československem. Praha uznala nezávislost Rwandské republiky a Království Burundi (1. července 1962) a vyjádřila zájem o diplomatické styky s oběma zeměmi. Na podzim 1962 začala připravovat cestu velké vládní delegace do Senegalu, Dahomé a Toga, která se uskutečnila v lednu 1963 a skončila uzavřením parafovaných dohod a konkrétních protokolů o náplni obchodních a hospodářských smluv. Československo v tomto období začalo také aktivně prosazovat svou subsaharskou politiku na mezinárodních fórech. Na výslovné přání politického byra ÚV KSSS již v prosinci 1961 převzalo přípravu a uspořádání porady afrických komunistických stran, která se konala v lednu 1962 v Praze a o jejímž průběhu informovalo Moskvu a další socialistické státy.[80] Praha se iniciativně zapojovala i do práce Hospodářské komise OSN pro Afriku (členy jejího Výboru devíti dokonce pozvala k návštěvě ČSSR), účastnila se jednání o portugalských koloniích na šestnáctém zasedání Valného shromáždění OSN a debat o afrických integračních tendencích.

Rok 1962 by tak bylo možno chápat jako jistý předěl v československé zahraniční politice vůči tropické Africe, neboť překonala složitou krizi a dokázala navázat těsné styky se zeměmi, s nimiž do budoucna svázala svou africkou politiku. Ta se navíc díky usilovné snaze dostala na kvalitativně i kvantitativně vyšší úroveň. Takovéto interpretaci nasvědčuje i fakt, že od poloviny tohoto roku se jak politické byro a mezinárodní oddělení ÚV KSČ, tak i kolegia ministerstev zahraničí a zahraničního obchodu několikrát zabývala hodnocením dosavadních československých aktivit v tropické Africe a vypracováním politických směrnic a hlavních úkolů pro další období.[81] Zcela specifickým úkolem československé diplomacie pro nejbližší období pak mělo být „prosazování čs. expertů do klíčových pozic v zájmových zemích, příprava delegací a návštěv, poskytování pomoci národněosvobozeneckým hnutím, zřizování zastupitelských úřadů a konzultace se SSSR ohledně koncepce".[82] Před

80 *Tamtéž*, sv. 329, arch. jedn. 420, bod 29.

81 *AMZV ČR*, TO-T, 10. t. o., 1960–64, karton 2, 10/112, sp. č. 31009, s. 2; *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 100/3, sv. 3, arch. jedn. 14, sp. č. 4290, s. 239.

82 *SÚA*, fond 02/2, sv. 357, arch. jedn. 448, bod 11, s. 5: Plnění koncepce československé zahraniční politiky vůči africkým zemím, zahraniční politika ČSSR k africkým zemím, hlavní úkoly československé zahraniční politiky v Africe.

československou zahraniční politikou se otevíraly nové možnosti. Nikdo z jejích tvůrců však netušil, že za necelé čtyři roky z ní zbudou pouhé trosky.

Závěrem

Zhodnotit československou aktivitu v subsaharské Africe v letech 1948 až 1962 není možné bez širších souvislostí mezinárodních vztahů po druhé světové válce, a především pak dění na africkém kontinentě a vývoje sovětského bloku. Je zcela nepochybné, že iniciativa Československa jako komunistického státu nikdy nepřekročila vnější obecný rámec zahraniční politiky zemí socialistického tábora, určované Sovětským svazem, a tedy vždy sledovala mezinárodněpolitické cíle Moskvy.[83] Byly to totiž právě světové aspirace Sovětského svazu jako supervelmoci, které Praze umožnily vyvíjet aktivitu v oblasti, jež nebyla sférou prvotního zájmu Moskvy (a koneckonců ani Washingtonu).[84] Ta proto v polovině padesátých let poskytla jistý prostor československé iniciativě, aby s využitím předchozích zkušeností a kontaktů v subsaharské Africe pomohla naplnit konkrétní politikou ideové schéma vytvořené sovětskými ideology, které se ovšem zakládalo na chybných předpokladech, že národněosvobozenecká (či lépe dekolonizační) hnutí jsou přirozeným spojencem socialistického tábora v boji se „světovým imperialismem".[85]

Narozdíl od sovětských představ však studená válka pro drtivou většinu afrických hnutí za nezávislost a později i nově vznikajících států nebyla klíčovým problémem. Z historické perspektivy lze tvrdit, že hlavním imperativem zahraniční politiky a mezinárodní angažovanosti těchto států bylo především splnit úkoly budování moderního státu, zabezpečit ekonomický rozvoj a vytvořit smysluplnou africkou jednotu, která by pomohla zbavit celý kontinent cizí nadvlády.[86] S touto realitou se československá zahraniční politika v subsaharské Africe musela velmi tvrdě potýkat. Příslušnost Československa k socialistickému táboru, reklamujícímu si zásluhy v boji proti „imperialistické chamtivosti", jeho obeznámenost s africkými poměry a průmyslový potenciál mu nicméně hlavně zpočátku zajistily určitý manévrovací prostor. Díky tomu se Československu na sklonku padesátých let dařilo nejen udržovat dobré oficiální kontakty v závislých územích, ale také využívat protikolonizačního tlaku k pronikání do oblastí, které až do té doby tvořily výsadní politické a ekonomické sféry vlivu koloniálních mocností.

Při své expanzi do subsaharské Afriky však Československo nedokázalo plně nahradit tradiční ekonomické, kulturní a sociální vazby nově vzniklých států na bývalé metropole, natož změnit výše uvedené priority afrických vůdců ve prospěch

---

83 BERGMANN, Renita: *Soviet Control Mechanisms in Eastern Europe*. London, GIIS 1973, s. 93.

84 STEVENS, Christopher: *The Soviet Union and Black Africa*. London, Holmes & Meier 1976, s. 125.

85 WALLERSTEIN, Immanuel: The Three Stages of African Involvement in the World Economy. In: GUTKIND, Peter – WALLERSTEIN, Immanuel (ed.): *The Political Economy of Contemporary Africa*. London, Sage Publications 1976, s. 36.

86 THIAM, Iba D. – MULIRA, James: Africa and the Socialist Countries. In: MAZRUI, Ali A. (ed.): *General History of Africa*, sv. 8: *Africa Since 1935*. Oxford, UNESCO 1993, s. 808 n.

svých zájmů. Tato skutečnost se plně projevila po skončení konžské krize, kde SSSR i USA svou angažovaností podstatně překročily své tehdejší ekonomické zájmy.[87] Sovětský svaz (a jeho spojenci včetně Československa) od té doby vystupoval v roli obhájce nedokončeného afrického boje za svobodu, zatímco Spojené státy vysvětlovaly svou politiku snahou zastavit šíření komunismu v Africe. Ani jedna strana však nemohla říci, že by měla plnou podporu všech či většiny afrických států, jejichž typickou strategií se na počátku šedesátých let stalo zahraničněpolitické lavírování.

Jakkoli tento postoj umožnil Praze etablovat se v zemích, které se dříve stykům se socialistickými zeměmi bránily, zároveň ji zbavoval výraznějšího vlivu na země dosud považované za přátelské a sledující „nekapitalistickou cestu vývoje",[88] zvláště když se ideologií ovlivňovaná československá obchodní politika vůči subsaharské Africe záhy ukázala jako nepružná a pro ambiciózní rozvojové programy nových států nedostačující. Byť se postupem času Československu podařilo tyto překážky překonat a rozvinout úzkou spolupráci s řadou zemí této oblasti, nikdy v nich nezískalo jednoznačný a trvalejší politický vliv. Přitom ve snaze dosáhnout tohoto cíle spolu s dalšími socialistickými státy podporovalo režimy, jejichž udržení bylo stále méně pravděpodobné. Tato politická strategie se nakonec v dlouhodobém ohledu stala pro Československo osudnou.

Svržením Kwame Nkrumaha v Ghaně 24. února 1966 a Modibo Keity v Mali 18. listopadu 1968 vojenskými převraty a rozplynutím jakéhokoli vlivu v Nigérii během série vojenských převratů a následující občanské války v letech 1966 až 1970 (přes podporu federální vládě proti Biafře) přišla československá africká koncepce o své pilíře a ocitla se v troskách. Mohla sice být obnovena na základě širších československých aktivit v subsaharské Africe, avšak na začátku sedmdesátých let již k tomu nedostala příležitost kvůli změněnému mezinárodněpolitickému klimatu. Dějištěm globálního soupeření mezi USA a SSSR se totiž postupně stala i subsaharská Afrika, kterou obě velmoci dosud považovaly z hlediska svých aspirací za marginální. Československo sice ještě mohlo na základě svých zkušeností participovat při vzniku prokomunistických režimů v Kongu-Brazzaville (1970) a Dahomé (přejmenované na Benin v roce 1972), ale jeho další role v rámci zahraniční politiky socialistických zemí vůči subsaharské Africe (Angola, Mozambik, Namibie, Uganda a jiné) byla jednoznačně podřadná.

Brežněvův Sovětský svaz již Československo jako prostředníka a „trojského koně" v Africe nepotřeboval. Období výrazné československé aktivity v subsaharské Africe v padesátých a šedesátých letech nicméně zasluhuje pozornost, neboť jde o ojedinělý případ, kdy Moskva dovolila některé zemi sovětského bloku provádět alespoň částečně autonomní zahraniční politiku.

---

87 CROCKATT, Robert: *The Fifty Years War: The United States and the Soviet Union in World Politics 1941–1991*. London – New York, Routledge 1993, s. 197.

88 CHESNEAUX, Jean: Le mode de production asiatique. In: *La Pensée*, roč. 19, č. 1 (1964), s. 118.

Zdrženlivý internacionalismus

Občanská válka v Řecku a československá materiální pomoc Demokratické armádě Řecka

Pavel Hradečný

Řecká občanská válka v letech 1946 až 1949,[1] jejímiž hlavními protagonisty byli na jedné straně řečtí komunisté se svými stoupenci a na straně druhé pravicové síly, reprezentované především roajalistickým athénským režimem a ultranacionalistickými polovojenskými skupinami, vstoupila do dějin jako jeden z nejkrvavějších vnitrostátních konfliktů v Evropě minulého století.[2] Nejenže pronikavým způsobem zasáhla do osudů samotného Řecka a jeho obyvatel, v nichž zanechala hluboké a namnoze dodnes čitelné stopy, ale výrazně ovlivnila i tehdejší poměry v širším balkánském a evropském prostoru a promítla se do formování vzájemných vztahů mezi krystalizujícím bipolárním světem Východu a Západu v počáteční fázi „studené

1 Řecká občanská válka není v historické literatuře časově ani pojmově jednotně vymezována. Její počátky bývají nezřídka kladeny již do roku 1943 či do let 1944–1945 s ohledem na dva obdobně motivované a navazující vnitřecké ozbrojené střety, které hlavní konfrontaci z let 1946–1949 předcházely – proto je též často označována za „třetí kolo" občanské války. Konflikty z let 1944–1945 a 1946–1949 bývají rovněž charakterizovány jako nezdařená „komunistická revoluce" či „komunistické povstání". Ve starší historické literatuře a publicistice, zatížené ideologickým výkladem událostí, namísto „neutrálního" termínu „občanská válka" (*emfylios polemos*) se objevují propagandistická označení užívaná tou či onou válčící stranou. Řečtí komunisté a jejich přívrženci, vnímající svůj konflikt s poválečnou státní mocí jako boj proti „řeckému monarchofašismu" a „angloamerické okupaci", preferovali termín „druhý odboj" (*deftero antartiko*), který měl vyvolávat představu jeho přímé spojitosti s „prvním odbojem", tj. národněosvobozeneckým zápasem za druhé světové války. Pro představitele a stoupence řeckého roajalistického režimu nebyl naproti tomu konflikt s komunisty, které mnohdy označovali za „rudé fašisty", občanskou válkou, nýbrž „válkou s bandity" (*symmoritopolemos*).

2 Podle odhadu některých badatelů přišlo v řecké občanské válce celkově o život 70 až 150 tisíc osob. Počet osob, které odešly po jejím skončení do exilu, bývá obvykle odhadován na 80 až 100 tisíc. Viz např. VLAVIANOS, Haris: *The Greece, 1941–49: From Resistance to Civil War. The Strategy of the Greek Communist Party*. Oxford, Macmillan 1992, s. 246.

války".[3] Z hlediska vnitřeckého představoval poválečný ozbrojený střet obou extrémních domácích táborů vyústění dlouhodobé sociální a politické krize, zmítající domácí společností a sahající některými svými kořeny až do předválečného období, a vyvrcholení zápasu o poválečné uspořádání v Řecku a jeho zahraniční orientaci.

Vzhledem k tomu, že páteří levicového bloku byla Komunistická strana Řecka a že tato skutečnost podstatně přispěla k československému angažmá v občanské válce, bude účelné před vlastním výkladem krátce přiblížit její dřívější historii.

Komunistická strana Řecka představovala od svého založení[4] až do poloviny třicátých let minulého století zcela okrajový politický subjekt, který nedokázal oslovit širší vrstvy řecké společnosti. Zavinila to jak její levicově extremistická „třídní orientace" a vnitrostranické frakční třenice, tak „internacionalistické" zaměření, projevující se v letech 1923 až 1934 podle instrukcí Kominterny dokonce prosazováním koncepce nezávislé Makedonie a nezávislé Thrákie v rámci předpokládané federace balkánských komunistických republik. V parlamentních volbách (pouze za krátkodobé diktatury generála Pangalose v letech 1925 a 1926 byla zakázána) získávala za těchto okolností až do poloviny třicátých let jen mezi jedním a pěti procenty hlasů. Počet členů strany v roce 1931 dokonce poklesl na pouhých patnáct set osob. Až ve volbách v červnu 1935 se komunistům podařilo získat téměř deset procent hlasů a po lednových volbách roku 1936 – přestože téměř polovinu hlasů ztratila – se stala dokonce nakrátko důležitým „jazýčkem na váze" v patovém souboji o moc mezi řeckou pravicí a liberálním blokem. Po nastolení Metaxasovy diktatury v srpnu téhož roku byla stejně jako ostatní politické strany zakázána, ve srovnání s nimi však byla vystavena nepoměrně brutálnějšímu pronásledování.

Za druhé světové války se zakrátko „zázračně" přetvořila ve vůdčí a nejlépe organizovanou politickou sílu domácího odboje, těšící se u řecké veřejnosti mimořádné autoritě a popularitě. Závratný mocenský vzestup strany, který dosáhl svého kulminačního bodu v říjnu a listopadu 1944, byl výsledkem spolupůsobení vnitropolitických faktorů (diskreditace předválečného krále Jiřího II. a monarchie kvůli jejich sepětí s diktátorským režimem Ioannise Metaxase v letech 1936 až 1941; krize a pasivity dosavadních občanských politických stran; averze veřejnosti vůči quislingovskému domácímu režimu, složenému z příslušníků předválečných mocenských elit), především ale souvisel s přerodem, který se odehrál v samotném domácím komunistickém hnutí. Komunistická strana Řecka se totiž v tomto období pod vedením Georgia Siantose[5] deklarativně vzdala myšlenky třídního boje a komunistické

---

3 K nejhodnotnějším novějším pracím o řecké občanské válce náleží: BAERENTZEN, Lars – IATRIDES, John O. – SMITH, Ole L. (ed.): *Studies in the History of the Greek Civil War 1945–1949*. Copenhagen, Museum Tusculanum Press 1987; BAEV, Jordan: *Mia matia ap'exo: O emfylios polemos stin Ellada* [Pohled zvenčí: Občanská válka v Řecku]. Athina, Filistor 1999; CLOSE, David H. (ed.): *The Greek Civil War 1943–1949: Studies of Polarization*. London – New York, Routledge 1993; IATRIDES, John O. – WRIGLEY, Linda (ed.): *Greece at the Crossroads: The Civil War and its Legacy*. Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press 1995.

4 1918 – Socialistická dělnická strana; 1922 – Socialistická dělnická strana (komunistická); 1924 – Komunistická strana Řecka.

5 Georgios Siantos (1890–1947), který stál v čele KS Řecka od prosince 1941 do května 1945, byl

revoluce a namísto toho vystoupila s programem sjednocení všech antifašistických složek společnosti v boji za národní osvobození a za poválečnou přestavbu Řecka na principech demokracie a sociální spravedlnosti. „Vlastenecká" linie komunistů se setkala s pozitivní odezvou také u nekomunistické levice a u široké veřejnosti. Vedení Komunistické strany Řecka se za těchto okolností podařilo iniciovat vznik Národněosvobozenecké fronty,[6] jejích masových organizací a „frontového" vojska ELAS[7] a usměrňovat po celou dobu války rozhodujícím způsobem jejich další činnost. Osvobození země bylo v „národním programu" řeckých komunistů odrazovým můstkem k získání politické moci ve státě prostřednictvím EAM, k nastolení režimu „lidové demokracie" (*laiki dimokratia*) a nastoupení cesty k socialismu. V zřetelném rozporu s ujišťováním o demokratických záměrech i metodách komunistů byly však nejen praktické skutky extremistů z jejich řad, kteří uplatňovali v terénu vůči svým odpůrcům „rudý teror", ale i pokusy jejich vedení násilím zlikvidovat pravicové odbojové formace, které se projevily již v letech 1943 a 1944. Obě tyto okolnosti přispěly k rychlému oslabování vlivu strany na obyvatelstvo ve druhé polovině čtyřicátých let.

Od kompromisu přes totální konfrontaci k porážce

První dějství vnitřního ozbrojeného konfliktu v Řecku se odehrálo na přelomu let 1943 a 1944 a střetla se v něm nejsilnější odbojová organizace, Národněosvobozenecká fronta a její vojsko ELAS, s nejreprezentativnějším (nicméně mnohem slabším) antikomunisticky orientovaným seskupením domácí rezistence, Národní republikánskou řeckou ligou.[8] Komunisté v něm usilovali o monopolizaci domácího odboje prostřednictvím levicového bloku EAM, což jim mělo posloužit k nátlaku na pravicovou exilovou řeckou reprezentaci, kterou hodlali přimět k vytvoření údajně reprezenta-

---

po své smrti označen staronovým generálním tajemníkem strany Nikosem Zachariadisem nejdříve za nositele „pravicových úchylek" ve straně a za hlavního viníka všech „chyb", jichž se strana dopustila v letech války a bezprostředně po ní, a v roce 1949 dokonce za „britského agenta" a za „zrádce" komunistického hnutí.

6 Národněosvobozenecká fronta (EAM – *Ethniko apeleftherotiko metopo*) vznikla v září 1941 původně jako svazek několika levicových stran, které kromě boje za svobodu vyhlásily za svůj společný cíl vytvoření poválečné provizorní vlády, uskutečnění demokratických voleb, „právo řeckého lidu na sebeurčení". Postupem doby, cestou připojení či vzniku dalších organizací a složek (odborových, humanitárních, mládežnických, ženských i ozbrojených) se přetvořila na masové hnutí, sdružující na sklonku druhé světové války podle nezaujatých odhadů až půldruhého milionu členů.

7 Řecká lidová osvobozenecká armáda (ELAS – *Ellinikos laikos apeleftherotikos stratos*), která představovala nejdůležitější ozbrojenou složku EAM, byla ustavena oficiálně v únoru 1942. Její celkový početní stav dosáhl v listopadu 1944 zhruba 70 tisíc osob.

8 Národní republikánská řecká liga (EDES – *Ethnikos Dimokratikos Ellinikos Syndesmos*), původně založená v září 1941 jako socialisticky zaměřená republikánská organizace, se brzy přetvořila v seskupení, které sdružovalo antikomunisty republikánského i monarchistického zaměření a v boji proti svým odpůrcům se nezřídka nevyhýbalo ani spolupráci s orgány okupačního režimu.

tivní „celonárodní" vlády, ve skutečnosti však sledující jejich vlastní zájmy. Tento první konflikt skončil formálně v poslední únorový den roku 1944 uzavřením dohody, která zavazovala obě znepřátelená seskupení ke společnému boji proti okupantům a k nenásilnému řešení vzájemných sporů. V rozhodující míře byla výsledkem britského zprostředkování, motivovaného snahou zabránit likvidaci prozápadních odbojových skupin, zastavit šíření vlivu řeckých komunistů v domácím odboji a připravit si půdu pro obnovení určujícího vlivu Velké Británie v Řecku po skončení války.[9]

Napětí mezi oběma stranami tím však nezmizelo, naopak s blížícím se koncem fašistické nadvlády nad jižními částmi Balkánu v roce 1944 dále narůstalo. Pokračující upevňování Národněosvobozenecké fronty a jejího vojska ELAS, zhmotněné vytvářením enkláv „lidové moci" (*laiki exusia*) v osvobozených horských částech Řecka za podpory obyvatel, vyvolávalo krajní znepokojení domácích i zahraničních odpůrců řeckých komunistů. Obavy z eventuálního nastolení komunistické diktatury v zemi po stažení německých vojsk je podněcovaly k energickým protiakcím. Takto je třeba chápat nejen britské kroky k zajištění přímé kontroly nad počínáním všech odbojových složek stojících pod vlivem řeckých komunistů, především vojska ELAS, ale i snahy britských představitelů – především Winstona Churchilla – přesvědčit Stalina, že Sovětský svaz by se neměl angažovat v záležitostech Řecka a že by měl souhlasit s restaurací výsadního mocenského postavení Velké Británie v této zemi. Britské úsilí bylo v obou těchto směrech korunováno výrazným úspěchem.

Pod soustředěným a koordinovaným tlakem Velké Británie a svých odpůrců v exilu i ve vlasti a za absence jakékoli podpory ze strany Sovětského svazu nedokázalo tehdejší umírněné vedení Komunistické strany Řecka a levicové Fronty EAM při jednáních o podobě celonárodní vlády využít svého politického a vojenského kapitálu a prosadit vlastní požadavky. Jejich situaci navíc komplikovaly i názorové různice ve vlastním táboře, a to nejen mezi komunisty a jejich levicovými partnery, ale i v samotné komunistické straně, kde extremisté, jejichž mluvčím byl charismatický radikál Aris Veluchiotis,[10] zpochybňovali svými teroristickými činy „národní" linii strany a usilovali o násilné uchopení moci a likvidaci „třídních" nepřátel. Za těchto okolností se Siantosovo vedení komunistické strany a jím usměrňovaného levicového bloku nakonec podvolilo vnějším tlakům a souhlasilo – nepochybně na základě sovětských doporučení[11] – s účastí svých zástupců ve vládě „národní jednoty", v níž jim byla

---

9 ESCHE, Matthias: *Die Kommunistische Partei Griechenlands 1941–1949*. München – Wien, Oldenbourg Verlag 1982, s. 102–106.

10 Aris Veluchiotis (1905–1945), vlastním jménem Thanasis Klaras, hlavní představitel nejradikálnějšího křídla KS Řecka, působil v letech 1943 a 1944 jako *kapetanios* vrchního velitelství ELAS (tj. ve funkci odpovídající úloze nejvyššího politického komisaře tohoto partyzánského vojska). V únoru 1945 v rozporu se stranickou linií nesouhlasil s podpisem varkizské dohody, stvrzující porážku komunistů v „druhém kole" občanské války, a pokračoval v gerilovém boji. V bezvýchodné situaci, bojkotován samotnou KS Řecka (z níž byl tajně vyloučen) a pronásledován pravicovými extremisty, v červnu 1945 zahynul (s největší pravděpodobností spáchal v obklíčení sebevraždu).

11 EAM se rozhodla vyslat své zástupce do vlády „národní jednoty" bezprostředně po příchodu sovětské vojenské mise na území „Svobodného Řecka". Viz BAERENTZEN, Lars: The Arrival of

přiřčena pouze vedlejší role, a posléze přistoupilo na přímou podřízenost vojska ELAS britskému velení v závěrečné fázi osvobozování Řecka.

To samozřejmě neznamenalo, že by komunisté rezignovali na své mocenské plány, zvláště když zůstávali nejvlivnější domácí politickou silou, disponující masovou členskou základnou a sedmdesátitisícovou armádou, která po příchodu nepočetných britských jednotek a řecké vlády „národní jednoty" do hlavního města udržovala pod svou faktickou kontrolou území o rozloze dvou třetin Řecka, na němž žila polovina všech jeho obyvatel. Nástrojem k eliminaci nebezpečí komunistického převratu se pro Londýn i většinu vlády stal požadavek neprodlené demobilizace všech domácích ozbrojených odbojových formací a vytvoření nové národní armády, do níž měly být integrovány na principu rovnoměrného početního zastoupení spolu s roajalistickým exilovým řeckým vojskem, na které se však demobilizace neměla vztahovat. Levicový politický blok pod vlivem komunistů na takovou demobilizaci odmítl přistoupit, neboť ji považoval nikoli za předpoklad stabilizace domácích poměrů, ale za součást „kontrarevolučního převratu", směřujícího k restauraci předválečného roajalistického režimu.

V atmosféře vzájemného podezírání, neochoty ke kompromisu a hospodářské, sociální a politické nestability se tento spor stal bezprostřední příčinou nového ozbrojeného konfliktu. Rozhořel se počátkem prosince 1944 za vládní krize vyvolané demisí levicových ministrů a vzápětí po incidentu, kdy policisté zastřelili v centru Athén několik neozbrojených účastníků mohutné protivládní demonstrace. Vlastní konflikt, který započal útokem athénských jednotek ELAS na tamní nepočetné vládní vojenské a policejní síly, se zpočátku vyvíjel v souladu s představami komunistického vedení. Poté co se do bitvy o Athény zapojil britský vojenský kontingent, rozrůstající se o posily letecky přemísťované z italského válčiště, však postupně docházelo k obratu. Vyústěním několikatýdenních bojů, označovaných za „prosincové události" (*Dekemvriana*) či za „bitvu o Athény", byla drtivá porážka jednotek ELAS nasazených do bojů o hlavní město v lednu 1945.[12]

Válečný neúspěch vojska ELAS ve „druhém kole" občanské války právně sankcionovala v neprospěch komunistů a jejich spojenců takzvaná varkizská smlouva z 12. února 1945. Podpis tohoto dokumentu zavazoval Národněosvobozeneckou frontu k rozpuštění jednotek ELAS i všech jejích dalších ozbrojených formací a k propuštění zajatců i civilních rukojmí zadržených během bojů. Athénská vláda jako druhá smluvní strana tohoto ujednání měla naproti tomu vyhlásit amnestii pro politické delikty spáchané v době násilného konfliktu, budovat armádu na principu všeobecné branné povinnosti, očistit státní správu a všechny bezpečnostní složky od kolaborantů, uskutečnit v nejkratším možném termínu plebiscit o státním zřízení i volby do parlamentu a zaručit všem řeckým státním příslušníkům jejich lidská a občanská práva.[13]

---

the Soviet Military Mission in July 1944 and KKE Policy: A Study of Chronology. In: *Journal of the Hellenic Diaspora*. roč. 12, č. 3–4 (1986), s. 81–84.

12 IATRIDES, John O.: The Dekemvriana: Communist Revolution, Rightist Coup, or Blunder? In: *Tamtéž*, roč. 22, č. 2 (1996), s. 69–85.

13 *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers 1945*, sv. 8. Washington, United States Government Printing Office 1969, s. 109–113.

Požadavek EAM na její zastoupení ve vládním kabinetu a na vyhlášení všeobecné amnestie vládní delegace kategoricky odmítla.

V rozporu s převládajícím očekáváním veřejnosti i politických kruhů neotevřelo varkizské ujednání cestu ke zklidnění politického napětí a k mírovému životu. „Povarkizské období", zahrnující časový úsek od února 1945 do března 1946, bylo naopak charakterizováno jak dalším dramatickým zhoršováním ekonomické a sociální situace, tak novou vlnou politicky motivovaného násilí a teroru. Přičinily se o to militantní skupiny a bojůvky pravicového i levicového zaměření, které nebraly zřetel na mírové dohody a mstily se svým odpůrcům za příkoří minulosti – po rozpuštění ELAS převážil „bílý teror" nad „rudým terorem". Svůj podíl na panující anarchii a napětí měly i vratké vládní kabinety, složené nezřídka i z politiků liberální orientace, které nedokázaly prosadit v zemi svou autoritu, neočistily státní aparát od osob zkompromitovaných kolaborací s okupačním režimem, nezajistily řešení palčivých sociálních a hospodářských problémů a neochránily občany, především levicového smýšlení, před projevy organizovaného násilí extremistických skupin.

Tendence ke konfrontaci se odrážela i v procesu hledání strategie Komunistické strany Řecka pro poválečné období. Autoritářský předválečný „bolševizátor" strany Nikos Zachariadis,[14] který po návratu z koncentračního tábora Dachau v květnu 1945 automaticky převzal od Georgia Siantose znovu její řízení, zpočátku nijak nekritizoval postup „válečného" vedení strany a nezaujal jednoznačné stanovisko v probíhající vnitrostranické diskusi, zda nezdary komunistů měly příčinu ve smířlivé „národní linii" či právě naopak v jejím nedůsledném uplatňování (a faktickém opuštění v krizových okamžicích). Postupem času však stále energičtěji prosazoval názor, že v zájmu dosažení svého základního programového cíle – vybudování lidovědemokratického zřízení – se musí strana orientovat nejen na legální metody politického boje, ale využívat i násilných prostředků.

Tato změna kurzu, znamenající zřetelný odklon od závazků, jež na sebe strana vzala varkizskou dohodou, byla dokončena v únoru a březnu 1946. Zřetelně se projevila autoritativním rozhodnutím Zachariadisova vedení bojkotovat – s poukazem na „nedemokratický charakter poměrů v zemi" – nadcházející parlamentní volby[15] a ozbrojeným přepadem četnické stanice v obci Litochoron v podhůří Olympu, který provedli neidentifikovaní (jak se později ukázalo, komunističtí) vzbouřenci v noci

---

14 Nikos Zachariadis (1903–1973), hlavní představitel stalinistické orientace v řeckém komunistickém hnutí, stál v čele ÚV KS Řecka v letech 1931–1956 (od roku 1935 jako její generální tajemník). Svou funkci nevykonával od podzimu 1936 do května 1945, kdy byl vězněn nejdříve v samotném Řecku (1936–1941) a posléze za okupace v nacistickém koncentračním táboře Dachau (1941–1945). Jeho první manželkou byla česká komunistka Marie Zachariadisová, rozená Nováková, se kterou se seznámil za svého předválečného působení v Moskvě. Po skončení občanské války žil v exilu v Rumunsku a později v Sovětském svazu, kde nakonec v roce 1973, ve faktické „sibiřské internaci", spáchal sebevraždu.

15 Parlamentní volby, konané 31.3.1946 za přítomnosti zvláštní spojenecké mise pro sledování řeckých voleb AMFOGE (na níž se Sovětský svaz odmítl podílet), skončily jednoznačným vítězstvím pravicových roajalistických stran. Strany levého středu utrpěly naproti tomu drtivou porážku. Voleb se nezúčastnilo čtyřicet procent zapsaných voličů, z toho politicky motivovaná absence podle dobových odhadů nepřesahovala čtvrtinu.

z 30. na 31. března 1946, několik hodin před zahájením voleb. Těmito událostmi fakticky začala vlastní řecká občanská válka, která svým rozsahem a intenzitou měla mnohonásobně překonat destruktivní účinky předchozích dvou „bratrovražedných" střetů.

Zachariadisova koncepce takzvané dvojí strategie zůstala vůdčím principem Komunistické strany Řecka při řízení všech akcí namířených proti athénskému režimu – jeho nejvyšším představitelem se stal po plebiscitu o formě státního zřízení v září 1946[16] staronový král Jiří II.[17] a po jeho smrti v dubnu 1947 jeho bratr Pavel[18] – od jara 1946 až do podzimu 1947. Komunistická Demokratická armáda Řecka,[19] která se zformovala na podzim 1946 z izolovaně působících oddílů gerily, dosáhla pod vedením zkušeného vojenského velitele Markose Vafiadise (vystupujícího na veřejnosti jako „generál Markos")[20] v tomto období značných úspěchů v boji proti nesrovnatelně početnějším, nicméně dezorientovaným ozbrojeným silám athénského režimu a získala pod svou kontrolu rozsáhlá horská území, zejména na severu země. Její vojenské a poté politické úspěchy by byly pravděpodobně ještě pronikavější, kdyby komunistická strana do ozbrojeného boje proti athénskému režimu tehdy nasadila všechen svůj lidský potenciál (včetně členů strany z velkých měst), a nikoli pouze Vafiadisovu DSE, uplatňující v horách taktiku partyzánského boje.[21]

---

16 Plebiscit se uskutečnil 1.9.1946 za účasti 94 procent oprávněných voličů (včetně komunistických). Více než dvě třetiny z nich (68,3 procenta) se vyslovily pro zachování monarchie.

17 Jiří II. z glücksburské dynastie zastával třikrát úřad panovníka Řeckého království: v letech 1922–1923, 1935–1944 (od roku 1941 v exilu) a 1946–1947.

18 Pavel I. Glücksburg byl králem Řecka v letech 1947–1964.

19 Početní stav Demokratické armády Řecka (DSE – *Dimokratikos Stratos tis Elladas*) se zvýšil z počátečních čtyř tisíc bojovníků v říjnu 1946 do jara 1947 zhruba na pětinásobek. Největší síly dosáhla DSE na jaře 1948, kdy měla kolem 28 tisíc vojáků, později však už jejich počet klesal. Celkově v letech 1946–1949 prošlo řadami DSE kolem stovky tisíc mužů a žen. Skladba DSE se během let 1946–1949 pronikavým způsobem změnila. Zatímco zpočátku převažovali v jejích řadách členové KS Řecka či její venkovské „filiálky" – Zemědělské strany Řecka, jejich přívrženci a lidé vystavení „bílému teroru", postupně vzrůstal podíl osob začleněných do DSE nedobrovolně vynucenými odvody (na podzim 1948 jich bylo podle některých odhadů zhruba kolem poloviny a v roce 1949 se jejich podíl dále zvětšil). V etnické struktuře DSE se stále zvyšoval podíl Slavomakedonců (v létě 1949 tvořil již 30–40 procent) na úkor samotných Řeků. V závěrečné fázi občanské války tvořily již čtvrtinu všech bojovníků DSE ženy, mladých lidí ve věku do 25 let zde byly čtyři pětiny celkového stavu vojska. Viz blíže ESCHE, M.: *Die Kommunistische Partei Griechenlands*, s. 307; CLOSE, David H. – VEREMIS, Thanos: The Military Struggle 1945–49. In: CLOSE, David H. (ed.): *The Greek Civil War 1943–1949*, s. 97–128.

20 Markos Vafiadis (1906–1992), někdejší přední velitel ELAS, odešel z příkazu vedení KS Řecka v létě 1946 do hor organizovat partyzánské jednotky. Po vytvoření generálního štábu Demokratické armády Řecka v říjnu 1946 působil jako její nejvyšší představitel a v takzané Prozatímní demokratické vládě Řecka (PDKE – *Prosorini dimokratiki kivernisi tis Elladas*) zastával současně i funkce „premiéra" a „ministra války". Své vojenské i politické funkce přestal fakticky vykonávat již v srpnu 1948 v důsledku konfliktu s generálním tajemníkem KS Řecka Zachariadisem. Oficiálně se jich vzdal „ze zdravotních důvodů" v lednu 1949, kdy byl též tajně vyloučen ze strany a převezen do internace v Albánii. Po dlouhodobém pobytu v exilu v Sovětském svazu se v roce 1983 vrátil zpět do vlasti.

21 CLOSE, David H.: *The Origins of the Greek Civil War*. London – New York, Longman 1995, s. 196 n.

Koncepce totální konfrontace s athénským „monarchofašismem" se stala závaznou politickou směrnicí Komunistické strany Řecka teprve ve zbývajících fázích občanské války, od září 1947 do jejího ukončení na sklonku léta 1949. Jejím ztělesněním se stal jednak dalekosáhlý operační plán *Limnes* (Jezera) – předpokládal pronikavé zvýšení početního stavu DSE a vytvoření rozsáhlého území „svobodného Řecka", jež by na severu přiléhalo k hranicím tří sousedních komunistických zemí a zahrnovalo dokonce i druhé největší město Soluň –,[22] jednak takzvaná Prozatímní demokratická vláda Řecka pod oficiálním řízením „generála Markose" a faktickou kuratelou stranického vůdce Nikose Zachariadise, vyhlášená před Štědrým dnem roku 1947.

Zachariadisova sázka na ozbrojený boj proti athénskému režimu vycházela z přesvědčení, že komunisté se nadále těší mimořádným sympatiím veřejnosti a že se jim tudíž dostane v zemi masové podpory. To však již byla spíše iluze. Komunisté sice ještě představovali významnou menšinovou politickou sílu, své mimořádné postavení z let národněosvobozeneckého boje však již nenávratně ztráceli a postupně se znovu přetvářeli v extremistickou politickou sílu, dostávající se v řecké společnosti do obdobné izolace jako v meziválečném období. Tento pokles si přitom zavinili vlastní politikou, když „národní linii" zaměnili za militantní „třídní kurz" a teror, uplatňovaný nejen proti politickým odpůrcům, ale i vůči vlastním stoupencům, kteří nebyli ochotni se podřídit příkazům autoritářského vůdce. Většina řecké společnosti navíc začala vnímat komunistickou stranu kvůli jejím vazbám se sousedními komunistickými zeměmi, jež vedly územní spory s Řeckem, jako „nenárodní sílu", která je ochotna v zájmu uchvácení moci sloužit cizím zájmům a zříci se územní integrity vlastního státu. Pod vlivem těchto okolností se zmenšovala její členská základna a klesal její vliv v politickém životě a podpora mezi obyvatelstvem. Neklamným svědectvím tohoto procesu byla již zásadní proměna Národněosvobozenecké fronty v dubnu 1945, když z ní vystoupily dvě profilující formace nekomunistické levice – Socialistická strana a Strana pro lidovou demokracii – a zredukovala se na koalici několika menších stran ve vazalském postavení vůči komunistům.[23] Čím dál zřetelnější znaky upadajícího vlivu komunistického hnutí v zemi však Zachariadisovo vedení nejenže neodvrátily od dosavadního kurzu, ale naopak utvrdily jeho odhodlání pokračovat v něm ještě energičtěji.

---

22 Viz *Kommunistiko (To) komma tis Elladas: Episima kimena. Tomos ektos 1945–1949* [Komunistická strana Řecka: Oficiální texty. Šestý díl, 1945–1949]. Athina, Synchroni epochi 1987, s. 263; ILIU, Filippos: I proetimasia tu emfyliu polemu: Pente kimena [Příprava občanské války: Pět textů]. In: *Anti*, č. 694–695 (17.9.1999), s. 61–62. Dochovaný originál rukopisu operačního plánu *Limnes* z 10.9.1947 byl napsán v ruském jazyce.

23 Důvodem odchodu obou levicových stran z EAM byl jejich zásadní nesouhlas s postupem vedení KS Řecka, které je svévolně zavleklo do vojenského konfliktu s Velkou Británií, a s uplatňováním „rudého teroru" v „bitvě o Athény". Po dokončení reorganizace fronty v červnu 1945 představoval název EAM zkratku jejího nového označení Národní antifašistická fronta (*Ethniko Antifasistiko Metopo*). Hlavním „partnerem" KS Řecka v tomto novém seskupení se stala Zemědělská strana Řecka, jejímiž členy se stali na základě direktivního rozhodnutí Zachariadisova vedení komunisté z řad venkovského obyvatelstva. Viz např. ESCHE, M.: *Die Kommunistische Partei Griechenlands*, s. 209 n.

Athénský režim reagoval na vystupňování občanské války zákazem Komunistické strany Řecka a všech organizací pod jejím vlivem, jakož i diskriminací a šikanováním jejich členů. Zároveň posílil bojeschopnost vládních ozbrojených sil, což mu umožnilo izolovat oblasti pod kontrolou Demokratické armády Řecka od ostatních částí země (součástí tohoto postupu bylo i nucené přesídlení více než sedmi set tisíc venkovanů z pásma bojových operací do okolí větších měst), a především dal najevo jednoznačné odhodlání vést boj proti komunistické partyzánské armádě až do její úplné likvidace. V tomto úsilí mu nahrávalo několik faktorů: v prvé řadě všestranná finanční a materiální podpora poskytovaná Spojenými státy od roku 1947, dále roztržka mezi Sovětským svazem a Jugoslávií a její důsledky pro řecké komunisty, opuštění partyzánských forem boje ze strany DSE a její přerod v konvenční vojsko frontového typu, vnitřní spory v táboře povstalců vrcholící utajeným odstraněním „generála Markose" ze všech funkcí i odmítavé reakce domácí veřejnosti na rozhodnutí vedení KS Řecka vyjít vstříc snahám o sebeurčení Slavomakedonců, přijaté koncem ledna 1949. Na sklonku léta 1949 athénský režim s konečnou platností dosáhl svého cíle. Pod hrozbou obklíčení a následné likvidace koncem srpna vyklidily zbytky Demokratické armády Řecka pohraniční pohoří Grammos, jež zůstávalo poslední částí řeckého území pod jejich kontrolou, a stáhly se do sousední Albánie. Spolu s nimi zemi opustily a odešly do exilu, ať už dobrovolně či z přinucení, tisíce jejich sympatizantů či příslušníků vlastních rodin, ale i válečných zajatců a civilních rukojmí.

Na periferii zájmu Moskvy

Občanská válka v Řecku z geopolitického hlediska představovala součást zápasu o získání či udržení kontroly nad prostorem Balkánu a východního Středomoří mezi Sovětským svazem na jedné straně a Spojenými státy s Velkou Británií na straně druhé, významnou frontu ideově-politického boje mezi mezinárodním komunismem a jeho odpůrci a jednu z prvních „horkých erupcí" rodící se „studené války". Působení vnějších faktorů rozhodujícím způsobem ovlivňovalo boj o moc v poválečném Řecku po celou dobu trvání občanské války. Pro jeho vývoj a výsledek měla zásadní význam nestejná míra angažovanosti velmocí v řeckém konfliktu, která měla svou příčinu v jejich odlišných strategických prioritách. Zatímco západní mocnosti – zprvu Velká Británie a posléze Spojené státy – spatřovaly v příslušnosti východního Středomoří do sféry vlastního vlivu strategickou nezbytnost a činily vše, aby podpořily athénskou vládu, Sovětský svaz nepokládal tuto oblast za bezprostřední sféru svých mocenských zájmů a své počínání v záležitostech Řecka (včetně vztahu k řeckým komunistům) vždy podřizoval a přizpůsoboval jiným, pro něj naléhavějším geopolitickým cílům, zvláště vytváření a upevňování své nadvlády nad jinými částmi Balkánu a nad střední Evropou.[24]

24 O sovětské politice vůči Řecku v letech 1944–1949 viz zejména: BAEV, J.: *Mia matia ap'exo*, s. 13 n.; IATRIDES, John O.: Perceptions of Soviet Involvement in the Greek Civil War, 1945–1949. In: BAERENTZEN, L. – IATRIDES, J. O. – SMITH, O. H. (ed.): *Studies in the History*

Relativně nižší význam Řecka v sovětské mocenské strategii se odrážel již ve známé „procentové" dohodě Moskvy s Londýnem z října 1944 o rozdělení vlivu v jihovýchodní Evropě, v níž Stalin souhlasil s Churchillovým návrhem na zajištění britské dominance v Řecku (vyjádřené percentuálním podílem „devadesát ku deseti") výměnou za zabezpečení výsadního sovětského postavení v Rumunsku a Bulharsku (ve stejném percentuálním poměru), a poté i v umírněných reakcích Moskvy na vměšování Velké Británie do řeckých záležitostí, nevyjímaje dokonce nevybíravý způsob, jímž se Churchill rozhodl skoncovat s „neplánovaným komunistickým povstáním" v Athénách na přelomu let 1944 a 1945.[25] Kreml britský vojenský zásah na podporu antikomunisticky orientované athénské vlády tehdy nijak neodsoudil, neposkytl řeckým komunistům žádnou podporu a k verbální kritice poměrů v Řecku a britského počínání přistoupil teprve s odstupem času, a to jen s úmyslem odradit touto cestou Brity a jejich spojence od stížností na vlastní násilnické metody v těch evropských zemích, které se již dostaly pod sovětskou nadvládu.

Narůstající napětí ve vztazích mezi Sovětským svazem a západními mocnostmi, mezi Řeckem a jeho balkánskými sousedy i uvnitř Řecka mezi komunisty a jejich odpůrci v roce 1946 přimělo Moskvu k jistým korekturám dosavadního nekonfrontačního přístupu. Sověti začali tehdy projevovat větší diplomatickou aktivitu v „řecké otázce"[26] a zesílili propagandistické útoky proti přítomnosti britských vojsk v Řecku a proti vnitřní i zahraniční politice athénského režimu; bojovníky Demokratické armády Řecka přitom nezobrazovali jako nositele komunistické revoluce, ale jako vlastence bojující za nezávislost, svobodu a demokracii proti domácím „monarchofašistům" a jejich „angloamerickým imperialistickým protektorům". V pozadí tohoto

---

of the Greek Civil War, s. 225–248; KONTIS, Vasilis – SFETAS, Spyridon (ed.): *Emfylios polemos: Engrafa apo ta jugoslavika ke vulgarika archia* [Občanská válka: Dokumenty z jugoslávských a bulharských archivů]. Thessaloniki, Paratiritis 2000, s. 11 n.; SFIKAS, Thanasis: The Balkans and the Origins of the Cold War, 1945–1949. In: *Synthesis: Review of Modern Greek Studies*, roč. 1, č. 2 (1996), s. 2–13; TÝŽ: Toward a Regional Study of the Origins of the Cold War in Southeastern Europe: British and Soviet Policies in the Balkans, 1945–1949. In: *Journal of Modern Greek Studies*, roč. 17, č. 2 (1999), s. 209–227; SMIRNOVA, Nina D.: Grecija v politike SŠA i SSSR, 1945–1947 gg.: Novyje archivnyje dokumenty. In: *Novaja i novejšaja istorija*, č. 1 (1997), s. 21–34; STAVRAKIS, Peter J.: *Moscow and Greek Communism, 1944–1949*. Ithaca, Cornell University Press 1989; TÝŽ: Soviet Policy in Areas of Limited Control: The Case of Greece, 1944–1949. In: IATRIDES, J. O. – WRIGLEY, L. (ed.): *Greece at the Crossroads*, s. 227–257; ULUNJAN, Arutjun: *Kommunističeskaja partija Grecii: Aktualnyje voprosy ideologii, politiki i vnutrennej istorii. KPG v Nacionalnom Soprotivlenii, Graždanskoj i „Cholodnoj" vojnach. 1941–1956 gg.* Moskva, Fond Grečeskich Issledovanij 1994, s. 101 n.

25 V telefonickém rozhovoru s Georgi Dimitrovem 10.1.1945 Stalin mimo jiné bulharskému vůdci sděloval: „Radil jsem Řekům, aby se nepouštěli do toho boje. Lidé z ELAS neměli opouštět Papandreovu vládu... Je zřejmé, že očekávali, že se Rudá armáda dostane až k Egejskému moři. My nemůžeme poslat naše jednotky do Řecka. Řekové udělali hloupost..." Viz BAEV, J.: *Mia matia ap'exo*, s. 77.

26 Například v lednu 1946 Sovětský svaz protestoval v OSN proti přítomnosti britských jednotek v Řecku, v srpnu téhož roku zástupce Ukrajinské SSR obvinil athénskou vládu z vyvolávání incidentů na severních hranicích Řecka a z ohrožování míru na Balkáně a přítomnost „cizích okupačních sil" označil za „hlavní faktor napjaté situace v tomto regionu".

posunu stála již tehdy nejen snaha odpoutat pozornost Západu od vnitřních poměrů v sovětské mocenské sféře, ale i úmysl těžit z jeho vlastních problémů, konkrétně z oslabení pozic Velké Británie, která se nakonec s ohledem na vlastní problémy obrátila v únoru 1947 na USA s žádostí o převzetí ochranářské role v Řecku.

Tyto změny se promítly i do postoje Moskvy k řeckým komunistům. Nejvyšší sovětští představitelé, kteří jim ještě v prvních měsících roku 1946 doporučovali, aby upustili od zamýšleného bojkotu parlamentních voleb a aby si ponechali otevřenou možnost volby mezi politickým a vojenským řešením podle vývoje situace,[27] nekritizovali Zachariadisovo vedení, že nerespektovalo sovětská doporučení a posléze zahájilo partyzánskou válku v horách, ale naopak se toho snažili propagačně využít. Dalekosáhlá očekávání Zachariadise a jeho spolupracovníků, že Moskva nyní jejich povstání podpoří politicky, morálně, materiálně, finančně a případně i vojensky, však nevycházela z reality. Moskva se sice nemínila zříci možnosti využívat destabilizačních procesů v Řecku k oslabování Západu, v žádném případě však nebyla ochotna ztotožnit se s jejich iluzemi o vytvoření „sovětského" či „lidovědemokratického" Řecka a ohrozit tím své nejvlastnější zájmy, spočívající ve stabilizaci poválečných mocenských zisků v jihovýchodní a střední Evropě.

V důsledku toho se sovětský postoj k řecké občanské válce jevil jako proměnlivý, nejednoznačný a nezřídka i rozporuplný.[28] Vůči stále se opakujícím žádostem vedení Komunistické strany Řecka o poskytnutí materiálně-technické a finanční pomoci či o její neprodlené zvýšení zaujímal Kreml obezřetná, zdrženlivá a často vyhýbavá stanoviska. Sovětští představitelé sice ujišťovali „řecké soudruhy" o svém odhodlání pomoci, faktická podpora, kterou jim v letech 1946 až 1949 v nejpřísnější tajnosti sami poskytli, však zřetelně zaostávala za původními sliby a neměla soustavný charakter.[29] Namísto toho hlavní břemeno úkolů spojených se zabezpečováním „internacionální pomoci" řeckým komunistům a jejich vojsku přenesli na balkánské komunistické sousedy Řecka. Klíčovou roli v tomto směru svěřili především největšímu z nich – Jugoslávii.

Titův režim měl pro „internacionální poslání" nejlepší předpoklady, neboť se již v závěru druhé světové války velmi aktivně vměšoval do řeckých záležitostí a v „povarkizském období" poskytl útočiště mnoha bojovníkům rozpuštěného vojska ELAS, odmítajícím demobilizaci a připravujícím se v exilu na okamžik, kdy se budou moci znovu vrátit se zbraní v ruce do vlasti. Obec Buljkes ve Vojvodině, z níž bylo krátce předtím odsunuto německé obyvatelstvo, se brzy stala „řeckou komunou" v Jugoslávii a hlavním centrem přípravy „kádrů" pro formující se partyzánské vojsko DSE, do Bělehradu přesídlilo jádro vedení Komunistické strany Řecka, z jugoslávského hlav-

---

27 ULUNJAN, A.: *Kommunističeskaja partija Grecii*, s. 193.

28 Sovětská diplomacie například v létě 1946 překvapivě nereagovala na iniciativu řeckých komunistů, aby Řecko – za předpokladu stažení britských vojsk – bylo prohlášeno za neutrální zemi pod ochranou OSN.

29 BAEV, J.: *Mia matia ap'exo*, s. 104. Číselné údaje o sovětských dodávkách dopravených pro DSE přes Jugoslávii v období od 26.10.1946 do 31.12.1947 viz KONTIS, V. – SFETAS, S. (ed.): *Emfylios polemos*, s. 105 n.

ního města začala tajně vysílat povstalecká rozhlasová stanice Svobodné Řecko, z Jugoslávie a přes její území směřovala do Řecka většina dodávek zbraní, munice, materiálu i potravin.[30] Jugoslávie se stala nejdůležitějším týlovým zázemím Demokratické armády Řecka a Bělehrad převzal úlohu koordinačního centra zahraniční pomoci pro řecké komunisty. Z úst jugoslávských vůdců se dostávalo řeckému komunistickému vedení také nejčastějších ujištění, že svou všestrannou podporu „svobodnému Řecku" v budoucnu dále vystupňují. Pomoc poskytovaná řeckému povstaleckému vojsku, kterou Titův režim označoval za projev solidarity s „hrdinným řeckým lidem, vzdorujícím angloamerické okupaci" a bojujícím za svobodu a nezávislost své země, však ani zdaleka nebyla nezištným projevem „třídní solidarity". Bělehrad počítal s tím, že mu pomůže uskutečnit dalekosáhlé plány na získání hegemonie na Balkáně a současně otevře i cestu k celkovému řešení makedonské otázky podle jeho představ, tedy začleněním území řecké Makedonie do jugoslávské federace.[31]

Konspirativní poskytování pomoci řeckým povstalcům ze strany Jugoslávie a v menší míře i Albánie a Bulharska[32] nezůstalo ovšem utajeno athénskému režimu a přispívalo tak k dalšímu zhoršování oficiálních vztahů mezi Řeckem a těmito jeho sousedy, které byly navíc enormně zatíženy vzájemnými územními nároky a spory, nedůvěrou a etnickými i ideologickými předsudky. Přestože Sovětský svaz v roli patrona svých balkánských satelitů vystupoval velmi energicky na jejich obranu a zodpovědnost za nestabilitu poměrů v Řecku jednoznačně svaloval na athénský „monarchofašistický" režim a na jeho „zahraniční protektory", nepodařilo se mu zabránit, aby tato záležitost nevzbudila (pro něj krajně nežádoucí) mezinárodní pozornost. Vměšování balkánských sousedů do vnitřních záležitostí Řecka se stalo po stížnostech athénské vlády z podnětu Velké Británie a USA předmětem jednání OSN, kde se jím zabývaly nově vytvořené orgány – zprvu Komise pro prošetření

30 O úloze Jugoslávie v řecké občanské válce blíže viz BANAC, Ivo.: The Tito–Stalin Split and the Greek Civil War. In: IATRIDES, J. O. – WRIGLEY, L. (ed.): *Greece at the Crossroads*, s. 258–273; BARKER, Elisabeth: Yugoslav Policy towards Greece 1947–1949. In: BAERENTZEN, L. – IATRIDES, J. O. – SMITH, O. H. (ed.): *Studies in the History of the Greek Civil War*, s. 263–295; BARKER, Elisabeth: The Yugoslavs and the Greek Civil War of 1946–1949. In: *Tamtéž*, s. 297–308; KONTIS, V. – SFETAS, S. (ed.): *Emfylios polemos*, s. 11 n.; PAPPAS, Nicholas: The Soviet–Yugoslav Conflict and the Greek Civil War. In: VUCINICH, Wayne S. (ed.): *At the Brink of War and Peace: The Tito–Stalin Split in a Historic Perspective*. New York, Brooklyn College Press 1982, s. 219–237; PIRJEVEC, Jože: The Tito–Stalin Split and the End of the Civil War in Greece. In: BAERENTZEN, L. – IATRIDES, J. O. – SMITH, O. H. (ed.): *Studies in the History of the Greek Civil War*, s. 309–316; RISTOVIĆ, Milan: Jugoslavija i gradjanski rat u Grčkoj (1945–1950). In: KAČAVENDA, Petar (ed.): *Balkan posle drugog svetskog rata: Zbornik radova sa naučnog skupa*. Beograd, Institut za savremenu istoriju 1996, s. 71–85; RISTOVIĆ, Milan: Eksperiment Buljkes: „Grčka republika" u Jugoslaviji 1945–1949. In: *Godišnjak za društvenu istoriju*, roč. 4, č. 2–3 (1997), s. 179–201; ULUNJAN, A.: *Kommunističeskaja partija Grecii*, s. 101 n.

31 KOFOS, Evangelos: The Impact of the Macedonian Question on Civil Conflict in Greece, 1943–1949. In: IATRIDES, J. O. – WRIGLEY, L. (ed.): *Greece at the Crossroads*, s. 274–318.

32 O bulharské politice v „řecké otázce" v letech 1944–1949 blíže viz BAEV, Jordan: Bălgarija i graždanskata vojna v Gărcija (1944–1949 godina). In: *Voenno-istoričeski sbornik*, č. 2–3 (1992), s. 88–116.

řeckých pohraničních incidentů a posléze Zvláštní výbor pro Balkán Valného shromáždění OSN.[33]

Představa Moskvy, že diskrétní vnější podpora řeckých komunistů a jejich armády může přispívat k nestabilitě poměrů v Řecku a tím i k oslabování soudržnosti západního společenství, aniž by přitom vyvolala důraznou protiakci, se především přičiněním Spojených států nenaplnila. Bílý dům na počátku roku 1947 interpretoval působení řecké komunistické gerily jako činnost inspirovanou Sovětským svazem, která představuje součást jeho expanzivních záměrů, a reagoval na ně již v březnu 1947 vyhlášením Trumanovy doktríny a zahájením programu vojenské, finanční a materiální pomoci athénskému režimu. Možnost intervence Američanů v Řecku, a tím i přímého ohrožení vlastních pozic na Balkáně, se stala nyní pro Kreml nepřijatelnou, přitom však nikoli hypotetickou alternativou příštího vývoje. Sovětští představitelé se pokoušeli překonat hluboké zklamání, potlačit vlastní slabost a čelit americkému nebezpečí energickou, a zároveň obezřetnou politikou, která byla svéráznou kombinací diplomatických aktivit, dočasného zvýšení politické i materiální podpory Demokratické armádě Řecka a snahy vystříhat se kroků, které by mohly vyvolat vojenský zásah Spojených států na Balkáně.[34]

Závažným zdrojem znepokojení Moskvy nad vývojem poměrů na Balkáně se v této době ovšem nestávala pouze vzrůstající americká angažovanost v Řecku, ale i skutečnost, že její balkánští satelité se stále častěji uchylovali ke krokům, které se Sověty předem nekonzultovali a které neodpovídaly jejich zájmům. Nejvýrazněji se tato tendence projevovala v politice Titovy Jugoslávie. Nejpravověrnější balkánský komunistický režim nastolil vlastní kontrolu nad Albánií a podnikal kroky k její integraci do svazku vlastní federace, navazoval nadstandardní vztahy s Dimitrovovým Bulharskem a dával řeckým komunistům jednoznačně najevo, že se ztotožňuje s jejich snahou o eskalaci boje proti athénskému režimu a že jim bude nadále poskytovat všestrannou podporu.

Sovětské vedení se snažilo nejrůznějšími způsoby – nejen cestou „dobře míněných rad" a doporučení, diplomatických demarší i mezistranických jednání, ale v případě potřeby i uplatňováním lstí a cílených provokací – paralyzovat či tlumit „emancipační"

---

33 Komise pro prošetření řeckých pohraničních incidentů (*Commission of Investigation concerning Greek Frontier Incidents*), ustavená Radou bezpečnosti OSN v prosinci 1946, působila v roce 1947 za účasti představitelů všech zemí zastoupených tehdy v Radě bezpečnosti v postavení stálých i nestálých členů (tj. včetně SSSR a Polska). Zvláštní výbor pro Balkán, zformovaný v říjnu 1947, byl naproti tomu orgánem Valného shromáždění OSN (*UN General Assembly's Special Committee on the Balkans* – UNSCOB). Jako jeho členové měli znovu působit zástupci všech stálých a nestálých členských států Rady bezpečnosti. UNSCOB však vznikl navzdory vůli Moskvy (proti jeho ustavení hlasoval ve VS OSN spolu se zástupci zemí sovětského bloku pouze československý delegát), takže SSSR a Polsko nepřistoupily na účast ve zmíněném „Balkánském komitétu" a spolu s ostatními komunistickými státy jeho činnost trvale bojkotovaly. Viz NACHMANI, Amikam: *International Intervention in the Greek Civil War: The United Nations Special Committee on the Balkans, 1947–1952*. New York, Praeger 1990.

34 Zřetelným projevem tohoto úsilí byl například nezdařený sovětský pokus prosadit v Radě bezpečnosti OSN přijetí rezoluce, která by vedla k nastolení kontroly OSN nad prováděním amerického programu pomoci Řecku.

sklony svých balkánských spojenců, především Tita. Řecká občanská válka nebyla v taktickém rejstříku Kremlu výjimkou. Sovětští představitelé v roce 1947 například zaujali odmítavé stanovisko ke společné iniciativě Tita a Dimitrova na koordinaci pomoci obou zemí řeckým komunistům, na níž se oba státníci dohodli při schůzce na Bledu v červenci 1947, zamítli Titovu prosbu, aby se zástupci řeckých komunistů mohli zúčastnit zakládací konference Informačního byra komunistických a dělnických stran v září 1947 a prostřednictvím vedoucího sovětské delegace na tomto zasedání Andreje A. Ždanova zabránili jak přijetí rozhodnutí o poskytnutí účinnější pomoci řeckým komunistům, tak i včlenění ustanovení o „povinnosti pomáhat řeckým komunistům" do textu deklarace schválené zmíněnou konferencí devíti komunistických stran.[35] Počátkem roku 1948 posléze ostře kritizovali záměr Bělehradu dislokovat na albánském území dvě divize jugoslávské armády, zdůvodňovaný potřebou obrany jižních hranic Albánie před „monarchofašistickou agresí", a odsoudili Dimitrovův veřejně vyslovený námět na vytvoření balkánsko-podunajské federace či konfederace za možné spoluúčasti příštího „lidovědemokratického" Řecka. Všechny zmíněné projevy svého nesouhlasu s iniciativami balkánských partnerů jim Moskva vysvětlovala obavami z odvetných opatření západních mocností, především Spojených států, k nimž by podle jejího názoru sáhly v případě realizace takovýchto „unáhlených kroků", a potřebou stabilizovat postavení komunistického tábora a jeho jednotlivých zemí. Explicitně nevysloveným motivem sovětského nesouhlasu byla také vzrůstající nespokojenost s autonomním vystupováním balkánských komunistických vůdců, zejména Tita, a snaha znovu upevnit bezvýhradnou kontrolu nad jejich zeměmi.

Ani nová linie „totální" ozbrojené konfrontace s athénským režimem, ke které se v zimě 1947–1948 uchýlilo vedení Komunistické strany Řecka, se v Moskvě nesetkala s pochopením. Ve strategických úvahách Stalina a jeho spolupracovníků převážilo tehdy opět přesvědčení, že stupňování ozbrojených aktivit řeckých komunistů by přivodilo více škod než užitku, neboť by se nepochybně stalo impulzem pro zesílení americké přítomnosti na Balkáně (v krajním případě i pro vyslání amerických vojsk do Řecka) a vedlo by ve svých důsledcích k přímému ohrožení jihozápadního křídla sovětského bloku. S ohledem na tyto úvahy, jejichž věrohodnost potvrzovala i nezastřená varování ze strany Washingtonu, nepřistoupil Kreml a po jeho vzoru ani žádný jiný stát východního bloku k diplomatickému uznání povstalecké vlády „svobodného Řecka". Během moskevských jednání s jugoslávskými představiteli v únoru 1948 se Stalin s Molotovem vyslovili velmi skepticky o účelnosti další eskalace řecké občanské války, upozornili je údajně na to, že Bělehrad nemůže počítat se sovětskou pomocí, pokud jeho podpora DSE se stane příčinou angloamerického vojenského zásahu, a požádali vedení Komunistické strany Jugoslávie, aby vyřídilo „řeckým soudruhům", že mají ukončit násilné akce proti athénskému režimu.[36]

---

35 BIAGIO di, Anna: Sozdanie Kominforma. In: *Soveščanija Kominforma, 1947, 1948, 1949: Dokumenty i materialy*. Moskva, Rossijskaja političeskaja enciklopedija 1998, s. 24–26.

36 DJILAS, Milovan: *Conversations with Stalin*. New York, Penguin Books 1962, s. 140 n.; KONTIS, V. – SFETAS, S. (ed.): *Emfylios polemos*, s. 209.

Zachariadis nespatřoval ve zmíněném sdělení (o kterém navíc nebyl informován přímo, ale pouze „z druhé ruky" od jugoslávských činitelů Edvarda Kardelje a Milovana Djilase) kategorický příkaz Kremlu, ale pouhé nezávazné doporučení, vycházející z nedostatečné sovětské informovanosti o „vynikajících perspektivách" ozbrojeného zápasu řeckých soudruhů, k jejichž naplnění postačí vystupňování finanční a materiální podpory ze strany „spřátelených" zemí. S tímto optimistickým očekáváním se nicméně ztotožnili jugoslávští komunisté, kteří slíbili přispět všemi prostředky k jeho rychlému uskutečnění.

Po několika měsících Moskva opět změnila stanovisko a dospěla sama k závěru o účelnosti další podpory komunistického povstání v Řecku. Důvodem však nebylo její náhlé zanícení pro Zachariadisovy vidiny blížícího se vítězství komunistické revoluce v Řecku, ale jugoslávsko-sovětská roztržka, jež s plnou silou propukla v červnu 1948 a rychle eskalovala do podoby otevřeného konfliktu. Sověti zamýšleli tímto způsobem postavit hráz stoupajícímu vlivu Titovy Jugoslávie na řecké komunisty a postupně je zapojit do uskutečňování svého plánu na izolaci Bělehradu. Podle jejich představ měli řečtí povstalci vedle boje proti athénskému režimu vést současně ještě zápas na druhé, ideologicko-politické frontě – proti jugoslávským „titovcům".[37]

Řecké komunistické vedení se tak ocitlo před tíživou volbou, zda má zachovat věrnost Stalinovi, zaujmout protititovský postoj a připravit se o dosavadní štědrou pomoc Jugoslávie, nebo zda se nezapojit do protijugoslávské fronty Informbyra, udržet si životně důležité vztahy s Bělehradem a uvrhnout tím na sebe hněv Moskvy a jejích satelitů. Zachariadis a jeho společníci se jednoznačně rozhodli pro první, „stalinskou" alternativu, současně se však pokusili – se svolením „sovětských soudruhů" – zmírnit nežádoucí důsledky této volby. Zprvu proto nezveřejnili své usnesení, v němž se solidarizovali s rezolucí Informbyra o Jugoslávii, a zdržovali se vlastních výpadů proti Bělehradu.[38] Jejich představa, že se jim takto podaří předejít negativní reakci Titova režimu, však brzy vzala za své.[39]

Přestože jugoslávští představitelé zpočátku při svých setkáních s „řeckými soudruhy" tvrdili, že rezoluce Informbyra o Jugoslávii nebude mít za následek zastavení jejich podpory „svobodnému Řecku", vztahy mezi oběma komunistickými stranami se postupně zhoršovaly. Souběžně s tím klesala a nakonec v roce 1949 zcela ustala jugoslávská pomoc Demokratické armádě Řecka. Svou roli v tom sehrálo nejen postupné zapojování Zachariadisova vedení do protititovské kampaně a zájmové střety v otázce kontroly nad slavomakedonskou menšinou,[40] ale i poznání Titova

37 ULUNJAN, A.: *Kommunističeskaja partija Grecii*, s. 215 n.

38 PAPPAS, N.: The Soviet–Yugoslav Conflict and the Greek Civil War, s. 225 n.

39 KONTIS, V. – SFETAS, S. (ed.): *Emfylios polemos*, s. 128–148 (dokumenty č. 40–48).

40 Převzetí stanoviska Informbyra vůči Jugoslávii vedením KS Řecka vyvolalo hluboký rozkol ve vedení i mezi členstvem prokomunistické menšinové slavomakedonské Národněosvobozenecké fronty (*Narodno-osloboditelen front* – NOF), tvořící součást EAM. Zachariadis podnikl ostré kroky proti „titovcům" v NOF, jejichž vůdcem byl dosavadní předseda této organizace Mihailo Keramitčiev, dosadil do čela NOF představitele „protijugoslávské frakce" a podpořil jejich koncepci, že budoucnost řecké Makedonie je třeba hledat v rámci „sjednocené Makedonie", mimo Jugoslávii, a nikoli v jejím začlenění do jugoslávské federace.

vedení, že bez plného distancování od řeckého komunistického povstání nemůže Jugoslávie získat americkou ekonomickou pomoc, kterou naléhavě potřebovala k zacelení ran způsobených ekonomickými sankcemi svých dřívějších komunistických spojenců.[41] V červenci 1949 nakonec bělehradská vláda zcela uzavřela státní hranici s Řeckem.

V obavách ze ztráty jugoslávské pomoci a pod dojmem zhoršující se vojenské situace DSE vedení řeckých komunistů mezitím již od podzimu 1948 stupňovalo úsilí dosáhnout podstatného zvýšení podpory ze strany Sovětského svazu a jeho spojenců. V rozhovorech se sovětskými činiteli člen politbyra ÚV KS Řecka a vůdčí osobnost vlády „svobodného Řecka" Ioannis Ioannidis[42] vystoupil tehdy s návrhem, aby Informbyro navázalo s řeckými komunisty řádné vztahy a aby byla svolána zvláštní porada představitelů některých komunistických stran, která by se věnovala koordinaci pomoci „demokratickým silám Řecka v jejich boji proti fašismu".[43]

Přestože si sovětští představitelé na podzim 1948 již nečinili žádné iluze o možnostech dlouhodobého přetrvání ozbrojeného zápasu řeckých komunistů, využívali jeho stávající existence jako jednoho z nástrojů k působení diplomatických a politických nepříjemností Západu a zprostředkovaně i Titově Jugoslávii. Svou podporu řeckým komunistům však chtěli co nejpřísněji utajit, omezit, a především přesunout na bedra svých satelitů. Zatímco severní sousedé Řecka – Bulharsko, a především Albánie, jejíž území se nalézalo v bezprostředním dotyku se zbývajícími baštami Demokratické armády Řecka – měli nadále sloužit hlavně jako dopravní koridor ke „svobodnému Řecku", hlavními organizátory a zásobovateli DSE se měly stát ostatní země sovětského bloku – Československo, Polsko, Maďarsko a Rumunsko.

V zájmu koordinace pomoci se pod sovětskou patronací uskutečnila 8. září 1948 ve Varšavě konzultativní porada zástupců těchto zemí s představiteli řeckého komunistického vedení Ioannisem Ioannidisem a Petrosem Russosem.[44] Československo reprezentovali na těchto jednáních vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSČ Bedřich Geminder a plukovník generálního štábu Stanislav Palla. Účastníci porady jménem svých států vzali na sebe závazek „uspokojovat potřeby Demokratické armády Řecka" a rozdělili si mezi sebou v tomto směru úkoly. Rozhodli také o ustavení zvláštní mezinárodní komise pro technickou koordinaci dodávek zbraní a materiálu se sídlem ve Varšavě, která měla dbát na plnění závěrů ze společných porad a disponovat fondem zboží a finančních prostředků.[45] Na varšavskou konferenci ze září 1948

---

41 CLOSE, D.: *The Origins of the Greek Civil War*, s. 212 n.

42 Ioannis Ioannidis (1901–1967), po Zachariadisovi druhý nejmocnější muž v tehdejším vedení KS Řecka, zastával v té době i úřad „ministra vnitra a náměstka předsedy vlády Prozatímní demokratické vlády svobodného Řecka". Po odstranění Markose Vafiadise ze všech jeho dosavadních funkcí v lednu 1949 stál Ioannidis prozatímně v čele povstalecké „vlády". Po reorganizaci tohoto orgánu v dubnu 1949, kdy se novým „premiérem" stal generální tajemník EAM Mitsos Partsalidis (1904–1980), se Ioannidis vrátil opět do funkce „náměstka ministerského předsedy".

43 ULUNJAN, A.: *Kommunističeskaja partija Grecii*, s. 219 n.

44 Petros Russos, přední funkcionář KS Řecka, zastával v povstalecké vládě „svobodného Řecka" po celou dobu jejího trvání funkci „ministra zahraničí".

45 ULUNJAN, A.: *Kommunističeskaja partija Grecii*, s. 221 n.

navázaly posléze dvě další společné porady – v Praze ve dnech 20. a 21. ledna 1949 a v Budapešti 15. a 16. února 1949, jichž se v roli československých delegátů opět účastnili Geminder a plukovník Palla.

Přestože čtyři zmíněné státy sovětského bloku dospěly k dohodě o vzájemné koordinaci svých dodávek pro povstalecké vojsko, celková úroveň jejich pomoci hluboce zaostávala jak za představami řeckých komunistických vůdců, tak za množstvím a kvalitou dodávek, které „nepřítel" – athénská vláda – získával od Spojených států. Předmětem stížností „řeckých soudruhů" na adresu „spřátelených zemí" byla především nedostatečná výše zbrojních dodávek, jejich omezený sortiment – zvláště pak skrovné množství těžké vojenské techniky, mezi níž úplně chyběly tanky a letadla –, opožděné zásilky slíbeného zboží, jeho časté závady a také odkládání vzniku valutového fondu pro potřeby DSE, dohodnutého na varšavské poradě. Řada zmíněných nedostatků nepochybně pramenila z „technických příčin" – ze složitosti přepravy, která po „Titově zradě" již nebyla zajišťována po železnici přes Jugoslávii, ale do Albánie vzdušnou či námořní cestou a odtud po horských silnicích a stezkách do hor severozápadního Řecka, z těžkostí jednotlivých zemí při zaopatřování materiálu, nedostávajícího se mnohdy ani samotným „donátorům", a ze snahy o naprosté utajení před cizinou i domácí veřejností. Z tohoto posledního důvodů byl do dodávek zařazován pouze starší materiál trofejního původu, který bylo třeba zdlouhavě shánět a pracně opravovat, nebo materiál, který musel být zbavován označení či bez označení vyráběn. O místu určení zásilek byl v každé zemi informován jen úzký okruh osob, většinou z řad vybraných stranických pracovníků a vojáků.

Hlavní důvody nedostatečné pomoci – vzhledem k potřebám a očekávání povstalců – však nebyly technické, ale politické. Kreml se totiž obával, že přílišné zvýšení podpory Demokratické armády Řecka by mohlo vyvolat koordinované protiakce Spojených států a jejich regionálních spojenců, které by podkopaly stabilitu jihozápadního křídla sovětského bloku. Takovýmto úvahám odpovídala i Stalinova reakce na poplašné zprávy albánského komunistického diktátora Envera Hodži (Hoxhy) o údajné přípravě americko-řecké intervence proti Albánii, podnícené aktivitami řeckých povstalců, a na jeho žádosti o zásah u vedení Komunistické strany Řecka. Sovětský vůdce tehdy dne 11. dubna 1949 osobně nařídil Zachariadisovi, aby ukončil občanskou válku,[46] a zároveň vydal pokyn satelitním komunistickým stranám, aby zastavily veškerou pomoc Demokratické armádě Řecka.[47] Přestože Kreml tyto příkazy vzápětí odvolal – mimo jiné totiž dospěl k závěru, že Hodžovy tajné informace jsou zveličené a přehnané – nepodnikl již s výjimkou diplomatických iniciativ[48]

---

46 ESCHE, M.: *Die Kommunistische Partei Griechenlands*, s. 328; STAVRAKIS, Peter J.: Soviet Policy in Areas of Limited Control: The Case of Greece, 1944–1949. In: IATRIDES, J. O. – WRIGLEY, L. (ed.): *Greece at the Crossroads*, s. 254 n.

47 BAEV, J.: *Mia matia ap'exo*, s. 193 n.

48 V květnu 1949 sovětský představitel v OSN Andrej Gromyko v rozhovorech se svými kolegy Američanem Deanem Ruskem a Britem Hectorem McNeilem vystoupil s návrhem na mírové ukončení ozbrojeného konfliktu. Sovětský projekt, který předpokládal ukončení občanské války (a tím i záchranu řeckých komunistů) cestou neprodleného uzavření příměří, vyhlášení gene-

žádný krok, který by vybočoval z rámce dosavadní střídmé angažovanosti a který by mohl odvrátit definitivní porážku Demokratické armády Řecka. Sovětský svaz a jeho satelité poté sice neponechali svému osudu velký počet utečenců z Řecka, poskytli jim azyl a převzali je do své péče, zbavili je však současně možnosti svobodného rozhodnutí o zemi a místě jejich příštího pobytu.[49]

„Československá bratrská pomoc řeckému lidu"

Československá materiální pomoc Demokratické armádě Řecka tvořila po celou dobu svého trvání integrální součást podpory, které se řeckým komunistům dostávalo od zemí sovětského bloku. Do jejího poskytování se tudíž promítal aktuální stav vztahů mezi Západem a Východem, proměny zahraniční politiky Sovětského svazu i zvláštnosti utváření poměrů v mocenské sféře Moskvy. Nezanedbatelnou roli pochopitelně sehrály v tomto směru i události v samotném Československu – především komunistický puč v únoru 1948, který završil přerod této země v sovětský satelit, počínající již v závěrečných letech druhé světové války.

S první žádostí o finanční a materiální podporu řeckých komunistů se na „československé soudruhy" zřejmě obrátil již koncem března 1946 sám Nikos Zachariadis, který tehdy na znamení protestu proti parlamentním volbám, jež se Komunistická strana Řecka na jeho příkaz rozhodla bojkotovat, demonstrativně opustil Athény a odjel na zahraniční cestu, zahrnující účast na osmém sjezdu KSČ v Praze a návštěvu Bělehradu a Sofie. Při svém pobytu v Praze, obdobně jako v hlavních městech Jugoslávie a Bulharska, se soustředil na to, aby představitele „bratrských stran" přesvědčil o správnosti své nové koncepce „dvojí strategie" a aby pro zorganizování „masové lidové sebeobrany v horách" získal jejich podporu.[50]

Skutečné počátky materiální a finanční pomoci z Československa spadají do období bezprostředně po zahájení ozbrojených akcí Vafiadisovy Demokratické armády Řecka v podzimních měsících roku 1946. Vedení KSČ tehdy reagovalo pozitivně na dopis, který „druhý muž" Komunistické strany Řecka Ioannis Ioannidis, pověřený organizováním zahraniční pomoci, odeslal 29. září z Bělehradu prostřednictvím Zachariadisovy tehdejší manželky, Češky Marie Novákové-Zachariadisové, generálnímu tajemníkovi Komunistické strany Československa Rudolfu Slánskému dne 29. září 1946, a dodalo řeckým komunistům první zásilku nejrůznějšího zboží; zahrnovala mimo jiné osobní automobil pro Zachariadise, slíbený již za jeho jarního pobytu v Praze.[51] V souvislosti s rozmachem válečných operací DSE vzrůstala i snaha vedení

---

rální amnestie a uskutečnění svobodných voleb, představitelé Spojených států i Velké Británie zdvořile odmítli. Viz KONTIS, Vasilis: *I Angloamerikaniki politiki ke to elliniko provlima, 1945–1949* [Angloamerická politika a řecký problém, 1945–1949]. Thessaloniki, Paratiritis 1986, s. 384–388.

49 Viz HRADEČNÝ, Pavel: *Řecká komunita v Československu: Její vznik a počáteční vývoj (1948–1954)*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2000, s. 38 n.

50 BAEV, J.: *Mia matia ap'exo*, s. 105 n.

51 *Archio synchronis kinonikis istorias* [Archiv soudobých sociálních dějin], Athina (dále *ASKI*),

Komunistické strany Řecka o zvýšení finanční a materiální podpory ze „spřátelené ciziny" včetně Československa. Jedenáctého ledna 1947 se v tomto smyslu obrátilo zvláštním dopisem (podepsaným opět Ioannidisem) na Klementa Gottwalda (obdobné dopisy adresovalo téhož dne do Bělehradu Titovi, do Sofie Dimitrovovi a do Paříže Maurici Thorezovi, o den později pak do Moskvy Stalinovi).[52] Svou žádost o „významnou finanční pomoc" odůvodnilo mezinárodním významem ozbrojeného boje řeckého lidu proti „anglické okupační politice" v Řecku a tamnímu „neofašistickému režimu, který je organizován a řízen Angličany".[53] Ústředí KSČ ve své odpovědi z 30. ledna 1947 Ioannidise ujistilo, že přikládá velký význam boji řeckých komunistů a že jej bude podporovat finančně i materiálně. „Nyní zasíláme milion českých korun. Zboží, které je pro Vás připraveno, bude Vám dodáno."[54]

Všechny „předúnorové" finanční a materiální zásilky z Československa měly výhradně charakter „internacionální stranické či lidové pomoci", poskytované Komunistické straně Řecka nebo Demokratické armádě Řecka buď tajně z vlastních prostředků KSČ nebo méně skrytě jako výsledek sbírek, jež pořádaly různé organizace a spolky přímo či nepřímo spjaté s československými komunisty v rámci „akcí solidarity s řeckým lidem".[55] K předávání této pomoci a k zajišťování spojení se „svobodným Řeckem" se využívalo nejrůznějších způsobů – především cest „kurýrů", kteří buď nebyli přímo veřejně činní (jako již zmíněná Marie Nováková-Zachariadisová) či působili v různých „nestranických" institucích a spolcích, zejména v Československo-řecké společnosti, jež byla ve skutečnosti prodlouženou rukou komunisty ovládaného ministerstva informací a jeho šéfa Václava Kopeckého.[56] Tito kurýři udržovali nejčastěji spojení se „svobodným Řeckem" přes řeckou „komunistickou komunu" v jugoslávské obci Buljkes ve Vojvodině.

Materiální a finanční podpora československých komunistů „řeckým soudruhům" byla skloubena s propagandistickou kampaní ve prospěch „řeckého lidu a proti monarchofašistické reakci". Ústředí KSČ ji využívalo i k vlastním cílům – k očerňování Velké Británie, USA a domácí „reakce" a zapojovalo do ní své spřízněné organizace, především Revoluční odborové hnutí, Svaz československé mládeže a zmíněnou

---

Kommunistiko komma tis Elladas [Komunistická strana Řecka] (dále KKE), fond 386, 20/36/1, dopis Denisova (pseudonym Ioannidise) Slánskému z 29.9.1946.

52 *Tamtéž*, 20/36/3, dopis Denisova Gottwaldovi z 11.1.1947; viz též KONTIS, V. – SFETAS, S. (ed.): *Emfylios polemos*, s. 184, dokument č. 79, telegram Ioannidise Zachariadisovi.

53 BAEV, J.: *Mia matia ap'exo*, s. 120.

54 *ASKI*, KKE, fond 386, 20/36/4, telegram ústředí KSČ Denisovi z 30.1.1947.

55 Představitelé KSČ se snažili zásilky pro DSE všemožně utajit. Například Josef Smrkovský, v té době poslanec Ústavodárného národního shromáždění, na setkání uspořádaném 16.12.1947 v Praze Československo-řeckou společností prohlásil, že „lituje, že dnes opět kromě soucitu s řeckým národem a poskytování azylu těm příslušníkům řeckého národa, kteří pro své přesvědčení dlí ve vyhnanství, nemůžeme zatím pro Řecko učinit více". Pro svobodu řeckého národa. In: *Obrana lidu*, (18.12.1947).

56 Viz například kopie dopisu, který zaslal Dimitrios Papas (1907–1963), pozdější docent Filozofické fakulty UK v Praze, předsedovi Československo-řecké společnosti Jaromíru Langovi dne 26.2.1948. Autor studie vlastní xerokopii tohoto dokumentu, který se nachází v pozůstalosti docenta Papase.

Československo-řeckou společnost.[57] Své služby poskytovala ovšem řeckým komunistům již v tomto „předúnorovém" období i československá diplomacie, která pod vlivem narůstajícího tlaku ze strany KSČ, Sovětského svazu i obou jihoslovanských států zaujímala ostře odmítavá stanoviska k athénskému režimu a k jeho pražské reprezentaci – řeckému vyslanectví v Československu, umrtvovala rozvoj oficiálních československo-řeckých styků a při všech jednáních i hlasováních v OSN týkajících se Řecka vystupovala koordinovaně a v plné shodě se zeměmi takzvaného slovanského bloku.[58]

S tím jak občanská válka v Řecku eskalovala, vzrůstaly potřeby povstaleckého vojska – a také netrpělivost „řeckých soudruhů", že jim KSČ a další „bratrské strany" nevycházejí dostatečně vstříc. Ani jugoslávští komunisté nebrali příliš v úvahu, že Gottwald neměl ještě ve svých rukou absolutní moc v Československu, a při nejrůznějších příležitostech kritizovali zvláště KSČ a Bulharskou komunistickou stranu, že „vůbec nepomáhají nebo jen částečně pomáhají demokratickému Řecku".[59]

Po převratu z února 1948 se už českoslovenští komunisté nemuseli omezovat jen na „stranickou" a „spontánní lidovou" pomoc řeckému povstání a v plné míře pro tento účel začali využívat státní aparát. Praha sice – obdobně jako ostatní země sovětského bloku – nepřistoupila k diplomatickému uznání „Prozatímní demokratické vlády Řecka", udržovala s ní však přísně utajované kontakty, zprostředkovávala na půdě OSN její iniciativy na ukončení války cestou mírového kompromisu,[60] který by ji uchránil před blížící se porážkou, a snažila se více vyhovět jejím finančním a materiálním požadavkům včetně dodávek zbraní a munice.

Samostatnou kapitolou je pomoc komunistického Československa při imigraci části dětí, které „horská" vláda od počátku roku 1948 hromadně evakuovala z oblastí severního Řecka, které měla pod svou kontrolou, do „spřátelených" zemí střední a jihovýchodní Evropy. Na základě ujednání mezi oběma komunistickými stranami Československo od dubna 1948 do léta 1949 přijalo v rámci této akce, označované

---

57 Viz např. články: Ať žije svobodné Řecko: V Řecku jde o demokracii a mír celého světa. In: *Rudé právo*, (29.3.1947); Zabraňte vraždění bojovníků svobody řeckými fašisty a okupanty. In: *Tamtéž*, (13.7.1947); Pražský lid manifestuje solidaritu s řeckou demokracií. In: *Tamtéž*, (17.12.1947).

58 Jako příklad mohou sloužit projevy ministra zahraničí Jana Masaryka na mírové konferenci v Paříži 15.8.1946 a na 2. zasedání Valného shromáždění OSN 20.9.1947. Viz *Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR*, Praha (*AMZV ČR*), fond Kabinet ministra, 1945–1954, karton 77, složka Projevy J. Masaryka; karton 78, sl. SN (Spojené národy), A/409 ze 14.10.1947 a další dokumenty z této složky bez jednacích čísel. Velmi příznačný byl také postoj oficiálních československých míst k obchodní dohodě s Řeckem, uzavřené 30.7.1947. Ministerstvo zahraničního obchodu a další úřady obdržely v souvislosti s dohodou instrukci, že „rozsah a objem obchodu ČSR s Řeckem bude minimální. ČSR v rámci této dohody nakoupí jen nejnutnější a toto nejnutnější zaplatí odvozem z ČSR rovněž jen nejnutnějším. Tím bude zabráněno rozšíření československo-řeckého obchodu." Viz *AMZV ČR*, fond Teritoriální odbor (TO), 1946–1959 Řecko, karton 4, čj. 219.738/47/IV/2, záznam z jednání mezi vedoucím úřadu předsednictva vlády ing. Reimanem a dr. Bystrickým z MZV ze dne 17.10.1947.

59 KONTIS, V. – SFETAS, S. (ed.): *Emfylios polemos*, s. 208, dokument č. 96, dopis Zachariadise ÚV VKS(b) z 15.6.1948.

60 *ASKI*, KKE, fond 386, 20/36/17, projev delegáta KS Řecka Russose na 9. sjezdu KSČ.

za „záchranu dětí před hrůzami války a monarchofašistickým terorem", téměř tři tisíce devět set dětí.[61] Na přelomu let 1949 a 1950 k nim přibylo dalších více než tisíc tři sta dětí, které byly do Československa převezeny po skončení občanské války spolu s dospělými řeckými emigranty, především z Albánie a z řecké „komunistické enklávy" v jugoslávském Buljkesu. V „lidovědemokratickém" Československu, obdobně jako v jiných zemích sovětského bloku, byly tyto děti vychovávány v duchu komunistické ideologie a v polovojenském stylu, tak aby mohly časem doplnit řídnoucí řady bojovníků proti athénskému režimu a v dlouhodobější perspektivě vytvořit základ mocenské elity příštího „komunistického Řecka".[62]

Dříve než Československo stačilo dodat do Řecka první zbraně, narušil tyto transakce rozkol mezi Stalinem a Titem, respektive snaha Gottwaldova režimu minimalizovat jakékoli styky s Jugoslávií. Praha jako první ze satelitů Moskvy přestala dopravovat zásilky pro povstaleckou armádu dosavadní „osvědčenou" cestou přes Jugoslávii. Vůdce řeckých komunistů Zachariadis ve svém dopise adresovaném Ústřednímu výboru VKS(b) do Moskvy již 15. června 1948 poukazoval na to, že „českoslovenští soudruzi vzhledem k nedůvěře k Jugoslávcům nám nechtějí dodávat materiál přes Jugoslávii. Maďarští a rumunští soudruzi nám materiál přes Jugoslávii nadále zasílají."[63]

Navzdory tomu Československo mělo podle představ Zachariadise a jeho spolupracovníků převzít prvořadou roli koordinačního centra, kterou do té doby vykonávala Jugoslávie. Svědectvím tohoto úmyslu byl dotaz Markose Vafiadise, v té době stále ještě oficiálně nejvyššího představitele Demokratické armády Řecka a „horské vlády", adresovaný 20. července 1948 generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Rudolfu Slánskému, zda je možno prostřednictvím Prahy udržovat kontakty s Budapeští, Bukureští a Varšavou, jakož i telegram z 25. července 1948, který „generál Markos" zaslal vedoucímu mezinárodního oddělení ÚV KSČ Bedřichu Geminderovi.[64] Vedení Komunistické strany Řecka a DSE v tomto dokumentu předložilo „československým soudruhům" nejen konkrétní požadavky na zvýšení jejich zbrojních i jiných dodávek, provázené povzbudivým ujištěním, že jednotky DSE jsou schopny za předpokladu dostatečné materiální podpory zasadit „monarchofašistům" zdrcující porážku, ale i žádost, aby se Československo stalo koordinačním centrem pomoci, „svobodnému Řecku" poskytované i Maďarskem, Rumunskem a Polskem, a aby dodávky ze všech čtyř států byly zasílány přes Albánii letecky nebo po moři.[65] Několik dnů poté, 29. července 1948, se řecké komunistické vedení na základě usnesení přijatého na tehdejším čtvrtém plénu ÚV KS Řecka obrátilo na ústřední výbory všech komunistických stran „lidově-

61 *Státní ústřední archiv*, Praha (*SÚA*), Archiv ÚV KSČ, fond 100/24 (Klement Gottwald), sv. 99, arch. jedn. 1142, listy 67–71. Vybrané dokumenty, vzpomínky a komentáře k této problematice obsahuje práce Petrose Tsironise: *Akce „Řecké děti 1948"*. Rokycany, Státní okresní archiv 2001.

62 *SÚA*, fond 100/3 (Mezinárodní oddělení ÚV KSČ, 1945–1962), sv. 141, arch. jedn. 550, list 71 n.

63 KONTIS, V. – SFETAS, S. (ed.): *Emfylios polemos*, s. 178, dokument č. 96, dopis Zachariadise ÚV VKS(b) z 15.6.1948.

64 *ASKI*, KKE, fond 386, 20/36/10, telegram Markose Geminderovi z 25.7.1948.

65 *Tamtéž*; viz též BAEV, J.: *Mia matia ap'exo*, s. 178.

demokratických" zemí včetně Československa s novou žádostí o poskytnutí pomoci „ve vojenském a zdravotnickém materiálu, v potravinách, oděvu a obuvi" a vyjádřilo přesvědčení, že „bratrské strany si jsou vědomy významu této pomoci, zvláště v této rozhodující chvíli války, a učiní vše, co budou moci, aby překonaly obtíže, které jak známo se v poslední době zvětšily".[66] Bedřich Geminder jménem vedení KSČ nezaujal odmítavé stanovisko k novým žádostem řeckých komunistů a oznámil jim, že odeslání požadovaného materiálu se chystá. „Generála Markose" dále informoval, že o návrzích na koordinaci pomoci „svobodnému Řecku" uvědomil Varšavu a Budapešť. V této souvislosti „řeckým soudruhům" naznačil, že „spojení s KS Maďarska a Polska můžeme zajišťovat přes Moskvu či prostřednictvím Terstu".[67]

Míra a forma angažovanosti komunistických stran a zemí sovětského bloku ve prospěch ozbrojeného povstání v Řecku ovšem v konečné instanci bezezbytku závisela na rozhodnutí Kremlu a na jeho pokynech. Tuto skutečnost lapidárně prozrazuje například text telegramu, který Georgi Dimitrov odeslal 22. srpna 1948 Stalinovi do Moskvy: „Řečtí soudruzi se na nás každý den obracejí se stále většími požadavky. Oznámili jsme jim, že je nemůžeme uspokojit bez odpovídajícího svolení. Prosím Vás o to, abyste mi v této záležitosti zaslali instrukce."[68] Moskva se oficiálně těchto aktivit neúčastnila, dala k nim však svůj předběžný souhlas a jejich provádění skrytě, ale zevrubně kontrolovala a ovlivňovala.

V souladu s instrukcemi Kremlu vedení KSČ rozhodlo, že „Akce Ř" – jak byla tato operace označena – bude co nejpřísněji utajena nejen před veřejností, ale i před státními institucemi, a že se na jejím provádění bude podílet vedle pracovníků ústředního sekretariátu KSČ pouze nevelký okruh zvláště vybraných vojáků, zaměstnanců ministerstev vnitra a zahraničního obchodu (z nichž většina nebude o pravém poslání svého působení informována) a že bude probíhat pod přímým „stranickým" dohledem. Řízení akce měl na československé straně ve svých rukou již zmíněný vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSČ Bedřich Geminder, který o jejích výsledcích pravidelně referoval Klementu Gottwaldovi a Rudolfu Slánskému. Finančními aspekty operace se zabývali náměstek ministra financí Bedřich Spáčil a náměstek ministerstva obrany pro věci materiální, divizní generál Vladimír Drnec. Vlastní opatřování zbraní, střeliva a dalšího zbrojního materiálu a odesílání všech dodávek do Řecka zajišťoval Stanislav Palla, plukovník Hlavního štábu Československé armády, který již ve své dřívější funkci zmocněnce ministerstva národní obrany pro tajnou obchodní akci dodávek zbraní pro Izrael nabyl značných zkušeností z provádění zvláštních operací tohoto typu. Dodávky pro Demokratickou armádu Řecka byly ostatně zpočátku maskovány jako pokračování pomoci Izraeli.[69]

---

66 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 100/24, sv. 99, arch. jedn. 1142, list 111–113, dopis ÚV KS Řecka z 29.7.1948.

67 *ASKI*, KKE, fond 386, 20/36/13, telegram Gemindera Markosovi z 26.8.1948.

68 BAEV, J.: *Mia matia ap'exo*, s. 177.

69 *Ústřední vojenský archiv*, Praha (*ÚVA*), fond Ministerstvo národní obrany (MNO), 1952, karton 10, 94/1, čj. 001765, dopis majora Václava Břečky ministru národní obrany Alexeji Čepičkovi z 3.4.1952.

Zajišťování ostatních druhů zboží (například potravin, výstroje či nářadí) bylo svěřeno Jiřímu Gregorovi, vedoucímu pracovníku obchodní společnosti EUPEX, firmy, která se od svého založení v roce 1946 až do likvidace v roce 1950 zabývala mezinárodními obchodními operacemi (v mnoha případech nelegálními) a své zisky odváděla ústředí KSČ, jež těchto prostředků používalo k různým účelům, mimo jiné i k financování podpory „bratrských komunistických stran".[70] Ze zvláštního úvěru ve výši sto padesáti milionů Kčs tehdejší měny, který společnosti EUPEX poskytla Živnostenská banka se státní zárukou v září 1948, byly také zpočátku hrazeny materiální dodávky pro Demokratickou armádu Řecka. Teprve později ústředí KSČ rozhodlo, že pro tento účel bude vyčleněna miliarda korun z rozpočtu ministerstva národní obrany, jež bude uložena na zvláštním kontu MNO 101, č. 44600 u Státní banky československé. Z československého státního rozpočtu začaly být dodávky pro DSE tímto způsobem financovány teprve od dubna 1949.

Utajování „Akce Ř" mělo negativní vliv na rozsah a rychlost československých dodávek řeckým povstalcům. Jak už o tom byla řeč, obavy z prozrazení dodavatele nutily československý režim, aby namísto moderní bojové techniky a munice československé výroby poskytoval „řeckým soudruhům" starší výzbroj trofejního původu, případně bez označení výrobce a dalších identifikačních údajů. K tomu přibývaly i problémy s opatřováním materiálu, který československá strana v řadě případů navíc nakupovala předraženě, a nedostatečná koordinace pomoci s dalšími státy sovětského bloku. Navzdory společným poradám a dohodnutým plánům docházelo v tomto směru k omylům a nedorozuměním.[71]

Nemenší komplikace působila přeprava pomoci po propuknutí roztržky s Jugoslávií. Zásilky pro Demokratickou armádu Řecka byly od té doby expedovány nejdříve letecky přes Sofii do Tirany a odtud složitě dopravovány po silnicích a horských stezkách do severozápadního Řecka, posléze od konce roku 1948 většina zásilek směřovala do Albánie přes Polsko.[72] Československý materiál určený pro přesun touto cestou byl soustřeďován ve vojenských skladech v Mikulovicích ve Slezsku, poblíž polských hranic. Po provedené kontrole, odstranění znaků výroby, zabalení a naložení

---

70 Činností obchodní společnosti EUPEX i financováním „Akce Ř" v letech 1948 a 1949 se detailně zabýval Karel Kaplan ve své podnětné knize *Majetkové zdroje KSČ v letech 1945–1952*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993. O Kaplanovu práci se autor této studie opíral při výkladu obou zmíněných otázek.

71 Major Václav Břečka ve svém dopise ministru Alexeji Čepičkovi poukazoval na to, že „vzhledem k nevyjasněným požadavkům docházelo k omylům, jako například v dodávce zdravotnického materiálu. Požadavek na dodávku léčiv a lékařského nářadí byl dán společně Maďarsku a nám, aniž by bylo vyjasněno, co kdo dodá. Bylo tedy oběma dodáno pouze to, co se dalo snáze opatřit. Tím se stalo, že některých potřeb byl nadbytek a některých opět katastrofální nedostatek. Jiným příkladem může být dodávka agenturních radiopřístrojů zn. Gerlach. Když zásilka došla do Albánie, bylo zjištěno, že přístroje se nemohou použít, poněvadž jsou na síť střídavého proudu a určeny byly do horského terénu bez jakýchkoli zdrojů elektrického proudu. Jiné nedorozumění vzniklo při dodávce pneumatických kladiv. Bylo dodáno 10 ks pneumatických kladiv, ale bez kompresorů. Tím se stala tato dodávka úplně zbytečnou." Viz *ÚVA*, MNO, 1952, karton 10, 94/1, čj. 001765.

72 *Tamtéž.*

do železničních vagonů se odtud odesílal do polského hlavního města na adresu tamního generálního štábu armády. Z Varšavy posléze směřoval v polských železničních vagonech do skladišť v baltském přístavu Gdaňsk, kde se vedle československých a polských zásilek shromažďoval i materiál dopravovaný po železnici přes československé území z Rumunska a Maďarska. Po přeložení do polských lodí pokračoval pak československý náklad ve své cestě po moři do jihoalbánských přístavů. Teprve odtamtud mohl nakonec doputovat do míst svého konečného určení – na frontu do hor severozápadního Řecka.[73]

Československá materiální pomoc řeckým komunistickým povstalcům (obdobně jako pomoc všech ostatních zemí sovětského bloku) celkově svým rozsahem a hodnotou nejenže nesplnila jejich očekávání, ale zůstala hluboko pod úrovní československých kapacit. Podle sdělení majora Václava Břečky, jednoho z důstojníků nejvíce zapojených do „Akce Ř", před ukončením občanské války „na řeckou frontu bylo fakticky dopraveno pouze asi 20 % plánované výzbroje" a „samopaly, tanky a letadla se na místo svého určení vůbec nedostaly".[74] Výše zmíněné komplikace měly přitom jen podružný podíl na tak nevalné bilanci. Klíčový byl postoj Kremlu, který na jaře 1949 dospěl k názoru, že pokračování řecké občanské války je bezperspektivní, a navíc ohrožuje jeho vlastní zájmy. Po dočasném přerušení pomoci ze Stalinova příkazu v dubnu 1949 kremelský vládce v létě 1949, ještě před skončením posledních těžkých bojů v severozápadním Řecku, rozhodl téměř úplně zastavit zásilky zbraní, munice i dalšího zboží do Řecka.[75]

Po definitivní porážce řeckého komunistického povstání se na podzim a v zimě 1949–1950 do Československa také navrátila část zásilek pro někdejší „svobodné Řecko", která se ještě nacházela na polském území. Většina zbrojního arzenálu byla převezena nazpět do Mikulovic, pouze devět z deseti německých trofejních letadel typu Storch bylo umístěno na vojenské letiště ve středočeských Milovicích.[76] Menší množství zbraní, střeliva, výbušnin a dalšího materiálu uskladněného v Mikulovicích našlo posléze své využití v nové etapě pomoci řeckým komunistům, kdy se Československo stalo jednou z cílových zemí politické emigrace z Řecka. Na žádost exilového ústředí řeckých komunistů, které mělo své sídlo v Bukurešti, byl roku 1950 právě v prostorách vojenských skladů v Mikulovicích zorganizován speciální kurz pro přípravu agentů určených pro zpravodajskou a teroristickou činnost v „okupovaném" Řecku.[77] Uskladněného „mikulovického zboží" bylo využito v tomto případě jako

---

73 *Tamtéž.*

74 *Tamtéž.*

75 BAEV, J.: *Mia matia ap'exo*, s. 195.

76 Zbývající, desáté letadlo zůstalo v Polsku. Vrácených devět letounů odkoupilo ministerstvo národní bezpečnosti pro svůj letecký útvar. Po jeho rozpuštění letadla převzalo ministerstvo národní obrany. Viz *ÚVA*, MNO, 1952, kart. 10, 94/1, čj. 001765.

77 Informace o „špionážní škole" nezůstaly utajeny bezpečnostním službám Řecka a objevily se i ve zprávě UNSCOB. Na dotaz po pravdivosti údajů, založených na výpovědi agenta T-203, který se v lednu 1951 vzdal řeckým úřadům, sdělila pracovnice sekretariátu ÚV KSČ Heda Synková tajemníkovi ministra národní bezpečnosti Karlu Komárkovi, že „část výpovědi, která se týká Československa, plně odpovídá pravdě, až na datum odjezdu – únor 1950 – jež nesouhlasí. K oné

AKADEMIE VĚD ČR KNIHOVNA PRAHA

„učebních pomůcek pro výuku" či jako spotřebního materiálu. Omezené množství zbraní, střeliva a výbušnin z těchto zásob bylo na přání generálního tajemníka Komunistické strany Řecka Nikose Zachariadise dopraveno letecky do Bukurešti „pro stranické potřeby". V druhé polovině roku 1950 vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSČ Bedřich Geminder, který z titulu této funkce řídil „Akci Ř" i v její závěrečné etapě – po příchodu emigrantů z Řecka do Československa –, rozhodl o likvidaci „řecké části" skladů v Mikulovicích. Většinu tamního materiálu pak odkoupila ministerstva obrany a národní bezpečnosti, neprodejný zbytek převzalo zdarma ministerstvo obrany.[78]

Skutečnost, že československá materiální pomoc řeckým povstalcům nedosáhla předpokládané výše, se projevila také v tom, že ani úhrnná částka jedné miliardy korun (tehdejší měny), která byla pro tento účel vyčleněna z rozpočtu ministerstva obrany na rok 1949, nebyla zcela vyčerpána. Podle vyúčtování provedeného k 31. červenci 1950 bylo ze zmíněného „řeckého konta" ministerstva vyplaceno na samotné zásobování DSE 842 milionů 751 tisíc 172 korun a 13 haléřů a na dopravu šest milionů 205 tisíc 893 korun 55 haléřů. I po započtení některých pozdějších „řeckých" výdajů, uskutečněných již po ukončení materiální pomoci DSE (například úhrady nákladů zmíněné „špionážní školy" v Mikulovicích), činil zůstatek konta ministerstva národní obrany 101, č. 44600 u Státní banky československé stále ještě 148 milionů 251 tisíc 729 korun a dva haléře.[79] Na přelomu let 1950 a 1951 tento obnos dokonce dále vzrostl o částky získané prodejem skladovaného materiálu až na hodnotu 247,5 milionu Kčs.[80]

K dalšímu využití peněz „ušetřených" z „Akce Ř" přistupovala zainteresovaná místa různým způsobem. Zatímco mezi funkcionáři ÚV KSČ převažoval názor, že zbylá částka by měla být převedena ze zvláštního konta ministerstva obrany do rukou „strany", zastávali představitelé Komunistické strany Řecka po svém odchodu do exilu stanovisko, že dispoziční právo na tento obnos by měli mít oni sami, neboť celá původní částka jedné miliardy korun byla „věnována československým lidem na boj řeckého lidu". Bedřich Geminder označil jejich představu za „naivní" a sdělil „řeckým soudruhům", že „dostanou samozřejmě vše, co budou potřebovat, pokud však není přímé potřeby, že jsou to státní peníze".[81] Zástupci ministerstva obrany naproti tomu upozorňovali na to, že zbylé peníze by měly zůstat československé vojenské správě, neboť byly původně uvolněny z jejího rozpočtu. Přestože zmíněná částka 247,5 milionu Kčs se zprvu ocitla ve stranických rukou, v lednu 1953 se nakonec objevila znovu na kontě ministerstva národní obrany.[82] Zároveň s těmito finančními přesuny postu-

---

části, jež se týká ostatních lidovědemokratických zemí, se vyjádřil člen ÚV KS Řecka, že také souhlasí." Viz *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 100/3, sv. 146, arch. jedn. 572, l. 95–97.

78 *ÚVA*, MNO, 1952, karton 10, 94/1, čj. 001765.

79 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 100/3, sv. 146, arch. jedn. 572, l. 95–97. Celý dokument je přetištěn v příloze č. 2 této studie.

80 KAPLAN, K.: *Majetkové zdroje KSČ v letech 1945–1952*, s. 47.

81 *Tamtéž*, s. 33.

82 *Tamtéž*, s. 48.

povala pomalým tempem i účetní likvidace „Akce Ř", která byla s konečnou platností uzavřena teprve v září 1953.[83]

Materiální pomoc, které se řeckým komunistům a jejich povstaleckému vojsku dostalo v letech 1946 až 1949 z Československa, zprvu od orgánů KSČ a po únoru 1948 i od československého státu, zůstala tajemstvím, které československý komunistický režim nepřestal přísně střežit ani po ukončení všech aktivit s ní spojených. Mimořádný stupeň jejího následného utajování nevyplýval jen z mezinárodněpolitických podmínek – z existence „studené války" mezi Východem a Západem a ze zájmu Moskvy zahladit všechny stopy, které by mohly potvrdit podezření, že ozbrojené komunistické povstání proti roajalistickému režimu v Athénách bylo podněcováno či podporováno zeměmi sovětského bloku –, ale měl i své nezanedbatelné vnitropolitické důvody. Mnozí straničtí funkcionáři, kteří se podíleli na organizování pomoci „bojujícímu Řecku" či na ni dozírali, včetně jejího hlavního koordinátora Bedřicha Gemindera, se ocitli mezi oběťmi čistek v řadách komunistické elity a skončili na popravišti či v žalářích. Přestože násilné odstranění těchto osob nepramenilo z jejich spoluúčasti na řecké akci, činilo z ní záležitost vyvolávající nejistotu a obavy.

Zmíněné skutečnosti přispěly k tomu, že většina dokumentů týkajících se československé materiální pomoci řeckému komunistickému povstání byla záměrně zničena.[84] Tato okolnost představuje nepochybně vážnou překážku, která bude i nadále znesnadňovat zkoumání a objasňování této závažné a zajímavé historické problematiky.

Studie vznikla v rámci řešení grantového projektu č. 409/03/0138 „Řecká občanská válka z let 1946–1949 a Československo", financovaného Grantovou agenturou ČR.

83 *Tamtéž.*

84 *Tamtéž*, s. 48 n.

Dokument č. 1

1951, 18. září [Praha]. Souhrnná informace o československé materiální pomoci řeckým komunistům, zaslaná politickým sekretariátem ÚV KSČ politbyru ÚV VKS(b) do Moskvy.

Vážení soudruzi,

Politbyro ÚV Komunistické strany Československa Vám zasílá informaci o naší pomoci Komunistické straně Řecka v dodávce vojenského materiálu. Při bilanci dodávek vojenského materiálu z konce roku 1948[1] bylo zjištěno, že dodávky činí 750 mil[ionů] korun (tj. 15 mil. dolarů).

V kampani zásobování bylo dodáno:[2]

1) Zbraně pro pěší vojska: 600 kusů revolverů, 2500 lehkých kulometů, 670 těžkých kulometů, 275 signálových revolverů, 3300 pušek, 100 plamenometů, 20 hledačů min.
2) Zbraně pro dělostřelectvo: 118 minometů různých kalibrů, 50 kulometů PL, 28 děl různých kalibrů.
3) Munice pro zbraně pěchoty: 35 040 signálních patron, 48,5 mil. patron pro ruční zbraně, 74 500 ručních granátů a 10 000 granátů protipancéřových.
4) Munice pro dělostřelectvo: 123 000 min různých kalibrů, 120 000 protileteckých střel, 123 000 střel pro děla různých kalibrů.
5) Výbušniny a ženijní materiály:
   13 300 bleskovic,[3] 10 000 trhacích trub, 500 000 detonátorů, 1400 kg dynamitu, 56 beden ženijního materiálu.
6) Sanitářské potřeby: 1 rentgenovací aparát, 2 velká nemocniční zařízení, 200 lůžek a různá léčiva a obvazový materiál.
7) Spojovací materiály: 10 zpravodajských vysílaček, 1000 telegrafických přístrojů, 10 000 elektrických (galvanických) článků,[4] 500 km telefonního kabelu, 2 vysílačky, 1 telefonní centrála, 50 polních přepínačů a různé materiály pro spoje.
8) Potraviny: 100 tun mouky, 105 tun těstovin, 40 tun cukru, 10 milionů cigaret, 22 tun ovsa, 114 tun ječmene a 1000 tun čistého lihu.

---

1 Jde o strojopisný překlep. Místo roku 1948 má být správně 1949.

2 Číselné údaje uvedené v tomto dokumentu jsou rámcové a ne zcela přesné. Detailní přehled o československých dodávkách pro Demokratickou armádu Řecka v rámci „Akce Ř" podává dokument č. 2. Údaje v obou dokumentech se však nezřídka navzájem výrazně rozcházejí. Například zatímco dokument č. 1 hovoří o dodávce 74 500 ručních granátů a 10 000 granátů protipancéřových, z dokumentu č. 2 vyplývá, že bylo expedováno pouze 40 072 ručních granátů a že nebyla dodána žádná pancéřovka, neboť všechny zůstaly ve skladech v Mikulovicích. Vzájemné rozdíly v některých číselných údajích z obou dokumentů nespočívají v důvodech politických, ale technických. Dokument č. 1 nevycházel zřejmě z přesné účetní evidence dodaného materiálu. Navíc mohl zahrnovat i některé výdaje ve prospěch vytvářející se řecké politické emigrace v Československu.

3 V českém textu chybí u této položky označení materiálu, v ruském textu je uvedeno *stopin* [bleskovic].

4 V českém textu je u této položky uvedeno mylně jen 10 kusů.

9) Výstroj:[5] 10 000 košil, 10 000 párů kalhot, 20 000 kusů misek na jídlo, 20 000 jídelních příborů, 5000 kusů přikrývek, 2000 stanů, 2000 textilních výrobků, 70 000 párů obuvi, 10 000 kusů podrážek, 30 000 cvočků, 500 kusů soumarských postrojů,[6] 62 000 kusů odznaků.
10) Dopravní prostředky: 100 nákladních aut – třítunek, 32 osmitunek, 5 osobních aut, 4 sanitní, 300 motocyklů, 50 kusů autobaterií, 25 beden autosoučástí, 12 traktorů.
11) Optický materiál: 55 kusů kukátek, 28 dalekohledů s třínožkami, 50 kusů kapesních kompasů.
12) Různý materiál a nářadí: 1 tiskařský stroj, 50 ručních vrtaček, 150 kusů motyk,[7] 300 seker, 10 souprav tesařských nástrojů, 10 souprav truhlářského nářadí, 100 souprav pro holiče, 2 dřevěné baráky, 82 kusů dopravních věder, 3000 kg železobetonu, 2000 kg hřebíků, 200 pil, 10 000 čtverečných metrů kartonu, 2000 kapesních svítilen, 5000 elektrických (galvanických) článků, 10 kusů pneumatických kladiv, různé kancelářské potřeby, fotografický materiál.

Nakonec Vás informujeme o tom, že na území je kolem 12 000 řeckých politických emigrantů, z toho 4000 dětí.[8] Z celkového počtu emigrantů asi 6000 osob pracuje v našem průmyslu a 1500 mladých lidí studuje na školách[9] a je umístěno v internátech. Děti jsou ve zvláštních dětských domech, kterých je 20. V ČSR je asi 1700 členů KS Řecka. Pro řeckou emigraci se vydávají 2x týdně noviny Agonistis a 2x týdně informační bulletin v řeckém jazyce. Byla otevřena zvláštní tiskárna, která tiskne jenom řecký materiál, jako například dětské knihy, učebnice atd. V zahraničním vysílání jsou 4 denní relace v řečtině (trvání 75 minut celkem). Byla zorganizována roční politická škola pro stranické pracovníky KS Řecka a připravuje se nový šestiměsíční kurz pro školení kádrů řecké politické emigrace.[10]

18. 9. 1951[11]

Státní ústřední archiv, Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 100/24 (Klement Gottwald), svazek 99, archivní jednotka 1142, 1, listy 99–100 (koncept dopisu v české verzi), 108–110 (text dopisu v ruštině), strojopisná kopie, 3 strany.

---

5 Číslování skupin dodaného materiálu je v českém textu od tohoto bodu chybné (výstroj je označena již jako bod 10, bod 9 je omylem vynechán).

6 V českém textu u této položky chybí označení druhu zboží, v ruské verzi je uvedeno *upreži* [soumarské postroje].

7 V českém textu je omylem uvedeno u této položky pouze 15 kusů. Podle dokumentu č. 2 se jednalo ve skutečnosti o krumpáče.

8 Podle údajů ministerstva práce a sociální péče, které v roce 1949 převzalo zodpovědnost za zabezpečování sociálních potřeb řecké emigrace, dosáhl celkový počet utečenců z Řecka k 15.12.1950 přibližně výše 12 100 osob (z toho přes 6900 mužů a žen a téměř 5200 dětí). Zhruba třetinu z celkového stavu tvořily – podle odhadu československých orgánů – slavofonní osoby, označované v dokumentech jako „Slavomakedonci" nebo „Makedonci". Blíže viz HRADEČNÝ, P.: *Řecká komunita v Československu*, s. 44.

9 Narozdíl od ruského textu, který uvádí „učňovské školy", se český text zmiňuje pouze o „školách".

10 Tím je zřejmě míněna příprava druhého kola „špionážní školy", jejíž první běh se uskutečnil v roce 1950 v Mikulovicích. K realizaci tohoto záměru však již nedošlo. *Tamtéž*, s. 55, pozn. 189.

11 Dokument postrádá podpis.

Dokument č. 2[1]

1950, 31. červenec. Souhrnný přehled zboží, které Československo odeslalo a bylo připraveno odeslat Demokratické armádě Řecka v rámci „Akce Ř".[2]

Souhrn celkových hodnot dodaného a skladovaného materiálu.

Druh zboží	Hodnota dodaného zboží v Kčs	Hodnota skladovaného zboží v Kčs
Zbraně	143 979 537,20	29 892 161,-
Střelivo	558 981 147,80	196 767 124,05
Výbušniny	990 471,-	253 600,-
Zdravotnický materiál	5 843 379,25	491 059,50
Spojovací materiál	5 033 074,62	–
Potraviny	12 537 193,30	–
Výstroj	47 001 784,44	1 436 604,21
Dopravní prostředky	62 440 939,60	8 706 164,71
Optika	3 070 293,80	2 576 010,70
Různý jiný materiál	2 873 351,12	1 536 570,32
Celkem:	842 751 172,13	241 659 294,59

Poznámka: Hodnota dodaného zboží obsahuje též hodnotu zboží skladovaného. Jest to tím, že zboží bylo již dodáno a pak teprve vráceno k uskladnění. K hodnotě dodaného zboží jest přičísti ještě dopravní výlohy a režijní náklady, což činí o dalších 6 205 893,55 Kčs více.

---

1 Dokument postrádá datum, název i jakékoli další označení. Jedná se o vyúčtování částky jedné miliardy korun, vyčleněné z rozpočtu ministerstva národní obrany na rok 1949 na financování dodávek pro „Akci Ř" a převedené na zvláštní konto MNO 101.

2 Ukazatelem celkové hodnoty materiální pomoci, kterou Československo skutečně poskytlo Demokratické armádě Řecka, je rozdíl mezi hodnotou zboží dodaného a skladovaného (viz „Poznámka" v textu tohoto dokumentu). Je třeba ovšem vzít v úvahu okolnost, že část odeslaných dodávek již do Řecka kvůli ukončení občanské války nedorazila, ale do Československa se nazpět nevrátila (viz např. desátý letoun typu Storch, který zůstal v Polsku).

Zbraně:

Věc	Dodáno		Skladováno	
	počet	cena v Kčs	počet	cena v Kčs
Pistole r[áže] 6,35 mm	100	33 690,-	–	–
Lehký kulomet: MG 34	2 550	59 823 000,-	547	12 832 620,-
Lehký kulomet: Brenn	670	10 298 000,-	–	–
Těžký kulomet s podstavcem	481	28 769 595,-	231	13 816 687,50
Minomet r[áže] 50 mm	50	1 747 193,-	–	–
Minomet r[áže] 80 mm	4	351 833,20	–	–
Minomet r[áže] 82 mm	32	2 324 230,40	–	–
Minomet r[áže] 120 mm	32	6 485 707,20	16	3 242 853,60
Kulomet PL r[áže] 13 mm	50	4 250 000,-	–	–
Horský kanon 75 mm	12	4 675 269,-	–	–
Polní houfnice r[áže] 100 mm	12	9 952 175,60	–	–
Signální pistole	275	489 700,-	–	–
Puška s dalekohledem	300	2 142 000,-	–	–
Puška P-18	3000	6 120 000,-	–	–
Pistole r[áže] 7,65 mm s 200 ks pouzder	500	392 684,-	–	–
Plamenomety	100	676 000,-	–	–
Hledače min	20	404 000,-	–	–
Horská houfnice r[áže] 105 mm	4	5 044 459,80	–	–
Celkem:		143 979 537,20		29 892 161,10

Střelivo:

Věc	Dodáno		Skladováno	
	počet	cena v Kčs	počet	cena v Kčs
Náboj signální	35 040	2 416 560,-	–	–
Náboj r[áže] 9 mm	25 902 000	68 692 104,-	17 457 000	46 295 964,-
Náboj r[áže] 7,92 mm	16 500 000	65 637 000,-	5 055 955	20 112 588,99
Náboj r[áže] 7,7 mm	6 037 024	24 812 700,-	–	–
Náboj r[áže] 6,35 mm	5 000	7 821,-	–	–
Náboj r[áže] 7,65 mm	15 000	30 600,-	–	–
Miny r[áže] 50 mm	53 730	30 106 066,-	–	–
Miny r[áže] 80 mm	5 808	7 201 180,20	–	–
Miny r[áže] 82 mm	47 604	52 456 950,60	–	–
Miny r[áže] 120 mm	16 000	33 911 060,-	–	–
Náboj PL r[áže] 13 mm	120 150	12 360 000,-	60 000	6 180 000,-
Náboj r[áže] 75 mm	81 387	136 029 393,50	19 980	33 394 172,40

Věc	Dodáno		Skladováno	
	počet	cena v Kčs	počet	cena v Kčs
Náboj r[áže] 100 mm	36 312	94 679 074,60	31 212	81 381 232,44
Náboj r[áže] 105 mm	5 385	16 154 157,90	–	–
Ruční granáty	74 449	9 444 380,-	34 377	4 361 066,22
Pancéřovky	10 076	5 042 100,-	10 076	5 042 100,-
Celkem:		558 981147,80		196 767 124,05

Výbušniny:

Věc	dodáno		skladováno	
	počet	cena v Kčs	počet	cena v Kčs
Bleskovice	13 300 m	319 466,-	5 000 m	120 100,-
Zápalná šňůra obyčejná	8 000 m	17 200,-	–	–
Zápalná šňůra vodotěsná	2 200 m	5 720,-	–	–
Zápalky mechanické	10 000	39 000,-	–	–
Odpalovací přístroje	50	133 500,-	50	133 500,-
Nálož 0,1 kg	5 000	83 000,-	–	–
Nálož 0,2 kg	5 000	125 000,-	–	–
Rozbuška č. 8	30 005	89 000,-	–	–
Palník elektrický s rozbuškou č. 8	10 000	36 000,-	–	–
Ženijní materiál	56 beden	142 585,-	–	–
Celkem:		990 471,-		253 600,-

Zdravotnický materiál:

Věc	dodáno		skladováno	
	počet	cena v Kčs	počet	cena v Kčs
Léky	různé	5 137 532,75	různé	210 378,40
Rentgen	1	47 709,60	–	–
Stan velký nemocniční	2	139 385,80		–
Lůžka s příslušenstvím	200	238 070,-	–	–
Výstroj a výzbroj sanitního personálu	9 souprav	280 681,10	9 souprav	280 681,10
Celkem:		5 843 379,25		491 059,50

Spojovací materiál:

Věc	dodáno		skladováno	
	počet	cena v Kčs	počet	cena v Kčs
Agenturní kufříkové radiostanice	10	371 967,-	–	–
Polní telefonní přístroje	1 000	2 199 400,-	–	–
Suché baterie pro polní telefonní přístroje	10 000	296 260,-	–	–
Telefonní kabel	500 km	1 276 500,-	–	–
Vysílačka „Bake Fritz"	2	371 348,50	–	–
Telefonní ústředna	1	90 840,12	–	–
Polní přepojovače	50	330 799,-	–	–
Různý radiomateriál		95 960,-	–	–
Celkem:		5 033 074,62		–

Potraviny:

Věc	dodáno		skladováno	
	počet	cena v Kčs	počet	cena v Kčs
Mouka	100 000	449 478,-	–	–
Těstoviny	105 000	1 000 156,70	–	–
Cukr	40 000	573 068,-	–	–
Cigarety	10 000 000	9 828 858,80	–	–
Oves	22 250	65 195,-	–	–
Ječmen	114 790	318 406,80	–	–
Líh čistý	1 000	302 030,-	–	–
Celkem:		12 537 193,30		–

Výstroj:

Věc	dodáno		skladováno	
	počet	cena v Kčs	počet	cena v Kčs
Šití čepic pro p[ole]	23 137	437 023,-	10 137	169 425,-
Šití plášťů pro p[ole]	21 541	6 727 200,77	–	–
Šití blůz pro p[ole]	40 627	5 242 798,07	208	26 841,57
Šití kalhot pro p[ole]	40 627	3 619 038,60	228	20 310,24
Košile	10 000	1 053 700,-	–	–

Věc	dodáno		skladováno	
	počet	cena v Kčs	počet	cena v Kčs
Spodky	10 000	510 492,-	–	–
Jídelní misky	20 000	905 054,20	–	–
Lžíce	10 000	37 240,-	–	–
Vidličky	30 000	136 464,-	10 000	50 000,-
Nože	30 000	582 868,80	10 000	209 120,-
Přikrývky	5 005	2 196 900,-	–	–
Stanové dílce	1 870	612 550,-	1 870	612 550,-
Plátno na prádlo pro ženy	994,8 m	33 457,90	–	–
Látka na šaty pro ženy	1 007,6 m	257 234,20	–	–
Boty	70 000	19 624 780,-	–	–
Gumové podrážky	10 000	81 758,-	–	–
Cvočky	30 000	437 585,20	–	–
Stany malé	230	186 597,20	–	–
Soumarské postroje	500	4 046 640,-	50	338 980,-
Odznaky	62 455	272 402,50	2 150	9 377,40
Celkem:		47 001 784,44		1 436 604,21

Dopravní prostředky:

Věc	dodáno		skladováno	
	počet	cena v Kčs	počet	cena v Kčs
Nákladní auta 3 t[uny]	100	26 373 500,-	–	–
Nákladní auta různé tonáže	32	14 276 879,70	–	–
Osobní auta	7	2 232 899,-	2	804 578,-
Sanitní auta	4	420 751,30	–	–
Motocykly	300	8 147 340,-	–	–
Autodílny	2	342 176,30	2	342 176,30
Letouny se zálož[ními] souč[ástmi]	10	8 111 052,90	9	7 299 847,11
Autobaterie	50	125 683,20	–	–
Autosoučásti		545 720,-		101 962,-
Plachty na auta	20	95 401,30	20	95 401,30
Sudy na benzín	100	53 100,-	100	53 100,-
Gumové čluny	20	9 000,-	20	9 000,-
Traktory	12	1 707 435,90	–	–
Celkem:		62 440 939,60		8 706 164,71

Optika:

Věc	dodáno		skladováno	
	počet	cena v Kčs	počet	cena v Kčs
Polní dalekohled	700	1 655 487,80	645	1 525 412,10
Buzola dělostřelecká	50	912 518,-	50	912 518,-
Nůžkové dalekohledy	28	356 940,-	–	–
Kapesní buzoly	1 000	145 348,-	950	138 080,60
Celkem:		3 070 293,80		2 576 010,70

Různý materiál:

Věc	dodáno		skladováno	
	počet	cena v Kčs	počet	cena v Kčs
Tiskařský lis	1	72 054,-	–	–
Vrtáky	262	8 890,57	212	6 720,-
Krumpáče	500	16 460,00	350	11 522,-
Lopaty	1 000	23 798,31	700	16 658,82
Sekery	1 000	41 817,90	800	34 300,-
Zednická souprava	30	4 513,80	20	2 426,-
Truhlářská souprava	20	126 104,90	10	56 196,50
Obuvnická souprava	70	283 167,70	70	283 167,70
Holičská souprava	100	69 952,-	88 ks nůžek	10 192,-
Holicí strojky	3 000	152 840,-	3 000	152 840,-
Holicí čepelky	10 000	20 125,-	10 000	20 125,-
Decimálky	10	17 460,-	10	17 460,-
Dřevěné baráky	4	1 230 961,20	2	702 993,80
Transportní konve	82	35 472,20	–	–
Betonové železo	2 990 kg	11 481,-	–	–
Hřebíky	2 000 kg	14 467,-	–	–
Pily	200	27 446,40	–	–
Krytinová lepenka	25 800 m^2	305 543,30	15 800 m^2	210 041,30
Kovářská souprava	4	11 926,05	4	11 926,05
Kancelářské potřeby		194 727,30		–
Kartotéky	-	5 752,20	–	–
Fotopotřeby	-	65 491,60	–	–

Věc	dodáno		skladováno	
	počet	cena v Kčs	počet	cena v Kčs
Kapesní svítilny	2 000	48 835,50	–	–
Baterie do kapes[ních] svítidel	5 000	31 085,-	–	–
Pneumatická kladiva	10	52 977,-	–	–
Celkem:		2 873 351,12		1 536 570,32

* * *

Následující tabulka, přiložená k předchozímu dokumentu, eviduje zboží skladované v Československu, které bylo původně určeno pro Demokratickou armádu Řecka a pocházelo z cizích zdrojů (pravděpodobně z Maďarska a Rumunska):

Předmět	Počet	Přibližná hodnota v Kčs
Minomet r[áže] 120 mm	9	1 800 000,-
Minomet r[áže] 60 mm	19	650 000,-
Kulomet PL r[áže] 20 mm	14	1 190 000,-
Telefonní kabel	31 581 m	80 000,-
Náboj PL r[áže] 20 mm	40 000	4 100 000,-
Náboj r[áže] 9 mm	600 000	1 500 000,-
Náboj r[áže] 7	92 mm	2 312 500,-
Miny r[áže] 120 mm	50 328	106 500 000,-
Miny r[áže] 81,4 mm	31 000	38 000 000,-
Miny r[áže] 60 mm	44 845	25 000 000,-
Ruční granáty	18 000	2 000 000,-
Agregáty	10	300 000,-
Ostnatý drát	100 000 m	140 000,-
Podkovy	5 tun	31 000,-
Nepromokavé plátno	3 893 m^2	50 000,-
Betonové železo	10 svazků	[cena neuvedena]
Měděný plech	2 ks	[cena neuvedena]
Celkem:		190 541 000,-

Státní ústřední archiv, Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 100/24 (Klement Gottwald), svazek 99, archivní jednotka 1142, 1, listy 82–95, strojopisný originál, 14 stran.

Německé potíže s minulostí

Vergangenheitsbewältigung na příkladě osoby a díla Leni Riefenstahlové

Blahoslav Hruška

Až do dnešní doby se jí podařilo netušit nic z toho, o čem tušit ani nechtěla.[1]

Málokterá ženská osobnost německé kultury je natolik spjata s dějinnými událostmi a klíčovými postavami „velké" politiky nacistického režimu jako právě Leni Riefenstahlová. Můžeme-li považovat nedávno zemřelou Beate Uhseovou za symbol dravého podnikatelského ducha adenaeurovské éry, pak je Leni Riefenstahlová žijícím symbolem nacistické éry a obtížného vyrovnání s vlastní minuostí. Obě „velké ženy německých dějin"[2] mají ale společnou snad jen popularitu v době třetí říše. Zatímco pilotka Luftwaffe Uhseová se po válce postavila proti pokrytecké morálce společnosti, aby se pak stala idolem studentské revolty v šedesátých letech, Riefenstahlová na svou slavnou minulost již nikdy nenavázala.

Ačkoliv od pádu nacistického režimu uběhlo více než půl století, Leni Riefenstahlová je stále proslulá jako největší propagandistka třetí říše a žijící legenda filmové propagandy. Jelikož se v české literatuře objevilo jen několik sporadických zmínek o této filmařce (které se téměř výhradně zaměřují na její nejznámější snímek *Triumf vůle*), je namístě věnovat jí zde celistvější pohled, zachycující historické okolnosti vzniku snímků Riefenstahlové, jejich estetickou koncepci a poválečnou recepci.

---

1 MITSCHERLICH, Margarete: Triumph der Verdrängung. In: *Der Stern*, roč. 40, č. 42 (1987), s. 23.

2 Toto přirovnání použila známá německá feministická aktivistka Alice Schwarzerová v článku Leni Riefenstahl: Propagandistin oder Künstlerin? In: *Emma*, roč. 23, č. 1 (1999), s. 39–47.

Politické pozadí, financování, produkce

Film jako médium měl ve třicátých letech výsadní postavení, neboť obrazovou zkratkou dokázal ovlivnit vědomí (a podvědomí) diváků mnohem důmyslněji než psané či mluvené slovo. Nacisté si tohoto faktu byli vědomi. Filmová produkce třetí říše byla nebývale pestrá,[3] počet kin vzrostl, a zvláště ministerstvo propagandy v čele se samozvaným znalcem filmu Josephem Goebbelsem věnovalo filmové tvorbě velkou péči již v počátcích nacistické vlády. Jakou cestou přitom půjde, nastínil Goebbels již v roce 1933 při návštěvě ateliérů společnosti Ufa: „Až dosud však německý film ještě nesplnil svůj nejzásadnější úkol, totiž úkol každého skutečného umění: být čelným bojovníkem [*Vorkämpfer*] národní kultury. (...) To se teď změní, i ve filmu je zglajchšaltování předpokladem."[4]

Hlavním nástrojem nacifikace filmového průmyslu se stal filmový zákon (*Reichslichtspielgesetz*) z února 1934, na základě kterého bylo možno zakázat promítání prakticky jakéhokoliv filmu. Institucionálně byla konverze filmového průmyslu organizována poněkud nepřehledně. Vedle Říšské filmové komory (*Reichsfilmkammer*) jako hlavní oborové organizace a statutárně nezávislého Říšského filmového dramaturga (*Reichsfilmdramaturg*) tu existovalo i páté oddělení ministerstva propagandy zabývající se filmem. Na ideologickou správnost filmu však dohlížely paralelně i stranické orgány (čtvrté hlavní oddělení Vedení říšské propagandy NSDAP – *Reichspropagandaleitung der NSDAP*), které v závodních buňkách fungovaly jako oborové organizace technických pracovníků u filmu. Nad určitými filmovými zakázkami vykonávala dozor nacistická strana prostřednictvím svých politických špiček. Takové snímky pak byly na obvyklé institucionální struktuře filmového průmyslu nezávislé.

V případě filmů Leni Riefenstahlové šlo vždy o (polo)státní zakázky – ze šesti filmů, které natočila mezi lety 1933 a 1945, byly tři přímo vytvořeny na zakázku NSDAP,[5] dokument *Olympie* (*Olympia*, 1938) byl nebývale velkoryse financován ze státního rozpočtu a její soukromý projekt *Nížina* (*Tiefland*, realizováno 1954) získal velké finanční dary na základě Hitlerova osobního angažmá. Vedle této materiální pomoci pak Riefenstahlová využívala osobních kontaktů s nacistickou elitou. Několikrát se sešla s Hermannem Hessem, Josephem Goebbelsem, Juliem Streicherem, Martinem Bormannem a svým osobním nadšením pro Hitlera, které přetrvalo až do samého konce války, se ostatně nikdy netajila.

---

3 V Německu byly mezi lety 1933 a 1945 natočeny 1363 dlouhometrážní filmy.

4 Citováno podle: WULF, Joseph (ed.): *Theather und Film im Dritten Reich: Eine Dokumentation*. Frankfurt/M., Ullstein 1983, s. 268.

5 Chronologicky jde o snímky o stranických sjezdech v Norimberku – *Vítězství víry* (*Sieg des Glaubens*, 1933), *Triumf vůle* (*Triumph des Willens*, 1935) a *Den svobody! – Naše branná moc* (*Tag der Freiheit! – Unsere Wehrmacht*, 1935).

Vítězství víry

Pátý sjezd NSDAP v roce 1933 byl pro nacistickou stranu mimořádně důležitý, neboť šlo o první masovou prezentaci nacistické politiky po uchopení moci. Tomu odpovídal i oficiální název sjezdu – *Parteitag des Sieges*. Hitler si byl tohoto důležitého okamžiku v historii nacistického hnutí dobře vědom a již několik měsíců předem angažoval architekta Alberta Speera, aby vytvořil přesné plány choreografie a slavnostní výzdoby Norimberku. Samotné město pak v nacistických sjezdech sehrálo symbolickou roli. Právě Norimberk byl zvolen jako místo, odkud se strana představovala v masových spektáklech. Velký podíl na tom měly i historické konotace, Norimberk se zdál ideální pro vytvoření dějinného oblouku od první ke třetí říši.

Dodnes je sporné, proč Hitler pověřil právě Riefenstahlovou, aby tuto důležitou politickou událost zvěčnila na filmovém plátně.[6] Zatímco rozhlasoví reportéři i novináři byli pečlivě vybíráni předem, jmenování Leni Riefenstahlové jako hlavní filmové zpravodajky se jeví jako spontánní výraz Hitlerova nadšení. Přitom nic nenasvědčuje tomu, že by Hitler nedoceňoval důležitost a dopad filmového sdělení norimberských událostí publiku celého Německa. Zvláště Goebbels se zasadil, aby byly ze stranické pokladny vyčleněny vysoké částky na vytvoření uměleckého dokumentu, který by přesahoval hranice běžné reportáže a popularizoval tak nacistické rituály mobilizace, reálně přístupné jen vyvoleným jedincům. Nacistické hnutí mělo využít i novou filmovou estetiku.

Sama Riefenstahlová ve svých pamětech tvrdí, že Hitler byl fascinován a nadšen nejen její hereckou kariérou, ale i filmařským výkonem v jejím předchozím filmu *Modré světlo* (*Das blaue Licht*, 1932),[7] který sama režírovala. Byla to však filmařka sama, která přišla s první iniciativou. V květnu 1932, krátce poté co ji Hitler fascinoval jako řečník na politickém shromáždění v berlínském Sportovním paláci, mu píše dopis, v němž prosí o osobní setkání. O rok později jí Goebbels nabízí, aby natočila film o Hitlerovi;[8] místo něj se však zřejmě soustředila na filmy o stranických sjezdech.

Hitler Riefenstahlovou pověřil natáčením, přestože měl v Norimberku působit zpravodajský tým čtvrtého oddělení Vedení říšské propagandy NSDAP, který se mimo jiné zabýval i filmovou propagandou. Hitlerovým záměrem bylo zřejmě využít „obyčejný" tým k výrobě filmového týdeníku, zatímco produktem Riefenstahlové měl být nadčasový umělecký dokument, který by se návštěvností a estetickou hodnotou vyrovnal dílům ruských propagandistických filmařů. Poprvé se NSDAP chopila také distribuce filmu, ve velkých městech pořádala v kinech dotovaná představení, zčásti zdarma nebo za velmi nízké ceny. Snímek byl určen také jako příspěvek do ideologických filmových hodin mládeže (*Jugendfilmstunde*) v Hitlerjugend a Spolku ně-

---

6 Filmový historik Rainer Rother se domnívá, že se prostě jevila jako politicky nejspolehlivější osoba – byla oblíbená herečka, ambiciózní filmařka a Hitlera obdivovala. Viz ROTHER, Rainer: *Leni Riefenstahl: Die Verführung des Talents*. Berlin, Henschel 2000, s. 56 n.

7 Viz RIEFENSTAHL, Leni: *Memoiren*. Köln/R., Taschen 2000; česky: RIEFENSTAHLOVÁ, Leni: *V mé paměti*. Praha, Prostor 2002, s. 125 n.

8 Viz FRÖHLICH, Elke (ed.): *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*, I/2. München – New York, K. G. Saur 1987, záznam ze 17.5.1933, s. 421.

meckých dívek (*Bund der deutschen Mädel*). Zřejmě nedostatek času na přípravu a omezené filmovací možnosti měly za následek, že Riefenstahlová ve *Vítězství víry* nedosáhla výsledného efektu, který by odpovídal její touze po hledání krásného, čistého tvaru.

Triumf vůle

Do Norimberku se Riefenstahlová vrátila v létě 1934, aby tu zachytila pozadí a události zářijového šestého říšského stranického sjezdu NSDAP. V mnohém se změnilo i politické klima, pouhé dva měsíce před sjezdem nechal Hitler zlikvidovat vedení SA a v Norimberku měl být s konečnou platností nastolen kult jediného a neomylného vůdce: „Kdysi se naši protivníci postarali o to, že díky zákazům a pronásledování bylo čas od času hnutí pročesáno od lehkovážných elementů, které se v něm začaly objevovat. Dnes musíme udržovat vzor my a sami zavrhnout ty členy, kteří se ukázali jako špatní, a proto mezi nás nepatří," proklamoval Hitler v zahajovací řeči k funkcionářům NSDAP.[9] V souladu s tím Hitler tlumočil Riefenstahlové zadání – stvořit filmový obraz, který by co možná nejestetičtěji a nejplastičtěji zaznamenal ideologické poselství sjezdu. Narozdíl od *Vítězství víry*, kde byla pevná lhůta dokončení a předem stanoveno přesné datum premiéry, slíbil tentokrát Hitler Riefenstahlové naprostou volnost: „Můžete na něm pracovat rok, nebo i déle, nechci, abyste byla pod časovým tlakem."[10] Dokonce režisérce důvěřoval natolik, že film před premiérou prý ani neprošel cenzurním řízením a Riefenstahlová ho vezla přímo ze střižny do promítací kabiny.[11] Každopádně byl průběh střihových prací na filmu sledován řadou stranických představitelů.

Naprosté svobody se Riefenstahlové dostalo nejen po stránce umělecké, ale i produkční. Ačkoliv je jako producent v titulcích uvedena soukromá společnost Reichsparteitagsfilm der L. R. Studio-Film, byl snímek prokazatelně financován Vedením říšské propagandy NSDAP částkou tři sta tisíc říšských marek.[12] Její filmový štáb čítal na sto sedmdesát lidí, měla volnost pohybu po celém Norimberku a detailní informace o harmonogramu i choreografii celého představení. Kromě toho později volně využila materiály z filmových týdeníků společností Ufa, Deulig, Tobis-Melo, Fox a Paramount. Zatímco ve *Vítězství víry* sledovalo mnoho kamer dění pouze z dálky a ve filmu nenajdeme téměř žádné záběry detailů, dostala tentokrát režisérka veškerá privilegia. S některými výsadami pro filmový štáb se počítalo již při přípravách. Na jeden z obřích stožárů byl umístěn speciální kamerový výtah, při Hitlerově projevu nechala Riefenstahlová tribunu obkroužit kolejištěm, takže dosáhla efektních záběrů prostřednictvím

9 Citováno podle: LOIPERDINGER, Martin (ed.): *Triumph des Willens: Einstellungsprotokoll*. Frankfurt/M., Institut für historisch-sozialwissenschaftliche Analysen 1980, s. 185.

10 RIEFENSTAHLOVÁ, L.: *V mé paměti*, s. 180.

11 *Tamtéž*, s. 187.

12 O pozadí financování filmu *Triumf vůle* blíže např. ROTHER, R.: *Leni Riefenstahl*, s. 82; LEISER, Erwin: *„Deutschland erwache!": Propaganda im Film des Dritten Reiches*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1989, s. 29 n.

kamerové jízdy. NSDAP jí byla nápomocná i při zajišťování zázemí v podobě ubytování a sídla štábu. Přesto režisérka dodnes tvrdí: „Dělat Triumf vůle pro mě byla velká oběť a dělala jsem vše pro to, abych ten film nemusela realizovat."[13]

Triumf vůle měl premiéru v berlínském Ufa-Palastu, slavnostně vyzdobeném mohutnými svastikami. Jen na reklamu snímku vynaložilo Říšské oddělení propagandy NSDAP dvaadvacet tisíc říšských marek (což představovalo osm procent výrobních nákladů). V německých kinech pak slavil i velké finanční úspěchy, jen během následujícího roku vydělal pět set tisíc marek.[14] Film získal i četná mezinárodní uznání (nejlepší dokument na Bienále v Benátkách roku 1935, Zlatá medaile a Velká cena na pařížské Světové výstavě v roce 1937).[15]

Den svobody! – Naše branná moc

Obrovským úspěchem *Triumfu vůle* a Hitlerovým i Goebbelsovým nadšením ovšem neskončilo filmařčino angažmá pro nacistický režim. Do Norimberku se vrátila ještě jednou, a to hned v roce 1935. Kvůli nízké technické kvalitě totiž prý nemohla v *Triumfu vůle* použít záběry wehrmachtu, a tak se rozhodla vzdát hold armádě zvláštním snímkem. Podobně jako v případě *Vítězství víry* brala film *Den svobody! – Naše branná moc*[16] jako povinnost a neměl pro ni osobně žádnou cenu. Historický kontext

---

13 ROHWER, Jörn: Wie viele Leben haben Sie gelebt, Frau Riefenstahl? In: *Die Zeit-Magazin*, (29.8.1997), s. 11–13, zde s. 13.

14 Údaje citovány podle: BULGAKOWA, Ochsana: Leben und Werk. In: *Leni Riefenstahl: Katalog zur Ausstellung*. Berlin, Filmmuseum Potsdam 1999, s. 66.

15 Je však těžké zhodnotit, nakolik byla podobná ocenění politicky motivována a nakolik se jednalo skutečně o kritické zhodnocení celého filmu. Zvláště tehdejší italská filmová politika dávala přednost filmům zobrazujícím motivy síly, hrdinství a vůle k přežití. Zdaleka se přitom nemuselo jednat o fašistické filmové vize, šlo spíše o snímky, které zapadaly do konceptu estetizace politiky. Ne náhodou získal v roce 1934 Mussoliniho pohár za nejlepší film Flahertyho *Muž z Aranu* (*Man of Aran*, Velká Británie 1934, režie Robert J. Flaherty), líčící boj irských rybářů o živobytí. Každopádně se však *Triumf vůle* nedostal do běžné distribuce evropských kin. Tam se objevil až po vpádu německých vojsk jako součást nové německé kultury. V protektorátu se *Triumf vůle* promítal již v březnu 1939. Dobový *Film-Kurier* k tomu poznamenává: „Nejnovější politické události v bývalém Československu vzbudily mezi tamními majiteli kin přání, aby mohli konečně hrát i ty německé filmy, které na tomto území nebyly dříve připuštěny." Viz ROTHER, R.: *Leni Riefenstahl*, s. 227. K filmové formě a obsahu projevů na sjezdu NSDAP blíže např. LOIPERDINGER, M. (ed.): *Triumph des Willens*; HINTON, David B.: *The Films of Leni Riefenstahl*. Metuchen – London – New York, Scarecrow Press 1991, s. 25–61. K inscenování sjezdů NSDAP jako masových spektáklů viz např. KAROW, Yvonne: *„Deutsches Opfer": Kultische Selbstauslöschung auf den Reichsparteitagen der NSDAP*. Berlin, Akademie Verlag 1997.

16 Film byl považován až do roku 1971 za ztracený. Později byla nalezena neúplná kopie v amerických vojenských archivech. *Den svobody!* byl v Německu distribuován jako předfilm k protifrancouzsky zaměřené gangsterce Gerharda Lamprechta *Vyšší příkaz* (*Der höhere Befehl*, 1935), která tematizuje pruskou statečnost a odhodlanost v období napoleonských válek. K filmu blíže viz CULBERT, David – LOIPERDINGER, Martin: Leni Riefenstahl's Tag der Freiheit: The 1935 Nazi Party Rally Film. In: *Historical Journal of Film, Radio and Television*, roč. 12, č. 3 (1992), s. 3–41.

snímku je ovšem jasně patrný. V březnu 1935 byla zavedena všeobecná branná povinnost a hned v září mohla Riefenstahlová dokumentovat stmelenost a odhodlanost nové německé armády, která měla Německu navrátit ztracenou čest a odčinit versailleskou potupu. Dobový kritik *Völkischer Beobachter* byl snímkem nadšen: „Film ... se projevil jako výtečný filmový dokument bojového ducha, který ztělesňuje wehrmacht. Znovuzrození našeho vojska nemohlo být vystiženo poutavěji.“[17]

U Riefenstahlové se tedy setkáváme s ambivalentním postojem k filmům natočeným na politickou objednávku. Na jedné straně vytvořila snímky, na kterých byla osobně zainteresována (*Triumf vůle*, *Olympie*), na druhé straně pak stojí filmy, které pro ni neznamenaly víc než vyplnění povinnosti (*Vítězství víry*, *Den svobody!*). Přitom nebyla vystavena nějakému nátlaku nacistického režimu jakožto zadavatele práce, což ostatně sama dokládá v už citovaném rozhovoru: „A co by se vám stalo, kdybyste se pokusila proti Hitlerovi kriticky vystoupit?“ „Nestalo by se mi nic. Protože mě Hitler nechtěl ztratit jako umělkyni.“[18]

Olympie[19]

Dodnes je poněkud nejasné, na čí popud vlastně tento film o berlínských jedenáctých olympijských hrách vznikl. Sama Riefenstahlová tvrdí, že idea uměleckého dokumentu vzešla od předsedy Mezinárodního olympijského výboru Carla Diema, který jí později svěřil natáčení snímku.[20] Z četných pramenů však vyplývá, že úkolem ji pověřil v srpnu 1935 sám Hitler. Zajímavé jsou i údaje z Goebbelsových deníků, ze kterých je zřejmé, že Riefenstahlová na podzim 1935 několikrát zamýšlenou podobu filmu diskutovala s Hitlerem.[21]

I v případě tohoto snímku dostala Riefenstahlová velkorysé podmínky, jaké známe již z natáčení *Triumfu vůle*. Přípravy k natáčení byly zahájeny již počátkem roku 1936. Jestliže u norimberských snímků měli kameramani spíše reportážní úkoly (každý musel být k dispozici pro okamžité nasazení), tentokrát režisérka instruovala třicetičlenný tým k přesně vymezeným funkcím. Zatímco úkolem jednoho bylo snímat pomocí objektivu s dlouhou ohniskovou vzdáleností reakce Hitlera, jiný se zaměřil výhradně na záběry pod vodou, další byl zase specialista na zpomalené sekvence. Pro natáčení prologu byl vybrán zvláštní tým, který pracoval odděleně. Režisérka měla k dispozici i filmový materiál tehdejších filmových týdeníků společností Fox, Para-

17 Viz OSTEN, Ulrich von den: *NS-Filme im Kontext sehen*. München, Diskurs Film 1998, s. 167.

18 ROHWER, J.: Wie viele Leben haben Sie gelebt, Frau Riefenstahl?, s. 12.

19 *Olympie* (*Olympia*): 1. díl – *Oslava národů* (*Fest der Völker*); 2. díl – *Oslava krásy* (*Fest der Schönheit*). Film se v ČSR uváděl pod názvy *Přehlídka národů* a *Oslava krásy*.

20 RIEFENSTAHL, L.: *V mé paměti*, s. 190 n.

21 Goebbelsovy poznámky k přípravám *Olympie* viz REUTH, Ralf George (ed.): *Joseph Goebbels: Tagebücher 1924–1945*. München, Piper 1992, s. 874, 896, 899 a 906. O financování a pozadí příprav filmu viz DOWNING, Taylor: *Olympia*. London, British Film Institute 1992, s. 31–33; LEISER, Erwin: *Nazi Cinema*. London, Secker and Warburg 1974, s. 139–142; ROTHER, R.: *Leni Riefenstahl*, s. 91 n.; BARKHAUSEN, Hans: A Footnote to the History of Riefenstahl's „Olympia“. In: *Film Quarterly*, roč. 28, č. 1 (1974), s. 8–12.

mount a Tobis. Riefenstahlová si nechala zřídit i horkou telefonní linku na Hitlera, aby tak předešla organizačním zmatkům na stadionu.[22]

Velmi neprůhledná je nejen objednávka, ale i financování filmu. Jako producent snímku je v titulcích uvedena společnost Olympia-Film s.r.o. S největší pravděpodobností šlo o krycí firmu ministerstva lidové osvěty a propagandy. Zatímco Riefenstahlová tvrdí, že práva Olympia-Filmu přešla na ministerstvo výhradně kvůli daňovým důvodům,[23] smlouva o smlouvě budoucí mezi ministerstvem a Riefenstahlovou tuto firmu jednoznačně definuje jako krycí a určuje finanční kalendář plateb, které plynuly ze státního rozpočtu prostřednictvím Filmové kreditní banky a částečně i společnosti Tobis.[24] Náklady včetně prostředků na propagaci se podle účetní uzávěrky z ledna 1942 vyšplhaly na dva miliony osm set tisíc říšských marek a *Olympie* se tak stala jednou z nejdražších filmových produkcí třetí říše. Sama režisérka za dílo vyinkasovala čtyři sta tisíc marek. Takový honorář nedostávali ani nejobsazovanější herci nacistické kinematografie, jako Hans Albers nebo Heinrich George.

Práce na filmu pokračovaly kvůli autorčině perfekcionismu velmi pomalu, takže *Olympie* měla premiéru až osmnáct měsíců po skončení berlínské olympiády, 20. dubna 1938 v berlínském Ufa-Palast. Datum není náhodné, neboť Riefenstahlová premiéru filmu koncipovala jako dárek k Hitlerovým narozeninám. Následující půlrok strávila Riefenstahlová propagací snímku po evropských turné, kde byla *Olympie* většinou nadšeně přijímána. Nejdůležitější filmovou metu, Hollywood, však režisérka snímku nedobyla. Do Spojených států totiž připlula 9. listopadu 1938 a okamžitě byla konfrontována se zprávami o velkém pogromu Židů v Německu. Americký židovský výbor (*American Jewish Committee*) proti Riefenstahlové zahájil rozsáhlý bojkot a její americká cesta tak skončila fiaskem.[25]

Filmy Leni Riefenstahlové jako fašistická estetika?

„Já jsem ta těla neudělala. Stvořil je Bůh... Měla jsem je snad učinit umělecky ošklivější?"[26] brání se Riefenstahlová nařčení z fašizující estetizace lidského těla v dvou-

22 DOWNING, T.: *Olympia*, s. 32.

23 RIEFENSTAHLOVÁ, L.: *V mé paměti*, s. 200.

24 Údaje viz DOWNING, T.: *Olympia*, s. 32; LEISER, E.: *„Deutschland, erwache"*, s. 126–129. Po válce spojenecká komise rozhodla, že producentem filmu a majitelem vlastnických práv je přímo ministerstvo propagandy. Dílo se tak stalo majetkem společnosti Transit-Film (později Aktiengesellschaft für Filmverwaltung), nástupce Transit-Filmvertrieb, který za nacistického Německa vlastnil monopol na prodej německé produkce do zahraničí. Poválečné osudy filmového materiálu (ať již master či pracovních kopií) byly dosti zmatené. Část se jich ocitla v amerických archivech (dnes je vesměs spravuje Kongresová knihovna ve Washingtonu), část odvezli Francouzi a svěřili do správy Cinémathèque Française, odkud byly filmy vyexpedovány zpět do Rakouska.

25 O pozadí americké cesty Leni Riefenstahlové viz GRAHAM, Cooper C.: „Olympia" in America. In: *Historical Journal of Film, Radio and Television*, roč. 13, č. 4 (1993), s. 435 n.

26 Viz rozhovor Leni Riefenstahlové s Prosperem Keatingem a Donaldem Schneiderem: Mit Goebbels hatte ich Ärger. In: *Welt am Sonntag*, (18.8.2002).

dílné *Olympii*. Stejným argumentem, neseným v duchu filmového verismu, autorka čelí kritice svých stranických dokumentů. Filmovala prý jen to, co se dělo ve skutečnosti, nic neinscenovala, nic nepřidávala, její dokumenty jsou filmem-pravdou, skutečným raným příspěvkem k pozdější estetice *cinéma vérité*, s níž přišla filmová „nová vlna". Právě odvolávání se na *cinéma vérité* usvědčuje autorku z nepochopení celé situace, neboť metoda filmu-pravdy nespočívala ve využití verismu jako neutrálního záznamu, ale naopak jako nástroje angažované společenské kritiky. Koncept filmu-pravdy Riefenstahlová mimo jiné popírá i svou technikou montáže – dynamický střih, kontrastní střídání celků a detailů, švenky a rakurzy – takové postupy jsou v rámci veristicky pojaté filmové řeči nepřípustné.

Odhlédneme-li od celé řady dalších filmově specifických postupů, jimiž dochází k transponování předsnímané reality na plátno, zůstává zde ještě základní premisa životního hledačství Leni Riefenstahlové. Ta spočívá v instinktivním tíhnutí k dokonalosti a harmonii, které jde ruku v ruce s odmítáním a negováním nedokonalého, disharmonického nebo slabého. To je i pravý důvod, proč například v *Olympii* nenalezneme žádné samostatně působící filmové zobrazení únavy, vyčerpání, zklamání a smutku. Tam, kde se tyto motivy objeví, jsou vzápětí překonány skutečnou vůlí k vítězství a boji.

„Mohu říci pouze to, že mne zcela spontánně přitahuje vše, co je hezké. Ano, vše krásné, harmonické," říká Leni Riefenstahlová v rozhovoru z roku 1965.[27] „Vždy mě zajímala pouze krása, to je vše," dodává k tomu o třicet let později.[28] A nejnověji vysvětluje svůj náhled na krásu v umění takto: „Mám averzi vůči realitě, vůči skutečnému životu. Například mi vadí, když se v nějaké filmové scéně povalují odpadky. Tohle nechci vidět. Takový realismus nemám ráda."[29] Hledání krásy je pro Riefenstahlovou jejím životním posláním, a dodejme, že je naplňuje nejen sveřepě, ale i konzistentně. Na objektu, jehož krása má být reprezentována prostřednictvím umělecké formy, přitom příliš nesejde a u Riefenstahlové nabývá nejrůznějších podob. V *Modrém světle* je to tajemná a nepřístupná dívka Junta a magický horský křišťál, v dokumentech z norimberských sjezdů NSDAP zase uniformy a ornamenty sešikovaných řad, v *Olympii* pak ladnost pohybu, síla, výkonnost, dynamika, „mládí a krása olympijského boje" (tak zní i název fotografické publikace Leni Riefenstahlové o berlínské olympiádě). Totéž nalézáme v souborech fotografií súdánských Núbů – svalnatá mužná těla, zápasy, sošná gesta, atletické pózy a pečlivě komponované snímky *body artu*, kterým se Núbové zkrášlují. Její poslední potápěčský film *Podvodní imprese* (*Impressionen unter Wasser*)[30] z roku 2002 je svým způsobem završením hledání dokonalosti krásy, neboť je tu téměř odhmotněna, zbavena materie a převedena do barevně harmonické masy mořských ryb.

---

27 DELAHAYE, Michel: Leni a vlk: Rozhovor s Leni Riefenstahlovou. In: *Iluminace*, roč. 9, č. 2 (1997), s. 135–153, zde s. 142.

28 ROHWER, J.: Wie viele Leben haben Sie gelebt, Frau Riefenstahl?, s. 11.

29 Rozhovor Leni Riefenstahlové s Prosperem Keatingem a Donaldem Schneiderem: Mit Goebbels hatte ich Ärger.

30 Film měl premiéru 14.8.2002 v Berlíně, o den později ho odvysílala i televizní stanice Arte.

Dodejme, že takové programové tíhnutí ke kráse a dokonalosti označují někteří levicoví kritici (například Susan Sontagová)[31] za aplikovanou fašistickou estetiku. Je poněkud problematické vymezovat pojem fašistického umění mimo časový kontext politických dějin; chceme-li se o to alespoň pokusit, pak by jedním z jeho atributů rozhodně bylo hledání krásy a dokonalosti, které Riefenstahlová celý život praktikuje.

Poválečné osudy Leni Riefenstahlové – denacifikace a soudní procesy

Až do konce války se Riefenstahlová pro nacistický režim neangažovala a pracovala na několika projektech soukromého rázu, z nichž byl doveden do konce pouze jediný – film *Nížina* měl premiéru až v roce 1954.[32] Přestože koncem války uběhlo již sedm let od premiéry *Olympie*, Riefenstahlová byla stále známá především jako nacistická filmařka *par excellence*. Právě v roce 1945 začíná autorčin samotný příběh, který sama vykonstruovala v pamětech a četných rozhovorech. Její názory na poválečnou dobu jsou v kombinaci s jejím sebestředným pohledem příkladem německého fenoménu mentality obětí. Jen tak se mohlo stát, že autorka, která byla po celou dobu třetí říše na výsluní zájmu a na vrcholu kariéry, označuje poválečná léta za „zlovůli", „mučení" a „smutnou dobu".

Případ Leni Riefenstahlové zároveň ukazuje na těžkosti a slabá místa celého projektu spojenecké denacifikace. Ačkoliv byla Riefenstahlová velmi známou osobností i za hranicemi Německa, nikdy nebyla členkou NSDAP ani jiné nacistické organizace a její firma Riefenstahl-Film si udržela po celou dobu války postavení *de iure* nezávislé společnosti. Přestože se tedy původně její jméno vyskytlo na seznamu *Arrest Cathegory Handbook*,[33] byla po krátké internaci a výslechu před důstojníky sedmé americké armády propuštěna. Později byla internována ještě jednou – tentokrát francouzskou armádou, která v Kitzbühlu převzala velení po Američanech. Případem Riefenstahlové se třikrát v letech 1948 a 1949 zabýval výrokový soud (*Spruchkammergericht*), definitivní právní rozřešení otázky její viny však nikdy nepadlo. Zatímco první dva nálezy byly osvobozující, počátkem roku 1950 byla již

---

31 SONTAG, Susan: *Fascinating Fascism*. In: TÁŽ: *Under the Sign of Saturn*. New York, Vintage Books 1981, s. 73–105. Sontagová v první části podává kritický pohled na biografii Leni Riefenstahlové a zabývá se jejím hledačstvím krásy. Podle ní „fašistická estetika ... vyvěrá ze zaobírání se situacemi kontroly (které i potvrzuje), submisivního jednání, neobyčejných výkonů a trvalosti bolesti; ospravedlňuje dva zdánlivě protikladné stavy – egomanii a zotročení... Fašistické umění glorifikuje prohru, vyvyšuje bezduchost, oslavuje smrt." (s. 91) Pojem fašismu je však u Sontagové více než rozmělněný, ve svém eseji totiž řadí k fašistickému umění mimo jiné i *art deco* (s. 93 n.).

32 Náklady na tento projekt se vyšplhaly až na 4,3 milionu marek a film se tak zařadil mezi nejdražší produkce třetí říše. Ve prospěch filmu autorka několikrát intervenovala u říšského vedoucího Martina Bormanna. Zda však film získal přímé prostředky ze stranické pokladny NSDAP, není možné dnes zjistit. Z českého pohledu je zajímavé, že dotáčky a dokončovací práce probíhaly v polovině roku 1944 v pražských ateliérech na Barrandově.

33 Jednalo se o jakýsi manuál, vydaný v dubnu 1945 Nejvyšším velitelstvím spojeneckých expedičních sil (*Supreme Headquarters, Allied Expeditionary Forces* – SHAEF).

spolkovým státním komisařstvím označena za souputnici (*Mitläuferin*). V dubnu 1952 se konal poslední soud v Berlíně, který revidoval druhý nález, a Riefenstahlová tak opět nabyla statutu „zákonem nedotčena" (*vom Gesetz nicht betroffen*).

Avšak v té době se již odehrával další vleklý soudní proces, který měl mnohem závažnější povahu. Riefenstahlová v květnu 1949 zažalovala časopis *Revue*, který jako první odhalil způsob výběru komparzistů pro její film *Nížina*. Asi šedesát až sto statistů, kteří ve filmu hráli prosté španělské venkovany, bylo totiž vybráno z cikánského internačního tábora Maxglan u Salzburku. Mnichovský soud sice odsoudil vydavatele *Revue* pro pomluvu (Riefenstahlová se ovšem soudila jen pro výrok, že statisty sama v táboře vybírala), ale rozhodně nevyřešil morální otázku viny. Podobně se režisérka v letech 1984 až 1987 soudila i s dokumentaristkou Ninou Gladitzovou, která ve svém snímku tvrdila, že Riefenstahlová věděla o pozdější deportaci účinkujících Romů do vyhlazovacích táborů.[34] Vrchní zemský soud v Karlsruhe nakonec rozhodl, že Riefenstahlová o nacistických plánech s „méněcennými rasami" nevěděla, Gladitzové dal však za pravdu v tom, že účinkování Romů pro účely filmu lze označit jako nucené nasazení. Riefenstahlová tvrdí, že romské komparzisty angažovala, „aby posílila španělský kolorit".[35] Právě kvůli tomuto „koloritu" nacistický režim Romy nejprve internoval a později odeslal do plynových komor. Režisérka oba soudní procesy vyhrála, dodnes si však neuvědomuje skutečnost, že podstata provinění nespočívá v otázce, zda romské komparzisty vybírala sama či nikoliv.

Referování o prvním procesu v roce 1949 je zároveň typickou ukázkou tehdejšího kolektivního zamlčování minulosti a nechuti podívat se do vlastního svědomí. Většina dobového tisku buď Riefenstahlovou stavěla do role oběti, která byla nejprve odstavena od filmu a nyní musí čelit pomluvám, nebo ji paušálně označovala jako nacistku. Mezi oběma soudními procesy se podařilo prohloubit historické znalosti o perzekuci Romů za nacistického režimu. Zatímco v roce 1949 se soud přiklonil k názoru, že Maxglan byl převýchovným táborem, kde se Romům dostávalo slušné péče, v roce 1987 již byly známy výsledky historického bádání, které prokázaly nelidské a ponižující podmínky v táboře. Poslední kapitolou v osudech romských komparzistů v *Nížině* je žaloba občanského sdružení „Rom" pro podezření z trestného činu popírání holocaustu, podaná proti Riefenstahlové v srpnu 2002 u státního zastupitelství ve Frankfurtu nad Mohanem. Riefenstahlová se ho měla dopustit tím, že v rozhovorech oficiálně prohlašovala, že se všemi komparzisty se po válce sešla a nikomu z nich se nic nestalo.

Další zajímavou kapitolu ze života Leni Riefenstahlové, která je typická pro problematické vyrovnávání německé společnosti s vlastní minulostí, otevřel roku 1952

---

34 *Zeit des Schweigens und der Dunkelheit* (SRN 1982, režie Nina Gladitzová). Dokument vysílala v roce 1982 stanice WDR.

35 Angažování komparzistů podle Riefenstahlové viz *V mé paměti*, s. 376. Faktografický přehled k celému problému podávají Reimar Gilsenbach a Otto Rosenberg (Riefenstahls Liste: Zum Gedenken an die ermorderten Komparsisten. In: *Berliner Zeitung*, 17.2.2001). Podle informací obou autorů část romských komparzistů pocházela i z internačního tábora v berlínském Marzahnu.

opět časopis *Revue*. V září 1939 se Riefenstahlová vydala do Polska, aby tam pracovala jako válečná reportérka. V městečku Końskie byla se svým štábem svědkem masakru polských civilistů, kteří byli nejprve německými vojáky desáté armády přinuceni holýma rukama vyhloubit hroby pro údajně zavražděné Němce. V atmosféře všeobecného napětí spustili němečtí vojáci palbu, které padlo za oběť třicet Poláků. *Revue* uveřejnila fotografii, na které stojí vystrašená Leni Riefenstahlová v hloučku vojáků, a obvinila ji, že o masakru věděla a nic proti němu nepodnikla.[36] Samotný incident nebyl v roce 1952 neznámý, neboť byl zveřejněn již v procesu s polním maršálem Mansteinem v roce 1949.[37]

Z dnešního hlediska je na celém zveřejnění zajímavý spíše kontext myšlenkového světa poválečné společnosti. Právě v padesátých letech se totiž nejvíce utužila představa o svědomité a čestné roli obyčejného německého vojáka wehrmachtu ve válce, který hrdinně bojoval a plnil svěřené úkoly. Skutky německého zločineckého režimu jako by byly rozděleny do dvou světů – čestného a svým způsobem čistého boje wehrmachtu na válečných frontách a na druhé straně špinavého a bezcharakterního světa spodiny SS a SD, jejichž příslušníci zbídačovali, loupili a vraždili. S tím ovšem nechtěl mít „spořádaný" voják wehrmachtu nic společného.[38] Tato vžitá představa byla v poválečném Německu nebývale vitální a její konečnou dekonstrukci přinesly až dvě velké debaty druhé poloviny devadesátých let – kontroverze kolem Goldhagenovy knihy *Hitlerovi ochotní kati* (*Hitler's Willing Executioners*) a ohlasy na výstavu *Vyhlazovací válka – zločiny wehrmachtu 1941 až 1944* (*Vernichtungskrieg – Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944*).[39]

Všechny soudní procesy Riefenstahlová vedla, aby očistila svou „dobrou pověst". Senzacechtiví novináři zase spekulovali nad tím, co mohla či nemohla vědět a jakým způsobem bylo možné běh věcí ovlivnit. Příznačné je, že se o skutečné osudy obětí a viníků nikdo nezajímal, nikdo neprojevil dostatek sebereflexe k nezbytnému procesu „smutnění" (*Trauerarbeit*). Jestliže měla Leni Riefenstahlová něco společného

---

36 Sama Riefenstahlová to komentuje takto: „Když důstojník poodešel, začali někteří z mužů ne právě jemně vytahovat vystrašené Poláky z jámy ven a brutálně do nich kopali. Pobouřilo mě to. Křikla jsem na ně: 'Neslyšeli jste, co vám ten důstojník říkal? To jste němečtí vojáci?' Rozzuření muži obrátili svůj hněv proti mně. Jeden z nich vykřikl: 'Dejte jí přes hubu, pryč s tou ženskou!' Jiný zvolal: 'Zastřelte ji,' a namířil na mě zbraň. Zírala jsem na ně celá vyděšená. A právě v tom okamžiku mě někdo vyfotografoval." RIEFENSTAHLOVÁ, L.: *V mé paměti*, s. 282.

37 Sám Manstein se o události zmiňuje i ve svých pamětech: MANSTEIN, Erich von: *Verlorene Siege*. München, Bernard und Graefe 1978, s. 44 n. Manstein zde potvrzuje tezi Riefenstahlové, podle které si na postup vojáků stěžovala přímo na generálním štábu vojenské skupiny Jih.

38 Podobné představy o německém wehrmachtu byly ostatně zobrazeny i ve filmu, vzpomeňme zde například Vilsemaierův *Stalingrad* (SRN 1991–1992) či Petersenovu *Ponorku* (*Das Boot*, SRN 1981).

39 K debatám o roli wehrmachtu v kontextu této výstavy srv.: *Eine Ausstellung und ihre Folgen: Zur Rezeption der Ausstellung „Vernichtungskrieg – Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944"*. Hamburg, Hamburger Institut für Sozialforschung 1999; srv. též shrnutí a hodnocení „staré" výstavy na webové stránce přepracovaného projektu, který v současnosti putuje jako výstava pod názvem *Verbrechen der Wehrmacht: Dimensionen des Vernichtungskrieges 1941–1944* (*http://www.verbrechen-der-wehrmacht.de/docs/archiv/archiv.htm*).

s poválečnou německou společností, pak je to právě setrvávání ve vědomé nevědomosti o realitě nacistického Německa: „Věděla jsem o Dachau a Terezíně, o ostatních táborech jsem se dozvěděla až po válce. Poté co jsem se informovala, mi bylo řečeno, že do Dachau patří především vlastizrádci – o Židech nepadla ani zmínka – a Terezín je velký internační tábor pro židovské obyvatele, kteří nevycestovali."[40] Přestože měla Riefenstahlová před válkou mnoho přátel židovského původu (Elisabeth Bergnerová, Peter Lorre, Fritz Lang), kteří museli před novým režimem emigrovat, sama nepokládala za nutné se tímto problémem zabývat. Pokusila se prý na toto téma promluvit s Hitlerem, ale „odpověděl jen, že se mnou o tom nemůže vést diskusi... Na toto téma se s ním nedalo mluvit."[41] S takovou odpovědí se Riefenstahlová zřejmě spokojila a nadále se věnovala jen své práci, tak jak to ostatně dělaly i miliony ostatních Němců.

Filmy Leni Riefenstahlové a potíže s dědictvím národního socialismu

Otázka, jak naložit s uměleckým dědictvím nacistického Německa, nebyla dosud jednoznačně zodpovězena. Zatímco poválečná spojenecká politika postupovala zcela jednoznačně v restriktivním duchu, zvláště ve filmovém průmyslu nebylo možné zabránit celkem plynulému přechodu filmových tvůrců činných za nacismu do prostředí filmové branže Spolkové republiky. Zatímco se otevřeně propagandistické snímky ocitly ve spojeneckých trezorech, valná část jejich tvůrců točila a hrála v nových poválečných filmech (von Baky, Liebeneiner, George, Rühmann a další). Politická a morální vina konkrétních tvůrců byla odsunuta do pozadí a zčásti zapomenuta, filmy, které nebyly prvoplánově propagandistické, se brzy objevily v televizních programech.[42]

Osud děl Leni Riefenstahlové nebyl jen záležitostí vleklých právních sporů o přiznání autorských práv, ale stával se i zahraničněpolitickou otázkou. V roce 1954 požádal tehdejší předseda poroty Mezinárodního filmového festivalu v Cannes Jean Cocteau německé ministerstvo vnitra o dodatečnou nominaci snímku *Nížina*. Jelikož v té době ještě neutichly soudní spory o zneužití komparzistů z internačního tábora, ministerstvo zahraničí nechtělo riskovat mezinárodní skandál a nominaci filmu nedoporučilo. Zatímco uvádění děl autorů, kteří se zpronevěřili za nacistického režimu, nevyvolávalo na vnitropolitické scéně téměř žádné reakce,[43] oficiální představování těchto snímků na mezinárodní půdě bylo nežádoucí.

---

40 Rozhovor Leni Riefenstahlové s Mathiasem Schreiberem a Susanne Weingartenovou: Realität interessiert mich nicht. In: *Der Spiegel*, roč. 51, č. 34 (1997), s. 202–205, zde s. 203.

41 Tamtéž.

42 Ke kontinuitě filmových tvůrců a reprízování děl vzniklých za nacismu viz např. KOCHENRATH, Hans-Peter: Kontinuität im deutschen Film. In: BREDOW, Wilfried (ed.): *Film und Gesellschaft in Deutschland: Dokumente und Materialien*. Hamburg, Hoffmann und Campe 1975, s. 285 n.

43 Jednu z mála výjimek představuje spor vedoucího tiskového odboru hamburského magistrátu Ericha Lütha o uvádění děl Veitha Harlana. Nález Spolkového ústavního soudu z roku 1958 vyzněl v neprospěch Harlana: „...nová vystoupení Harlana mohou být – zvláště v zahraničí – chápána tak, že se v německém kulturním dědictví oproti dobám národního socialismu nic

Určitý obrat v sebereflexi německé společnosti i v nahlížení díla Leni Riefenstahlové nastal v první polovině sedmdesátých let. Tehdy se jednak otevřela širší diskuse na téma „odpolitizování" estetiky, která reagovala na příliš zpolitizovaná šedesátá léta, jednak vznikl prostor pro promýšlení prvků nacistické estetiky a jejich použití v moderní popkultuře. V západoevropské kultuře docházelo i v intelektuálních kruzích ke „konzumnímu" obratu, dříve levicovou teorií zavrhované umění pro masy si pozvolna našlo cestu k publiku, které na ně dřív pohlíželo s despektem. V roce 1972 na olympijských hrách v Mnichově Riefenstahlová získala poprvé po válce veřejné angažmá (jako fotografka pro britský list *Sunday Times*) a po několika klubových projekcích zažil o dva roky později *Triumf vůle* a *Olympie* díky společnosti Norddeutscher Rundfunk velký comeback na televizních obrazovkách. Riefenstahlová začala být opět populární nikoliv jako *persona non grata* německého filmu, ale jako filmařka, jejíž díla mají estetickou hodnotu. Sama režisérka se pak začala prezentovat jako autorka, která netočila filmy *díky* nacistickému režimu, ale *i přes* nástrahy režimu.[44]

Samotná tendence oddělovat autora od jeho díla, zbavovat uměleckou tvorbu kontextu doby však Riefenstahlové v mnohém paradoxně nepomohla. Ukázalo se totiž, že zvláště *Triumf vůle* a *Olympie* vyznívají v nezkrácené a nekomentované verzi kvůli své patetičnosti a obrazové vykonstruovanosti poněkud směšně. Používáním montáže a obrazové skladby byla Riefenstahlová jistě jedinou avantgardistkou třetí říše, z původních snah o vytvoření nadčasového dokumentu dnes však zbyl jen dobře zkomponovaný historický materiál. I v tomto smyslu je možné považovat Riefenstahlovou za nacistickou filmařku, že životnost jejích nejznámějších snímků nebyla delší než režim samotný. Přetrvávala jen aura zakázané a tabuizované režisérky.

Riefenstahlová dnes – od comebacku k realitě

Zhruba od poloviny sedmdesátých let se Leni Riefenstahlová stále více dostává do popředí médií a její knihy pravidelně zásobují německý trh. Právě v té době vycházejí dva sborníky jejích fotografií súdánského kmene Núbů, v roce 1987 pak poprvé objemná autobiografie, která se okamžitě stává bestsellerem. V poslední době se pak její fotografické dílo dostalo i do německých galerií (Hamburk 1997, Berlín 2000). Nesmíme však zapomínat ani na její filmy, Riefenstahlová se totiž v Německu

---

nezměnilo. (...) Vzniká tedy rozhodný zájem na tom, aby si svět mohl být jistý, že se německý lid od tohoto duchovního postoje odvrátil a neodsuzuje ho z důvodů politické oportunity, ale z důvodů poznání jeho zavrženíhodnosti, které vzniklo svébytným vnitřním přerodem myšlení." Viz REICHEL, Peter: *Vergangenheitsbewältigung in Deutschland: Die Auseinandersetzung mit der NS-Diktatur von 1945 bis heute*. München, C. H. Beck 2001, s. 136–137. Právně byl ovšem Harlan nepostižitelný, neboť na základě rozhodnutí hamburského soudu z roku 1950 jednal za nacistického režimu pod nátlakem a byl k natáčení propagandistických opusů přinucen.

44 Nejvíce prostoru pro svou prezentaci dostala paradoxně v rozhovorech pro odborné filmové časopisy, kde se nemusela vyhýbat nepříjemným otázkám. Viz např. DELAHAYE, M.: Leni a vlk; WEIGEL, Hermann: Interview mit Leni Riefenstahl. In: *Filmkritik*, roč. 16, č. 8 (1972), s. 395–410.

dočkala dvou velkých retrospektiv, které zaznamenaly nejen nadšené divácké ohlasy, ale i novou vlnu kritiky.[45] Mezi její nejnovější projekty patří již zmíněný podmořský snímek *Podvodní imprese*, který byl s náležitou reklamou uveden jako dárek k režisérčiným stým narozeninám v srpnu 2002.

Co tedy dnes zbývá z mýtu kdysi tajuplné a sebestředné režisérky, která tvořila propagandistické dokumenty pro hitlerovské Německo? Zdá se, že téměř nic, přestože – či spíše právě protože – téměř všechno bylo zveřejněno. V dnešním Německu se debata o Riefenstahlové-propagandistce odehrává téměř výhradně na půdě univerzit a vědeckých institucí, pro německou veřejnost je spíše odosobněnou figurou, jednou z mnoha, která zažívá comeback ve stylu dnešní popkultury. Na motivy osudů Riefenstahlové vznikly dvě divadelní hry, několik autorů projevilo zájem o zfilmování pamětí, které se vydávají v mnoha nových reedicích. Německé galerie uspořádaly fotografické přehlídky jejího díla a súdánské snímky vyšly jako komplet v luxusním vydání. Její filmy jsou k dostání v každém větším knihkupectví na videu, připravuje se nová kolekce na DVD. Souběžně s tím roste i zájem o nové, kritické přehodnocení jejího života a díla. Jen za poslední rok vyšly o Riefenstahlové tři kritické monografie.[46] Není pochyb o tom, že Leni Riefenstahlová je opět na vrcholu mediálního zájmu. Zároveň tak ztratila auru výjimečnosti, kterou sama po léta pomáhala budovat. Popularita ale ještě automaticky neznamená bezproblémové přijetí. Přestože si dnes Leni Riefenstahlová buduje svůj „šestý život", totiž image jedné z nejstarších mediálních hvězd, její podíl na propagaci nacistického Německa zůstává nesmazatelně v naší historické paměti: „Žila jsem ve třetí říši se všemi těmi hrůznými zločiny. Zanechali jsme strašlivé dědictví. Zůstává tu vina, dalo by se říci."[47]

Článek je zkrácenou a přepracovanou verzí autorovy diplomní práce obhájené na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy.

45 V roce 1995 v rámci Festivalu dokumentárních filmů v Lipsku a na přelomu let 1998 a 1999 v postupimském Filmovém muzeu.

46 ROTHER, R.: *Leni Riefenstahl*; KINKEL, Lutz: *Die Scheinwerferin: Leni Riefenstahl und das „Dritte Reich"*. Hamburg, Europa Verlag 2002; TRIMBORN, Jürgen: *Leni Riefenstahl*. Berlin, Aufbau Verlag 2002. Narozdíl od starších prací se zde projevuje snaha o zařazení Riefenstahlové do širšího kontextu politického angažmá uměleckých elit v době národního socialismu.

47 Da bleibt Schuld, so kann man das nennen. In: *Die Welt*, (8.5.2000).

Recenze

Náročný pokus

Karel Kramář v ideologických souřadnicích doby

Bedřich Loewenstein

WINKLER, Martina: *Karel Kramář (1860–1937): Selbstbild, Fremdwahrnehmungen und Modernisierungsverständnis eines tschechischen Politikers.* (Ordnungssysteme: Studie zur Ideengeschichte der Neuzeit, sv. 10.) München, Oldenbourg Verlag 2002, 413 stran.

Není sporu, že je prospěšné, ba nezbytné, aby si historik osvojil nadhled, obecnější měřítka a kritéria, a byl takto schopen zasadit sledované dílčí dění do širšího dobového rámce. Mělo by to platit i o souvislostech ideových: každý historický protagonista a každé zdánlivě spontánní kolektivní hnutí jedná v takovém mentálním rámci, třeba nereflektovaných představ a hodnot. Umění velké historiografie spočívá, kromě psychologické schopnosti vcítit se do situace, v rekonstrukci kulturních obzorů a v interpretaci s takto získanými nástroji. Měl bych proto vlastně uvítat monografii Martiny Winklerové, nadějné německé historičky, která se pustila do české tematiky s těžkou teoretickou výzbrojí. Předností její po mnoha stránkách pečlivé a také v českých pasážích vždy korektní disertace je značná schopnost rozpracovat „světonázorové" otázky na úrovni současných teoretických diskurzů. Měla v rukou, pokud dovedu posoudit, nejen prakticky veškerou relevantní literaturu, ale i donedávna nepřístupnou Kramářovu pozůstalost. Narozdíl od pouhého převyprávění pramenů, stále ještě obvyklého v českém dějepisectví, vzdává se do značné míry prozkoumání historického, politického pozadí jako patrně známého a soustřeďuje se na aspekty ideové. Je to legitimní, a přece se čtenář neubrání dojmu, že vysoce náročné filozoficko-politologické nástroje nejsou jaksi adekvátní sice vzdělanému, ale leckde také oportunistickému politikovi, takže se nákladné ideově kritické lešení stává místy samoúčelem.

Načrtnutí teoretického silového pole k pochopení „ideologie" jednajících by, jak jsem už řekl, bylo samo o sobě vítanou novinkou vůči stále ještě převážně pozitivis-

tické ražbě zdejší tradice; Martina Winklerová však nezbytnou korekturu stupňuje takříkajíc v exces. Recenzent, sám nakloněný teoretickým otázkám a dějinám idejí, se maně ptá, zda by citlivý životopisný základ nebyl nosnější než sbírka tu více, tu méně podařených duchovědných studií, které bez zakotvení v „nížinách" někdy působí nadneseně a uměle. Už vzhledem ke struktuře vyprávění by například Kramářovy dlouhé pobyty v Berlíně a Vídni, Winklerovou takřka vytknuté před závorku, skýtaly vhodnou příležitost rozvinout Kramářovy postoje k Německu a c. k. monarchii, stejně jako by jeho osobní styky s Židy mohly vytvořit konstruktivní pozadí „obrazu Žida"; málo využito je (jen zdánlivě banálního, ve skutečnosti pro Kramáře centrálního) vztahu k Masarykovi, ba i nabízejícího se srovnání obou paralelních rozborů Ruska. Masaryk vůbec zůstává hodně stranou; patrně pod vlivem Klimkova *Boje o Hrad* se ho autorka dotýká jen bokem a takřka s despektem. Nietzsche, Max Weber, Benedetto Croce, Thomas Mann, Walter Benjamin či Gustave Le Bon nesporně jsou závažnými svědky, chceme-li určit duchovní souřadnice doby; vhodnější by nicméně byly osobnosti a otázky, na které Kramář reagoval bezprostředně. Navíc jen z konkrétní analýzy situace, popřípadě životopisnou znalostí „hrdiny", lze určit, do jaké míry jeho ideje tvořily autentický motiv nebo byly jen účelovou rétorikou.

Winklerová si, jak řečeno, nad užší problematiku novějších českých dějin osvojila dosti široké obecné vzdělání; některé její vývody se vydařily, jiné se bohužel zdají narychlo spíchnuté, málo koncizní, těkavé až konfuzní. Mezi slabší pasáže počítám její kritické podání českého „národního diskurzu", konstrukce národní identity. Nevadí mi důraz na teorii *vynalezeného národa*, spíše nerozhodnost její pozice, kolísající mezi Hrochovým objektivistickým schématem a Giesenovou fikcionální teorií. Co tu uvádí, není sice nikde docela chybné – třebaže se leckdo asi pozastaví nad „koupěmi pozemků" vítězi na Bílé hoře –, ale je plné ledabylých formulací, směšování ideologémat z odlišných fází českého *nation building* (například sektářských počátků a hradní ideologie z první ČSR). Vadí také inflační používání umělých termínů („diskurz nacionálního", „primordiální kódy", „narativní abreviatura" a podobně).

Kramářova politická rétorika se dá bez problémů odvodit z českých debat pozdního 19. století, ze sporů o smysl českých dějin, státní právo a podobně, jenže tím se Winklerová odmítá zabývat. Co se týká jeho pojetí „života" a „organismu", je nereflektované a konvenční (typu „organický vývoj" místo „revolučního zlomu"), takže navozování vztahů k Nietzschemu, Tönniesovi, dokonce k Moelleru van den Bruckovi působí značně uměle. Zajisté má něco do sebe, nezávisle na Kramářovi, uvádět nacionální hnutí, romantické pojetí slovanství, idealizované ruství jako „primordiální kódy" v kritický dialog s liberální či jinak negativně značkovanou modernou. Recenzent se svého času pokusil o něco podobného, pokud šlo o antiliberální „německou ideologii" (*Projekt moderny*), a systematické protažení této linie směrem k integrálnímu nacionalismu jakožto obranné protizápadní ideologii mohlo mít značný význam. Martina Winklerová má správné tušení o této problematice, ale spokojuje se s jednotlivými náběhy, například zkoumáním „předmoderního" modelu národní solidarity, s nímž se Kramář setkal u katedrových socialistů (ale ještě bezprostředněji u Masaryka!). Je však příznačné pro nevydatnost Kramáře-ideologa, že bezstarostně hovořil i o c. k. monarchii jakožto „živém, rozvojeschopném organismu".

U ideologie *lidovosti* autorku překvapuje její protiliberální osten, který by se však dal dobře vysvětlit ze sociálního a hospodářského pozadí; jinde poukazuje na etnické zneužití historického práva (metafora „nacionalistické ovce ve vlčím kožichu státního práva" by ovšem potřebovala obrátit kožich). Poopravil bych také tvrzení, že Masaryk a Beneš Slováky i menšiny vylučovali ze vznikající státní pospolitosti: to platilo o Kramářově důrazu na „náš" stát za současné kritiky Wilsonova hesla sebeurčení národů jako „škodícího českým zájmům".

Winklerová podle mého názoru přeceňuje Kramářův zážitek *konce století* – jestliže jeho korespondence s pozdější manželkou Naděždou Abrikosovou je plna literárních klišé rozpolcenosti a světobolu, nabízí se sebestylizace vůči ženě, které chtěl imponovat; také ze známosti s Hermannem Bahrem ještě nelze usuzovat na „kulturní pesimismus". Důležitým efektem jeho vazby na dominantní ženu však byla projekce tužeb na idealizované *Rusko*, které se – kromě protipólu k povrchnímu a jen civilizovanému Západu – stalo stálicí i na Kramářově reálpolitickém obzoru.

Rozbor jeho stereotypů autorka provádí náročným jazykem a s neobyčejnou šíří záběru, kterou naplňuje až hýřivým množstvím ukázek ze svého literárního vzdělání. Rekonstrukce Kramářova obrazu jednotlivých národů – jeho „dvojí Francie", základní negativní orientace na démonizované Německo, nechuti k „falešnému liberalismu" Poláků a Maďarů a podobně – nepřináší v podstatě překvapení. Objevněji působí zjištění, že právem vyzdvihovaná *Ruská krise* (1921) se – navzdory nenarušenému ideálu Ruska – neliší ve své kritice příliš od Masarykovy: Rusko sice hyne cizí bolševickou nadvládou, ale i byzantskou nehybností, tedy nedostatkem západních struktur. Kramářova pozdější radikalizace se živila nejen ze zklamaných osobních ambicí, ale také z představy „zrady" na Rusku; osvobozené Rusko se mu nakonec stalo všelékem na české problémy, včetně těch hospodářských. Netřeba ani autorčina bystrozraku na konstatování ironie dějin, že pravicový nacionalista nechtěně předjímá české iluze roku 1945.

„Generační zážitek" první světové války patří k nejlepším částem knihy; kdyby ji byla autorka umístila na začátek, mohla být efektní ouverturou s integrační funkcí vůči předchozímu a následujícímu. Ačkoli Winklerová sdílí dnes už takřka obecně akceptovaný názor, že první světová válka představovala konec „měšťanského věku", přece ukazuje, že Kramářův válečný zážitek byl „z druhé ruky", takže snad dokonce „promeškal vstup do dvacátého století". Což asi neznamená nic jiného než to, že mu přes všechno koketování s fašismem zůstal *věk extrémů* cizí. To je předmětem následujících, převážně politologických rozprav, které jsou mimo jiné věnovány vztahu mezi demokracií a lidovostí, kritice tradice nerozlišující mezi národní suverenitou a demokracií, pro niž jsou práva jednotlivce druhořadá; Kramář tu, nikoli neprávem, reprezentuje silný proud českého politického myšlení, který kazí „bílou vestu" první republiky. Teoreticky školené oko tu hned navodí souvislost mezi romantickým *Volksgeistem* coby údajným základem demokracie a Rousseauovou *obecnou vůlí*, která není jen souhrnem empirické vůle všech jednotlivců. Do této tradice „totalitní demokracie" (Jacob L. Talmon) zřetelně spadá i Kramářova nechuť vůči vládě politických stran (zvláště levicových), kazící normativní představu jednotného národa.

Nelze referovat o všech tezích této náročné knihy, která do značné míry sama referuje rozmanité politologické teorie. Za zmínku stojí protiklad anglosaského liberalismu, hledajícího „rozum ve věcech", a kontinentálního „racionalismu", pro nějž je demokracie méně soustavou pravidel než ideálním *cílem*; v tomto světle se i Masaryk jeví spíš kontinentálním politickým myslitelem s negativním vztahem k pluralismu a tíhnoucím k „morální diktatuře". Pokud jde o Masaryka, Martina Winklerová se neopírá o vlastní bádání, takže její teze ještě vyžaduje ověření; má ovšem pravdu o Kramářovi druhé poloviny dvacátých let (jenže se jeho volání po silné ruce jaksi nehodí do kadlubu „racionalismu"). Nesporně by však znalost těchto pojmových diferenciací mohla prospět českým diskusím o první republice.

Kramář sám s fašismem spíše koketoval, jak recenzovaná kniha dokazuje celkem přesvědčivě. Jsou tu, obdobně jako u německých konzervativců výmarské republiky, společné rysy a společné antipatie, ale i Kramářovy rozpaky nad fašistickým stylem: méně asi „hluboce zakořeněný konzervatismus" než velkoburžoazní pohrdání luzou. Další pojmová ujasnění směřují k objasnění toho, čemu říkáme *moderna* a *konzervatismus*. U moderny není výsledek rozboru příliš uspokojivý: je konstatována její mnohoznačnost a ovšem spíše ambivalentní vztah „dvojnásob opožděného" českého národa vůči zvenčí přicházející modernizaci (proti jazykově německému osvícenství se brání romantickými symboly). U analýzy konzervatismu si autorka pomáhá rozlišením konzervatismu původního a novějšího: Kramářova pozice, nepřesně nazvaná „konzervativně-liberální", spadá pod druhou kategorii. Byrokratický stát, kapitalismus, sekularizace patří k již akceptovanému základu, který je třeba hájit proti chaosu, rozkladu a masovým instinktům; také stará konzervativní idea organismu je transformována do podoby integrujícího národního státu. Kramář s velkou samozřejmostí přijímá ideu pokroku („organického rozvoje"), a tedy nahlíží jak marnost pokusů jej zadržet, tak kontraproduktivnost revolučních diktatur, nutně končících katastrofou: ani Rusko se nevymyká tomuto dvojímu pravidlu. Zároveň se Kramář ovšem distancuje od Masarykovy snahy legitimovat založení Československa „kódem pokroku", demokracie a moderny.

Je věcí vkusu, odmítá-li autorka toto Kramářovo zdráhání kritizovat; moderna se podle ní ve 20. století zkompromitovala ve smyslu Andersenovy pohádky, která ukázala císaře nahého a všechny jistoty jako iluze. Poněkud beletrizující závěr zastírá jisté rozpaky nad pokusem o jednoznačné ideové třídění: nesporné kouzlo obecné orientace může v praktické historické tvorbě také znamenat, že se nám konkrétní člověk promění ve schéma. – Jistě však ještě o Martině Winklerové budeme slyšet.

Recenze

„Dlouhý pochod" na československý způsob

Stále podnětná syntéza o cestě komunistů k moci

Jiří Křesťan

RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa: Od počátků do převzetí moci*. Z francouzského originálu přeložila Helena Beguivinová. Praha, Academia 2002, 285 stran.

Po více než dvaceti letech se čeští čtenáři konečně dočkali překladu knižního vydání doktorské disertace Jacquesa Rupnika z roku 1981, v níž vylíčil téměř tři dekády trvající cestu československých komunistů za dobytím politické moci.[1] Rodáka z Prahy (1950), po otci slovinského a po matce francouzského původu, absolventa pařížské Sorbonny a prestižního Ústavu politických věd (*Institut d'Études Politiques*), východoevropského komentátora rozhlasové stanice BBC (1977–1982) a profesora politických věd v Institut d'Études Politiques (1982–1996), který nyní působí jako ředitel výzkumu v Národní nadaci politických věd (*Fondation Nationale des Sciences Politiques*) v Paříži a jako hostující profesor v College of Europe v Bruggách, známe – kromě občasných diskusí a komentářů k aktuální politické situaci – především jako autora proslulé knihy *Jiná Evropa*[2] a podle ní natočeného stejnojmenného televizního seriálu BBC, v němž Rupnik vystupoval jako průvodce dějemi. Jedná se však o pouhou „špičku ledovce", neboť Rupnik je autorem, spoluautorem či pořadatelem dlouhé řady publikací, v nichž se zabývá v prvé řadě tématy komunismu, moderního nacionalismu a evropského sjednocování. Charakteristické pro ně je, že zůstávají většinou zakotveny v regionu střední a východní Evropy, pouštějí se na žhavou půdu dějin nejsoučas-

1 RUPNIK, Jacques: *Histoire du Parti communiste tchécoslovaque: Dès origines à la prise du pouvoir*. Paris, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques 1981.

2 TÝŽ: *Jiná Evropa*. Praha, Prostor 1992. Původní anglické vydání: *The Other Europe*. London, Weidenfeld & Nicholson 1988.

nějších, a i když zpracovávají historickou látku, je v nich výrazně akcentován politologický přístup.[3]

Nutno říci, že Rupnikův zájem o střední a východní Evropu se nevyčerpával pouze čistě vědeckými aktivitami. Od sedmdesátých let udržoval čilé kontakty s představiteli disentu a po demontáži státního komunismu neváhá vstupovat do diskusí o smyslu transformačního procesu. Logickým se jeví zapojení Jacquesa Rupnika do práce Česko-německého diskusního fóra. V polovině devadesátých let však působil také jako výkonný ředitel Mezinárodní komise pro Balkán.[4] Jeho vcítění do reality středovýchodoevropské oblasti, a zvláště českého politického a historického vědomí, je v některých směrech tak pronikavé, že mimoděk evokuje příklad jiného francouzského historika a myslitele, jehož názory a dílo v českém prostředí „zdomácněly" – Ernesta Denise.

Skutečnost, že renomované nakladatelství Academia sáhlo k vydání práce dokončené před čtvrtstoletím, může působit až provokujícím dojmem. Sám Rupnik v úvodu k českému vydání ostatně připouští, že svou prvotinu považoval již za „věc minulosti" (s. 11) v očekávání nástupu především mladých historiků, kteří by byli schopni zpracovat nově dějiny Komunistické strany Československa. Symbolický „políček" nakladatele naší historické obci dopadl oprávněně. Tematika dějin KSČ, jíž byly na školách i večerních kurzech pracujících týrány celé generace, zůstala po roce 1989 s opovržením odhozena do příkopu podél hlavní stezky vědeckých bádání.[5] Příčinou

---

3 RUPNIK, Jacques: *L'autre Europe, crise et fin du communisme*. Paris, Odile Jacob – Points Seuil 1993; RUPNIK, Jacques – HERMET, Guy – HASSNER, Pierre: *Totalitarismes*. Paris, Economia 1984; RUPNIK, Jacques – LACORNE, Denis – TOINET, Marie-France: *L'Amérique dans les têtes*. Paris, Hachette 1986; RUPNIK, Jacques – MOÏSI, Dominique: *Le nouveau continent*. Paris, Calmann-Lévy 1991; RUPNIK, Jacques – LA SERRE de, Françoise – LEQUESNE, Christian: *L'Union européenne: Ouverture à l'Est?* Paris, PUF 1994; RUPNIK, J. (ed.): *De Sarajevo à Sarajevo: L'échec yougoslave*. Bruxelles, Complexe 1992; TÝŽ (ed.): *Le déchirement des nations*. Paris, Seuil 1995; TÝŽ (ed.): *Les Balkans, paysage après la bataille*. Bruxelles, Complexe 1996; TÝŽ (ed.): *Unfinished Peace*. Washington, Carnegie Endowment 1996; RUPNIK, Jacques – FEJTÖ, François (ed.): *Le printemps tchécoslovaque*. Bruxelles, Complexe 1999. Z Rupnikových česky publikovaných statí o komunismu se sluší uvést alespoň „Kořeny českého stalinismu". In: *Acta contemporanea: K pětašedesátinám Viléma Prečana*. Praha, ÚSD AV ČR 1998, s. 319–335.

4 Viz *Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned*. Oxford, Oxford University Press 2000.

5 Sám Jacques Rupnik k tomuto zdánlivě paradoxnímu jevu před nedávnem poznamenal: „Nikde v regionu nebyla historiografie podrobena tak důkladným čistkám během dvou desetiletí, která předcházela pádu režimu; jde ovšem rovněž o zemi, která se až donedávna velmi bedlivě vyhýbala širší diskusi o specifickém místě komunismu v současných českých dějinách a politice." RUPNIK, Jacques: Politika vyrovnávání s komunistickou minulostí: Česká zkušenost. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 1 (2002), s. 10–11. Zcela oprávněně musel ve své bilanční stati o české historiografii 90. let Josef Harna konstatovat, že problematika pozice a historické role komunistického hnutí do roku 1938 byla v uvedeném období v podstatě ignorována. HARNA, Josef: Historiography on the First Czechoslovak Republic (1918–1938). In: *Czech Historiography in the 1990s: To Professor Jaroslav Mezník, a gentleman and outstanding historian*. (*Historica*, Series Nova, č. 7–8, 2000–2001.) Praha, Historický ústav AV ČR 2001, s. 124. Obdobně k periodě 1938–1945 srv. GEBHART, Jan: Retrospektiva a deziderata: Desetiletá bilance české historio-

určitě nebylo jen to, že řada předlistopadových „koryfejů" této disciplíny byla donucena věnovat se jiným, užitečnějším povoláním a že se rozplynula institucionální základna tohoto směru výzkumu.

Neochota využít po roce 1989 neznámých archivních pramenů a kriticky zhodnotit dosavadní historickou produkci souvisí asi s rozpačitým vztahem české společnosti k nedávné minulosti; chtělo by se napsat, že snad i s určitými rysy národní mentality.[6] Bylo by pochopitelně nespravedlivé opominout řadu prací přinášejících cenné příspěvky k dějinám KSČ. Směřovaly však na prvním místě do období po roce 1948 a upínaly pozornost především na represivní aparát komunistického Československa. Objevily-li se nepočetné pokusy uchopit problematiku komunismu před rokem 1948 v rozsáhlejším chronologickém záběru[7] či v širších teoreticko-ideologických souvislostech,[8] ústily jejich hodnotící závěry spíše v aktualizující pamfletické texty, nepostrádající polemické vášně.[9] Je nutno dodat, že podnětná syntéza nevzešla ani od historiků blízkých Komunistické straně Čech a Moravy.[10]

Recenzovaná práce je přirozeně zastaralá svou heuristickou základnou – opírá se o studium odborné literatury a tiskem vydaných pramenů, které autor podstoupil v rámci své disertace v sedmdesátých letech minulého století. Několikeré odkazy na mladší produkci, doplněné do českého vydání, dosvědčují jen, že Rupnik od té doby historiografii věnující se dějinám KSČ před rokem 1948 systematicky nesledoval. V některých případech vznikly v těchto letmých doplňcích (které mimochodem nejsou podchyceny v osobním rejstříku) až komické omyly – není například známo, že by český historik Jan Kuklík, častý spoluautor Jana Gebharta (nikoli Gebhardta),

---

grafie období let 1938–1945. In: KOCIAN, Jiří – TŮMA, Oldřich (ed.): *Deset let soudobých dějin: Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. sjezdu českých historiků*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2001, s. 24–41.

6 Problematika „vyrovnávání se s komunistickou minulostí" se pochopitelně vymyká rozsahu i zaměření této recenze. Vzhledem k tomu, že se jí intenzivně dlouhodobě zabývá autor předložené publikace, dovolím si přesto alespoň stručnou poznámku. Není-li daná otázka konfrontována s pevně zamčenými víčky a ústy, panuje představa, že „vyrovnání s komunismem" proběhne jako zaplašení či ztrestání mimo nás se potácejícího fantoma, nabývajícího podoby Klementa Gottwalda či Miloše Jakeše. Chybí nám dosud odvaha Thomase Manna, který připustil, že hitlerismus svým způsobem patří do německé kultury. Odkazuji na zasvěcený výklad obsažený v publikaci: KUČERA, Jan P.: *„...je hodně Hitlera ve Wagnerovi." Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 2001, s. 217 n.*

7 Srv. např. NECHVÁTAL, Martin: *15. 5. 1921: Založení KSČ. Ve službách Kominterny*. Praha, Havran 2002. O nezaujatý přístup se pokusil kolektiv politologů z Brna, jejichž práce – jinak zaměřená na 90. léta – v úvodní kapitole podává přehled dějin KSČ: FIALA, Petr – HOLZER, Jan – MAREŠ, Miroslav – PŠEJA, Pavel: *Komunismus v České republice: Vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v České republice*. Brno, Masarykova univerzita – Mezinárodní politologický ústav 1999. V zásadě nehodnotící přístup se snaží dodržet také Ladislav Cabada v práci *Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900–1939*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 2000.

8 REINIŠ, Stanislav: *Největší omyl dějin*. Praha, Bystrov a synové 2001.

9 Ocenit je třeba naproti tomu, že se objevila řada příruček shrnujících základní fakta z dějin KSČ v kontextu dějin ČSR v meziválečném období (Zdeněk Kárník, Antonín Klimek, Věra Olivová) či dějin politických stran a hnutí (Pavel Marek).

10 Srv. alespoň: ČADA, Václav a kol.: *Dějinami k dnešku*. Praha, Koridor 1991.

používal někdy pseudonym Kubelík (s. 162), leda snad při domácích koncertech. Věřím rovněž pevně, že zejména mladší historici si nevezmou k srdci Rupnikovu úvahu o „nebezpečí fetišizace archivů" (s. 11), byť je míněna hlavně jako varování před suplováním interpretací dějin vydáváním pramenů či jejich prostým převyprávěním. Lze očekávat, že studium archivních materiálů, a to i „nové čtení" již známých pramenů, může přinést nejen „nové podrobnosti a postřehy" (s. 12), ale i odlišné interpretace dějinných skutečností.

Existuje několik dobrých důvodů, proč je záhodno Rupnikovu práci o dějinách KSČ pozorně číst. Zůstanu-li u heuristické základny, má pro českého čtenáře nesporně význam už sám fakt, že autor přibližuje dosud obtížně dostupnou zahraniční produkci. Interpretace francouzské literatury dospívá nadto v některých případech k zajímavým paralelám mezi dějinami KSČ a Francouzské komunistické strany – týká se to například výkladu období třicátých let a politiky lidové fronty (s. 121 n.) či otázky převzetí „kultu osobnosti" oběma stranami (s. 251 n.). Již samotné tyto paralely, byť zůstaly většinou jen v náznacích, jsou pro českého historika, jehož obzor zůstává většinou zaklet v české kotlině, nanejvýše podnětné. Dále je nutno vyzdvihnout, že Rupnik docenil a využil metodologické inovace a cenné výsledky výzkumů, jež přinesla československá historiografie ve druhé polovině padesátých let a v následujícím desetiletí. Mám pocit, že také v tomto směru máme stále ještě velký dluh.[11]

Je to ovšem především myšlenková elegance a smysl pro filozofii dějin, pro niž vřele doporučuji českým historikům Rupnikovu práci k bedlivému studiu. Recenzovaná publikace sleduje v chronologicky vymezených kapitolách tři roviny vývoje Komunistické strany Československa: její vztah k Moskvě, její postoj k organizování dělnictva a konečně její poměr k československému státu. Společný motiv všech tří rovin pak představuje přístup KSČ k nacionalismu a národnostní otázce. Rupnik se dále mohl na základě svých rozborů odvážit formulovat otázku po domácích zdrojích českého komunismu i po dědictví, které zanechal, a dokonce se též dotázat na příčiny „povolnosti české politické kultury, založené na demokracii rovnostářské, nikoli liberální" (s. 16) vůči totalitě, sklonu k pasivitě i kolaboraci a švejkování tváří v tvář cizí autoritě (s. 256). Taková tázání mohou ovšem připadat zhola zbytečná těm, kteří považují hodnocení poválečného vývoje a jeho příčin za uzavřené parlamentním zákonem o protiprávnosti komunistického režimu z roku 1993 a přitakávají představě jednoho totalitního cyklu, odvíjejícího se v letech 1939 až 1989. K tomu Jacques Rupnik v nově sepsaném úvodu ke knize podotýká: „Představa jedné nepřetržité totalitní éry nevysvětluje uspokojivě, proč pomnichovská totalita byla Čechy zavržena, a ta poúnorová do jisté míry vítána. Stejně tak nevysvětluje poválečný vývoj složitého a měnícího se vztahu české společnosti ke zmíněné zločinecké organizaci (období 1945–1948, 1968)." (s. 14) Rupnik v únorové revoluci roku 1948 vidí nejen vyústění obecně (středo)evropských faktorů (posun doleva, antigermanismus; rozklad předválečných politických struktur, přímý sovětský vliv včetně vojenského), ale

11 Jedinou obsáhlejší publikací syntetického rázu o dějinách naší historiografie po roce 1945 zůstává: HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*. Praha, Karolinum 1999.

i rysy specificky české či československé (pevné domácí zázemí komunismu, rusofilské naladění společnosti).

Jacques Rupnik odvíjí svůj výklad od roku 1848, a pokud netrpělivý čtenář neuposlechne jeho rady a nepřeskočí výklad o letech 1848 až 1918, nalezne obratně spřádaný obraz podvojnosti českého socialismu, kolísajícího mezi etatistickou a samosprávnou tradicí. Objeví tak jeden z klíčů k Rupnikovu výkladu. Autor dovedně konfrontuje dvojí tradici českého socialismu s postoji těchto dvou proudů k národnostní otázce a dopadům národní ideologie. Zatímco prvně zmíněný proud („marxistický") považoval podle Rupnika stát za nástroj transformace společnosti a inklinoval k internacionalismu, druhý – „proudhonovský" – usiloval o dobytí nezávislosti pracujících na „buržoazních" politických institucích i o vybudování nezávislých struktur v oblasti výroby a byl přístupnější k národním idejím (s. 22). Syndikalistická, družstevní, samosprávná, antietatistická tradice v českém socialistickém hnutí, čerpající inspiraci mimo myšlenkový svět marxismu (nutno ovšem připomenout, že ani marxistické interpretace nebyly před rokem 1918 zdaleka jednotné), představuje nosné téma historických výzkumů stejně tak jako klíčový problém národnostní otázky. Předložené Rupnikovo schéma není ovšem možno brát jako dogma. Naznačuje jistou „logickou" tendenci, nemůže však nahradit pečlivou analýzu jednotlivých proudů a skupin i jednotlivců, konajících mnohdy na základě pohnutek ryze osobních a nahodilých. Politické subjekty se navíc nemohou pohybovat plynule v jednom ideově konzistentním směru – musí reagovat na změny ve společnosti i na postupy svých politických konkurentů.

Již konec první světové války a vývoj do roku 1921, kdy se dovršil rozklad sociální demokracie a vznikla Komunistická strana Československa, vystavuje Rupnikovo schéma zamyšlením, jež autor posléze vyřešil elegantním „úkrokem stranou": „Obě tradice českého socialismu si ve vztahu ke státu vyměnily úlohu. Decentralistický a nacionální směr se zcela ztotožňuje s novým státem a stává se v podstatě stranou českého národa, který v novém státě převládá. Naopak směr marxistický a internacionalistický, jehož etatismus splýval se schvalováním rakouského státu, se měl pod vlivem ruské revoluce spojit s Kominternou a jakožto strana mnohonárodnostní třídy bojovat proti československému státu, považovanému za nový nástroj sociální i nacionální nadvlády." (s. 35) Jistě, tato teze má svou logiku a našli bychom mnohá fakta pro její potvrzení. Váhal bych však s deklarováním její všeobecné platnosti. Válka i dění po jejím skončení natolik otřásly politickými subjekty a politickými představami, že bychom měli být opatrní v mechanickém prodlužování předválečných tendencí za rok 1918, byť se změněnými znaménky. Stejně tak bychom měli vážit tvrzení, že jádro Komunistické strany Československa tvořilo zkrachovavší Šmeralovo křídlo sociální demokracie (s. 34). V KSČ se přece sešli bývalí „centralisté" i „autonomisté" ze sociálnědemokratického hnutí, čeští bolševici z Ruska, směřovali sem mnozí anarchisté, z nichž někteří se stali významnými katalyzátory vývoje, i levicově naladění realisté a lidé dotud nestraničtí. Dění v té době bezprostředně vtahuje masy, jež se stávají významnějšími aktéry, než je to obvyklé v pokojných obdobích vývoje. Vůdcové ve zjitřených dobách nemusí být hlavními hybateli vývoje a určovateli jeho směrů.

V recenzované publikaci autor pozorně sleduje vývoj sociální demokracie po roce 1918. Bystře postřehl, že její příklon k politice národní jednoty jí bránil vnímat a vhodně reagovat na radikalizaci dělnických mas v roce 1920 (s. 42). Uvádí rovněž, že sociální demokracie přenechala fakticky monopol na marxismus komunistům (s. 49). K tomu je ovšem nutno dodat, že vztah k marxismu byl v sociální demokracii i po rozkolu v roce 1921 stále živě diskutován a inspirace marxismem zůstávala aktuální pro levé křídlo sociální demokracie (skupina kolem Dělnické akademie) i některé solitéry působící ve straně (Emanuel Rádl).[12] Časem se sociální demokracie podle Rupnika v podstatě „obětovala na oltáři republiky" (s. 51). Její oslabení se projevilo zpětně ve zpomalení tempa pokrokových legislativních reforem v Republice československé. Velmi plasticky Rupnik vykresluje vztahy sociální demokracie a KSČ ve třicátých letech, kdy sociální demokraté podle něho reagovali odmítavě na nabídky KSČ ke spolupráci, neboť považovali v boji proti fašismu za nejdůležitější hájit instituce první republiky a Malypetrovu obdobu New Dealu: „Demokracie měla přednost před socialismem." (s. 107) Vrtkavé chování KSČ ostatně nezavdávalo mnoho důvodů k důvěře v možnosti reálné a trvalé součinnosti.

V kapitolách věnovaných vývoji po roce 1918 pokračuje Jacques Rupnik v rozehrávání velmi nosného tématu vlivu národnostní problematiky na vývoj komunistického hnutí: „Od založení KSČ se dělicí čára politických různic často shodovala s dělicí čarou různic národnostních. 'Pravicové' úchylky se později rozvíjely spíše v českých zemích, zatímco 'levičáctví' a určité nohsledství se vyskytovalo více u komunistů národnostních menšin. Ve dvacátých letech se vedoucí činitelé Kominterny opírali zejména o německé, maďarské a později slovenské komunisty, aby vyvíjeli politický tlak na komunisty české." (s. 56) Takový postup by byl asi v mnoha případech prakticky obtížně realizovatelný. Lze navíc uvést mnohé příklady těsné osobní spolupráce, jež spojovala politiky různých národnostních příslušností – lze zmínit alespoň součinnost Bohumíra Šmerala a Karla Kreibicha. Navíc například mnozí čeští komunisté, kteří by měli logicky tíhnout jako představitelé vládnoucího národa k oportunistické spolupráci s českou buržoazií, naopak programově dávali najevo svou emancipaci od nacionálních svodů často velmi radikálními výrazovými prostředky.[13]

Národnostní problémy shledává Jacques Rupnik také v mezinárodním kontextu dějin KSČ. Příklon ke komunismu chápe také jako symbolický projev emancipace Čechů od německorakouského socialismu. Soupeření německé a československé komunistické strany představovalo podle jeho názoru jisté pokračování tohoto tradičního pnutí. Čeští komunisté ovšem objevili záhy podle Rupnika meze a stíny této emancipace a jejich hnutí zůstávalo dlouho rozpolceno mezi ruským a německým komunismem (s. 55). Osobně bych asi považoval vizi stýkání a inspirace KSČ vývojem jejich soudruhů v Německu (markantní je to především u německých členů KSČ) za dobově silnější než snahu o ohrazování vůči nim, v každém případě však stojí Rupnikova vize za úvahu.

---

12 Srv. alespoň: RÁDL, Emanuel: *Sociální demokracie a komunismus*. Brno, Osvěta 1926.

13 „Český národ nebyl ... v jádru nikdy pokrokový." NEUMANN, Stanislav Kostka: *Krise národa*. Praha, O. Girgal 1930, s. 65.

„KSČ patřila ke dvěma politickým systémům založeným na zcela protichůdných principech a řídícím se zcela opačnými zákony. Komunistická strana Československa je jedinou opravdu mnohonárodnostní politickou stranou k obrazu státu a je součástí československého systému parlamentní demokracie. Jakožto sekce Komunistické internacionály však svou účast na československých politických institucích chápe pouze v rámci globální revoluční strategie mezinárodního komunistického hnutí, jehož centrem je Kominterna v Moskvě," uvádí Jacques Rupnik (s. 57). Výklad poměru KSČ k československému státu považuje, jak jsme již ukázali, za jedno z velkých témat své práce. Příslušné pasáže lze téměř bez výjimky označit za velmi zdařilé a instruktivní. Pojetí dvojakosti postavení KSČ tváří v tvář politickému systému první republiky je podle mého názoru nosnější než koncepce představující komunistické strany pouze jako „kontraspolečenství",[14] jako výlučně negativistickou a opoziční sílu (i zde je ovšem nutno pozorně naslouchat argumentům!). Díky tomu dokázal například Rupnik ocenit reálně význam politiků, jako byli Bohumír Šmeral (s. 73–77) či Jan Šverma (s. 126), tedy nositelů snahy o koexistenci s buržoazním státem, a stopovat detailně zákruty, jimiž se taktika KSČ v tomto směru ubírala.

Jacques Rupnik se pokusil o periodizaci vztahu KSČ k československému státu (s. 116–121): zatímco do roku 1925 převládal zásluhou Bohumíra Šmerala nenápadně smířlivý, či alespoň lhostejný poměr k československému státu, v letech 1925 až 1934 nabyl vrchu konfrontační přístup, neváhající rozdmychávat i národní separatistická hnutí. Pod hrozbou hitlerovského Německa a vlivem sblížení ČSR a Sovětského svazu se pak prosazuje tendence k obraně státu. Dostáváme se k možná nejzdařilejší pasáži knihy, v níž Rupnik sleduje, jak po roce 1934 byly pokusy KSČ o prosazení politiky lidové fronty několikráte vedením Kominterny torpédovány. Dělo se tak v době, kdy naopak obdobné pokusy vedoucí ke spolupráci se sociálními demokraty ve Francii, Španělsku či Itálii Kominterna podporovala. Podle Rupnikova názoru se ve druhé polovině třicátých let jasně projevuje obojakost sovětské zahraniční politiky, kterou Kominterna kopírovala. To vychází zvláště zřetelně najevo v době prezidentské volby v prosinci 1935, kdy KSČ podpořila Edvarda Beneše: „Jakmile je však Beneš zvolen, je třeba zabránit tomu, aby se českoslovenští komunisté příliš ztotožňovali s vládní koalicí. Politika lidové fronty po francouzském způsobu by vyžadovala rozpad vládní koalice (na jedné straně agrárníci a lidovci, na druhé socialistické strany), a tím by se usnadnilo obnovení pravicové aliance zaměřené proti Sovětskému svazu. Zájmům sovětské zahraniční politiky tedy zřejmě nejvíce vyhovovalo složení vlády v podobě koalice levého středu vedené Benešem bez nepřátelství, ale také bez angažovanosti komunistické strany." (s. 134)

Klíčovým momentem vztahu KSČ a Kominterny se jeví proces bolševizace. Rupnik spatřuje jako cíl procesu bolševizace „postupně KSČ odvést od jejích sociálnědemokratických a národních tradic a začlenit ji pevněji do mezinárodního komunistického hnutí, přičemž její ideologie a způsob fungování měly kopírovat ruskou komunis-

14 Ve své práci odkázal Rupnik v tomto bodě na studii: BODIN, Louis: De Tours à Villeurbanne: Pour une lecture renouvelée de l'histoire du PCF. In: *Annales*, roč. 30, č. 2–3 (1975), s. 279–296.

tickou stranu" (s. 57). Počátek bolševizace jakožto institucionální podřízenosti KSČ zahraničnímu centru je ochoten klást již do roku 1921, tedy k samému vzniku KSČ, dovršení tohoto procesu pak vidí v souladu s obecným územ v roce 1929 (pátý sjezd KSČ), přičemž významné místo v tomto směru přisuzuje takzvané bubrikiádě (s. 70 n.). Přesvědčení o ztrátě perspektiv „české cesty k socialismu" v roce 1921 vyjádřil také například Bernard Wheaton,[15] jenž ovšem současně poukázal na rozdílnost Šmeralova a bolševického pojetí socialismu. Spor o počátek procesu bolševizace nevidím jako příliš produktivní a sám bych se přidržel i s ohledem na mezinárodní aspekty tohoto jevu spíše tradičního určení, jež reflektuje vyhlášení programu a zásad bolševizace na pátém kongresu Kominterny v roce 1924.[16] Obdobně by koneckonců šlo spekulovat s určením završení procesu bolševizace, již bychom mohli posunout třeba až do válečných let, kdy představitelé KSČ se stali rukojmími svých moskevských hostitelů, či dokonce až do doby, kdy byla likvidována idea specifických národních cest komunismu po roce 1948... Sám Rupnik přece uvádí, že dilemata bolševizace se znovu objevovala i po jejím dovršení v roce 1929 (s. 88). Spekulace v tomto směru nevidím ovšem jako příliš přínosné. Upozorním na tomto místě jen na to, že Rupnik analyzuje velice bystře jednotlivé aspekty procesu bolševizace KSČ: ideologické, politické i organizační. V posledním ohledu přinesla podle něho bolševizace opačný efekt, než strana předpokládala – při budování podnikových organizací, jež měly být snadněji kontrolovány stranickými orgány, i při snaze posílit vliv mezi odborovými organizacemi se dostavil ve třicátých letech spíše úpadek vlivu KSČ na dělnictvo (s. 90–92).

Kapitolu věnovanou období druhé světové války považuji za nejméně obsažnou a přínosnou. Nanejvýše sporná je například Rupnikova teze, že „aktivní rezistence byla až do roku 1944–1945 dílem malé menšiny, převážně intelektuálů" (s. 159). Naskýtá se otázka, zda lze vůbec srovnávat podmínky, za nichž se mohla odvíjet rezistence na území Sovětského svazu či Jugoslávie, ale také třeba Francie, s podmínkami v Československu. Těžko lze dnes již pochopitelně vážit morální opravdovost každé z více než tří set čtyřiceti tisíc obětí z řad obyvatel Československa, kteří v letech druhé světové války zahynuli na popravištích, v koncentračních táborech a padli v boji nebo zemřeli v důsledku válečných strádání,[17] a ani mi to nepřipadá příliš taktní. Jacques Rupnik myslím úplně nedocenil fakt, že kriticismus některých autorů a svědků pramenil také ze zklamání z vývoje ve vlasti po roce 1948 a po roce 1968. To někdy vedlo k emotivně prožívaným úvahám o osudových vadách českého národního charakteru, které byly zpětně přenášeny i do minulosti. V Rupnikově práci je rovněž nekriticky reprodukováno trauma části české poúnorové emigrace z prezidenta Ed-

15 WHEATON, Bernard: *Radical Socialism in Czechoslovakia*. Boulder, East European Monographs 1986, s. xiii–xvi a 165.

16 REIMAN, Pavel a kol.: *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1961, s. 209 n.

17 Blíže k tomu srv. JOŽÁK, Jiří a kol.: *Za obnovu státu Čechů a Slováků*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1992, s. 47. KROUPA, Vlastislav a kol.: *Český antifašismus a odboj*. Praha, Naše vojsko 1988, s. 101.

varda Beneše, pro něž sice můžeme mít pochopení, ale které by nemělo zamlžovat naše poznání válečných dějů a jejich důsledků. Rupnik dokázal uznat „polehčující okolnosti" prosovětské orientace Edvarda Beneše v letech druhé světové války (především to, že Západ vůbec neměl důslednou zahraniční politiku – s. 168), celkově však se mu Beneš jeví jako „zahořklý a malicherný nacionalista, jehož zklamání z roku 1938 vehnalo do Stalinovy náruče" (s. 170).[18] Podřízení československé zahraniční politiky Sovětskému svazu vidí Rupnik jako záměrné a vědomé rozhodnutí prezidenta Beneše a české politické reprezentace. Krize z let 1947 a 1948 tak byla podle Rupnika předznamenána již rokem 1943 či 1938. Bude třeba měřit sílu Rupnikových argumentů, v některých směrech se mi nezdají přesvědčivé. Například v otázce odsunu Němců nebyl myslím Beneš odkázán pouze na podporu Stalina (s. 171).

Dospíváme do „finále" Rupnikova výkladu. Jeho tázání po příčinách „elegantního" uchopení moci (Pavel Tigrid) komunisty v Československu přece stálo v zárodku jeho vědeckého bádání. Hned na úvod představuje odvážnou tezi: KSČ fakticky již v roce 1945 třímala moc ve svých rukách – ovládala řídicí páky státního aparátu, měla pod kontrolou organizace dělnické třídy, jednala s pevnou oporou v mezinárodním komunistickém hnutí s centrem v Moskvě a s vědomím příznivé geopolitické situace (začlenění do sovětské sféry vlivu nikdy nezpochybnili ani nekomunističtí politikové v ČSR, ani západní představitelé – s. 248). To byl také důvod, proč komunisté nemuseli po roce 1945 pospíchat, a dokonce mohli krotit socializační dychtivost některých sociálních demokratů a národních socialistů. Posun těžiště převzetí moci komunisty k roku 1945 představuje jistě podnět k zamyšlení, ale sám bych se přidržel chápání února 1948 jako nejdůležitějšího mezníku přechodu ke komunismu. Rupnik ostatně ve svém výkladu analyzuje úspěchy taktických postupů KSČ v poválečném období, jež přinesly ovoce právě v roce 1948. Podle něho se komunistům podařilo vnutit ostatním politickým stranám svou koncepci vývoje a svou představu socialismu. KSČ rovněž dovedně využila vlny protiněmeckého nacionalismu (v tom ovšem nebyla sama). V této souvislosti hodnotí Rupnik odsun Němců jako akt sice pochopitelný, ale rozcházející se s tradicí první republiky – „pro nový stát byl také první příležitostí dopustit se násilí" (s. 196). Autor recenzované knihy demonstruje ve svém výkladu pokračující oportunismus KSČ v národnostní otázce – v poválečném období se komunisté stali zastánci pražské centralizace, jež měla oslabit pozice Demokratické strany na Slovensku.

Nejpropracovanějšími částmi kapitoly o letech 1945 až 1948 se mi jeví pasáže o sociální základně komunistické strany, kde se autor snaží postihnout změnu jejího původně dělnického charakteru, a pasáže o postupu KSČ při ovládání státního mocenského aparátu. S hodnocením vývoje KSČ ve vztahu k dělnictvu souvisí analýza situace v sociální demokracii a jejího poměru ke KSČ. Přehledný rozbor jednotlivých skupin a proudů uvnitř sociální demokracie přinesl například cenné upozornění na dnes již téměř zapomenutou osobnost Jiřího Veltruského, významného činitele so-

18 Pozdější Rupnikova hodnocení úlohy Edvarda Beneše se zdají být přece jen v některých směrech vyváženější. Srv. RUPNIK, J.: *Jiná Evropa*, s. 100 n.

ciálněděmokratické strany, který v návaznosti na protistalinskou levici třicátých let patřil k nejpronikavějším kritikům podřízení sovětskému komunismu (s. 233 n.). Autor recenzované práce mohl využít svých rozhovorů s touto pozoruhodnou osobností, jež byla nucena po roce 1948 uchýlit se do exilu. Jacques Rupnik se v neposlední řadě zamyslel rovněž nad teorií specifických národních cest k socialismu a nad limity jednotlivých pokusů v rámci Stalinovy celkové strategie v poválečných podmínkách.

Předností Rupnikovy práce, na niž bude současná česká historická věda navazovat možná se stále většími obtížemi, se jeví zařazení slovenské tematiky. Jeho výklad sleduje vývoj slovenského socialismu a zamýšlí se nad jeho postavením „mezi Budapeští, Prahou a Chicagem" (s. 35). Právě vliv amerických Slováků na slovenský socialismus v jeho počátcích i v jeho směřování ke komunismu demonstruje Rupnik velmi plasticky. „Slovenský" aspekt dějin KSČ není ovšem v jeho práci ve všech směrech úplně stejně naplněn. Lze v této souvislosti želet i toho, že „podkarpatoruský" rozměr meziválečného Československa patrně ve svém historickém povědomí neodvratně ztrácíme...

Je možno předpokládat, že Rupnikova práce se stane hojně používanou příručkou. Její uživatele či vydavatele dalšího českého vydání je však nutno upozornit na některé nepřesnosti, které patrně zčásti vznikly jako překlepy při překladu či přepisu práce. Předák národněsocialistické strany Klofáč se jmenoval Václav Jaroslav, takže iniciály J. V. (s. 32) ponecháme jiným historickým osobnostem (Stalin, Kotas). Křestní jméno českého historika Křížka zní správně Jurij, nikoli Juraj (s. 42), slovenský sociolog se jmenoval Andrej Sirácky, nikoli Širacky (s. 143), sociální demokraté Evžen a Vojta Erbanové nebyli bratry (s. 234), neboť druhý zmíněný Erbanem vůbec nebyl – jeho původní jméno bylo Eckstein. O dějinách KSČ psala slovenská historička Marta Vartíková, nikoli Vartiková (s. 268), zubní lékař, který za první republiky prošel realistickou, komunistickou a sociálněděmokratickou stranou, se jmenoval Ladislav Görlich, nikoli Gorlich (s. 278). Pátý kongres Komunistické internacionály neskončil 18., ale 8. července 1924 (s. 58), příslušníky Hlinkovy slovenské ľudové strany určitě nebudeme označovat slovem „lidovci" (s. 143), které vyhradíme pro členy Československé strany lidové, problematické dílo, vydané v roce 1976 historiky KSČ a KSS, se nazývalo *Přehled dějin KSČ*, nikoli Přehledné dějiny KSČ (s. 268), hodnost nejvyššího zástupce SSSR v ČSR v roce 1938 zněla vyslanec, nikoli velvyslanec (s. 147), název organizace United Nations Relief and Rehabilitation Administration budeme zkracovat jako UNRRA, nikoli UNRA (s. 221). Ne úplně přesně jsou myslím v práci používány pojmy „jednotná fronta", respektive „lidová fronta" (s. 121 a 130 n.) a pojmy „dělnické rady", respektive „závodní rady" (s. 192 n.). Výrazem „výjimečné 'lidové soudy'" (s. 196) jsou určitě míněny mimořádné lidové soudy.

Za zmínku na závěr zajisté stojí, že české vydání publikace Jacquesa Rupnika podpořilo Ministerstvo zahraničních věcí Francouzské republiky, francouzské velvyslanectví v ČR, Francouzský institut v Praze a Ministerstvo kultury Francouzské republiky. Tento postup určitě umožnil i příznivou cenu, za niž si čtenáři mohou knihu pořídit. K tomu zajisté není třeba nic dodat. Je možno si jen přát, aby podobný přístup našel odezvu též v našich podmínkách, kde knihy jsou mnohdy chápány jako běžné tržní zboží.

Publikace o dějinách KSČ do roku 1948 z pera Jacquesa Rupnika se patrně stane na dlouhou dobu základní literaturou pro všechny zájemce o dějiny komunistického hnutí i československé moderní dějiny. Cena této publikace je nejen ve shrnutí faktografie, ale i v její koncepci, která vede čtenáře k hlubším zamyšlením o fenoménu komunismu v českém prostředí. Závěry se mohou jevit pro historika, jenž je ponořen do studia historické materie, někdy jako příliš rezolutní a odvážné (pozorný čtenář jistě odhalí, že některé ostře formulované závěry Rupnik ve svém výkladu sám vzápětí zjemňuje a koriguje). Rozhodně však poukazuje na hluboce filozofické rozměry dané tematiky. Omezenost práce tkví v její heuristické základně (i v tomto směru je tedy výzvou tuzemským badatelům), ale i v převažujícím „tradičním" zaměření na dějiny KSČ především jako na dějiny politické, organizační a ideové. Z uvedeného rámce Rupnik vybočuje zájmem o sociální aspekt komunistického hnutí, byť tento zájem nemohl opřít o masivní základnu dosavadní odborné literatury. Výzkumy komunistického hnutí by měly směřovat také do oblastí psychologického prožívání komunistických idejí, komunismu jako způsobu života (včetně důsledků například v oblasti ženské otázky), impulzů, které ve dvacátých a první polovině třicátých let bolševismem inspirovaný komunismus přinesl rozvoji kultury, a příčin jeho neodolatelné přitažlivosti pro levicově orientovanou inteligenci.

Výjimečnost Rupnikovy práce lze spatřovat také v tom, že u nás stále vyvolává aktuální politické konotace. „Příručku by si měli přečíst především ti současní sociální demokraté, kteří stále koketují s komunisty – je to totiž stále o tom samém,"[19] napsal v únoru letošního roku v časopise *Babylon* Petr Placák. Aby byla demonstrována rozkoš, jíž může hloubavým lidem přinášet volné myšlení, byla v téže době ukována volební koalice levicové KSČM a pravicové Občanské demokratické strany, jež vynesla do funkce prezidenta České republiky kandidáta posledně uvedené strany...

19 PLACÁK, Petr: Kvalitní dějiny KSČ. In: *Babylon*, roč. 12, č. 6 (2003), s. 4.

Recenze

Anatomie československé strnulosti v roce 1956

Eva Hahnová

BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Z francouzského originálu přeložila Marcela Poučová. Doslov Jiří Pernes. Praha, Prostor 2001, 461 stran.

Proč se Československo na podzim 1956 nepřidružilo k Maďarsku a Polsku? Jak vysvětlit, že Češi a Slováci nežádali komunistickou vládu, aby předložila účty? Jak je možné, že rehabilitace v Polsku a Maďarsku neměly až do šedesátých let žádný větší dopad na situaci v Československu? Proč se rok 1968 neudál o dvanáct let dřív? Byla v roce 1956 pasivita obyvatelstva v Československu výsledkem účinné propagandy? Tyto otázky se Muriel Blaive pokusila zodpovědět ve své knize, vydané na základě pařížské dizertace autorky z roku 1999.

Již na první pohled je zřejmé, že se jedná sice o otázky nezodpověditelné definitivně a jednou provždy, nicméně o otázky, se kterými se každý historik v kterékoli studii z této tematické oblasti musí přímo či nepřímo vyrovnávat. Jak autorka sama na svém putování po stopách roku 1956 zjistila, přivedlo ji k náročnému badatelskému úkolu „zkoumat vztahy mezi společností a režimem" (s. 24). Odpovědi na její otázky přitom úzce souvisejí se všeobecnou interpretací komunistických režimů vůbec a s tím, jakou kdo přikládá váhu morálním, vnitropolitickým či mezinárodněpolitickým, ekonomickým, sociálním či kulturněhistorickým perspektivám. Muriel Blaive se rozhodla pro perspektivu historickou a soustředila svoji pozornost „ke kořenům komunistického režimu, to znamená do období mezi lety 1938 až 1948" (s. 24). Protože autorka nejen pečlivě shromáždila velké množství empirického materiálu, nýbrž o každé nalezené informaci navíc i důkladně přemýšlela, je její studie neobyčejně zajímavým příspěvkem k historiografii komunismu, stejně tak jako znamená nepřehlédnutelné obohacení historiografie českých dějin padesátých let.

Kniha sestává ze tří částí: „Československo v roce 1956", „Padesátá léta z pohledu historiografie" a „1956: Anatomie jedné absence". V první části autorka popsala historický kontext, vymezený děním ve středoevropském trojúhelníku Maďarska, Polska a Československa na jedné straně a v Sovětském svazu na straně druhé. V popředí jejího zájmu je ohlas dvacátého sjezdu Komunistické strany SSSR ve všech třech sledovaných zemích, se zvláštním zřetelem na reakce v Československu. Mnoho místa přitom věnuje dokazování, že významná část společnosti byla alespoň rámcově informovaná o převratném obsahu Chruščovova projevu; toto zjištění je totiž pro ni předpokladem, aby se mohla zabývat „anatomií absence" projevů československé revolty proti stalinismu. V druhé části Muriel Blaive propátrala široké pole historické literatury pojednávající o roce 1956 a vůbec o padesátých letech v Československu a názorně ukázala, že v této oblasti nelze vést zřetelnou hranici mezi historiografií odbornou, vzpomínkami pamětníků, politickou pamfletistikou či literární esejistikou. Za půl století komunistického režimu se nejrůznější historické žánry v této oblasti natolik smísily, že se historiografie padesátých let stala jedním velkým proudem šablonovité literární tvorby *sui generis*; ten si vzala autorka za předmět chirurgicky pečlivého analytického čtení a rozboru. V poslední části knihy předložila svůj vlastní výklad faktorů československé nehybnosti v roce 1956 a pokusila se zodpovědět další související otázky: kostru takto pojatého výkladu tvoří kapitoly o Mnichovu 1938, o „české demokracii a odsunu Němců", o politice KSČ v letech 1945 až 1948, o srovnání situace v ČSR, Maďarsku a Polsku po roce 1945 a konečně poslední kapitola jako vyústění do událostí samotného roku 1956.

Součástí studie je navíc komparatisticky sestavená chronologie mezinárodních událostí a detailní chronologie dění ve třech jmenovaných středoevropských zemích. Seznam pramenů a použité literatury je členěn do kategorií odpovídajících způsobu, jakým autorka pojala své téma: vedle archivních pramenů uvedla seznam třiceti čtyř osob, s nimiž vedla rozhovory, a obsáhlou bibliografii tištěných zdrojů; ta je rozdělena do skupin rozlišujících nejen mezi literaturou k českým dějinám a týkající se okolního světa, ale i mezi literaturou „komunistické" a „nekomunistické" provenience, mezi historiografií a propagandou, a kromě toho jsou zde bibliograficky vyčleněny některé tematické oblasti, jako například „Otázka menšin v Československu" a podobně. Kniha je doplněna neobvyklým doslovem – esejem Jiřího Pernese pod titulem „Rok 1956 očima československého historika", v němž autor vstřícně přivítal tuto práci, a zároveň se kriticky distancoval od závěrů autorky.

Pozoruhodný je na této knize především způsob, jakým Muriel Blaive dekonstruovala základní a dodnes běžné interpretační šablony, s nimiž se setkáváme jak v české, tak cizojazyčné literatuře o českých dějinách 20. století. Autorka totiž vzala naprosto vážně každou informaci a každou myšlenku, s nimiž se setkala, rozebrala pečlivě jejich formulace, srovnala je s ostatními jí dostupnými informacemi a vystopovala jejich mutace ve vzpomínkách pamětníků či učených knihách odborných historiků. Na první pohled by se mohlo zdát, že se jedná o zcela obyčejné počínání příslušníka historické profese. Jenže právě zjištění, že tomu tak není, je asi tím nejcennějším přínosem této knihy. Její kritický rozbor textů přivede do rozpaků jistě nejednoho odborného historika, ať již byl činný v komunistickém Československu nebo

ve svobodném světě na druhé straně „železné opony". Muriel Blaive přistihla mnohé i prominentní autory při bezmyšlenkovitém užívání tradičních výkladových schémat, pocházejících navíc často z propagandistické dílny politiků či publicistů.

Svět dodnes populárních obrazů dějin komunismu v Česku (kniha se i přesto, že je řeč o Československu, nezabývá odlišným vývojem na Slovensku) se na stránkách této knihy rozpadl jako dům z karet. Akribickým zacházením se slovy a čísly ukázala Muriel Blaive, že intenzita represe v Československu nebyla větší než v okolních zemích, jak se často tvrdí, a že relativní slabost odporu vůči komunistickému teroru nelze vysvětlit strachem z represe. Zjištění, že čistky na nejvyšší úrovni KSČ nebyly rozsáhlejší než v polské a maďarské komunistické straně, vyvrací i nejeden oblíbený mýtus českých reformněkomunistických intelektuálů, kteří rádi rozšiřují hrdinské ságy o vlastním počínání, obracejíce pozornost na represivní aparát a zastiňujíce svoji vlastní činnost v něm. „Stačilo-li vyloučit několik členů, aby ostatní dostali strach, aby je to dokonce odradilo od dalších otázek, je to spíše znak slabého odporu v jádru KSČ v roce 1956 než účinnosti represivní politiky," píše Muriel Blaive (s. 88) a zaměřuje tak pozornost jiným směrem, než je dnes obvyklé při nepřiměřeném zdůrazňování komunistické represe. Autorka nezastírá zločiny komunistického režimu, jeho represivní politiku a strach, který ve společnosti tehdy panoval. V hledání odpovědí na kladené otázky se s tím však nespokojuje a oprávněně, na základě konkrétních poznatků poukazuje na pasivitu, nehybnost a strnulost politických postojů v tehdejší české společnosti. V tomto směru staví autorka do nového světla především zatím zanedbávané podobnosti v politických postojích jak uvnitř komunistické strany, tak i v nekomunistické veřejnosti, a zdůrazňuje, jak často vedly a dodnes vedou šablonovité obrazy antikomunistických nálad a projevů odporu ke zveličování jejich skutečného významu.

Těžištěm jejího výzkumu se tak stávají spíše postoje obyvatelstva než nositelů moci, respektive jejich vztah nahlíží z obrácené perspektivy: „Takže to nebyl nedostatek kritičnosti stranických špiček vůči Novotnému, co zabránilo společnosti, aby vyjádřila svůj odpor, ale právě naopak: absence vzdorných nálad mezi obyvatelstvem se odrazila v nepřítomnosti kritiky na nejvyšší úrovni." (s. 134) V tomto smyslu je výzkum Muriel Blaive inspirován postmoderním trendem společenských věd, odklánějícím se od esencialistického pojetí moci a pohlížejícím na politické procesy jako na dynamiku vztahů. Tento pohled se osvobozuje od tradičních obrazů dějin, konstruovaných podle mocenskopolitických struktur a tím *a posteriori* legitimizujících nerovné vztahy ve společnosti, které jsou předmětem výzkumu. Muriel Blaive přesvědčivě ukázala, jak neuspokojivé jsou takto konstruované obrazy dějin komunistického režimu v Československu. Její kniha proto obrací pozornost od center politické moci k nositelům jejích mechanismů a obětem represivní politiky; zrovnoprávněním obětí komunistického režimu v historické reflexi nahrazuje schematické jednodimenzionální obrazy „obětí" skicami nových portrétů, věnuje se mnohostrannému stopování nejen jejich utrpení, ale i jejich postojů, reakcí a rozhodování. Z obrazu obětí zneprávněných komunistickým režimem se v knize Muriel Blaive stávají morálně a intelektuálně svobodní a komunistickým funkcionářům rovnoprávní partneři.

V poslední části knihy autorka předložila své vlastní vysvětlení fenoménu pasivity v české společnosti. Přidržela se přitom teze o silném působení mnichovského traumatu a obav z Německa následkem vysídlení Němců z poválečného Československa, jakož i tezí o „svůdné politice KSČ" (s. 265) a o výrazném vlivu ekonomické situace. Velkou důležitost připsala ale také odkazům na české demokratické dědictví: „Konstatovala jsem, že většina autorů je uznávala a obdivovala, a že zde dokonce byla tendence považovat toto dědictví za všeospravedlňující argument." (s. 309) Otázky české kolektivní identity jsou proto tématem, které Muriel Blaive zdůraznila jako nejdůležitější oblast, zasluhující si větší badatelskou pozornost, než se jí dostalo doposud. A v tom má jistě pravdu. Teprve historici, kteří se budou zabývat průzkumem komplexity individuálního a společenského vědomí v poválečném Československu a přestanou sbírat informace podle bezmyšlenkovitě užívaných tradičních interpretačních schémat, nás mohou vyvést ze slepé uličky publikování stále nových a nových dokumentů potvrzujících všeobecně známé dějinné obrazy, a proto nevzbuzujících větší zájem veřejnosti.

Odpovědi, které Muriel Blaive sama nabídla na kladené otázky, jsou samozřejmě také poplatné existující literatuře, kterou sama tak mistrně rozebrala; Petr Pithart, který vydání knihy osobně podpořil, kupříkladu inspiroval autorku svými vlastními kritickými interpretacemi české minulosti, jak je vidět mimo jiné v důrazu kladeném na národnostní otázky. Jiří Pernes naproti tomu poukázal ve svém doslovu na celou řadu aspektů, z nichž se jeví dynamika reakcí uvnitř společnosti živěji než v podání Muriel Blaive, a přiblížil se tímto pohledem výkladům Karla Kaplana: „Z toho, co se mi podařilo zjistit o československém vývoji v roce 1956, vyplývá, že nebyl obdobím nečinnosti, politické pasivity a ignorance vůči závěrům XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu," sděluje své stanovisko (s. 480). Rozhodnutí autorky doplnit knihu odlišným historickým obrazem je výrazem její intelektuální otevřenosti a sympatie pro diskurzivní pojetí historického výzkumu. Kritické myšlení a multiperspektivita jsou nejdůležitějším předpokladem každého věcného vyrovnávání se s různorodými dějinnými obrazy, a právě proto je kniha Muriel Blaive neobyčejně inspirujícím příspěvkem ke všem budoucím debatám o jednom z centrálních témat nejen českých moderních dějin, ale i dějin komunismu vůbec. Jak mnoho dalších různých perspektiv a tematických oblastí bude přitom třeba stejně pečlivě kriticky promýšlet, ukazuje velký badatelský zájem historiků všech generací a z mnoha zemí o neobyčejný „rok 1956 ve střední Evropě" a o tehdejší očividné, ale i těžko rozpoznatelné vzájemné vazby mezi středoevropskými zeměmi a jejich specifickými formami vývoje.[1]

---

1 Sborník *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa* (ed. Hans Henning Hahn a Heinrich Olschowsky, Berlin 1996) je jedním z příkladů, jak se přibližují tematice Muriel Blaive četní odborníci různých národností a generací.

Recenze

O etnických čistkách v poválečné středovýchodní Evropě

Jiří Pešek

THER, Philipp – SILJAK, Ana (ed.): *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe 1944–1948*. Lanham – Boulder – New York – Oxford, Rowman & Littlefield Publishers 2001, 343 stran.

Sborník studií, prezentovaných původně na sympóziu v polské Gliwici roku 1997, se zabývá problematikou etnických čistek ve východní části střední Evropy v letech 1944 až 1948. Svazek otevírá řadu „The Harvard Cold War Studies Book Series", vedenou profesorem Markem Kramerem. Ten je také autorem obsáhlého úvodu, přehledně seznamujícího s tématem etnicky definovaných nucených migrací velkých skupin obyvatelstva v prvé polovině 20. století, hlavně za první světové války a po ní. To, co je pro českého čtenáře na Kramerově článku zvláště podstatné, je rozsáhlý bibliografický přehled světové literatury k problematice nucených migrací v poznámkovém aparátu studie.

Druhou obecnou – vpravdě koncepční – studii, „A Century of Forced Migration: The Origins and Consequences of Ethnic Cleansing" (s. 43–72), která uvozuje celý svazek, napsal berlínský historik Philipp Ther. Ten se systematicky a opět s oporou v rozsáhlé literatuře zaměřil na původ a důsledky „etnických čistek" ve „století nucených migrací". Autor sleduje utváření podmínek etnické separace od konstituování moderních národů v 19. století až ke koncipování státní politiky vůči národním menšinám (Prusko zahájilo cílenou politiku usazování německých kolonistů na dosud polská území již od třicátých let 19. století). Dochází k závěru, že předpokladem pro politiku etnických čistek 20. století v Evropě na jedné straně bylo zformování strukturně moderních států a národů, na straně druhé hrály klíčovou roli faktory psychologického rázu: zaujetí netolerantního postoje vůči minoritám a otevření se představám nacionálního inženýrství (s. 49). Ther probírá téma chronologicky a v celoevropském záběru, samozřejmě s těžištěm v době druhé světové války. Není

jen jasné, proč pro něj všechna spojenecká jednání o „odsunu" německých menšin z východní a středovýchodní Evropy začínají až roku 1943, a ne 1940 nebo nejpozději 1941.[1] Své zajímavé, totiž také americké postoje soustavně vnímající, líčení dovádí pak Ther až do počátku padesátých let a věnuje se i sociálním a politickým problémům poválečného Německa, souvisejícím s existencí ohromné vyhnanecké „menšiny".

Třináct speciálních studií je pak soustředěno do tří oddílů: sedm příspěvků z prvního z nich se obírá „vytvořením polského národního státu". Tímto poněkud svérázným pojmem je míněno znovukonstituování Polské republiky v letech 1944 až 1947 za podmínek vyhnání, vysídlení, případně „repolonizace" německých a ukrajinských obyvatel Polska, s hranicemi nuceně posunutými na západ, a zároveň přijetí v tomto rámci nově vzniklé a z území SSSR na západ vyhnané a vysídlené polské menšiny. (Hovoří-li se eufemisticky o „posunu" Polska na západ, málokdy se plně bere na vědomí skutečnost, že Sovětský svaz zabral celých 51,6 procenta území předválečného Polska.) Z „polských" (a „ukrajinských") studií, které se zabývají jednotlivými regiony poválečného Polska nebo studují polskou „ukrajinskou" otázku, je snad nejzávažnější úvodní, obecně pojatý příspěvek varšavské profesorky Krystyny Kerstenové „Forced Migration and the Transformation of polish Society in the Postwar Period" (s. 75–86). Je zajímavé, že i Kerstenová – zřejmě pod vlivem dikce poválečné publicistiky a politické rétoriky – vnímá vyhnání a vysídlení Němců z Polska jako v principu čistě polské poválečné rozhodnutí, sankcionované Postupimí. Největší přínos a půvab její studie přitom spočívá právě ve vykreslení dramatických proměn motivací a politických postojů představitelů zejména polské komunistické reprezentace a britské vlády vůči této problematice. Władysław Gomułka tvrdil, že polská „expanze na západ a agrární reforma sváže národ se státem". Winston Churchill, který ještě 15. prosince 1944 v Dolní sněmovně propagoval „rusko-britský" projekt vyhnání několika milionů Němců z východní Evropy a stabilizaci Polska po vzoru Alsaska-Lotrinska, očištěného od Němců, hřímal ve Fultonu 5. března 1946 již o Rusy ovládané polské vládě, která se rozhodla k mimořádnému a zlolajnému vpádu do Německa a vyhnala odtud miliony Němců....

Druhá část knihy je zaměřena na „retribuci a vyhnání z Československa". Tři příspěvky sumarizují poznatky o „mechanice etnické čistky – vyhnání Němců z Československa", o problematičnosti vazby potrestání válečných zločinů a transportu československých Němců a konečně o sociálních a ekonomických důsledcích českého znovuosídlení severozápadních Čech v letech 1945 až 1947.

Příspěvek v době gliwické konference harvardského asistenta a dnes již princetonského profesora Eagle Glassheima „The Mechanics of Ethnic Cleansing: The Expulsion of Germans from Czechoslovakia 1945–1947" (s. 197–219) uvádí čtenáře v upřímný

---

1 Je samozřejmé, že Ther nemohl použít se sborníkem současně vydanou Brandesovu knihu *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945: Pläne und Entscheidungen zum 'Transfer' der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen* (München, R. Oldenbourg Verlag 2001; česky: Praha, Prostor 2002), mohl však pracovat s Brandesovými nebo například Lembergovými předchozími studiemi.

zmatek. Je zcela evidentní, že autor není vůči Československu předpojatý. Je však obdobně zřejmé, že jeho znalosti československé fakticity jsou více než kusé a nepřesné. Data, události, jména, kvantitativní údaje, v tom všem se objevují frapantní chyby (a závažné vynechávky – například ve výkladu o roce 1938 nebyly vůbec zmíněny obě mobilizace) prakticky na každé stránce. Tak například volby roku 1938, kdy Sudetoněmecká strana dostala osmdesát osm (nikoli osmdesát pět) procent německých hlasů, se konaly v květnu, a ne až v létě (s. 198). Nevím, zda lze říci, že prezident Hácha „dovolil" německou okupaci Československa (s. 199). Ta však rozhodně nezačala až 16. března, když už 15. března konal Hitler na Pražském hradě přehlídku svých vojáků (s. 199). Autor například dále – a to již po zmínce o Heydrichově vládě v protektorátu a o heydrichiádě – soudí, že „bez rozsáhlých výzkumů je těžko vysvětlitelné, jaké mrzutosti motivovaly Čechy k poválečným represáliím vůči Němcům" (s. 200). Počátek Pražského povstání datuje autor opakovaně na 4. květen (s. 202, 204–206). Americký velvyslanec v poválečném Československu se nejmenoval Steiner, ale Steinhardt (s. 203). Přes nepochybně ohromnou řadu kriminálních excesů, jichž se dopustily miliční jednotky vyslané v květnu do pohraničních oblastí, je přinejmenším problematické ztotožňování „revolučních gard" s partyzány a společné zahrnutí všech pod termín „bandy" (s. 204). Možná by měl autor naznačit, kdo podle jeho představ měl převzít moc v osvobozeném pohraničí, kde po zhroucení říše neexistovala česká lokální správa ani policie. Srovnání s Polskem nebo Sovětskou okupační zónou Německa ukazuje, že tam, kde se správy ujala Rudá armáda, byly poměry ještě drastičtější.

Svoji dějepiseckou kompetenci představuje Glassheim nejzřetelněji v kontextu s Pražským povstáním a represáliemi proti pražským Němcům: „V Praze se nejhorší krutosti odehrály během toho a bezprostředně po tom, co vešlo ve známost jako povstání ze 4. až 9. května. Pátého května povstalci zaútočili na rozhlasovou stanici v držení Němců a začali vysílat výzvy k 'zabíjení Němců, kdekoli je potkáte'." (s. 206) Tuto faktograficky nekonvenční vizi autor opřel pouze o odkaz na anglické Turnwaldovo vydání vzpomínek bývalých protektorátních nacistů.[2]

Spolehlivost Glassheimovy práce lze dále posoudit například i podle toho, že na straně 206 hovoří o takzvaném brněnském pochodu smrti a s odkazem na Tomáše Staňka pak vyčísluje počet obětí pochodu na tisíc sedm set.[3] Staněk ovšem v uvedené knize a na daném místě hovoří o jediném (!) zabitém účastníku pochodu, který byl v konfliktu zastřelen jakýmsi rudoarmějcem, a dále píše o celkem šesti stech čtyřiceti devíti německých obětech tyfové epidemie v lágru Pohořelice a v okolních vesnicích. Tisíc šedesát dva dalších vyhnanců údajně později zahynulo na rakouském území, o tom však dosud chybí jakékoli konkrétní doklady.[4]

---

2 TURNWALD, Wilhelm (ed.): *Documents on the Expulsion of the Sudeten Germans*. Munich, University Press 1953, s. 18.

3 STANĚK, Tomáš: *Perzekuce 1945: Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu–srpnu 1945*. Praha 1996, s. 90.

4 V německém vydání Staňkovy knihy jsou tyto informace ještě dále oslabeny: *Verfolgung 1945: Die Stellung der Deutschen in Böhmen, Mähren und Schlesien (außerhalb der Lager und Gefangnisse)*. Wien – Köln/R. – Weimar, Böhlau Verlag 2002, s. 120 n.

Glassheim volá po komparativním pohledu na problematiku poválečných etnických čistek, jenž podle jeho názoru chybí německým i českým studiím (s. 212, 214). I když budeme vycházet z toho, že publikace z roku 2001 odráží autorovy znalosti do poloviny devadesátých let (přestože se Glassheim v poznámkách snaží předstírat znalost i novější literatury), zarazí přinejmenším pominutí nadregionálně koncipovaných prací Hanse Lemberga a Detlefa Brandese k této problematice. Obdobně autor volá po lokálních studiích (s. 213). Kdyby však skutečně vzal do rukou knihy Tomáše Staňka, musel by v nich najít odkazy na desítky, ne-li stovky takových. Kdyby pak uplatnil své interpretační nároky nejen na české a německé historiky, ale i sám na sebe, musel by z bohaté literatury zjistit, že vyčítavou větu „Beneš a jeho krajané převzali z nacismu nepřijatelný rasový kolektivismus" (s. 209, znovu 214 n.) musí rozšířit též o britskou, respektive americkou vládu, a to již od roku 1940, respektive let 1942 a 1943. Takto však autor pouze opakuje Turnwaldovy, Jakschovy nebo Schiederovy teze z padesátých let a zapomíná, že se přinejmenším od převratu roku 1989 díky intenzivnímu českému i mezinárodnímu výzkumu zásadně změnil jak rozsah znalostí této problematiky, tak celé její paradigma.

Nezabýval bych se bezcenným Glassheimovým článkem tak podrobně, kdybych neměl zkušenost, že na mezinárodním fóru neváží všechny české a částečně i německé pramenné a kritické studie nic proti jediné prestižní americké publikaci. To, že vydavatelé sborníku z Harvardské univerzity bez problémů otiskli takto faktograficky nespolehlivou kompilaci, mé obavy jen potvrzuje.

Článek Benjamina Frommera „To Prosecute or to Expell? Czechoslovak Retribution and the 'Transfer' of Sudeten Germans" (s. 221–240) řeší otázku vztahu poválečných českých retribucí, čili potrestání nacistických zločinů spáchaných během německé okupace českých zemí, a vyhnání, respektive transferu německého obyvatelstva z Československa.[5] Klíčovou tezi uvádí autor již v úvodu studie (s. 221), když konstatuje, že „potrestání válečných zločinů nebylo nejvyšší prioritou nového režimu". Frommer věcně a většinou výstižně rekapituluje základní fakticitu retribuční legislativy i praxe a poukazuje na paralely s názory norimberského tribunálu.

Podstatná je Frommerova teze, že „retribuce podporovala transfer". Jako problém se v poválečné době ukázalo původně příliš široké pojetí retribucí, vztahujících se i na členstvo nacistických organizací a institucí, a to nejen těch, které nakonec byly v Norimberku prohlášeny za zločinecké, ale i SA a řady dalších nacionálněsocialistických hromadných organizací, respektive s československou specifikou též Freikorpsu a Sudetoněmecké strany. V některých okresech tak do kategorie potenciálních nacistických zločinců spadalo až osmdesát procent dospělého obyvatelstva. Členství v nacistických organizacích, respektive působení v klíčových nacistických institucích

---

5 Frommerova studie se narozdíl od Glassheimovy vyznačuje věcnou kompetencí. I tak by ovšem novější literatura místy rektifikovala některé jím uváděné příklady. Například k „ústeckému masakru" (s. 221) srovnej: KAISER, Vladimír: Das Kriegsende und die Vertreibung der Deutschen aus dem Außiger Gebiet. In: BRANDES, Detlef – IVANIČKOVÁ, Edita – PEŠEK, Jiří (ed.): *Erzwungene Trennung: Vertreibungen und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien*. Essen, Klartext 1999, s. 201–218.

ovšem bylo v tomto kontextu pro retribuční obvinění většinou jen podpůrným aspektem. Již od jara 1946 získával transfer jednoznačnou přednost před potrestáním dokonce i soudně usvědčených zločinců. Ti sice dostávali do svých deportačních akt záznamy, že jde o válečné zločince, již v té chvíli si však nebylo možno činit iluze že spojenecké okupační úřady v Německu budou (budou moci) brát na tato upozornění ohled. Jak v té době konstatoval československý parlament, preferováním transferu byla „retribuční justice postavena na hlavu". Zbylých čtrnáct set třicet sedm německých vězňů, včetně válečných zločinců odsouzených na doživotí, deportovalo (již komunistické) Československo v roce 1956.

Frommerův výklad – především o retribuci, bohužel méně již o transferu – je solidně opřen o českou historickou literaturu (především o práce Tomáše Staňka a Mečislava Boráka), o dobovou publicistiku a též o poměrně rozsáhlý pramenný materiál. Studii by nicméně prospělo, kdyby autor konfrontoval českou legislativní i retribuční praxi s koncepcemi, direktivami, praxí i výsledky časově souběžného amerického denacifikačního úsilí v okupovaném Německu. Možná by Frommer s údivem zjistil množství – jednoznačně nenáhodných – paralel na všech úrovních konceptů i nakonec neúspěšné praxe.

Studie Zdeňka Radvanovského o důsledcích českého znovuosídlení severozápadních Čech v letech 1945 až 1947 shrnuje literaturu, a zejména výsledky autorových studií z osmdesátých let („The Social and Economic Consequences of Resettling Czechs into Northwestern Bohemia 1945–1947", s. 241–260).[6] Popis znovuosídlení severozápadních Čech, funkční reorientace a – po válečné devastaci, po vyhnání i transferu většiny německého dělnictva – znovuoživení zdejšího průmyslu skýtá čtenáři řadu závažných, zejména statistických informací. To, co postrádáme, je však formulace základních otázek: jaký byl stupeň poškození zdejší průmyslové báze z konce války, jaká část průmyslu zkoumané oblasti byla bezprostředně po válce použitelná i v mírových podmínkách, jakou část stávajícího civilního i válečného průmyslu (produkce syntetického benzinu zde měla jednoznačně výjimečný charakter) by po roce 1945 bylo tak jako tak nutno utlumit, respektive zrušit s ohledem na stav evropské poválečné ekonomiky, a hlavně v důsledku „znovuzačlenění pohraničí do obecné ekonomické struktury Československa" (jak 17. července 1945 vcelku logicky stanovil dekret prezidenta republiky č. 27 – viz s. 248). Jinými slovy: autor si neklade ani neřeší základní otázku, zda recese průmyslu severozápadního pohraničí byla primárně důsledkem transferu německého obyvatelstva (s. 246) nebo důsledkem konce války a změny ekonomické struktury poválečné střední Evropy.

Na to pak navazují otázky další: Jak velkou roli hráli do května 1945 v regionálním průmyslu zajatci, vězni a osoby nuceně nasazené? Je možno pokles dovozu zahraničních surovin do severozápadních Čech již v bezprostředně poválečné epoše vysvětlovat jako důsledek reorientace československého zahraničního obchodu na SSSR (s. 253)? Nebo hrály větší roli důsledky války a zhroucení hospodářského systému

6 RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Ústí nad Labem v první etapě národní a demokratické revoluce. In: *Sborník Pedagogické fakulty Ústí nad Labem.* (Řada historická.) Praha 1982, s. 81–98.

třetí říše? A v opačném gardu: Byli „národní správci" spíše kořistníci, „nekompetentní ve svých nových funkcích" (s. 246), nebo většina přistěhovalců „přišla s cílem pomoci stabilizovat místní poměry" (s. 249, 253)? Vtírá se tak pochybnost, zda je možno skutečně konsekventně zakončit celý článek o českém znovuosídlení severozápadních Čech v letech 1945 až 1947 tvrzením (s. 254): „Kulturní krajina se postupně přeměnila v opuštěnou a poloprázdnou pustinu, více či méně extenzivně kultivovanou osídlenci bez kořenů. Dokonce ani dnes se ústecký kraj ještě nevzpamatoval ze svých ran a mnohé škody (zvláště ekologické devastace) jsou nezvratné."

A ještě několik dílčích poznámek k této ne právě šťastné studii: Proč se autor ještě roku 1997, respektive 2001 opírá o postnacistické Turnwaldovy a Schiederovy publikace[7] a ignoruje věcné Brandesovy, Lembergovy, případně Rychlíkovy studie a knihy z osmdesátých a devadesátých let? Kdyby znal relevantní literaturu, nemohl by například tvrdit, že plán na vyhnání Němců ze Sudet se zrodil až v prosinci 1943 v Moskvě a že k jeho schválení západními spojenci došlo až na jaře 1945 (s. 242). Podobná představa nebyla ani roku 1997, natož pak roku 2001, věcí „obecné shody historiků", jak tvrdí Radvanovský, nýbrž jen účelovou lží „věčně včerejších" publicistů. Je opravdu nutno překládat „lidovou stranu" do angličtiny jako „Populist Party" (s. 251)? Proč Radvanovský Děčín nazývá „Dín" (s. 254 n.)? Co za dílo se skrývá pod mnohoslibnou citací: „Jaroslav Markvart: Příspěvek k základním problémům" (s. 259, pozn. 44)?

Třetí část knihy zkoumá osudy německých vysídlenců v obou německých státech: Manfred Wille popisuje asimilační procesy vyhnanců v Sovětské okupační zóně Německa, respektive v pozdější NDR, Arnd Bauerkämper sleduje sociální konflikty a sociální transformaci při integraci vyhnanců na braniborském venkově v letech 1945 až 1952 a Rainer Schulze zkoumá vliv utečenců a vyhnanců z východu na utváření západoněmecké identity po druhé světové válce. Knihu uzavírá stručná retrospektiva témat a problémů z pera Any Siljakové, šéfredaktorky *Journal of Cold War Studies* na Harvardské univerzitě.

Redrawing Nations je kniha záslužná především shrnutím ohromné literatury k tématu, ale i dobře míněným poukazem na věcnou i morální aktuálnost této problematiky v souvislostech evropského vývoje devadesátých let 20. století.

---

7 TURNWALD, Wilhelm (ed.): *Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen*. München, Arbeitsgemeinschaft zur Wahrung Sudetendeutschen Interessen 1951; SCHIEDER, Theodor (ed.): *Dokumentation der Vertreibung aus Ost-Mitteleuropa*. Bonn, Bundesministerium für Vertriebene 1957.

Recenze

Nevšední ruský příspěvek k dějinám sovětského bloku

Michal Reiman

VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. F. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i Vostočnaja Jevropa: Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa (1949–1953). Očerki istorii.* Moskva, Rossijskaja političeskaja enciklopedija 2002, 686 stran.

V nakladatelství Rosspen v Moskvě vyšla nová kniha autorského kolektivu Tatjana V. Volokitinová, Galina P. Murašková, Albina F. Noskovová a Tatjana A. Pokivajlovová *Moskva a východní Evropa*, věnovaná formování politických systémů zemí sovětského bloku v letech 1949 až 1953.[1] První tři autorky společně se dvěma kolegy paralelně vydaly druhý svazek dvoudílné dokumentární publikace *Sovětský faktor ve východní Evropě 1944–1953*,[2] která navázala na dřívější dvousvazkovou publikaci *Východní Evropa v dokumentech ruských archivů*, zachycující stejný časový úsek (1944–1953).[3] Skupina autorů, respektive editorů – mezi nimiž se pokaždé vyskytuje trojice Tatjana Volokitinová, Galina Murašková a Albina Noskovová – zpřístupnila tak pro veřejnost za zhruba posledních pět let velký komplex dokumentů z ruských státních archivů charakterizujících různé aspekty sovětské politiky v zemích východního bloku.[4] Jejich výkon je třeba ocenit již proto, že přispívá k rozšíření pole

1 Autorky zde, jakož i v dalších svých publikacích, používají pojmu „východní" tak, jak bylo běžné v letech „studené války", tj. jako označení regionu východní střední a jihovýchodní Evropy.

2 VOLOKITINA, T. V. (odp. red.) – MURAŠKO, G. P. – NAUMOV, O. V. – NOSKOVA, A. F. – CAREVSKAJA, T. V. (ed.): *Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevrope 1944–1953 v dvuch tomach: Dokumenty*, sv. 1: *1944–1948*; sv. 2: *1949–1953*. Moskva, Rosspen 1999 a 2002, 687 a 928 stran. Sestavení dokumentů a vědecké studie jsou dílem trojice Volokitinová, Murašková, Noskovová.

3 MURAŠKO, G. P. a kol. (ed.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov*, sv. 1: *1944–1948*; sv. 2: *1949–1953*. Moskva, Institut slavjanovedenija i balkanistiki RAN 1997, 1998.

4 Poznamenejme, že od stejné autorské trojice vzešly i další dokumentární publikace k událostem tehdejší doby: o sovětské politice v transylvánské otázce, o represi NKVD proti činitelům polské Zemské armády, o zásazích Andreje Ja. Vyšinského do poválečného vývoje v Rumunsku apod.

historického výzkumu. Ačkoli se v minulém desítiletí objevila řada dokumentárních publikací věnovaných podílu sovětské politiky na důležitých mezinárodních událostech z doby „studené války", zmíněné sborníky přesto vynikají komplexností a závažností zveřejňovaných materiálů. V současné historiografii není nezbytně pravidlem, že autoři v takové šíři zpřístupňují materiálovou základnu svých výzkumů.

Tematicky a materiálově nový dokumentární dvojsvazek spolu s recenzovanou monografií o politice Moskvy ve střední a jihovýchodní Evropě tvoří jednotný celek. Obsah nově vydaného dokumentárního dvojsvazku se přitom dá jen těžko shrnout, neboť nemá monotematickou povahu. Zveřejněné dokumenty se dotýkají široce pojaté problematiky formování politických systémů sovětského typu a sovětských zásahů do jejich vývoje. Nelze přesně vymezit ani tematické rozdíly mezi oběma vzpomenutými dokumentárními dvojsvazky; vydání nového dvojsvazku bylo zřejmě motivováno hlavně tím, že jeho editorky získaly přístup k novému okruhu archivních dokumentů, které jim původně nebyly k dispozici. Obsahem obou dvojsvazků jsou zprávy sovětských diplomatů a vysokých úředníků sovětského ministerstva zahraničí o situaci v jednotlivých zemích a o rozhovorech s jejich předními politiky a funkcionáři. K nim se druží obdobně zaměřené zprávy a informace sovětských stranických činitelů. Do sborníků jsou zařazeny i záznamy z některých jednání představitelů Moskvy, především Josifa V. Stalina a Vjačeslava F. Molotova, s politiky sovětského bloku, jakož i řada analytických materiálů mezinárodního oddělení Ústředního výboru VKS(b). Zvláštní soubor dokumentů tvoří zprávy sovětských bezpečnostních poradců věnované činnosti represivních orgánů a přípravě politických procesů.

Recenzovaná kniha *Moskva a východní Evropa* zaujme již tím, že ji uvádí hodnocení současného stavu ruské a mezinárodní diskuse o povaze sovětského zřízení. Autorky se přihlašují k totalitárnímu pojetí sovětského systému, přimlouvají se však za to, aby se k jeho líčení používala pestřejší paleta barev. Distancují se od *Černé knihy komunismu* a dávají za pravdu jejím kritikům. Svůj názor podporují odkazy na některé výsledky ekonomického, sociálního a kulturního vývoje SSSR, které však nejsou předmětem jejich bádání. Ve svém líčení politických systémů ovšem nakonec z nedostatku jiných možností volí mezi černou a šedočernou barvou. „Pestrobarevnost" se v něm projevuje snahou po diferencovaném přístupu k minulosti a uplatněním teze, že vinu za represe a negativa těchto systémů nelze svalovat výlučně na sovětské vedení, neboť značný podíl na ní nesou také komunističtí vůdci jednotlivých států. Zmíněná teze má racionální základ, lze s ní souhlasit za předpokladu, že nebude nástrojem ke zpochybnění rozhodující temné úlohy Sovětského svazu při fungování režimů zemí „socialistického tábora".

Již sama stavba knihy naznačuje, že nejde o obvyklé líčení dějin sovětského bloku. Ačkoli autorky metodicky zůstávají na poli historiografie, jejich výklad se neorientuje na jednotlivé události, ale na základní směry politického vývoje ve spojitosti s charakterem a změnami administrativně-politického ústrojí. Koncepce knihy tak vyzvedává problémy a drží se důsledně konkrétní látky, na níž lze analyzovat podstatné znaky sledovaných politických systémů. Materiálově se výklad zakládá na sovětských archivech. Část dokumentů autorky publikují paralelně ve zmíněných dokumentárních dvojsvazcích, čímž čtenáři umožňují kontrolu jejich závěrů. Jako jiný zdroj poznatků

jim slouží zahraniční historiografie (z českých autorů se opírají zejména o dílo Karla Kaplana). Jejich znalost zahraniční literatury není však zdaleka úplná. Tam, kde se svědectví ruských a zahraničních archivů rozcházejí, drží se zpravidla sovětské verze událostí, aniž by tento postup blíže objasnily a zdůvodnily. Metodicky je přínosné, že paralelně sledují shodné jevy ve všech zemích regionu včetně Jugoslávie. Na závadu je však skutečnost, že soustavně opomíjejí problematiku socializace ekonomiky a násilné přeměny „výrobních vztahů". Zřejmě to pro své základní téma nepovažují za důležité, nicméně násilná přestavba ekonomiky a sociálních vztahů ovlivňovala strukturu a činnost státní moci a byla podstatným zdrojem její represivní povahy.

V úvodu své práce se autorky věnují počátkům režimů „lidové demokracie". Jejich pozornost se soustřeďuje na původní sovětské pojetí poválečného uspořádání Evropy, na Stalinův odhad poválečného vývoje Německa a eventuálního oživení „německého nebezpečí". Tento odhad podmínil vznik sovětského konceptu orientovaného na spojenectví „slovanských států", které měly vytvořit základ poválečných vztahů na východě Evropy. Zmíněný koncept ovlivnil vývoj v bezprostředně poválečném období, později však ztratil na významu; sovětský blok se neskládal pouze ze slovanských států. Větší role proto připadla modelovým představám o zachování pluralitní povahy režimů v zemích sovětské zájmové sféry, která se měla promítnout i do způsobu jejich směřování k socialismu. Šlo o takzvanou koncepci „specifické cesty k socialismu", jejíž zrod autorky datují již lety 1944 a 1945 a současně dokládají Stalinovo autorství této koncepce.[5] Českého čtenáře zaujme, že tento koncept stavějí do souvislosti s Benešovými úvahami o „socializující demokracii", jimž přisuzují inspirativní vliv na sovětské vedení. Důkazy, jež předkládají pro toto tvrzení, jsou však chudé a vágní. Ve shodě se současnou historiografií se domnívají, že koncepce „specifické cesty" vzala za své při událostech roku 1947. Přelom roku 1947 však pojímají příliš přímočaře; sovětská politika neměla původně zdaleka jasno, jak reagovat na změny v západní politice.

Mnoho místa autorky věnují poválečné „očistě" veřejného a politického života, kterou chápou jako součást výměny politických elit. Všímají si přitom nejenom vlastní „očisty", ale i administrativních čistek, které měnily složení mocenských aparátů. Důležitý je i pokus autorek shromáždit údaje o rozsahu tohoto postihu, i když si uvědomují, že nejsou vždy přesné. Zjišťují přitom, že „očista" neproběhla pouze v zemích východní Evropy, pro sovětskou sféru bylo však typické vědomé a systematické ignorování a obcházení právních norem a legálního postupu. Ani zde ovšem nebyla situace v jednotlivých zemích zdaleka stejná. V poražených zemích očistu silně ovlivnily zásahy sovětské okupační správy. Značně se lišila situace v Polsku a v Jugoslávii, kde čistky postihly také účastníky protifašistického odboje, a v Československu, kde je ovlivnila dohoda mezi komunisty a demokratickými politiky z emigrace. Postih příslušníků nekomunistických stran byl nicméně příznačný pro všechny země regionu.

Jádro recenzované knihy tvoří zevrubné líčení vzniku nového systému a soustavy moci v zemích sovětského bloku a jejich charakteristických rysů. Výchozím bodem je poválečný vývoj komunistických stran, jejich členské a sociální základny, který autor-

5 Tato otázka je důležitá, neboť „specifickou cestu k socialismu" část starší literatury chápala jako snahu komunistů zemí sovětské zájmové sféry vymknout se z příliš těsného sovětského sevření.

ky chápou opět jako součást výměny politických elit. Kladou si za cíl prozkoumat zdroje růstu „nomenklatury", její sociální profil a vzdělanostní úroveň. Za tím účelem soustřeďují mnoho údajů charakterizujících členské základny komunistických stran, které pak rozdělují na „dělnické" a „rolnické" (Bulharsko, Jugoslávie, Albánie). Důležitější je nicméně výzkum rozdílů v postavení členstva a funkcionářského „aktivu". Bylo by chybou příliš zjednodušovat původní profil komunistických funkcionářů. Pobídkou pro ně ve většině zemí byly sotva pouhé materiální výhody, které ani po letech není vždy snadné – pomineme-li vrcholné funkce – přesně vyjádřit; šlo často spíše o výhody mocenské, prestižní a nezřídka také o ideální motivy. Ze zorného pole autorek vypadl výzkum rozdílů v postavení funkcionářů ve státních, veřejných a stranických službách. Stranou jejich pozornosti zůstaly žel i tak důležité otázky, jako je vztah mezi příslušníky emigrace a domácího odboje, specifická role moskevské emigrace a její poměr k sovětskému vedení, vztahy mezi moskevskou a londýnskou komunistickou emigrací, role příslušníků zahraničních armád a dalších ozbrojených složek (například partyzánů) a podobně. Pouze zčásti se dotkly problémů národnostních, což platí i pro specifickou otázku Židů a jejich postavení v systému moci.

Obsáhle autorky vykreslují mechanismus ovládání evropských zemí sovětského bloku. Vyzvedávají přitom čtyři základní prvky: Na prvním místě je informační monopol komunistů a jeho propracovaná režie z moskevského centra. Jako druhý prvek uvádějí potlačení odpůrců komunistů a zajištění kontroly ozbrojených složek, především armády. Samostatnou kapitolu věnují represi v řadách komunistických stran jako třetímu nástroji nadvlády, k němuž Moskva využívala rozporů v jejich středu. Autorky přitom vyznačují dvě velké vlny vnitrostranické represe v zemích sovětského bloku: dřívější v letech 1949 a 1950 a pozdější, neukončenou, začínající rokem 1951. Zatímco první vlnu silně poznamenala sovětská snaha potřít vliv „titoismu", v druhé vystupují do popředí vlivy stalinského antisemitismu. Pochybnosti vyvolává snaha autorek pojednat v tomto rámci také jugoslávskou variantu represe; ačkoli se v ní uplatnila řada rysů shodných s represemi v jiných zemích regionu, její motivy a zaměření byly jiné. Závěrečné kapitoly knihy jsou věnovány instituci sovětských poradců jako poslednímu z pilířů, na nichž se zakládal mechanismus ovládání zemí sovětského bloku.

Autorky se však bohužel nepokusily o souhrnný výklad tohoto komplexu problémů. Mechanismus ovládání „socialistického tábora" měl svou strukturu, určující tok informací i hierarchii rozhodování: politické byro ÚV VKS(b) a jeho orgány, sekretariát, ústřední výbor a jeho jednotlivá oddělení, ministerstva zahraničí, státní bezpečnosti, obrany a případně i dalších rezortů. Na konci tohoto řetězce stála velvyslanectví a jejich jednotlivé články. Tento problém autorkám pochopitelně neuniká, ve své práci jej však řeší pouze fragmentárně. Zaplnění této mezery není jistě snadné, vyžaduje totiž důkladnou znalost mechanismu politického rozhodování v Sovětském svazu. Není ji však možné pominout, neboť bez toho nelze dost dobře stanovit způsob a míru zasahování SSSR do vnitřních záležitostí jeho satelitů.

Zaujme líčení represivní funkce režimů v zemích sovětského bloku. Potlačování občanských svobod a represe přitom autorky nechápou zúženě a neomezují se pouze na spektakulární politické procesy a jejich důsledky. Vykreslují celý souhrn mocenských opatření a nástrojů, které hluboce zasáhly do vývoje společnosti: cenzura

informací, tisku a dalších médií, zákazy nepohodlných novin, časopisů a nakladatelství, *libri prohibiti* a vyřazování svazků z knihoven, omezení činnosti a „očista" politických stran a zájmových organizací, restrikce veřejného života, zřízení sítě nejrozmanitějších táborů sloužících k věznění „třídně" nebo politicky „nespolehlivých" osob, vytvoření sítě konfidentů, odposlechy, kontrola dopisů a zahraničních zásilek a podobně. V kontextu represí namířených proti „nekomunistům" vyniká líčení teroru vůči sociální demokracii, který nabyl zvlášť obludné podoby v Maďarsku.

Důležité jsou pasáže o „očistě" armád, kterou Stalin bedlivě sledoval. V Polsku, Rumunsku a Bulharsku se Moskva původně pokusila dosadit sovětské důstojníky bezprostředně do velitelských funkcí. Od těchto snah posléze upustila a zajišťovala si vliv prostřednictvím poradců akreditovaných u velitelských centrál a ministrů obrany. V Československu se Stalin zasadil o odstranění ministra Ludvíka Svobody, který mu připadal nespolehlivý. Jeho nástupce Alexej Čepička umožnil rozsáhlou činnost sovětských poradců a provedl opakované čistky velitelského sboru. Zajímavě je vylíčena role maršála Rokosovského v Polsku. Jeho dosazení do čela ministerstva obrany umožnilo sovětskému vedení nejenom kontrolovat polskou armádu, ale i působit na vztahy uvnitř vedení Polské sjednocené dělnické strany, kde usilovalo o změnu v mocenském seskupení, které se utvořilo kolem Bolesława Bieruta. Průkazná jsou fakta, jimiž autorky dokumentují sovětské zásahy do bulharské armády.

Líčení soudních procesů proti činitelům komunistických stran obohacují nové poznatky ze sovětských archivů. Přínosný je již zmíněný souhrnný pohled na „procesové" vlny, neboť zvýrazňuje jejich souvislosti, které při pohledu na události v jednotlivých zemích nejsou vždy zřejmé. Nelze ovšem přehlédnout – již o tom byla řeč – že autorky přeceňují výpovědní hodnotu sovětských dokumentů. Jejich znalost není dnes zdaleka úplná. Sovětští diplomaté nebyli přitom nikterak nestrannými pozorovateli dění v zemích, v nichž byli akreditováni. Navíc jim chyběla autentická znalost prostředí, jeho minulosti, mentality a uvažování, přediva společenských a individuálních vztahů. To, co jim v rozhovorech sdělovali místní komunističtí politici a funkcionáři, neodpovídalo vždy reálné situaci, do jejich slov se promítala dlouhá řada postranních úmyslů a motivů. Vážným deficitem textu je i to, že nedostatečně přihlíží k vnitropolitickým problémům SSSR a jejich vlivu na obsah represivní politiky sovětského vedení[6] – což ovšem souvisí se současným stupněm zpracovanosti této látky.

---

6 Dramatický byl již rok 1948, v němž na jaře a v létě v SSSR došlo k výrazným změnám v obsazení vrcholných funkcí. Rok 1949 začal „případem Gosplanu" (Nikolaj A. Voznesenskij) a „leningradským případem" (Alexej A. Kuzněcov a další), které v roce 1950 uzavřel neveřejný soudní proces a rozsudky smrti. V roce 1951 nastaly radikální změny v sovětské bezpečnosti – v jejich rámci byl mimo jiné uvězněn ministr Viktor Abakumov – což autorky reflektují. Důsledkem byla nová vlna antisemitismu, která vyústila v neveřejný proces proti činitelům Židovského protifašistického výboru a v takzvaný případ lékařů (obojí 1952). Na podzim 1952 několikaletý vnitrostranický zápas vyvrcholil na 19. sjezdu ostrým útokem Stalina proti Molotovovi a Mikojanovi. Ve všech zde vyjmenovaných konfliktech rozhodující role patřila Stalinovi. Jejich souvislosti s represemi v zemích sovětského bloku nejsou sice zřejmé, nicméně jsou nepochybné. Dokazuje to již pouhá souslednost těchto jevů.

První kolo zmíněných politických procesů souviselo se sovětsko-jugoslávskou roztržkou. Zajímavá je proto kapitola, kterou autorky věnují kampani proti Jugoslávii. Obavy Stalina z její přílišné samostatnosti v rámci sovětského bloku nelze zřejmě přeceňovat, konflikt spíše způsobila Stalinova představa, že se Jugoslávie chystá úplně rozejít se Sovětským svazem. Mám na mysli známé jednání jugoslávského vedení ze dne 1. března 1948, které Stalinovi zprostředkoval záznam pořízený účastníkem jednání Sretenem Žujovićem. Záznam skýtal možnosti pro takový výklad. Autorky zjišťují, že politickou kampaň proti Jugoslávii nedoprovázely přípravy vojenského vpádu a že proto měla převážně propagandistický ráz.

Konflikt s Jugoslávií prohloubila Stalinova obava, že se tímto příkladem nechají ovlivnit další země. Z toho zřejmě vyplynulo původní soustředění procesů na tři země: Bulharsko, Albánii a Maďarsko. Značnou hodnotu má popis vývoje v Albánii, který vedl k procesu s Koçi Dzodzem (Xoxem). Autorky jej dokumentují obsáhlými materiály sovětské provenience. Vznik případu Traičko Kostova v Bulharsku ovlivnily konflikty uvnitř Bulharské komunistické strany a sovětské obavy ze situace, kterou způsobila nemoc a později i úmrtí Georgi Dimitrova. Sovětské vedení, jak ukazují autorky, mělo zřetelný zájem na odstranění Kostova jako eventuálního nástupce Dimitrova, neboť ho pokládalo za nositele snah o separaci Bulharska od SSSR. V Maďarsku represi výrazně podmínily osobní aktivity Mátyáse Rákosiho, jenž byl nejenom autorem konstrukce o „spiknutí" ve straně, ale usměrňoval také činnost bezpečnosti a brutalitu jejích metod. Ta původně dokonce vyvolala námitky sovětských poradců a stala se námětem jejich hlášení do Moskvy. Rákosiho aktivity znatelně přispěly k „internacionalizaci" procesové vlny a jejímu rozšíření do dalších zemí sovětského bloku.

Události v Polsku původně nesměřovaly bezprostředně k procesu s Władysławem Gomułkou, takto se vyvinuly teprve po určité době. Vedle faktů charakterizujících vývoj Gomułkova „případu" v knize zaujmou také informace o postojích Bolesława Bieruta a jeho okolí. Autorky se snaží doložit, že Bierut usiloval o proces s Gomułkou a Marianem Spychalským. Údajně ještě těsně před svou smrtí v březnu 1956 se v rozhovoru s pracovníkem ÚV KSSS Janem Dzeržinským vyslovil ve prospěch neveřejného procesu proti Spychalskému. Pozoruhodné je zjištění, že sovětskému vedení vadil velký podíl „Židů" v seskupení kolem Bieruta (Jakub Minc, Berman, Roman Zambrowski).

Pokud jde o Československo, přináší kniha zajímavé poznatky o „případu Kolmana". Autorky se o Arnoštu Kolmanovi vyjadřují jako o „prodloužené ruce" sovětského velvyslanectví a jeho vystoupení proti „praktickému vedení KSČ" (Slánskému, Švermové, Barešovi) v létě 1948 hodnotí jako pokus vyvolat rozkol v československém vedení.[7] Zveřejňují materiály, které potvrzují původní Gottwaldovo zdráhání přenést procesovou vlnu z Maďarska do Československa.

---

7 Arnošt Kolman byl vlivným pracovníkem aparátu ÚV KSČ, který od ruské občanské války působil jako funkcionář VKS(b) a byl v té době občanem SSSR. Do ČSR se vrátil po válce. Po zmíněném incidentu byl na podnět Stalina zatčen a transportován do SSSR, kde byl uvězněn. Na svobodu byl propuštěn před procesem se Slánským v roce 1952.

Jako rušivý moment ve zmíněných pasážích knihy působí nadměrná racionalizace vývoje ústícího v politické procesy. Materiály, které autorky publikovaly v dokumentárních svazcích, svědčí spíše o nedostatečné informovanosti sovětských míst o řadě podstatných okolností života uvnitř zemí sovětského bloku a jejich komunistických stran; důvody, které určovaly výběr obžalovaných, byly nejenom právně irelevantní, ale i věcně ze sovětského hlediska často bezpředmětné. Přeceněn je v této souvislosti význam materiálů připravených mezinárodním oddělením ÚV VKS(b) na jaře a počátkem léta 1948, které obsahovaly ostrou kritiku některých komunistických stran a mířily proti jejich tehdejším vedením. V dané podobě jich proto sovětské vedení nemohlo příliš využít a zůstaly jako celek v „šupleti".[8]

První vlna procesů vykazuje určité stopy „pragmatismu". V Bulharsku a v Albánii sovětské vedení zjevně usilovalo o potlačení jugoslávského „vlivu" a o eliminaci jeho potenciálních nositelů. V Maďarsku události přičiněním Rákosiho zřejmě nabyly rozměrů a forem, s nimiž sovětské vedení původně nepočítalo. Rumunsko procesová vlna zasáhla pouze okrajově. V Polsku byla motivem vnitropolitických změn snaha odstranit Gomułku, který nepodpořil sovětský postup proti Titovi; jinak však sovětské vedení zachovávalo jistou míru obezřetnosti. V Československu se procesová vlna rozlila se značným zpožděním a byla původně přiživena „maďarským tlakem". Represe proti činitelům komunistických stran byly bezpochyby konzultovány se Stalinem, a ten zřejmě podle potřeby využíval i momentálních „podnětů", které původně nezakalkuloval do svých plánů.

Zajímavé je líčení druhé procesové vlny, která se odvíjela od podzimu 1951. Autorky se při něm pokoušejí přihlédnout k vnitropolitickému vývoji v Sovětském svazu, k antisemitské kampani, kterou tehdy rozpoutal Stalin. „Židovská otázka" v „lidových demokraciích" nemohla přijít na pořad – stejně jako v SSSR – již koncem roku 1948. V popředí byl tehdy boj proti „titoismu" a „nacionalismu". „Židé" tvořili podstatnou složku vedoucího komunistického „kádru" v Polsku, Československu, Maďarsku a Rumunsku. Přímý útok proti nim mohl proto destabilizovat mocenské poměry a posílit stoupence „národní politiky". Boj proti „sionismu" a „kosmopolitismu" se tak zde plně rozvinul teprve od roku 1951, kdy se znovu aktualizoval v SSSR.

Ústřední místo v této vlně represe zaujal Slánského proces, v němž se veřejně manifestoval stalinský antisemitismus, a autorky knihy mu věnují značnou pozornost. Vyzvedávají negativní roli Alexeje Čepičky a o Gottwaldovi soudí, že se v půli roku 1951 přidal k těm, kteří usilovali o odstranění Slánského. Pochybnosti o Slánského vině vyslovené tehdy Stalinem interpretují jako výraz jeho zdrženlivosti. Dostávají se tím do rozporu s některými zjištěními, k nimž dospěly československé rehabilitační komise v šedesátých letech. Nekladou si však klíčovou otázku, proč a jak bylo možné inscenovat rozsáhlý a krutý antisemitský proces v Československu, kde dříve byly veřejné projevy aktivního antisemitismu víceméně okrajovou záležitostí.

---

8 Nic na tom nemění skutečnost, že se sovětskému vedení z aktuálního podnětu hodil materiál o Jugoslávii a zčásti (s ohledem na postoj Gomułky) také materiál o Polsku. Souvislost těchto dokumentů se sovětskými postoji vůči Titovi a Gomułkovi by měla být přesto doložena nejen shodou jejich obsahových prvků.

Důležité jsou poznatky o přípravě nové vlny procesů v dalších zemích. Patří k nim již zmiňované údaje o vývoji v Polsku. Autorky podrobně líčí zejména situaci v Rumunsku, konkrétně vystupňování rozporů mezi Gheorghe Gheorghiu-Dejem a dvojicí Vasil Luca – Anna Paukerová, která platila za oporu sovětského vlivu. Luca byl zatčen v roce 1952, odsouzen na doživotí a zemřel o deset let později ve vězení. Paukerová byla zatčena v roce 1953, po Stalinově smrti však byla propuštěna. K veřejným procesům proti nim nedošlo, Gheorghiu-Dej však na jaře 1954 zorganizoval proces proti jednomu z předních rumunských komunistů poválečné doby Lucreţiovi Pătrăşcanovi, obviněnému z „nacionalismu". Je pouze příznačné, že tento proces, konaný rok po Stalinově smrti, byl – jak uvádějí autorky – konzultován se sovětským vedením a skončil rozsudkem smrti.

Zbývá několik slov o závěrech, které autorky formulují na konci knihy. Jsou věcné a shrnují dosavadní výsledky výzkumu. Autorky se pokoušejí vyznačit příčiny, které umožnily vznik levicově orientovaných totalitních režimů ve střední a jihovýchodní Evropě, a vymezit jejich odlišnosti od sovětského vzorce. V těchto syntetizujících vývodech, stejně jako ve vlastním textu knihy, je řada míst, která zasluhují hlubší diskusi a upřesnění. Jako celek je však kniha *Moskva a východní Evropa* kvalitním a velmi informativním příspěvkem k dějinám sovětského bloku. Lze pouze doufat, že se najde vydavatel, který ji zpřístupní pro českého čtenáře. Vydání si zaslouží i výběr z dokumentů, které autorky zařadily do vzpomenutých dokumentárních dvojsvazků.

Recenze

Erichu, nech nás trpělivě pracovat

Tomáš Zahradníček

PACZKOWSKI, Andrzej: *Droga do „mniejszego zła": Strategia i taktyka obozu władzy, lipiec 1980 – styczeń 1982*. Kraków, Wydawnictwo literackie 2002, 329 stran.

Rok a půl trvala v Polsku éra Solidarity. Ve dnech 30. a 31. srpna 1980 podepsali vládní delegáti dohody s vedením stávkujících ve Štětíně a v Gdaňsku, na jejich základě byl později oficiálně zaregistrován nezávislý odborový svaz. Za dramatických okolností – vyhlášení „válečného stavu" v zemi – byl od 13. prosince 1981 zase likvidován. Obě události dělí šestnáct měsíců, které patří k nejzajímavějším obdobím v historii někdejšího východního bloku.

Těchto šestnáct polských měsíců bylo podrobně popsáno a zdokumentováno přímými účastníky. Pohotově a neobyčejně dobře. Své průkopnické historie, kroniky a analýzy psali svědci éry Solidarity v přesvědčení, že se sotva dožijí zpřístupnění dokumentů ze stranické a státní kuchyně. „Zveřejnění těchto pramenů (nakolik vůbec existují) je asi tak stejně pravděpodobné jako návrat monarchií ve Varšavě a v Moskvě," napsal v roce 1983 Timothy Garton Ash.[1] A tak se historici, sociologové, spisovatelé a novináři snažili vydobýt maximum z veřejně přístupných zdrojů. Bohatý polský tisk z let 1980 a 1981, archivy Solidarity a také značné zkušenosti s tím, jak fungoval stranický a státní aparát zemí „reálného socialismu", umožnily sepsání prací trvalé hodnoty.[2]

Nejpodstatnější fakta byla koneckonců známa. Události tehdy probíhaly rychle a stranické vedení jednalo pod tlakem, nemělo čas na nějaké rafinovanější kamufláže. Klíčové ústupky byly nepřehlédnutelné, personální výměny na nejvyšších postech nikdo neskrýval a vnitrostranickou debatu mohl pozorný divák poměrně dobře sle-

1 GARTON ASH, Timothy: *The Polish Revolution: Solidarity 1980–82*. London, Jonathan Cape 1983. (Vyšlo též v polském překladu: London, Polonia 1987; Warszawa, Res Publika 1990.)

2 Kromě výše uvedené knihy Gartona Ashe je to zejména monografie Jerzyho Holzera *Solidarność 1980–1981: Geneza i historia* (1. vyd. v samizdatu ve Varšavě 1983, 2. vyd. Paryž, Instytut literacki 1984).

dovat i vně zasedacích sálů a sekretariátů. Obecné cíle stranické politiky si poučená veřejnost dokázala živě představit a jednotlivé taktické manévry celkem bezelstně prozrazovaly změny v tónování propagandy. Přesto si nikdo nemohl být jistý tím, co všechno vlastně skrývají sedmé komnaty moci.

Po roce 1989 se začaly pootevírat. Ve Varšavě, Moskvě, Berlíně, Praze a dalších metropolích bývalého východního bloku historici získali materiály z jednání stranických vedení i některé další dokumenty. Knižně vyšla svědectví klíčových mužů polské mocenské elity sedmdesátých a osmdesátých let. A v roce 1997 se konala unikátní konference, kde o polské krizi společně s historiky diskutovali někdejší aktéři z Polska, Sovětského svazu a Spojených států – vedle představitelů politbyra Ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany a předáků Solidarity zasedli v jednom sále také bývalí sovětští velitelé vojsk Varšavské smlouvy a někdejší zahraničněpolitičtí experti amerických prezidentů.[3] Jistě, ne vše bylo řečeno, ne všechny důležité archivy mohli historici prostudovat a zdaleka ne všechny přístupné dokumenty prostudovat stačili. Ale patrně už nastala vhodná chvíle pro další sepsání historie polských let 1980 a 1981, obohacené o novou perspektivu a cenné informace.

Učinil to Andrzej Paczkowski knihou *Cesta k „menšímu zlu"*. Soustředil se hlavně na dva okruhy otázek: dění na vrcholu polské mocenské pyramidy a vyjednávání s Moskvou o vhodném postupu proti Solidaritě. Jeho knížka ukazuje, že výzkum mocenského centra Polské lidové republiky pokročil velmi daleko. Polský historik se velmi jistě pohybuje v zákoutích politbyra, vlády a stranického aparátu. Napomohla tomu štábní kultura polského stranického vedení, které v krizových měsících zasedalo několikrát týdně a jeho protokolovaná (a nyní odtajněná) jednání probíhala „velmi živě a otevřeně" (s. 136). Paczkowski se tak mohl vrátit k otázkám, které si kladli pozorovatelé polské politiky v osmdesátých letech a objasnit řadu problémů a nejasností.

Knížka je určena širšímu publiku. Autor se drží popisovaných dějů a neoslabuje vlastní spád událostí žádnými delšími odbočkami. Nekomentuje dosavadní literaturu a čtenář, který chce odlišit nové poznatky z devadesátých let od věcí již dříve známých, si musí vzít k ruce nějakou starší publikaci. Neznamená to však, že by Paczkowski předkládal neosobní spletenec dat, údajů, citátů a odkazů. Vypravěč je přítomný takřka na každé stránce v drobných komentářích, kterými dění glosuje, uvádí do souvislostí. Zejména neustále upozorňuje na neúplnost materiálu, z něhož vychází, na relativnost soudů a na možnost jiných interpretací dokumentů. Pečlivě odlišuje, zda pasáž začne slovy „mám za jisté" nebo „považuji za pravděpodobné". Často ji uvede opatrným „možná, že...", „snad". A často také řekne „nevím". Líčení je vedeno chronologicky od léta 1980 do přelomu let 1981–1982.

Zorný úhel, pod nímž autor dění sleduje, je ohlášen v titulu knihy: *Cesta k „menšímu zlu"*, tedy cesta k válečnému stavu, který v osmdesátých letech získal tuto něžnou a dodnes v Polsku všeobecně srozumitelnou přezdívku. Pro Paczkowského se metafora „menšího zla" stává klíčem k výkladu počínání polského vedení už od léta 1980.

---

3 Úplný záznam diskuse viz PACZKOWSKI, Andrzej – SMOLAR, Nina (ed.): *Wejdą nie wejdą: Polska 1980–1982. Wewnętrzny kryzys, międzynarodowe uwarunkowania. Konferencja w Jachrance 8–10. listopada 1997*. London – Warszawa, ANEKS Publishers 1999.

Polsko se tehdy nějakému tomu „zlu" vyhnout patrně nemohlo, pro poklidnou existenci na způsob NDR, ČSSR nebo Maďarska zemi chyběly podmínky. Představy o „velkém zlu" a vedle něho „menším zlu" se v politbyru postupně měnily. V létě 1980 byla za menší zlo uznána dohoda se stávkujícími a jako horší alternativa dobývání továren. Šance na relativně bezbolestné silové řešení byly promrhány dlouhým otálením. Stávková vlna mohutněla osm neděl a v druhé polovině srpna už přicházely v úvahu jen dvě špatné varianty: poslat tanky, nebo přijmout precizně zformulované požadavky stávkujících, kteří se zatím stačili dobře zorganizovat v celostátním stávkovém výboru. Zvítězila naděje, že podpisem dohody stávka skončí hned a beze ztrát na životech – a pak se uvidí. „Asi musíme zvolit menší zlo a pak z toho zkusíme nějak vybřednout," cituje Paczkowski slova prvního muže polské komunistické strany Edwarda Gierka pronesená dva dny před podpisem gdaňských dohod (s. 59).

Ten druhý, silový a v historii východního bloku obvyklejší scénář byl ovšem připraven, jenže v srpnu 1980 ho většina polského politbyra odmítla. Motivy jejich zaváhání lze jenom hádat, dokumenty toho o duševních pochodech mnoho neřeknou a Paczkowski se nepouští do psychologizování. Jisté je, že Edward Gierek se do čela strany dostal poté, co jeho předchůdce poslal na stávkující dělníky tanky. Nelze také nevidět, že Gierkova éra, vyplňující polská sedmdesátá léta, se vyznačovala nápadnou nechutí stranického vedení k takovým zásahům proti opozici, jaké známe z tehdejšího Československa. Zato ve Varšavě hostili amerického prezidenta a první tajemník se pravidelně scházel s francouzským prezidentem a západoněmeckým kancléřem. Oběma byl Gierek sympatický, i jeho politika otevírání Polska Západu a ekonomické spolupráce s ním. Helmut Schmidt píše ve svých vzpomínkách, že Gierek stejně jako János Kádár se při jednání mezi čtyřma očima vůbec nechovali jako loajální vůdci sovětských satelitů: „Nezakrývali mi, že by jejich národy raději patřily k Západu než být ve stínu Sovětského svazu."[4]

Zápisy z jednání politbyra prozrazují iluzorní představy Edwarda Gierka o jeho duchovním vlivu na polskou společnost. V jedné z mnoha debat na konci srpna 1980 navrhoval, že vystoupí ještě jednou v televizi a pronese „ke všem vrstvám národa dramatický apel pod heslem obrany socialismu" (s. 44). To je jedno z překvapení, které Paczkowski objevil: Gierek si patrně myslel, že v něm podstatná část společnosti vidí otce národa a že by lidé jednali jinak, kdyby jim sám v televizi vysvětlil, že požadavky stávkujících ve svých důsledcích znamenají hrozbu pro „socialismus". Zde i na dalších místech Paczkowského knihy se ukazuje, že političtí vůdcové byli do značné míry obětí vlastní propagandy, respektive že propaganda dosti věrně odrážela jejich myšlení, čemuž byl tehdy schopen uvěřit málokterý z diváků televizního zpravodajství a čtenářů novin.

Gierkova éra ovšem rychle skončila a problém, jak vybřednout z důsledků gdaňských dohod, řešili Gierkovi nástupci. Již 5. září 1980 ráno byl Gierek odvezen do nemocnice s infarktem a týž den večer ho kolegové z politbyra v nepřítomnosti sesadili. Nahradil ho šéf stranického aparátu Stanisław Kania.

---

4 SCHMIDT, Helmut: *Na společné cestě: Vzpomínky a úvahy*. Praha, Pragma 1997, s. 499.

Kaniovo panování trvalo od září 1980 do října 1981, takřka celou dobu legální existence Solidarity. Dění ve společnosti se v mnoha rysech podobalo polednovému vývoji v Československu v roce 1968: mimo jiné rychlou dezercí podstatné části „kulturní fronty" a osamostatněním některých masmédií, spontánním vznikem nejrůznějších organizací, spolků a klubů, diskusemi o politickém systému, národní historii, marxismu, hospodářské reformě atd. Jiná však byla celková ideová atmosféra těchto diskusí: stranická propaganda měla koneckonců pravdu, když tvrdila, že ideovým vůdcům Solidarity nejde o nápravu „socialismu". Základní rysy programu, kterým se Solidarita do značné míry řídila, formulovala v sedmdesátých letech intelektuální opozice a pečlivě přitom rozlišovala mezi cíli ideálními a průběžnými. Ideálem byl zánik sovětské nadvlády nad střední Evropou, průběžné cíle zahrnovalo to, co bylo možné okamžitě vymáhat na polském stranickém vedení. „Sebeomezující revoluce", jak se Solidarita sama nazvala, se poučila z osudu „pražského jara" a po srpnu 1980 si dávala velký pozor, aby neporušila klíčová tabu: spojenectví se Sovětským svazem, členství ve Varšavské smlouvě, vedoucí úlohu komunistické strany. V těchto tématech byl rozpoznán spouštěcí mechanismus „bratrské pomoci" a Solidarita o nich raději vůbec nehovořila, případně si vypomohla prohlášením, že uznává „aktuální geopolitické danosti".

Stanisław Kania coby první tajemník strany k použití síly nesáhl. V zemi legálně působila milionová opoziční organizace (koncem září 1980 měla Solidarita asi tři miliony členů, v prosinci devět milionů), která si nekladla za cíl převzít moc, ale vyvíjela tlak na stranické a státní vedení, aby dodržovalo vlastní zákony, uvolnilo občanské svobody, zajistilo kompetentní fungování státního aparátu a nápravu špatné hospodářské situace, která vyhnala lidi do ulic. Hnutí mělo svou dynamiku, a dokud sílilo, Kaniovo vedení vždy přijalo jako menší zlo další a další kompromisní dohody. Z vládního pohledu to ovšem byly nebývalé a nebezpečné ústupky a z Prahy to vypadalo jako naprostá neschopnost, ne-li zrada. Rozhodující slovo ovšem měla Moskva. Ta sice Kaniovi veřejně i v soukromí vyčítala a hrozila, ale nezašla dál. Roli zlého muže mezi komunistickými vůdci na sebe bral Erich Honecker, který iniciativně plánoval Kaniovo svržení. Pravděpodobně se činili i další, pražské aktivity v tomto směru teprve čekají na prozkoumání; politika NDR je díky edici dokumentů známa nejlépe. Dochovala se nám i Brežněvova odpověď na Honeckerovo opakované naléhání ohledně tvrdého postupu v Polsku. „Erichu, nech nás trpělivě pracovat," odkázal Honeckera sám Brežněv do patřičných mezí při politických konzultacích na Krymu v létě 1981 (s. 205).

Andrzej Paczkowski objasňuje, jak tato trpělivá práce sovětského vedení na řešení polského problému vypadala. Zdá se, že opakované manévry na polských hranicích, které tolik vzrušovaly polskou i světovou veřejnost, měly tvořit spíše působivou kulisu, než že by znamenaly rozhodné přípravy k intervenci, i když v této otázce zatím nelze říci poslední slovo. Zdokumentována je jiná věc, o níž současníci mnoho nevěděli, totiž intriky Moskvy před mimořádným sjezdem PSDS v červenci 1981. Sovětský velvyslanec ve Varšavě se podílel na pokusu nahradit Kaniovo vedení zastánci tvrdé linie, kteří se na svou stranu snažili získat většinu delegátů. Pokus ovšem vůbec nevyšel, Kania své postavení přesvědčivě uhájil. Paczkowski obšírně

líčí průběh předsjezdových jednání v zákulisí, ale zdržuje se jednoznačného hodnocení. Na sjezdu se odehrál autentický politický souboj, jakých historie sjezdování vládních stran ve východním bloku mnoho neviděla. Prohrál nejen stranický „beton", ale také reformátoři, na konečném výsledku se příliš nepodepsal fakt, že jednadvacet procent delegátů bylo současně členy Solidarity. Měla být akce organizovaná sovětskou ambasádou vážným pokusem o sesazení Kanii, nebo šlo o nátlakový manévr? Pokud existuje jednoznačná odpověď, pak ji také dosud skrývají moskevské archivy.

V srpnu 1981 Polsko i svět bilancovaly rok existence Solidarity. Oficiální hodnocení byla dosti katastrofická, s gustem zdůrazňovala všechny obtíže posledního roku i nedobré hospodářské výhledy do budoucna. A právě tehdy Paczkowski v jednání politického byra poprvé zaznamenává optimistické tóny. Jako by proti všem očekáváním nebyl čas spojencem Solidarity, ale stranického vedení. Vyčkávací postoj a odkládání frontálního střetu začínaly nést ovoce. Podobný postřeh nalezneme i v některých komentářích nezávislého tisku a zahraničních novinářů z léta 1981, vnímavý pozorovatel tehdy patrně mohl zaznamenat proměňující se atmosféru v zemi. „Ve vedení PSDS se projevil – a možná začal i převažovat – názor, že čas přestává hrát pro protivníka," píše autor (s. 206). Potvrzovaly to i výzkumy veřejného mínění: podpora Solidarity se zmenšovala. Původně jednotné protestní hnutí se dělilo a štěpilo do širokého spektra názorů, zájmů a povah. Nadšení nad zisky loňských stávek už přestávalo působit jako povzbuzující prostředek při překonávání každodenních starostí a hospodářská situace se dále zhoršovala. „Poprvé v životě marně přemýšlím, co budu zítra jíst," píše ve vzpomínkách na tu dobu lektor češtiny z Katovic.[5]

Dlouhodobá existence nezávislé a vnitřně pluralitní organizace v autoritářském systému působila všudypřítomné zmatky. Konflikty v jednotlivých regionech a podnicích mezi místními bossy a vedením oblastních organizací Solidarity přinášely každý týden nové aféry, jejichž příčinám bylo na druhém konci země těžké porozumět. Mezi lidmi se říkalo, že vláda sabotuje zásobování předměty denní potřeby, aby ukázala neblahý vliv Solidarity na život v zemi. Doklady o tom však Paczkowski nenalezl. Z jeho práce je zato dobře vidět systémový problém, který by působil nepřekonatelné potíže, i kdyby v politickém byru seděli samí svatí. Direktivní a centralistický model politické i hospodářské správy zahrnoval stranické špičky nesmyslným množstvím agendy všeho druhu, osobně rozhodovali o problémech třetího řádu a místního významu. Byl neobyčejně nevýkonný a těžkopádný i v dobách úplného klidu v zemi, v revoluční atmosféře kolaboval. Když přestalo platit pravidlo, že o všech významnějších otázkách se rozhoduje na samé špici mocenské hierarchie a jakákoli nevítaná iniciativa se trestá, došlo k faktické decentralizaci moci.

V dokumentech politického byra Paczkowski nalezl jednoznačné odpovědi na pouze malou část otázek, které tehdy hýbaly polskou společností. Nejznámější aféry éry Solidarity kolem sporných soudních rozhodnutí či brutálních policejních zásahů podle všeho neřídilo přímo politické byro a sami jeho členové o nich jen těžko získávali přesné informace, když Solidarita žádala vysvětlení. Ve hře působili další aktéři,

---

5 POSLEDNÍ, Petr: *Krok ze stínu: Setkání s polskou kulturou*. Hradec Králové, Gaudeamus 2002, s. 26.

některé věci se zřejmě staly prostou náhodou, za jinými stály různé mocenské klany a za dalšími patrně i cizí tajné služby. Tak ze zápisů politického byra kupříkladu nelze zjistit, proč policejní oddíl v Bydhošti zbil jednoho z vůdců Solidarity, a nedopátralo se toho ani polské vedení, když se z případu stala aféra měsíce března 1981. Zato o dalším slavném konfliktu, takzvaném registračním sporu z listopadu 1980, prozrazují dokumenty, které Paczkowski cituje, překvapivou věc: soudce tehdy o stanovách Solidarity rozhodoval zcela samostatně a stranické vedení s napětím čekalo na jeho výrok.[6] Toto byl ovšem skutečný chaos, ne-li anarchie, jak rádo zdůrazňovalo *Rudé právo*: staré mechanismy moci a správy přestávaly fungovat a žádné nové, které by počítaly s existencí Solidarity, nikdo nevymyslel. Dnes se zdá, že ani žádné systémové řešení neexistovalo a že jeho hledání bylo vlastně podobně beznadějné jako někdejší projekty socialismu s lidskou tváří. Podle všeho si to myslí i Andrzej Paczkowski.

Liberálové ve stranickém vedení viděli smírnou cestu dalšího vývoje zhruba v tom, že až se Solidarita vybouří, postupně se přizpůsobí a zaujme pasivní roli jedné z mnoha byrokratických organizací řízených podle pokynů stranického centra. K tomu směřovaly pokusy kompromitovat a odstranit z hnutí „extremisty", na které po celé měsíce ukazovala prstem propaganda, především Jacka Kuroně, Adama Michnika a další intelektuály-poradce nebo radikální dělnické předáky. Solidarita se však požadovaným směrem nevydala; ať už ji přesvědčovali nebo vyhrožovali, tuto roli sehrát nechtěla. Horší bylo, že sama neviděla žádné perspektivní řešení. Diskuse na téma budoucnosti hnutí byla dlouhá, živá a bezvýchodná. Někteří její účastníci postupem času ztráceli disciplínu a otevírali témata, která byla z dobrých důvodů tabuizována. Narůstající radikalismus menšiny stejně jako pokusy o vývoz revoluce do dalších zemí východního bloku[7] jistě zaujaly každého, kdo se někdy zabýval teorií revolucí. Hnutí narazilo na hranice možného.

Změna společenského klimatu umožnila politickému byru nový pohled na problém „menšího zla". Na zásah bezpečnostních sil se vedení silových ministerstev připravovala po celou dobu a své plány stále upřesňovala a vylepšovala. Vyhlášení „válečného stavu"[8] se začalo rýsovat jako sice neobyčejně riskantní, ale přeci jen možný krok. Po roce intenzivních příprav už byl rozpracován do detailů a plány byly několikrát prověřeny a opraveny.

Vlastní akci ještě předcházela změna ve stranickém vedení. Na říjnovém zasedání ústředního výboru dal Stanisław Kania k dispozici svou funkci a v tajném hlasování byla jeho demise přijata. Novým šéfem se stal dlouholetý člen politického byra

---

6 Dne 24.10.1980 varšavský soudce zaregistroval Nezávislý samosprávný odborový svaz „Solidarita" – přičemž pozměnil navržený text stanov: dopsal do nich mj. formulaci o tom, že Solidarita uznává vedoucí roli PSDS. Solidarita se odvolala k Nejvyššímu soudu PLR a její kampaň za registraci původních stanov se obracela na polské stranické vedení. „Ani Kania, ani nikdo jiný z vládnoucí elity neměl rozhodující vliv na to, jaký výrok soud vynese. Nikoho v Solidaritě – a vlastně vůbec nikoho – ve snu nenapadlo, že politické byro nebo premiér nemohou předem ručit za obsah soudního rozhodnutí," píše Paczkowski na straně 93.

7 Nejznámějším projevem bylo přijetí „Poselství k pracujícím východní Evropy" na 1. sjezdu Solidarity v září 1981.

8 Na výjimečný stav tvůrci poválečné polské ústavy zapomněli, byl doplněn při její novelizaci v roce 1983.

a generál Wojciech Jaruzelski, předseda vlády (od února 1981) i ministr obrany (od dubna 1968). Andrzej Paczkowski si není jist, proč ke střídání vlastně došlo. Chtěl Kania skutečně odejít – snad že uvolňoval místo pro generála – nebo měl v úmyslu hlasováním o důvěře upevnit svou pozici, otřásanou celé tři měsíce od mimořádného sjezdu dnes a denně kritikou ze všech stran? Generál Jaruzelski se nejprve zdráhal funkci přijmout, ale když už do ní nastoupil, sloučil ve svých rukou všechny potřebné kompetence pro zásah proti Solidaritě – politickou, organizační i ryze vojenskou.

Operace „menší zlo", zahájená v noci z 12. na 13. prosince 1981, měla rozměry válečného tažení. Zúčastnilo se jí osmdesát tisíc mužů podporovaných šestnácti sty tanky a další těžkou technikou. Armáda převzala kontrolu nad životem v zemi, speciální oddíly obsadily kanceláře Solidarity. Policie při nočních raziích internovala pět tisíc vytipovaných osob a umístila je v připravených ubytovnách. Dalších šest tisíc lidí bylo vyzváno k podpisu prohlášení, že se zříkají účasti na veřejném životě. Menší část, která podepsat odmítla, se připojila k zadrženým. V internaci se ocitl také Edward Gierek, nalezený viník všech hospodářských i politických obtíží země, a jeho jméno se stalo ozdobou seznamu zadržených, jejž po následující dny otiskovaly oba deníky, které nepřestaly vycházet.

Andrzej Paczkowski příslušnou kapitolu nazval „Vyhraná bitva prohrané války", i když v úvodu knihy sliboval, že se při psaní pokusí zapomenout na to, že ví, jak to všechno v roce 1989 dopadlo. Jinak se u vyhlášení „válečného stavu" zdržuje výslovného hodnocení. V Polsku je toto téma dodnes citlivé: Wojciech Jaruzelski byl nejen tvůrcem „válečného stavu", ale i „kulatého stolu" o šest roků později a poté i prvním prezidentem po obnovení této funkce (1989–1990). A ještě později stanul generál před soudem, který zkoumal, zda bylo vyhlášení „válečného stavu" vlastizradou. Jaruzelského úspěšná obhajoba byla založena na teorii „menšího zla", kterým prý zabraňoval intervenci sovětské armády.

Andrzej Paczkowski dal pojem „menšího zla" do titulu své knížky a dokázal v ní, že ne sovětská intervence, ale hrozba rozpadu dosavadního režimu byla důvodem k celé akci, připravované od samého počátku a provedené v prvním okamžiku, kdy stranické vedení vidělo slušné šance na úspěch. Sympatické je, že autor, v osmdesátých letech sám aktivní příslušník opozice, se tu přímým polemikám s Jaruzelského obhajobou vyhýbá. Nenapsal novou verzi obžaloby, ale kus historie.

Příští generace už patrně „válečný stav" nebudou soudit příliš přísně a připojí se k úlevnému vydechnutí, které se na konci operace ozvalo z Východu i Západu. Devět mrtvých z dolu Wujek a další jednotlivé oběti na jiných místech znamenaly prolitou krev, ale nebyly jí potoky a řeky, jak mnozí předpovídali, nezačala občanská válka. Do nástupu Michaila Gorbačova v Kremlu zbývaly jen tři roky a nové naděje na změnu poměrů přišly dříve, než polská společnost stačila propadnout do normalizační letargie na způsob Československa, kde se po srpnu 1968 čekalo na čerstvý vítr bezmála dvě desetiletí. Historik však upozorňuje, že nic takového nebylo v původních plánech. Tehdy v prosinci 1981 velitelé operace „menší zlo" naopak dělali všechno pro to, aby k žádné změně systému nemohlo dojít a aby se společenský život znovu vrátil do mezí obvyklých ve státech „reálného socialismu".

Recenze

Uvolnění z ideologického diktátu

Josef Forbelský

CHALUPA, Jiří: *Zápisky o válce občanské*. Praha, Lidové noviny 2002, 159 stran.

Knihou pojednávající o španělské občanské válce (1936–1939) její autor Jiří Chalupa (narozen 1966), docent iberoamerických dějin a literatury na Univerzitě Palackého v Olomouci, se vrátil k námětu, který ve své době nabyl legendární podoby a který trvale představuje závažný úsek evropských dějin minulého století. Šlo o návrat ve zdejším prostředí nadmíru užitečný, protože málokterá historická látka byla zpracovávána tak výlučně pod ideologickým zorným úhlem jako tato událost. Ideologická „vzrušivost" tématu byla nepochybně provokována okolností, že konflikt se jevil jako laboratorní prostředí, v němž se ověřovaly sociální a politické doktríny vnucující se 20. století. Doktrinářský apriorismus při popisu a výkladu zmíněného historického jevu byl dán jak povahou těchto doktrín, tak příslušností vykladače k té či oné straně konfliktu. Je příznačné, že první objektivnější a přijatelnější popis a výklad španělské občanské války nabídl světové veřejnosti Angličan Hugh Thomas, historik pocházející ze země formálně na konfliktu nezúčastněné.[1] Přístup českých historiků byl po celé jedno půlstoletí ideologicky obligatorní, takzvaně pokrokový. Konzervovaly se v něm náhledy přímých účastníků (viz například svědectví spisovatele a válečného zpravodaje *Rudého práva* ve Španělsku Ilji Barta).[2] Míru této jednostrannosti lze zjistit srovnáním nynější Chalupovy práce a její výkladové otevřenosti s knihou *Španělsko, Španělsko* od interbrigadisty Artura G. Londona,[3] která se vyznačuje dobovým „marxistickým objektivismem". Historiografické zablokování tématu španělské občanské války bylo ve zdejším prostředí mírně korigováno pouze cestou literárních textů, jak se to stalo například Hemingwayovým románem *Komu zvoní hrana* (1940), jemuž předcházely knihy Artura Koestlera *Španělská závěť* (1937), André Malrauxe *Naděje*

1 *The Spanish Civil War*. London, Eyre and Spottiswoode 1961.
2 *Kráter se otevírá*. Praha, Mladá fronta 1957.
3 Praha, NPL 1963.

(1937) nebo Georgese Bernanose *Velké hřbitovy pod lunou* (1938). Toutéž románovou cestou byl relativizován ideologický výkladový monopol v samotném Španělsku, když se v táboře „vítězů" José María Gironella pokusil tradiční románovou formou v knize *Milion mrtvých* napsat na zmíněné autory repliku.[4] Z výše uvedených důvodů má tudíž Chalupova práce, zařazená do popularizující knižnice „Dějiny a současnost" nakladatelství Lidové noviny, v českém prostředí průkopnický ráz.

Autorův přínos se mimo jiné vztahuje na diferenciaci zavedeného a paušalizujícího pojmu „španělský fašismus" (ve druhé kapitole). S výhodou své generační distance vůči tématu Jiří Chalupa českému čtenáři přibližuje společenskou a ideologickou skladbu a stratifikaci politického režimu, který souborně bývá označován jako „frankismus". Poukazuje na slitinu tradicionalismu, monarchismu, nacionalismu a sociálně „revolučního" falangismu (který nejspíš je ztotožnitelný s mussoliniovským fašismem). Autor jde dokonce tak daleko, že zpřístupňuje ideologickou rozmanitost existující v rámci falangismu, jak ji představovali Ernesto Giménez Caballero, Ramiro Ledesma Ramos, Onésimo Redondo, Manuel Hedilla, José Antonio Primo de Rivera. Totéž platí při portrétování samotného Franciska Franka (v knize se nedůsledně vyskytuje rozdílná grafika Franco a Franko) jako vojáka a jako politika, byť zde byl přístupový deficit mezitím zčásti vyrovnán českými překlady Frankových biografií, z nichž nejobšírnější nabídl Angličan Paul Preston.[5] Podobně (ve třetí kapitole, věnované republikánskému táboru) autor rozrůzňuje tendence, jež ovládaly politiku socialistů, reprezentovaných zjevy Juliána Besteira, Indalecia Prieta nebo Franciska Largo Caballera. A neváhá přičíst určitým chybným krokům socialistů vinu na zkáze druhé španělské republiky.

V Chalupově charakteristice znepřátelených táborů lze rozeznat stopu anglosaské historiografie obírající se touto otázkou, konkrétně Paula Prestona (narozeného roku 1946), byť se autor vůči některým jeho výkladům vymezuje. Nicméně akceptuje jeho hledisko, a to v podobě teze o existenci „trojího Španělska", kdy proti dvěma nesmiřitelným táborům (pravice a levice) se v konfliktu rýsoval tábor třetí, charakterizovaný liberálními osobnostmi, například typu Salvadora de Madariagy (1886–1978). (V Čechách je Madariaga známý knihou *Angličané, Francouzi, Španělé*,[6] dedikovanou ministru zahraničí Edvardu Benešovi, s nímž se liberální myslitel a historik seznámil během své činnosti u Společnosti národů v Ženevě.) Teorie „trojího Španělska" skýtá nepochybně možnost plněji a kritičtěji (ve srovnání s ideologickými výklady nebojácněji) nastínit podobu obou nepřátelských táborů. Nemluvě o tom, že dnes může být „názorově produktivní", protože pomáhá odkrývat pozitivní potenciál Španělska ve vztahu k liberálnědemokratické linii integrující se Evropy.

Jestliže poukaz na „trojí Španělsko" může napomoci při vyjasňování otázky, do jaké míry byla druhá španělská republika demokracií „v západním slova smyslu", obsahuje zároveň limitující efekt. Mimo náležitou pozornost ponechává totiž otázku Komunistické strany Španělska (*Partido Comunista Español* – PCE). Činí tak i autor

---

4 *Un millón de muertos*. Barcelona, Planeta 1961.

5 *Franco*. Praha, Jiří Buchal – BB art 2001.

6 Česky vyšla roku 1931 v nakladatelství Orbis.

Zápisků. Tato role byla nepochybně v rámci obligatorního ideologického výkladu ve zdejším prostředí umocňována, zveličována (viz zmíněnou knihu Artura Londona nebo dřívější Erenburgovy válečné reportáže[7] a *Španělský deník* Michaila J. Kolcova[8]). Je možné, že kvůli této ideologické exuberanci se jí Chalupa vyhnul. Nehledě na to, že pozdější postoje PCE se vzdálily stalinismu a proměnily se v takzvaný eurokomunismus.

Nicméně neapriorní, objektivní vyjasnění (zbavené nynějšího leckdy alibistického antikomunismu) postoje PCE před občanskou válkou a na jejím počátku lépe ozřejmuje vlastní charakter druhé španělské republiky a její peripetie. Zatímco je v knize naznačena sociální radikalizace, jakou vyvolával silný španělský anarchismus, když přímou akcí prosazoval vyvlastňování soukromých majetků, chybí tu detailnější, ale o to ilustrativnější popis leninského konceptu přeměny „buržoazní revoluce v revoluci socialistickou", s cílem nastolit diktaturu proletariátu, jak jej lze vyčíst ze spisů někdejšího generálního tajemníka PCE José Ramona Díaze (1895–1942)[9] nebo z ranějších postojů a projevů Dolores Ibárruriové, legendární *La Pasionarii*.[10] Díaz byl od roku 1935 členem Komunistické internacionály, „jedním z iniciátorů lidové protifašistické fronty" a budovatelem masové PCE. Tato leninská strategie, ověřená v Rusku, byla sociálně přitažlivá a přejímali ji radikální socialisté, byť podrývala původní plány demokratů Azañova typu. Odpovídala rovněž ideologické atmosféře rozšířené v evropských zemích vlivem ruské bolševické revoluce v roce 1917 a měla své mezinárodní implikace. Za občanské války byly projekty tohoto druhu z taktických důvodů tlumeny důrazem na obhajobu republiky (podobně jako leninský revoluční expanzionismus v roce 1941 nahradilo heslo „velké vlastenecké války"). V současnosti, kdy původní doktrinální polarita masových hnutí 20. století a jejich ideologický antagonismus jsou často převáděny na společného jmenovatele „totalitarismu", se více pozornosti věnuje střetu mezi PCE a „trockistickou" Dělnickou stranou marxistického sjednocení (*Partido Obrero de Unificación Marxista* – POUM), přičemž postoj příslušníků POUM, zpopularizovaný mimo jiné Orwellovým Holdem Katalánsku,[11] se přijímá jako součást boje proti (stalinskému) totalitarismu, jako model jisté disidence v rámci komunistického hnutí.

Jiří Chalupa ovšem již titulem knihy naznačil, že se bude pohybovat především v prostoru Pyrenejského poloostrova a tamní občanské války v letech 1936 až 1939. Ta je tudíž pojednána jako jev navazující na španělské krize 19. století, kdy španělská společnost, postrádající sociálně pevnější střed, prožívala chronickou konfrontaci svých krajností, tradicionalismu a progresismu. Svým způsobem šlo o chorobný epilog někdejšího světového hispanocentrismu, předtím nežli země nastoupila v druhé polovině 20. století cestu odpovídající její původní kontinentální příslušnosti.

---

7 Pod názvem *Ispanija* vyšly ve dvou dílech roku 1937 v SSSR. Český výbor *Španělské reportáže* vydalo Naše vojsko v roce 1989.

8 Praha, SNPL 1960 a Naše vojsko 1966.

9 *Tři roky boje*. Praha, SNPL 1953.

10 Česky vyšlo několik jejích publikací: *Španělský lid v boji*. Praha, Orbis 1951; *Boj španělského lidu proti Francovu režimu*. Praha, Orbis 1952; *Za svobodné Španělsko*. Praha, SNPL 1954; *Jediná cesta*. Praha, NPL 1965 a Naše vojsko 1986.

11 *Hold Katalánsku; Ohlédnutí za španělskou válkou*. Praha, Odeon 1991.

Poněvadž však autor přece jenom místy podnikl exkurz do poválečného období a dotkl se problémů postupné poválečné transformace frankismu, je třeba položit si nejparadoxnější otázku: Jak je možné, že Frankův režim, vzešlý z občanské války a označovaný za „fašistický", přežil rok 1945, porážku evropského fašismu? Termín jeho pádu jak známo se tehdy odpočítával na hodiny.

S odstupem doby je patrné, že přežití tohoto režimu bylo předurčeno poválečnými zájmy Velké Británie a Spojených států ve Středomoří a šíře v euroatlantické zóně. V té souvislosti je vhodné prostudovat korespondenci mezi španělskými vládnoucími špičkami a britskou diplomacií vedenou za druhé světové války. V únoru 1943 upozorňoval Franco prostřednictvím svého ministra zahraničí hraběte Jordany britského velvyslance v Madridu (1940–1944) sira Samuela Hoara na možnost, že při dosavadním průběhu války, kdy ruské armády proniknou hluboko na německé území, sotva se vyskytne v nesourodé mozaice středoevropských národů poničených a ochuzených válkou a okupací nějaká moc, která by dokázala čelit Stalinovým expanzivním plánům. „Můžeme si být jisti, že po německé nadvládě jedinou nadvládou, která by v těchto zemích přišla, je komunismus," stálo v memorandu. Britský diplomat tehdy považoval takové obavy za nepodložené, poukázal na válečné oslabení Sovětského svazu a vyslovil předpoklad, že nejsilnější mocností v Evropě bude Velká Británie, která tu získá největší vliv od Napoleonovy doby.[12] Je jisté, že tradičně citlivější sférou nežli střední Evropa bylo pro Velkou Británii, doufající ve svou silnou poválečnou velmocenskou pozici, Středomoří, protože představovalo páteř Commonwealthu. Zřejmě více než okolnost, že Franco nevpustil po pádu Francie v roce 1940 na Pyrenejský poloostrov německá vojska a nepřipustil přímý útok na gibraltarskou pevnost, bylo mu honorováno to, že neohrožoval (a po ztrátě svého spojeneckého zázemí v Německu a v Itálii ani nemohl) stabilitu Středozemí, které bylo životně důležité pro Velkou Británii a pro obnovu Francie a kam invazí do severní Afriky v roce 1942 nově vstoupily také Spojené státy. Chceme-li pochopit přežití Frankova režimu na Pyrenejském poloostrově v roce 1945, je prospěšné vzít v potaz britský vojenský zásah ve středomořském Řecku v letech 1944 a 1945 a výsledek řecké občanské války v letech 1946 až 1949. Obecně řečeno je nutné uvažovat nad mezivelmocenskými konstelacemi třicátých a čtyřicátých let, jakož i pozdějších desítiletí.

Jak jsem již podotkl, Chalupova kniha tyto širší dosahy občanské války nesledovala. Nicméně její zásluha je dostatečná. Je sice koncipována jako popularizující historiografický text a leckdy volí žurnalisticky přitažlivý styl (viz titulky jako „Partie velkého lišáka" nebo formulace „Franco [byl] bezpochyby geniálním samoukem, z něhož by měl Niccolò Machiavelli nefalšovanou radost"), ve skutečnosti však vcelku zásadně a zevrubně koriguje zdejší zdeformované exegeze, respektive zaplňuje vakuum, které tu ohledně tématu občanské války existovalo. Pro toho, kdo by chtěl autora sledovat v jeho hutném ponoru do tématu, je na závěr připojena moderní bibliografie.

---

12 Tato stanoviska a tyto názory na možný vývoj války a na poválečné uspořádání Evropy podrobněji zaznamenal sir Samuel Hoare v třetí části své knihy *Ambassador on special mission*. London, Collins 1946, s. 184–196.

Recenze

Plastický portrét zakladatele fašismu

Vlastimil Hála

RIDLEY, Jasper: *Mussolini*. Předmluvu napsal a z anglického originálu přeložil Milan Dvořák. Praha, Themis 2002, 418 stran.

Dostává se nám do rukou kniha známého britského historika a životopisce Jaspera Ridleyho, z jehož produkce bych uvedl životopisy lorda Palmerstona, Giuseppe Garibaldiho nebo též životopis Josipa Broze-Tita, přeložený i u nás.

Fenomén fašismu vzbuzuje zvýšenou pozornost již delší dobu, v našich podmínkách zvláště v souvislosti s pokusy o typologizaci totalitních systémů. Dostává se mu přitom menší pozornosti než německému nacismu, což se týká i kvantity překladové literatury. Ridleyho kniha není ovšem první u nás publikovanou prací věnovanou Mussolinimu a fašismu; zde bych uvedl především knihu Zdeňka Bradáče *Před pochodem na Řím*,[1] zachovávající v zásadě tehdejší oficiální hodnocení, ale seriózní a na svou dobu překvapivě objektivní.

Mussoliniho životní dráhu sleduje autor v organické souvislosti s politickým vývojem v širším, zejména evropském kontextu, přičemž se kriticky zaměřuje zvláště na britskou politiku, kde nesmlčuje dlouhotrvající sympatie britských konzervativců, v neposlední řadě Winstona Churchilla, s italským fašismem. Kromě tradičních pramenů a literatury se autor opírá i o využití moderních médií, jako jsou videozáznamy s vyjádřeními rodinných příslušníků (syn Vittorio Mussolini) a pamětníků. Mussoliniho portrét je komponován z různých zorných úhlů i různorodých prvků, mezi nimiž nechybí například ani výpovědi četných diktátorových milenek. Kniha je napsána čtivě, občasné chyby většinou koriguje posuzovatel Vladimír Nálevka. Autor ji rozčleňuje do nevelkých kapitol, v nichž se prolínají osobní Mussoliniho osudy s výstižným vylíčením politických souvislostí.

Pro Mussoliniho lidský i politický profil považuje autor za významné formování krajem „násilí a revoluce" (Dovia ve farnosti Predappio u Forli), kde Mussolini

1 Praha, Svoboda 1973.

vyrůstal (s. 7) a kde působily silné extrémně levicové síly, k nimž náležel i jeho otec. Výjimečnost Mussoliniho raného osudu oproti jiným vůdcovským postavám (například Leninovi či Hitlerovi) spatřuje autor v tom, že Mussolini byl „mladistvým delikventem" (s. 19). Pro formování jeho politického profilu v socialistickém smyslu považuje autor za významný pobyt ve Švýcarsku, během nějž se také rodil lapidární rétorický styl, plný „zuřivé energie", typický pro publicistiku i proslovy budoucího „duceho" (s. 25).

Událostí, která lidsky i politicky ovlivnila pozdější Mussoliniho politickou činnost, byla vojenská prezenční služba (1904–1905), kde se pozdější diktátor podle vlastních slov „naučil poslouchat", aby mohl „velet" (s. 35). Přesto se později ještě na poměrně dlouhý čas vrátil ke svému socialistickému přesvědčení hlásajícímu násilnou revoluci. Autor výstižně ukazuje utváření jeho názorů pod vlivem postupného pronikání prvků typických pro fašistický světový názor (zvláště Sorelovy koncepce „elity"), jež Mussolini konkretizoval ve vlastní koncepci vůdcovské „hierarchie" a hájil ve stejnojmenném časopise (s. 44–45). Zajímavé je srovnání Mussoliniho hierarchické soustavy s Leninovou myšlenkou profesionální revolucionářské elity. Ve srovnání s Leninovou koncepcí pochopené a aktivně využité „železné dějinné zákonitosti" Ridley vidí Mussoliniho ideu spíše jako voluntaristickou a aktivistickou (s. 46).

Za dva hlavní faktory Mussoliniho posunu od krajního socialismu k fašismu považuje Ridley neúspěch „rudého týdne" (selhání generální stávky) před první světovou válkou (s. 61), a zvláště samo vypuknutí války, provázené podporou německých a rakouských sociálních demokratů válečné politice svých vlád (s. 68). Tento fakt ovlivnil i mnoho dalších socialistů v „intervencionistickém" smyslu, tedy v úsilí, aby se Itálie aktivně zúčastnila první světové války na straně Dohody, což Mussolini hájil i ve svém listu *Il popolo d'Italia*. Ve vztahu k prvnímu globálnímu světovému konfliktu, profilujícímu 20. století, spatřuje autor klíčový moment, jehož důsledky pak vedly i ke vzájemným násilnostem mezi krajní levicí a fašisty po první světové válce, k diktatuře, politickým vraždám a konečně i k popravě pozdějšího „duceho" (s. 73). S tím souvisí i autorovo sledování rozlomu na italské politické scéně, kde na jedné straně stály pacifistické síly – socialisté, lidovci, Vatikán –, na druhé stoupenci války – republikáni a nacionalisté (s. 74–78). V líčení vlastních událostí předcházejících „pochodu na Řím", jako je formování „bojových svazů" a založení fašistické strany v roce 1919, zachovává Ridley postoj vyznačující se vzácnou objektivitou: nepopírá, že na eskalaci násilí měla velký podíl extrémní levice (například vyvoláním generální stávky v létě 1922 – viz s. 120, 124–131). S Bradáčovým hodnocením se shoduje v tom, že specifikum násilí fašistických „squadristů" spočívalo v organizovanosti, i v názoru, že policie stranila fašistům (s. 99).

Autor sleduje v souvislosti s politickým vývojem i vyzrávání Mussoliniho teoretického kréda, jež se odklánělo od ideálů Velké francouzské revoluce, formujících 19. století (s. 124). Velký vliv na popularitu fašismu, jak autor poznamenává spíše mimochodem, mělo zdůrazňované vlastenecké „nadstranictví": zatímco socialisté nebo lidovci vyvěšovali na „svých" radnicích své stranické symboly, fašisté je strhávali a nahrazovali trikolorou (s. 132–140). Idea fašistického uspořádání státu, postavená

do protikladu vůči třídnímu a stranickému partikularismu, byla tak oděna do univerzalistického hávu.

V líčení Mussoliniho „pochodu na Řím" na podzim 1922 zdůrazňuje autor spíše propagandistické a diplomaticko-taktické aspekty, zvláště Mussoliniho chladný pragmatismus, umožňující mu nenápadné přechody od republikánského revolucionářství k monarchistickému konzervativismu, a výstižně charakterizuje Mussoliniho umění „sedět na dvou židlích": „revoluční židli fašismu" a „vznešené židli konzervativismu". Ta druhá „židle" mu vynesla toleranci až obdiv britských konzervativců, včetně Churchilla a jeho paní (s. 139–156), Austena Chamberlaina a jiných, jak autor vícekrát a s jistým zalíbením uvádí (s. 143, 175, 179 aj.), opíraje se o korespondenci významných konzervativních politiků. Těm se fašismus v italské formě zdál ve dvacátých a zčásti i třicátých letech menším zlem než komunismus (s. 188).

Mezi „pochodem na Řím", jenž vedl ke jmenování Mussoliniho ministerským předsedou, a upevněním fašistického režimu na podzim 1926 (s. 184) autor sleduje pokračující násilí mezi fašisty a krajní levicí, jež se projevilo na jedné straně pokusy o atentát na Mussoliniho, na druhé straně pak jistě „nejslavnější" kauzou té doby, zavražděním socialistického poslance Giacoma Matteottiho fašisty v roce 1924. V jejím hodnocení se autor opírá o nejrůznější dokumenty, včetně výpovědí některých iniciátorů Matteottiho vraždy, přičemž objektivně dovozuje jak nejasnost osobního Mussoliniho angažmá, tak i nepopiratelnost jeho politické viny na vytvoření atmosféry násilí a strachu, v němž se případ udál. Autor ovšem poukazuje i na „nedostatečně totalitní" charakter italského fašistického režimu, totiž existenci relativně nezávislé justice, která umožnila soudní stíhání vrahů v roce 1924 i 1926 (s. 164 n.).

V Ridleyho líčení, jak „duce" postupně opouštěl zásady, které energicky zastával před rokem 1914 (internacionalistický pacifismus, socialismus i republikánství), náleží centrální místo jeho rozhodnému obratu ve vztahu ke katolické církvi (s. 195). Pro dotvoření typického profilu italského fašismu, jak vyplývá z jeho textu, byly určující především dvě události: uzavření konkordátu s Vatikánem v rámci „Lateránských dohod" v roce 1929 a habešskou válku v letech 1935 a 1936. Konkordát s Vatikánem vedl jednak ke vzájemnému diplomatickému uznání mezi italským státem a státem církevním, jeho hlavní význam byl ale ideově-politický: zajistil vzájemnou (byť ne bezvýhradnou) podporu katolické církve a fašistického režimu, projevující se jednak jako „legitimizace" režimu církví, jednak jako takové obroušení hran fašistické ideologie, jež neohrozí, ba posílí tradiční pozice katolické církve, zvláště ve školství, za cenu rezignace na její přímé politické angažmá (s. 196 n.). Autor spatřuje v konkordátu jeden z klíčových faktorů, který v sepětí s odstraněním parlamentního systému a dalšími událostmi vtiskl fašistickému režimu jeho typický ráz; právě počínaje „rokem konkordátu" členy parlamentu jmenovala „Velká fašistická rada" (s. 199).

Na toto téma navazuje další kapitola, v níž autor uvažuje o povaze fašistického režimu. Uznává oprávněnost interpretací, jež poukazují na to, že byl v mnoha ohledech mírnější než nacistický či sovětský, a sám jej přirovnává spíš k poměrům v carském Rusku v 19. století či ve Francii za napoleonské dynastie (s. 201), ač poukazuje i na jevy, jako byla mimosoudní internace (s. 202). V této souvislosti si všímá jednotlivých oblastí konkrétněji: tak například kontrola tisku existovala, nebyla

však neprodyšná, v oblasti vědy a umění panovala poměrná volnost, ovšem za cenu vnějškového přihlašování se k diktatuře a velebení geniality „vůdce". Autor přitom poukazuje i na vývojový trend režimu: v roce 1931 si už vynucoval na vysokoškolských profesorech „přísahu věrnosti" fašismu (s. 204–209). Ridley neopomíjí ani existenci některých „vymožeností", které lze srovnat s těmi, jež známe z totalitního socialismu, jako jsou bezplatné tábory pro mládež, rekreace, oddechová a sportovní činnost, jež zřejmě demokratický systém zajistit nemůže (s. 211).

Způsob, jakým se Mussoliniho Itálie snažila vyrovnávat s důsledky světové hospodářské krize (vysoušení pontských bažin), jí přinesl v době hluboké nedůvěry v tradiční liberalistický kapitalismus další (alespoň dočasné) obdivovatele nejen z řad konzervativců, ale i takových osobností, jakou byl Franklin Delano Roosevelt či – největší kuriozita – Mahátma Gándhí (s. 224–226). Dávný „duceho" obdivovatel Churchill ho dokonce označil v roce 1933 za „největšího zákonodárce mezi žijícími lidmi" (s. 231).

Samostatnou kapitolou dějin i Ridleyho knihy je Mussoliniho vztah k Adolfu Hitlerovi a postupné sbližování obou diktátorských režimů. Že nebylo bez komplikací, je sdostatek známo z literatury. Od Hitlerova nástupu k moci až k rozhodujícímu sblížení obou režimů v roce 1937 Mussoliniho politika lavírovala mezi pokusem o izolaci Německa spojenectvím s demokratickými velmocemi a využíváním ideologické blízkosti obou autoritativních států. Jako hlavní překážku ve sbližování s Německem Ridley uvádí Mussoliniho podporu autoritativnímu stavovskému státu Engelberta Dollfuße v Rakousku oproti Hitlerově podpoře rakouských nacistů i počáteční německou politiku za „habešské krize" (s. 234–252).

Podstatný vliv na domácí upevnění fašistického režimu i na jeho mezinárodněpolitickou orientaci měla válka v Habeši. Autor ukazuje, jak se Mussolinimu vyplatil konkordát s Vatikánem; přes počáteční rozpaky i kritiku poskytla katolická církev režimu podporu a souhlas s agresí. Zde cituje například slova terracinského biskupa o „triumfu míru a římské a křesťanské civilizace" (s. 263). Ve vylíčení „appeasementské" politiky demokratických velmocí (s. 255–262) jsou zajímavé některé méně známé momenty v peripetiích britsko-italského jednání před vypuknutím války: územní nabídky britských vládních kruhů Mussolinimu, které diktátor ovšem nepřijal (s. 256 n.).

Za snad nejvýznamnější přínos Ridleyho knihy považuji vyzdvižení „autonomní geneze rasové teorie" italského fašismu právě pod vlivem války v Habeši a vítězství v ní (s. 283). Autor dovozuje, že rasové zákony z roku 1938 nebyly přijaty pod vlivem německého tlaku, jak se obecně traduje, ani nebyly původně zaměřeny protižidovsky; rasismus se týkal primárně vztahu Italů a černochů (s. 283), přičemž dále se už vývoj ubíral s vnitřní logikou původních východisek až k rasismu protižidovskému, byť jeho forma byla mírnější ve srovnání s norimberskými zákony. Mussolini tak směřoval od nacionalismu k imperialismu, od něj k „bělošskému rasismu" a dále pak k antisemitismu (s. 291).

Spolu s válkou v Habeši mělo velký vliv na upevnění režimu a jistou internacionalizaci fašismu angažmá ve španělské občanské válce na straně Frankových nacionalistických povstalců (s. 273–281), které sblížilo Mussoliniho a Hitlerův režim až

k vytvoření Osy Berlín–Řím v roce 1937 (s. 285). V hodnocení událostí španělské občanské války je autor vyvážený a objektivní, dopouští se však některých chyb; přímo neuvěřitelná je záměna nacionalistických obránců Alcazaru za republikány (viz poznámka Vladimíra Nálevky, s. 278). Ridley ovšem nemá úplně pravdu ani tehdy, když popírá účast italských letců na zničení baskického města Guerniky (byť byla jen okrajová).[2]

Při hodnocení vývoje po mnichovské konferenci v roce 1938 a vypuknutí druhé světové války (s. 292 n.) autor ukazuje, jak neúčast Itálie ve válce prodloužila appeasementské naděje západních politiků i v době, kdy se odhalila agresivní tvář nacismu (s. 301 n.). Mezi událostmi předcházejícími italskému vstupu do války věnuje značnou pozornost uzavření sovětsko-německého paktu na konci srpna 1939, jež způsobilo i určité napětí uvnitř fašistických mocenských struktur (s. 306). Na německou politiku reagovalo tehdy kriticky zvláště konzervativní monarchistické křídlo strany a část tisku, podobně jako v případě finsko-sovětské války. Ridley se soustředí opět především na ideologické krytí účasti Itálie ve válce, jež byla fašistickou propagandou charakterizována jako konflikt mezi „krví a zlatem" (s. 314 n.), tj. fašistickým idealismem, a přízemním čachrářstvím plutokratů (zvláště židovských). Autor sleduje válečné úsilí Itálie na Balkáně a v severní i východní Africe, většinou neúspěšné, poněkud ale koriguje vžitou představu o obecné italské vojenské neschopnosti (oceňuje například italská vojska v severní Africe pod Rommelovým vedením – viz s. 320–329).

Přestože podle autorovy interpretace rasismus fašistického režimu byl plodem jeho vlastních ideových východisek, byla Itálie – vedle Maďarska – jediným státem v dosahu německého vlivu, který nevydával dobrovolně Židy nacistům k likvidaci. Stejná situace panovala i na italských okupovaných územích ve Francii, a podstatně se nezměnila dokonce ani po vytvoření plně proněmecké „Italské sociální republiky" po Mussoliniho pádu a znovunastolení, ač tuto relativní zásluhu připisuje spíš italským úředníkům a generálům než samotnému Mussolinimu (s. 322–333, 346 n.).

V hodnocení událostí vedoucích k „duceho" sesazení 25. července 1943 je pozoruhodný autorův poukaz na to, že fašismem dočasně potlačené mafii se dostalo podpory od angloamerického spojeneckého velení, jež ji po vylodění „pustilo" na domácí obyvatelstvo i italskou armádu (s. 187–193, 335). V líčení vývoje po Mussoliniho sesazení, zatčení a osvobození Němci, jež vedlo k vytvoření „sociální republiky" na severu země, Ridley v rozporu s tradovaným pojetím upozorňuje, že rozhodující tlak na Mussoliniho ve věci odsouzení členů protimussoliniovského křídla Velké fašistické rady k smrti nevyvíjel Hitler, nýbrž Roberto Farinacci a další fanatičtí domácí fašisté (s. 349). Přes celkově negativní hodnocení Mussoliniho politiky, zejména v době její plné závislosti na nacistickém Německu, neváhá autor ducemu připsat k dobru například angažmá ve prospěch italských válečných zajatců v Německu či protesty proti zabíjení rukojmí z řad civilního obyvatelstva (s. 352 n.). Na základě analýzy dokumentů vyvrací tvrzení o tajné korespondenci mezi Mussolinim a Churchillem (s. 357–359).

---

2 PRESTON, Paul: *Franco*. Praha, Jiří Buchal – BB art 2001, s. 219–220.

Autor se nesnaží o systematické zhodnocení historického fenoménu fašismu. Nestaví se zjevně na nějaké konkrétnější ideově-politické hodnotící stanovisko, ovšem jeho kniha koriguje jak nivelizující komunistické pojetí fašismu, tak i snahu konzervativců o absolutizaci rozdílu mezi ním a nacismem. V závěru své publikace cituje slova poslance a předsedy pravicového Národního sjednocení Gianfranca Finiho o tom, že fašismus i antifašismus patří historii, aniž k tomuto tvrzení vyslovuje vlastní výrazný názor. Pokud bychom chtěli tuto otázku zodpovědět, bylo by především nutno podat přesnější výměr fašismu. Jako konkrétně historický jev je jistě mrtev. Jeho některé podstatné znaky, jako je antiliberalismus a rasismus, mohou ovšem ožívat v různých nových kontextech, zatímco bojovný antikomunismus lépe obstará standardní pravice.

Za největší přínos autorovy knihy považuji vyvážené vylíčení počátků fašistického hnutí, zvláště podílu extrémní levice na jeho vzniku, a odhalení „autonomie" utváření fašistického rasismu. Obecně sympatická je vyváženost a objektivita autorova přístupu i schopnost diferencovaného pohledu. Pro českého čtenáře, zvyklého v polistopadové éře především na hodnocení nalézající společné znaky různých totalitních režimů, může být zajímavý autorův poukaz na abdikaci konzervativní pravice, pokud jde o uplatnění demokratických standardů v přístupu k fašismu. Ridleyho kniha je rovněž svědectvím toho, že k fašismu je již možno přistoupit *také* jako k historickému fenoménu, takříkajíc *sine ira et studio*. Někteří z nás se možná dožijí podobně konkrétně politicky nezainteresovaného přístupu i v pojednání naší nedávné minulosti.

Recenze

Izraelské dějiny v ledabylém zpracování a překladu

Marian Kratochvíl

GILBERT, Martin: *Izrael: Dějiny*. Z anglického originálu přeložil Josef Orel. Praha, Jiří Buchal – BB Art 2002, 668 stran.

Záložka obalu slibuje „knihu zajímavou jak pro vědce ... tak pro čtenáře, hledajícího hodnotnou, vskutku dobrodružnou četbu psanou životem". Bohužel, při bližším seznámení s obsahem musíme konstatovat, že jen část tohoto tvrzení je pravdivá: především ta, jež se týká dobrodružnosti, byť asi v jiném slova smyslu, než jaký měl autor textu na záložce na mysli.

Profesor studií o holocaustu na University College v Londýně a autor řady knih o dějinách vyhlazování židů[1] a druhé světové válce Martin Gilbert odvedl standardní práci klasického anglosaského historika, založenou především na memoárové literatuře, daleko méně však na skutečných písemných pramenech. Interpretace primárních pramenů v knize zcela chybí, sekundární prameny jsou zastoupeny především obecnými kompendii, autobiografiemi a životopisy izraelských státníků a osobností, jež se zasloužily o vznik státu Izrael. To je však pro účely historického bádání skutečně velice málo. Lze říci s trochou nadsázky, že takto koncipovanou knihu by v České republice autor neobhájil ani jako magisterskou práci.

Kniha je rozdělena do třiceti kapitol, které jsou – alespoň co se týká délky – poměrně dobře vyvážené. Nejlepší jsou ty kapitoly, v nichž se autor zabývá *métier* jemu vlastním – tedy dějinami vojenských konfliktů a doprovázejícími portréty osobností. Jakmile se však začne pouštět do analýz, vidí i laik, že se ocitá na tenkém ledě. Už v počátcích nedoceňuje úlohu autochtonního židovského obyvatelstva při vzniku samostatného židovského státu, o Dreyfusově aféře se zmiňuje jen okrajově, stejně tak jako o Herz-

1 V souladu s přáním autora ponecháváme ve všech zde užitých případech ve slově „žid" malé počáteční písmeno. (Pozn. red.)

lově polemice s vídeňským antisemitským starostou Karlem Luegerem. A byly to přece právě tyto dvě zkušenosti, které z Theodora Herzla a jeho sympatizantů vytvořily přesvědčené sionisty a obhájce práva židů na vlastní stát. Rovněž díla předních antisemitů Houstona Stewarta Chamberlaina a Augusta Rohlinga (nikoli Rohlingse, jak je chybně uvedeno) jsou interpretována zkratkovitě, navíc u Rohlingova pamfletu *The Talmud Jew* je uveden zavádějící český překlad *Talmudický Žid* – správně má být *Žid dle Talmudu* (k otázkám překladu se však dostaneme později). Autor ostatně používá výhradně pramenů anglosaské provenience a seznam literatury budí dojem, že profesor moderních dějin na britské univerzitě si naprosto vystačí se znalostí mateřského jazyka. Jinak si nelze vysvětlit, že se nezabývá prameny německými, ruskými, francouzskými, neřku-li hebrejskými. A není třeba zvláště podotýkat, že celá kniha je koncipována plně evropocentristicky, bez jakéhokoli hlubšího zamyšlení nad přínosem židů z ostatních diaspor ke vzniku izraelského státu.

U autora přímo šokují dvě bohorovná tvrzení, která se bohužel mohou stát v budoucnosti pramenem věčně tradovaných omylů, zejména mezi studenty historie, hebraistiky, orientalistiky a příbuzných oborů. V šesté kapitole, zabývající se utvářením pojmu židovské státnosti v období druhé světové války, tvrdí autor, že „evropská válka dorazila do Tel Avivu [hned] 9. září roku 1939, když italské (sic!) letadlo bombardovalo město a zabilo 107 Židů" (s. 112). Překvapený recenzent se několikrát ujistil, že nejde o chybu překladu (jak by bylo možno se domnívat), než mu po několikerém protření očí došlo, že autor – opět nutno zdůraznit, že jde o univerzitního profesora historie a autora *Dějin druhé světové války* – skutečně asi neví, že Itálie vstoupila do války až 14. června 1940, k náletu na Tel Aviv došlo až 9. září 1940 a neprovedlo jej osamocené italské letadlo, nýbrž celá bombardovací *squadrilla* (peruť) italského letectva. Poněkud zavádějící je autorova citace parlamentního zpravodaje listu *Jerusalem Post*, píšícího o komediální debatě na půdě Knesetu v souvislosti se zákazem sobotních letů státní letecké společnosti El Al. Gilbert uvádí, že Menachem Begin musel pateticky bránit posvátnost šabbatu, na podporu čehož prý citoval mimo jiné i *čtvrté* přikázání. Ano, dle židovského Desatera je přikázání „Pomni, abys den sváteční světil" vskutku čtvrté, ovšem je-li kniha určena širokému okruhu evropských čtenářů, pro něž je toto přikázání zásadně třetí v pořadí, bylo by dobře na tuto odchylku v poznámce upozornit. Navíc – jen tak mimochodem – Adolf Hitler nebyl autorem plánů na vysídlení Židů na Madagaskar, tím spíše ne až v roce 1940.

Leč dosti hnidopišství a posmívání se autorovým lapsům; nelze dílu upřít, že má i své kladné stránky. K nim patří – především v literatuře přeložené do češtiny – první podrobnější popis událostí první (osvobozovací) a druhé (sinajsko-suezské) války; pro popis třetí (šestidenní), takzvané čtvrté (pokračovací) a páté (jomkippurové) války lze čtenáři spíše doporučit novou práci profesora Jana Wannera *Krvavý Jom Kippur* (Praha, Libri 2002). Zaujme také bohatá mapová (ta především) a fotografická dokumentace. Naopak jednoznačným negativem je zcela chybějící poznámkový aparát, kvůli jehož absenci nabývá dílo spíše rázu *Pohádek ovčí babičky* než seriózní vědecké práce, za niž se (jak uvedeno výše) vydává; jmenný a věcný rejstřík je na více než šestisetstránkovou publikaci příliš stručný; glosář obsahuje řadu nepřesností a chyb, za něž zřejmě dílem zodpovídá autor, dílem překladatel a svůj díl zodpověd-

nosti nese i redakce, řídící se zřejmě heslem „mít to co nejrychleji na trhu a inkasovat". Přitom spíše by bylo namístě přísloví „práce kvapná – málo platná".

Jinak si ani nelze vysvětlit, že překladatelův výtvor rozhodně neprošel odbornou korekturou z hlediska vlastních jmen a názvů hebrejských či arabských. Ani v tiráži uvedená firma BABYKA Praha, která údajně prováděla jazykovou korekturu, není dle recenzentova názoru hodna mzdy své. Soustavné psaní „Žid" s velkým počátečním písmenem, ať jde o sionistu či příslušníka náboženského společenství, je nejflagrantnějším dokladem naprostého nerespektování určitých, do češtiny již dávno v minulém století uvedených zásad. Místní jména evidentně ani překladatel, ani korektor nekonfrontovali s *Vojenským atlasem světa* (Praha 1965), který je pro tyto případy mezi odborníky uznáván jako základní norma. Přechylování *H/Ch* či *I/J* (Channah místo správnějšího Hanna, Chajm místo správnějšího Chaim při přepisu hebrejských jmen), důsledné psaní bilabiálního *v* jako *w* ve jménech původu arabského (tedy nikoli *vádí*, nýbrž *wádí*, a podobně) a opačné užívání *Z/C* ve spojení s touto hláskovou dvojicí (tedy buď *Zwi* nebo *Cvi*, ale rozhodně ne *Cwi* či *Zvi*, což si odnesl mimo jiné i hrdina jomkippurové – a nikoli jomkipurové – války z golanské fronty, poručík tankistů Cvi – přáteli nazývaný Cvika – Greengold, uváděný v textu nešťastně jako Cwika Gringold) – to jsou jen některé příklady zbytečných nepřesností, jimž by bylo možno se při troše zamyšlení a píle vyhnout. Nevím, proč Vladimir Žabotinskij je jednou uváděn (v tomto případě správně) jako Žabotinský, ale dále již jen jako Žabotinsky (přípustné formy jsou původní ruská verze Žabotinskij či počeštělá verze Žabotinský, eventuálně – při důsledném používání – i anglicizovaná verze Zhabotinsky; nikoli však výše uvedená směsice). Mossad je zásadně uváděn jako Mosad a v glosáři chybí i výklad tohoto akronymu (*ha-Mossad le modiin ule tafkidim mejuhadim* – Ústav pro výzvědnou činnost a zvláštní operace). A podobných případů nalezneme několik téměř na každé straně.

Co říci závěrem? Ano, knihu tohoto druhu jsme na českém trhu postrádali; ano, je záslužné, že vychází právě nyní; ale v žádném případě neměla být českému čtenáři prezentována takto, se všemi (a mnoha dalšími, zde nejmenovanými) chybami. Takže: hebraistů, orientalistů, historiků máme u nás dostatek – a evidentně schopnějších než profesor Gilbert (pánové Kropáček, Veselý, Oliverius, Nosek a další). Kniha by měla být před druhým, nezbytně nutným vydáním podrobena řádné revizi a korekturám, případně doplněna o některá specifika česko(slovensko)-izraelských vztahů a o řádný poznámkový aparát. Pak bude moci sloužit cílům, které si ve svém úvodu klade. Takto však ne.

Čtyři jednou ranou

Jaromír Navrátil – Jitka Vondrová

Replika Antonína Benčíka vůči recenzi Jiřího Suka[1] není pouhou výměnou názorů k otázce Dubčekovy účasti či neúčasti na politickém dění za „normalizace". Autor se v ní pokusil – s nemalým rizikem – vrhnout historickými „instrumenty" světlo na aktuální a dosud palčivé otázky české politiky i na úlohu, kterou zde sehrála česká historiografie „pražského jara". Benčíkovo vidění spočívá v rozestavení dějinných aktérů i kronikářů těchto dějů do dvou protichůdných formací: obránci reformní tradice „pražského jara" zde stojí proti „představitelům nastupující politické garnitury občanské společnosti orientující se nyní na Západ a na přechod k tržnímu hospodářství bez přívlastků" (s. 621). Benčík vyvozuje, že představitelé této tržní orientace tak činí v obavě, že „reformní tradice roku 1968 vyzvedne do popředí socialisticky orientované osobnosti, které budou překážkou v odstraňování socialistických vztahů. A to byl hlavní důvod, aby kromě nejrůznějších pokusů o 'přepracování' historie Československa rozpoutali masivní až hysterickou kampaň proti dědictví 'pražského jara' a jeho nositelům, proti jeho programu s tím, že podle nich bylo 'pražské jaro' jen střetnutím dvou frakcí v KSČ." (Tamtéž.) Benčík v této politizující interpretaci pokračuje apodiktickými tvrzeními, že se do této kampaně, jejímž základním cílem bylo „vytěsnit reformní představitele z politického života", zapojila i řada historiků a že přijetím lustračního zákona a zákona o době nesvobody mělo být „pražské jaro" „vygumováno z nejnovější historie Československa". A jak jinak – „hlavním terčem této dehonestující kampaně, jejíž počátek můžeme vysledovat již v listopadu a prosinci 1989 při rozhodování o kandidátech na funkci prezidenta, se stal právě Alexander Dubček" (tamtéž).

---

1 SUK, Jiří: Alexander Dubček – velký státník, nebo politický symbol? In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 1 (2002), s. 92–103 (recenze se týkala Benčíkovy knihy *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi: Drama muže, který předběhl svou dobu*. Praha, Ostrov 2001); BENČÍK, Antonín: Obrazy historie z petřínského bludiště: Několik poznámek a úvah nad recenzí knihy o Alexandru Dubčekovi. In: *Tamtéž*, roč. 9, č. 3–4 (2002), s. 620–638.

Benčík nechává ve svých „úvahách" defilovat před svým pronikavým zrakem desítky historiků, aby je roztřídil a zařadil na to místo, které jim na své šachovnici vyhradil – na černé a bílé, na nositele „správných" názorů a ty ostatní. Některým je vyhradil zřejmě na doživotí, soudě podle jeho neutuchající snahy tyto lidi dehonestovat při každé příležitosti, která se naskytne. Využil proto repliky na Sukovu recenzi, aby se „jednou ranou" vypořádal hned se čtyřmi nositeli odlišných názorů. Tak se v dotyčném příspěvku rozhodl opět připomenout světu svou nesmiřitelnost s myšlenkami vzešlými z pera Petra Pitharta a také Jitky Vondrové a Jaromíra Navrátila, editorů šesti zatím vydaných svazků dokumentů k mezinárodním souvislostem „pražského jara" a k úloze Komunistické strany Československa v letech 1967 až 1970.[2]

Benčíkovy úvahy mají velmi daleko k seriózní vědecké polemice, spíše nás vracejí kamsi zpět: do dob komunistického „kádrování" za „normalizace" – z tohoto soudku jsou jeho odsudky Pitharta jako „radikálního předsedy fakultní svazácké organizace z počátku šedesátých let, člena KSČ a obhájce stávající politické linie", který nadto trpí absencí „vlastní sebekritiky jako člen KSČ tehdy" (s. 627) – do dob, kdy vládl princip „stranickosti vědy", v jehož duchu nyní Benčík požaduje a připouští jako jedině správný „reformněsocialistický výklad". Oprávněnost svého nároku zdůvodňuje tím, že tento výklad se jako jediný opírá o „důkladný archivní průzkum, zkušenosti [autorů] a vzpomínky desítek významných účastníků popisovaného děje" (s. 630).

Pomiňme otázku vlastních zkušeností v historikově práci a podívejme se na „důkladnost archivního průzkumu", jak si ji představuje Benčík. Vezmeme-li jeho práce, například studii *Operace „Dunaj"*,[3] nezískáme z nich dojem, že by byly založeny na důkladném archivním průzkumu. Autor zde věnuje značnou pozornost aktivitám „Dubčekova vedení", ale jen sporadicky k tomu využívá pramennou základnu pocházející z činnosti nejvyššího vedení KSČ, která je nezbytná pro poznání úlohy tohoto vedení a Dubčeka samého i pro pochopení toho, čím byl rok 1968. Většinou si vystačí s tím, co sděluje dobový sborník oficiálních dokumentů[4] a pamětníci. Jeho líčení je proto často v rozporu s tím, co vypovídají archivní dokumenty. Platí to mimo jiné také o událostech srpna 1968, na něž se Benčík speciálně zaměřil již za svého působení v Komisi vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970. Namísto věrohodného obrazu dění nám předkládá spíš svou fikci. S realitou nemá nic společného Benčíkem popisovaný konzervativní puč v předsednictvu ÚV KSČ 13. srpna 1968.[5] Smyšleno je

---

2 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Prosinec 1967 – červenec 1968; Červenec–srpen 1968; Září 1968 – květen 1970.* (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, IV/1–3.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1995–1997; VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan (ed.): *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*; VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace (květen–srpen 1968)*; *Kapitulace (srpen–listopad 1968).* (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, IX/1–3.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1999–2001.

3 BENČÍK, Antonín: *Operace „Dunaj": Vojáci a Pražské jaro 1968. Studie a dokumenty.* Praha, ÚSD AV ČR 1994.

4 *Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ.* Praha, Svoboda 1969.

5 BENČÍK, A.: *Operace „Dunaj"*, s. 100, 106. Každý, kdo nahlédne do druhého svazku naší edice o KSČ, zjistí, že tomu bylo přesně naopak, než jak se nás snaží přesvědčit Benčík.

dokonce i jeho podání tak klíčového okamžiku „pražského jara", jakým byla schůze předsednictva ÚV KSČ 20. srpna, přerušená těsně před půlnocí okupací Československa vojsky Varšavské smlouvy. Ani tak vypjatý moment československých dějin nepřiměl autora, aby do svého výkladu zahrnul protokol z této schůze a korigoval jím svůj výlučný zdroj – výpovědi pamětníků, které zdaleka nejsou vždy spolehlivé. Opomenutí tak významného pramene (přístupného okamžitě po otevření stranických archivů na počátku roku 1990) je vskutku těžko pochopitelné a sotva svědčí o důkladnosti archivního průzkumu. Nebo jej Benčík měl k dispozici, a nezapadal mu do jeho předem připraveného schématu – o směřování k jakési demokracii (podle Benčíka k „nesovětskému demokratismu"), které násilně láme vpád okupanta – a proto jej záměrně ponechal stranou? Nevíme.

Přidejme ještě jeden příklad „důkladnosti archivního průzkumu". Na straně 622, poté co obvinil Jiřího Suka z „apriorní podjatosti, neznalosti nebo ignorance jiných pramenů, které přímo čiší z tvrzení autora ... k okolnostem podpisu takzvaného pendrekového zákona", zdůraznil svou znalost „autentických pramenů" k historii tohoto zákona. Je příznačné, že mezi nimi nefiguruje ani stenografický zápis ze zasedání ÚV KSČ 25. a 26. září 1969, ani záznam diskuse na 143. schůzi předsednictva ÚV KSČ, bezprostředně předcházející tomuto zasedání. Nezapadaly by totiž do Benčíkovy koncepce Dubčeka jako odpůrce tohoto zákona a neochvějného obhájce takzvané reformní politiky a jejích protagonistů. Dubček zde za situace, kdy byl vylučován ze stranických špiček – neměl tedy již co ztratit a mohl mluvit zcela otevřeně – jasně vysvětlil důvody, které ho vedly k souhlasu s takzvaným pendrekovým zákonem, a opět se k tomuto svému stanovisku přihlásil.[6] Zároveň odmítl „snahu strčit mě do jednoho pytle se všemi těmi, kteří svými avanturistickými, ale i pravičáckými dobrodružnými činy nejednou komplikovali naši práci, způsobili těžkosti, které jsem musel i já v minulém roce ve stranické práci spolu s ostatními soudruhy překonávat".[7] Benčík, který nás neustále přesvědčuje o své vynikající znalosti archivních pramenů, jistě ví, koho tím Dubček myslel – ozřejmil to totiž na schůzi předsednictva ÚV KSČ 24. září, kde se distancoval jak od Josefa Smrkovského, tak od Františka Kriegla: „Nemohu souhlasit, abych byl přiřazován tam, kam jsem nikdy nepatřil. Nikdy jsem se neradil ani se Smrkovským, ani s Krieglem."[8] Ve své knize to však Benčík zamlčel. Nač si kazit obraz svého hrdiny?

Soudíme, že Benčíkovi jde spíše o to podepřít ten typ vysvětlení, jaký poskytují sami činitelé oněch událostí, než o to poznat a pochopit, co se vlastně tehdy stalo. A v této obhajobě výkladu, který přijal za svůj, je mu každý prostředek dobrý.

Až kam je ochoten zajít, ukazuje názorně jeho polemika s údajnými názory spoluautorky těchto řádků, přednesenými prý na sjezdu českých historiků v Hradci Králové v září 1999. Každý, kdo si přečte záznam z jejího vystoupení, nenajde nikde

---

6 *Státní ústřední archiv*, Praha (dále *SÚA*), A ÚV KSČ, fond 01 (Ústřední výbor KSČ), arch. jedn. 131, zasedání ÚV KSČ dne 25.–26.9.1969, stenografický zápis, 1. část, s. 104.

7 *Tamtéž*, s. 101–102.

8 *Tamtéž*, fond 02/1 (předsednictvo ÚV KSČ), arch. jedn. 172, zasedání PÚV KSČ dne 24.9.1969, bod 3, Záznam diskuse k návrhu referátu G. Husáka.

Benčíkem uvedenou větu: „J. Měchýř svá tvrzení sice nedoložil dokumenty, ale má pravdu, zatímco oponenti [Josef Belda, Antonín Benčík, Václav Kural, Lubomír Brokl a Jiří Vančura] svá tvrzení sice dokládají dokumenty, ale pravdu nemají."[9] Nenajde ji v celém článku a nelze ji považovat ani za parafrázi zmíněné pasáže, jejíž smysl je zcela jiný.[10] Benčík se zde uchyluje ke (staro)nové metodě, jak diskreditovat svého protivníka – žalobce vloží obžalovanému do úst (či do pera) větu (v daném případě nesmyslnou a hloupou), kterou sám vymyslel, a na jejím základě jej usvědčuje ze zvrácené logiky. Vskutku vysoce etický postup.

Benčíkovi je však zřejmě vlastní. Tak si ve své argumentaci neváhá vypomoci manipulací s kritizovaným textem, chce-li dokázat spoluautorovi těchto řádků posun v jeho hodnocení rehabilitací politických vězňů za „pražského jara" – mezi stanoviskem z úvodu k druhému svazku naší edice o KSČ a tím, které vyslovil v kolektivní práci *Československo roku 1968*, kde bylo této otázce věnováno více místa a kde je historický kontext této otázky ještě patrnější. Benčík přece nemůže popřít, že přes pokrok při vyřizování soudních rehabilitací, které narozdíl od roku 1963 nerozlišovaly mezi kauzami členů KSČ a „nestraníků", zůstala po celý rok 1968 stranou otázka mimosoudních či správních rehabilitací právě proto, že zde již „Akční program KSČ" stanovil limit – jak se ukázalo nepřekročitelný – „věrnosti únoru 1948". Nepřipouštěla se tedy náprava opatření provedených po únoru 1948 v souladu se smyslem třídního zákonodárství ani náprava revolučních aktů, k nimž patřila i rozhodnutí akčních výborů Národní fronty směřující k údajné očistě veřejného života od takzvaných reakčních živlů.[11] Kdo chce nezaujatě číst a přečtené objektivně hodnotit, musí se nad mravním apelem pisatele polemiky, odkazujícího na svůj podíl při zpracování znaleckého posudku v kauze Heliodora Píky (s. 630–631), shovívavě pousmát.

A podobnými metodami se Benčík vyrovnává i s dalšími historiky či politology, kteří si dovolili takový „prohřešek", jakým je kritické posuzování Alexandra Dubčeka. O Petru Pithartovi jsme již mluvili. Razantní je odsudek Michaila V. Latyše pro jeho

---

9 Zmíněná věta, „citovaná" Benčíkem na s. 627 jeho polemiky, se má údajně nacházet in: VONDROVÁ, Jitka: Pražské jaro 1968. In: KOCIAN, Jiří – TŮMA, Oldřich: *Deset let soudobých dějin: Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. sjezdu českých historiků*. Praha, ÚSD AV ČR 2001, s. 114 n.

10 Ostatně i příspěvků, které zasáhly do deset let staré polemiky o povaze reformního procesu v roce 1968, je podstatně více, než autor uvádí – my jsme se dopočítali sedmi, nikoli tří, a jistě to nebyl pouze Emanuel Mandler (Poločas Pražského jara 1968. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1, č. 4–5 (1994), s. 603–622), kdo „přitakal" Janu Měchýřovi (Na okraj legendy roku 1968. In: *tamtéž*, roč. 1, č. 1 (1993), s. 11–23). Což se například Karel Hrubý ztotožnil s kritiky Měchýře, když označil způsob jejich argumentace za „zamlžování" (Co je demokratický socialismus? In: *tamtéž*, roč. 1, č. 4–5 (1994), s. 598–602)?

11 NAVRÁTIL, Jaromír: Vyvrcholení vnitřní i vnější krize. In: KURAL, Václav – MORAVEC, Jan – JANÁČEK, František – NAVRÁTIL, Jaromír – BENČÍK, Antonín: *Československo roku 1968*, 1: *Obrodný proces*. Praha, Parta 1993, s. 118. V srpnu 1968 se otázka mimosoudních rehabilitací dostala na stůl předsednictva ÚV KSČ v souvislosti s případnou rehabilitací takzvaných kulaků. V informativním materiálu se opět připomínalo, že „v žádném případě však nelze počítat s tím, že by se správná revoluční opatření měnila, pokud jde o bývalé vykořisťovatelské živly na vesnici". *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 02/1, arch. jedn. 118, informace 3, Dopis středočeského KV KSČ, 13.8.1968.

„velkoruské názory". Jeho knihu[12] proto ani neotevřel – přestože zatím jako jediná zpřístupňuje v rozsáhlých citacích zápisy ze schůzí politického byra ÚV KSSS.[13] Ani práci Jana Pauera[14] Benčík „nepovažoval za potřebné přečíst"; přitom Pauer patří podle Benčíkova hodnocení mezi „reformněsocialistické" vykladače „pražského jara" (s. 632).

I nám se dostalo kritiky za naši „vzorovou" edici dokumentů o politice KSČ (s. 626). Autor nám však nesděluje, v čem jsou vady naší edice, v čem jsme se prohřešili při výběru dokumentů. Pouští se s námi do polemiky a domnívá se, že polemizuje s našimi tvrzeními obsaženými v historických úvodech k prvním dvěma svazkům „Pramenů k dějinám československé krize v letech 1967–1970" věnovaným KSČ. Svou polemiku pojímá podstatně šíře než my své úvody a podsouvá nám myšlenky, které jsme ani nevyslovili, ani je nesdílíme. Pro Benčíka totiž vyslovit pochybnosti či kritiku na adresu Alexandra Dubčeka znamená zpochybnit „pražské jaro" jako takové: nikoli „stát jsem já", ale „pražské jaro jsem já, Alexander Dubček". My však toto pojetí nezastáváme a na jiných místech jsme děje roku 1968 vyzdvihli a ocenili jako pokus československé společnosti osvobodit se od komunismu. Benčíkova argumentace – a nejen na naši adresu – je velmi svérázná. Charakterizuje ji sprška obecných výtek typu: nepochopení, ignorance, neseriózност, absurdní názor, zvrhlá logika, popírání nosu mezi očima, vrchol antireformní a antidubčekovské podjatosti. Někde se již blíží hranici, která vyžaduje nezadatelná práva ochrany cti – v již uvedeném podsouvání svých výmyslů někomu druhému či v přirovnání nás dvou k „novinářským šmokům osmdesátých let Kojzarovi a Matoušovi" (s. 631). Věcného a konkrétního je v této argumentaci nepatrně. Je škoda, že si Benčík jako „vynikající znalec archivních pramenů" nedal tu práci a nepodpořil svá tvrzení odkazy na tyto prameny. Takto můžeme jen spekulovat, zda je to tím, že je autor nemá k dispozici, nebo zda je před námi skrývá a nechce přiznat, co v přítmí archivů objevil.

Týká se to již jeho zpochybňujících slov o našem hodnocení obratu v politice KSČ po schůzce šesti komunistických stran 23. března 1968 v Drážďanech, které je podle Benčíka „oním pověstným popíráním nosu mezi očima" (s. 629). Drážďanskou schůzku v březnu 1968 historiografie dosud bagatelizovala a dávala v tomto smyslu za pravdu Dubčekově interpretaci této události. Benčík v této linii pokračuje. Plně věří svému hrdinovi v jeho líčení Drážďan,[15] a archivní prameny mu do této víry pochopitelně nezapadají.

---

12 LATYŠ, Michail V.: *„Pražskaja vesna" 1968 g. i reakcija Kremla*. Moskva, RAN 1998.

13 Benčíkem vysoce ceněného Rudolfa G. Pichoju usvědčuje Latyšova práce z velice pochybných metod – jím editované zápisy ze schůzí PB ÚV KSSS obsahují četná zkreslení, která vznikla mj. tím, že Pichojovi nečiní potíže spojit dvě schůze do jedné, pozměnit jména řečníků či krátit záznam tak, až je zcela změněn význam.

14 PAUER, Jan: *Prag 1968: Der Einmarsch des Warschauer Paktes. Hintergründe, Planung, Durchführung*. Bremen, Ed. Temmen 1995.

15 HOCHMAN, Jiří: *Naděje umírá poslední: Vlastní životopis Alexandra Dubčeka*. Praha, Svoboda – Libertas 1993. Každý, kdo si přečte příslušnou pasáž v Dubčekových pamětech, lehce zjistí, jakých neuvěřitelných zkreslení se zde Dubček dopouští. Dubčekovy paměti vůbec, přinejmenším v těch pasážích, které se vztahují k roku 1968, jsou pramenem především k jednomu účelu –

Dokazují totiž, že se reformní směřování KSČ, které v březnu nabralo na tempu, po Drážďanech láme. Nemáme ani tak na mysli „Akční program KSČ"; chtěli bychom spíše upozornit na některé opomíjené, ba přímo zapomenuté aspekty tohoto směřování – na závěry činnosti komise vedené Jiřím Hendrychem, která v březnu předložila celý balík materiálů k reformě politického systému. Souhrnně by je bylo možné charakterizovat slovy, že otevíraly cestu k jeho podstatné proměně, jelikož se dotýkaly základní otázky fungování stávajícího politického systému – vedoucí úlohy komunistické strany – a řešily ji takovým způsobem, že – podle mínění Oty Šika – znamenaly „systémové záruky skutečného prosazení demokracie uvnitř strany a spolu s tím i mimo ni".[16] Komunistická strana se měla přeměnit v politickou stranu, která bude přijímat politická řešení existujících problémů na základě několika předložených variant a cest, nebude se již ztotožňovat se státem a zaměňovat politiku strany a státu. Politický systém se měl vrátit k principu dělby moci a navázat tak na tradice ústavního vývoje v Československu po roce 1918, s Národním shromážděním jako nejvyšším zákonodárným orgánem státní moci a s vládou jako jejím nejvyšším výkonným orgánem. Politika komunistické strany by se v těchto orgánech realizovala prostřednictvím stranické skupiny poslanců-komunistů, případně členů vlády za KSČ, a to na zásadách rovnoprávnosti ÚV KSČ a Národního shromáždění či vlády.

„Když jsme se vrátili domů, nedovolil jsem, aby drážďanské výstrahy narušily postup našich reforem," ujišťuje nás Dubček ve svých pamětech.[17] Pročítáme-li však protokoly ze schůzí předsednictva ÚV KSČ, které se konaly bezprostředně po návratu z Drážďan, najdeme tam pravý opak. Neobjevíme v nich ani stopu po „vzdorovitém, jánošíkovském duchu", jak nás přesvědčuje historická literatura, ale jen „přizpůsobivého, ulekaného ducha Drážďan".[18] Vedení KSČ si po vrcholné schůzce komunistických stran dobře uvědomilo, že existuje pevná hranice, kterou mu Moskva nedovolí překročit, a přizpůsobilo tomu i připravovanou reformu. Projekt reformy politického systému v podobě, jak ji předpokládaly materiály předložené Hendrychovou komisí, byl odložen. Vedení KSČ pak rozhodlo tyto materiály, které byly neprozřetelně zaslány právě den před drážďanskou schůzkou členům ústředního výboru jako podkladové materiály pro jednání tohoto orgánu, stáhnout z programu nadcházejícího zasedání ÚV KSČ.

Snad nejvýrazněji svědčí o „přizpůsobivém, ulekaném duchu Drážďan" osud Dubčekova referátu určeného pro dubnové zasedání Ústředního výboru KSČ. Po návratu z Drážďan byl návrh referátu předsednictvem strany 26. března zkritizován a poté zcela přepracován. Zatímco původní návrh byl vypracován pod vedením Josefa Špačka, při jeho revizi Dubčekovi vypomohli Vasil Biľak a Drahomír Kolder. Drželi se přitom pokynu vysloveného v diskusi 26. března: „velmi zvýraznit vedoucí úlohu

---

aby odůvodnily jeho politický návrat po roce 1989. Pro poznání dějů roku 1968 jsou zdrojem více než nespolehlivým.

16 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace*, dok. č. 79, s. 60.

17 HOCHMAN, J.: *Naděje umírá poslední*, s. 153.

18 JANÁČEK, František – MORAVEC, Jan: Mezník rozcestí reformního hnutí (duben–květen). In: KURAL, V. ad.: *Československo roku 1968*, 1, s. 65.

strany... a trochu méně hovořit o novém modelu socialismu".[19] Dvě verze Dubčekova referátu představují dvě koncepce reformy – jedna, ta odmítnutá, směřovala k demokratické proměně režimu; druhá, přijatá, nabízela pouze způsob, jak zvládnout společenskou krizi bez narušení systému. „Akční program KSČ" se tak opravdu mohl stát programem demokratických reforem – avšak v souladu s tím, co Dubček na dubnovém zasedání skutečně přednesl, stal se pouze programem řešení stávající krize.[20]

Taková je řeč dokumentů, potvrzujících, že drážďanská schůzka znamenala výrazný předěl v politice KSČ. Ovšem pro Benčíka tyto dokumenty zřejmě neexistují a podobné konstatování se podle něj rovná málem pomlouvání jeho hrdiny – ačkoli to, co Dubček po Drážďanech udělal, bychom mohli označit za činy realisticky uvažujícího, odpovědného politika, pokud by je provázelo i odpovídající posouzení stavu československé společnosti a toho, kdo představuje hlavní nebezpečí. To se však nestalo. Za hlavního protivníka Dubček stále považoval Antonína Novotného, i když už jím byl Leonid Iljič Brežněv a jeho spojenci v „pětce". Dubčekovo vedení nadto podcenilo pohyb v československé společnosti. Těmto chybným premisám odpovídala i taktika: mlčet o drážďanských hrozbách v mylné naději, že „Akční program KSČ" dodá „potravu" lidovému hnutí a povede k uklidnění situace.

Ani další „důkazy", které Benčík přináší (s. 628–629), nepotvrzují, že by se stupňovalo reformní usilování vedení KSČ po dubnovém zasedání ústředního výboru. Vypovídají o jednom – že vývoj se vymkl komunistické straně z rukou, že již neurčovala politický pohyb a „Akční program" rychle zapadl. Dokládají, jak se oslabovaly základní stavební prvky režimu, a především ten nejdůležitější – vedoucí úloha strany. Benčíkovy argumenty však přesto působí kouzlem nechtěného a podporují tak tezi zavrhovaného Pitharta, že „úvahy o řešení klíčové otázky vedoucí úlohy strany ve společnosti se dostaly o notný kus dál, nikoli však zásluhou KSČ, nýbrž zásluhou její momentální slabosti",[21] či tezi Herberta Gordona Skillinga o „přerušené revoluci", opět připomenutou Emanuelem Mandlerem: „Pražské jaro 1968 znamená počátek demokratické revoluce. Na tom nic nemění skutečnost, že si široké vrstvy obyvatelstva nebyly této okolnosti vědomy."[22]

Benčík ve své polemice uvádí několik faktů dokládajících, jak se začala v praxi prosazovat dělba moci (a překonávat tak obecné pasáže „Akčního programu", které o ní neuvažovaly) a započala faktická proměna politického systému, v němž se vláda postupně zbavovala své dosavadní transmisivní úlohy a začala plnit roli, která jí byla ústavou svěřena, a podobně i Národní shromáždění se ujímalo své funkce legislativní a kontrolní. Jak vláda, tak parlament to mnohdy činily i v rozporu s vedením KSČ. Společně se například postavily proti jeho úsilí zamezit vzniku politické opozice přijetím zákona o Národní frontě. Vláda odmítla zákon připravit a ani Národní shromáždění s ním nechtělo mít nic společného – v převážně komunistickém parla-

19 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu*, dok. č. 32, s. 224.

20 Příslušné dokumenty jsou editovány tamtéž.

21 PITHART, Petr: *Osmašedesátý*. Praha, Rozmluvy 1990, s. 283.

22 MANDLER, E.: Poločas Pražského jara 1968, s. 615.

mentu se nepodařilo najít alespoň padesát poslanců, kteří by návrh zákona předložili jako svou iniciativu.[23]

Některé Benčíkovy argumenty jsou vskutku překvapivé. Tak Krieglův návrh poslání a úkolů Národní fronty z 18. května je mu důkazem o realizaci „Akčního programu KSČ" (s. 629). Škoda že zamlčuje, jaký byl osud tohoto materiálu – v diskusi předsednictva ÚV KSČ 22. května (nikoli 21.–25. května, jak tvrdí Benčík) jej téměř všichni odsoudili a zároveň zkritizovali i příslušnou pasáž „Akčního programu". V mírnější podobě tak učinil Josef Špaček, důrazněji Vasil Biľak či Drahomír Kolder, podle nichž Krieglův návrh likvidoval vedoucí úlohu strany a kteří požadovali „jasně říci, že Národní fronta je taková jako v únoru 1948 a nebude diskutovat s nikým na ulici". Ostře proti návrhu promluvil i Dubček. Právě on formuloval programové zásady Národní fronty: „únor 1948, socialistické výdobytky, marxisticko-leninská ideologie jako hlavní ... jednoznačně říci princip, že mimo NF nemůže být povolena žádná politická činnost ... do svých řad politické strany nepřipustí proniknutí protispolečenských, protisocialistických živlů".[24] Krieglův návrh tedy Dubčekovo vedení odmítlo, ale Národní fronta již žila svým životem a nekomunistické politické strany požadovaly svůj podíl na tvorbě politiky – a v „Prohlášení hlavních politických organizací Národní fronty" z 15. června si dovolily nerespektovat usnesení předsednictva ÚV KSČ, namísto nějž se vrátily k myšlenkám obsaženým v odmítnutém Krieglově „návrhu". Prosadily v něm zásadu, že „socialistickou státní moc si nemůže monopolizovat ani jedna strana, ani koalice politických stran" (v jeho české verzi se dokonce hovořilo o pluralistickém pojetí politického systému a o důsledném rozchodu s monopolem moci).[25]

Je zajímavé, že podobné myšlenky obsahovala i první varianta rezoluce určené pro zasedání ÚV KSČ 29. května až 1. června 1968 (takzvané květnové rezoluce), jež ve své konečné podobě zcela jistě nepředstavuje nikterak „proreformní" dokument. Doznívaly v ní představy prosazované v materiálech takzvané Hendrychovy komise a odmítnuté na dubnovém zasedání ÚV KSČ. Odsuzoval se v ní mocenský monopol KSČ a její srůstání se státem a společenskými organizacemi vůbec: „Jsme pro spoluvládu všech politických složek stojících na bázi socialistického programu NF, jsme pro politický vliv organizací pracujících ve státě, ne pro monopol jakékoli strany."[26] Požadovalo se obnovení takových demokratických zásad (v praxi ostatně realizovaných), jako byla například dělba pravomoci a vzájemná kontrola různých článků státního mechanismu nebo nutnost formovat politickou linii státu v procesu střetání různých zájmů a názorů, v oponentuře různých alternativ i v politických

---

23 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 02/1, arch. jedn. 101, bod 15, Návrh ústavního zákona o NF.

24 *Tamtéž*, arch. jedn. 87, bod 4, Pojetí práce Národní fronty: poznámky z diskuse.

25 Prohlášení hlavních politických organizací Národní fronty. In: *Vládní prohlášení: Základní dokumenty vlád ČSSR, ČSR, SSR a Národní fronty*. Praha, [vládní tisk] 1969, s. 108 n.; slovenská verze, která ale není totožná s českou, je otištěna in: PECKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jiří (ed.): *Občanská společnost 1967–1970: Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967–1970*. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, II/1.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1995, s. 50–53.

26 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace*, dok. č. 86, s. 105

otázkách. První varianta květnové rezoluce byla kritizována mimo jiné právě kvůli těmto pasážím, jelikož nebyly v souladu s „Akčním programem".[27]

A konečně, jak je tomu s materiály pro čtrnáctý sjezd KSČ, v nichž se podle Benčíka „demonstruje odhodlání rozvíjet nadále reformní proces" (s. 629)? Vezměme si nejprve návrh stanov, o nichž Benčík tvrdí, že „v Kremlu budily děs a hrůzu", protože „zahrnovaly právo menšiny předkládat či ponechat si vlastní názory a předložit návrhy".[28] „Děs a hrůzu" mohl v Moskvě vyvolat návrh stanov z 12. července, který vycházel ze zásady, že „předpokladem demokratizace společnosti je především vnitřní demokratizace strany",[29] a tudíž demokratický centralismus vykládal způsobem, který znamenal jeho negaci. S výjimkou Martina Vaculíka však na schůzi předsednictva ÚV KSČ tento první návrh kritizovali všichni účastníci diskuse včetně Dubčeka a posléze na jednání se sovětskou delegací v Čierné nad Tisou i Leonid Brežněv. Návrh stanov předložený 10. srpna k veřejné diskusi již kritizované formulace neobsahoval. Byl koncipován v „leninském duchu" a nikterak nezpochybňoval základní kánon komunistických stran – demokratický centralismus, takže sotva mohl děsit Kreml. I když se práva menšin nepatrně rozšířila, to základní se nezměnilo – stále platilo, že „menšina se podřizuje většině a plní usnesení, která byla učiněna".[30] A zásluhu na této proměně a návratu k demokratickému centralismu nelze připsat pouze Aloisu Indrovi, jak se nám snaží Benčík namluvit.[31]

Těžko bylo možné očekávat, že vedení KSČ bude ochotno dát „nestraníkům" to, co odmítlo dát vlastním členům – tedy demokracii. Skutečně, i když návrh sjezdové zprávy obsahoval řadu pasáží, které byly v rozporu s dosavadními stanovisky KSČ,[32] tak v pasáži věnované politickému systému setrval na pojetí formulovaném Dubčekem již na květnovém zasedání ÚV KSČ a převzatém do květnové rezoluce.[33] Je zajímavé, že o květnové rezoluci nikdo netvrdí, že je to dokument otevírající cestu demokracii. S poukazem na nesmírnou složitost přechodu k novému systému, který bylo třeba „chápat jako proces, jako etapovitost", v něm byly změny politického systému odsunuty do „zářivé budoucnosti".

Nemohli jsme se vyjádřit ke všem místům sporného Benčíkova příspěvku; ostatně pochybujeme, nakolik je vůbec přínosné se jím zabývat. Chceme však věřit, že další polemika se povede na věcné základně, že rozvíjení procesu poznání nebude chápáno jako něco nepatřičného, co do vědy nepatří, a že od historika nebude požadováno, aby jen potvrzoval již jednou řečené, pokud nechce být osočován jako zrádce a odpadlík.

---

27 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu*, dok. č. 70, s. 508.

28 BENČÍK, A. – KURAL, V.: Intervence. In: KURAL, V. ad.: *Československo roku 1968*, 1, s. 149.

29 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace*, dok. č. 112, s. 257.

30 *Tamtéž*, dok. č. 132, s. 326. Tato formulace byla totožná s textem dosud platných stanov – vypadlo pouze slovo „disciplinovaně".

31 BENČÍK, A. – KURAL, V.: Intervence, s. 149.

32 Odlišné od oficiálních stanovisek KSČ byly např. pasáže týkající se sdělovacích prostředků a role novinářů, pojetí svrchovanosti či úvah o novém modelu socialismu.

33 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace*, dok. č. 139, s. 391 n., zejména s. 402–403.

Diskuse

Niekoľko poznámok k recenzii *Predjaria* – knihy o šesťdesiatych rokoch na Slovensku

Stanislav Sikora – Miroslav Londák – Elena Londáková

V čase našich prvých úvah a diskusií, ktoré napokon viedli k rozhodnutiu pustiť sa do základného výskumu dlho tabuizovaného (v minulosti politicky „nespoľahlivého", ale aj v súčasnosti akosi stále obchádzaného) obdobia šesťdesiatych rokov minulého storočia, s cieľom pokúsiť sa v rámci dostupných dokumentov, prameňov a našich možností rozvinúť ich komplexný kultúrno-politický a ekonomický obraz, sme si prirodzene uvedomovali náročnosť takejto voľby. Naše rozhodnutie vykročiť na neprebádanú cestu (a tým i do možných rizík, ktoré z takéhoto kroku vyplývajú) však zakrátko vyvážila príťažlivosť nespracovanej témy, ktorá vždy bude a musí byť pre historika výzvou. Možnosti slobodne odkrývať menej známe, či dokonca nepoznané fakty, ako sa ukázalo, neobyčajne zaujímavého desaťročia, ktoré predchádzalo politicky búrlivej jari 1968, a doplniť ďalšie z takzvaných bielych miest slovenskej historiografie sme napokon neodolali.[1]

Neočakávali sme, prirodzene, že reakcie historickej obce, ako aj ohlasy jednotlivých čitateľov, na výsledky nášho spoločného, takmer štvorročného úsilia budú bez výhrad a bez pripomienok. Naopak, pokiaľ majú čo len trochu vecný a fundovaný obsah, považujeme ich vždy za prirodzenú súčasť našej práce a niekedy i za prínos, ktorý jej môže prospieť. Zdá sa nám však, že recenzia Jana Peška uverejnená v ostatnom dvojčísle tohoto časopisu[2] v niektorých častiach vykročila za hranice objektívneho a vecného nadhľadu. Nejde ani tak o nadmieru detailné výhrady kritického recenzenta, ktorý je „spokojný" nanajvýš s „rešpektovaním slovenskej technickej normy STN CSO 690 o biografických odkazoch a citáciách" a ktorý sa často ani nesnažil preniknúť

1 LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena: *Predjarie: Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*. Bratislava, Veda 2002, 392 strán.

2 PEŠEK, Jan: Tri pohľady na Slovensko šesťdesiatych rokov v jednej knihe. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 3–4 (2002), s. 609–613.

hlbšie pod povrch recenzovaného textu do pokojnejších polemických a analytickejších vôd. Zvolená forma a spôsob je napokon vždy vecou rozhodnutia recenzenta... Nám ide skôr o jeho dedukcie ku koncepcii, k metodike písania a zostavovania diela, ktoré ho, podľa nás, vedome mystifikujú a spochybňujú.

Po úvode recenzie (ktorého časť na strane 609 nie je, zdá sa nám, podľa STN CSO 690 dostatočne ošetrená) jej autor pristúpil k prvej, Sikorovej časti recenzovaného diela. Okrem toho, že mu tu vadia tabuľky (ktorými chcel autor pôvodne sprehľadniť svoj text, podľa Jana Peška ho však zbytočne zaťažujú), chýba mu tiež (inak opodstatnene) správne časové lokalizovanie a (už menej nutné) širšie rozpracovanie pojmov „zavŕšenie socialistickej výstavby" a „rozvinutá socialistická spoločnosť", ktoré v skutočnosti nemali väčší význam ako iné, súdobými stranícky mi ideológmi zväčša mimo reality vytvorené „heslá". V tejto časti recenzie je prekvapujúcim hádam iba jednoznačné odmietnutie Sikorovho konštatovania, že zmenený kurz Vatikánu po Druhom vatikánskom koncile ovplyvnil kompromisnejší postoj KSČ k Vatikánu, čo viedlo k zvýšenej aktivite katolíckej cirkvi. „Dôvody jej zvýšenej aktivity boli niekde celkom inde," oznamuje recenzent, nezdržujúc sa ďalším vysvetľovaním, ktoré by mohlo byť o to zaujímavejšie, o čo dlhšie a vyčerpávajúcejšie sa Pešek venuje skutočne detailnému výskumu cirkevných dejín v období „socialistického" Československa. Stanislav Sikora, orientovaný najmä na dejiny politické a plne dôverujúc Peškovým výskumom, však paradoxne vychádzal pri tejto téze práve z jeho výsledkov, publikovaných v roku 1999 v spoluautorskej monografii *Pod kuratelou moci*, kde si možno prečítať, že „aktivizácia v súvislosti s konaním II. vatikánskeho koncilu bola pochopiteľne najvýznamnejšia v rímskokatolíckej cirkvi".[3] Stručný výklad by možno postačil, aby sa náš recenzent vyhol dojmu, že v rýchlosti, či v kritickom zápale odmietol aj svoj vlastný názor.

Nasledujúcej časti *Predjaria*, v ktorej Miroslav Londák analyzuje problematiku ekonomického vývoja Slovenska v šesťdesiatych rokoch, venuje recenzent pozornosť viac menej formálnu. Chýba mu viac priestoru pre poľnohospodársku výrobu (v ktorej však absentuje základný výskum aj preto, že bývalí odborníci na socialistické družstevníctvo po roku 1989 túto tému opustili) a pre životnú úroveň (ktorej prebytočný rozsah zas inému posudzovateľovi prekáža). Už tradičná Peškova výhrada, že autor údajne podlichol súdobým materiálom, keď prezentoval pokusy slovenských ekonómov presadiť akceptovanie oblastných (slovenských) špecifík v československej národohospodárskej politike, ďalej nezdôvodnená vlastnou recenzentovou argumentáciou, bohužiaľ zostáva iba v rovine všeobecného konštatovania.

V knihe tretej, zameranej na slovenskú kultúru v šesťdesiatych rokoch, sa možno, popri niektorých recenzentových okrajových pripomienkach na strane 612, pristaviť iba pri jeho krátkom komentári k slovenskej kinematografii, v ktorom sa vyjadril k „národnej príslušnosti" hneď dvoch československých filmov. Kým v prípade Formanovho filmu *Lásky jednej plavovlásky* sa musí autorka rozhodne ohradiť voči Peš-

3 PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal: *Pod kuratelou moci: Církvi na Slovensku v rokoch 1953–1970*. Bratislava, Veda 1999, s. 137.

kovmu naivnému upozorneniu, „že nejde o slovenský film" (keby dôslednejšie čítal recenzovaný text, zistil by, že v ňom ani omylom takéto tvrdenie nie je), na druhej strane Peškove spochybňovanie „slovenskosti" *Obchodu na Korze* bagatelizovaním jeho slovenského obsadenia (iba účasť Jozefa Krónera, a aj to iba „v jednej z dvoch hlavných" úloh) a znižovaním tvorivého podielu Jána Kadára (podľa Peška bol iba „spolurežisérom" Elmara Klosa) nemožno považovať za vážne myslený, relevantný argument. Pretože, ak by sme aj pristúpili na takúto štatistickú metódu spočítavania, váženia a merania nespočitateľného a nezmerateľného (a boli trochu informovanejší), tento prístup by „zavážil" skôr na slovenskej strane váh.

Nešlo „iba o dvoch slovenských", a aj to málo významných spoluúčastníkov, ktorí robia tento československý film viac slovenským, ako českým. Podľa českých zdrojov (Pavel Taussig) mal slovenský pôvod aj autor samotnej predlohy a neskôr spoluscénarista filmu Ladislav Grossmann. Jeho novela *Pasca* zaujala Jána Kadára ešte v roku 1962 natoľko, že ju priniesol Elmaru Klosovi (je dostatočne známe, že v skutočnosti režíroval najmä Kadár, Klos robil skôr dramaturgiu, alebo strih). Filmu, ktorý sa odohráva v slovenskom prostredí obdobia vojnového slovenského štátu, dodala neobyčajnú autenticitu nielen osobná skúsenosť jeho tvorcov, ich detailná a vnímavá znalosť atmosféry, miesta a času, prosto *génia loci*, či menej lichotivý svojráz národného naturelu, ale prirodzene aj slovenskí herci: okrem Jozefa Krónera aj František Zvarík, Hana Slivková, Elena Pappová-Zvaríková, Martin Gregor, Alojz Kramár, František Papp, M. Ladižinský, J. Mišurová, Adam Matejka, Martin Hollý st. a ďalší a v neposlednom rade i jeho filmová reč. Dielo však vyrobili na Barrandove, ktorého boli obaja „spolurežiséri" zamestnancami, a tak aj výrobný štáb bol nespochybniteľne český. Napriek tomu *Obchod na Korze* filmový teoretik Václav Macek zaraďuje medzi výrazné diela slovenskej kinematografie. Podľa neho ide o film slovensko-českej proveniencie a nie o český film natočený v slovenčine.[4]

Napokon historikovým zámerom ani nemôže byť týmto nie veľmi šťastným spôsobom niekomu odoberať či pridávať „zásluhy". Podobný prístup k českej a slovenskej kinematografii v šesťdesiatych rokoch – v období ich fascinujúceho tvorivého vzopätia – nie je ani hodný. Každá dosiahla takú úroveň, úspech a ohlas, disponovala takou nadanou generáciou vlastných tvorcov, že neboli odkázané na to, aby si prisvojovali úspechy tej druhej (najmä ak privlastňovanie si cudzieho duševného vlastníctva spravidla pramení vo tvorivej – a etickej – nemohúcnosti, ktorou ani jedna z uvedených kinematografií netrpela).

Kým uvedené a ďalšie nekomentované recenzentove pripomienky nemajú zásadný charakter, úplne inak je to v prípade jeho výhrady voči celkovej koncepcii práce, ktorú spochybnil neprijateľným spôsobom. Odmietame recenzentove tvrdenie, že autori najprv svoje časti úplne nezávisle od seba napísali a potom, dodatočne, v úvode k spoločnej publikácii sa snažili vytvoriť nejakú koncepciu. Rozhodne odmietame tvrdenie o „spätnom zdôvodnení" *Predjaria*. Od prvého okamihu, ako jeden z autorov

4 MACEK, Václav – PAŠTÉKOVÁ, Jelena: *Dejiny slovenskej kinematografie*. Bratislava, Osveta 1997, s. 241.

publikácie prišiel s myšlienkou spojiť úsilie troch historikov, zaoberajúcich sa najnovšími slovenskými politickými, hospodárskymi a kultúrnymi dejinami, a pokúsiť sa načrtnúť prvý ucelenejší obraz vývoja Slovenska v rokoch 1960–1967, od tejto chvíle sme sa intenzívne radili, aký postup zvoliť. A prirodzene, počas prác na príprave *Predjaria* sme výsledky svojho bádania pravidelne konzultovali. Usúdili sme, dávno predtým, ako sme začali danú problematiku spracúvať, že tradičný postup (na aký myslí zrejme aj Jan Pešek), že sa vytvoria v rámci skúmaného obdobia rokov 1960–1967 (!) ešte určité „podobdobia" – jednotlivé kapitoly a podkapitolky, ktoré budú paralelne pojednávať o politickom, hospodárskom a kultúrnom vývoji –, sa z viacerých dôvodov dá len veľmi ťažko použiť. Hlavným bola podľa nášho názoru skutočnosť, že obdobie rokov 1960–1967 je z hľadiska spomínaného tradičného postupu príliš krátke a ťažko sa v ňom dajú – i keď Pešek tvrdí opak – vysledovať také dostatočne dlhé a z hľadiska imanentného vývoja vo sfére politiky, ekonomiky a kultúry aj aspoň relatívne homogénne celky, ktoré by ho umožnili použiť. Obávame sa, že tento tradičný postup, ktorý sa s úspechom používa pri spracúvaní širokej problematiky s niekoľkodesaťročným časovým horizontom, by našu prácu značne zneprehľadnil. Prirodzene, hrozilo nebezpečenstvo, že na niektorých miestach sa jednotliví autori budú zaoberať tým istým historickým javom, či procesom. Domnievame sa však, že mnohé udalosti zásadne ovplyvňujúce vývoj v určitom období, ak sa hodnotia z rozličných uhlov pohľadu – v našom prípade historikov politického, ekonomického a kultúrneho vývoja – môžu tiež vykazovať rozličné čiastkové charakteristiky, ktoré potom, dohromady, pomôžu dotvoriť komplexný obraz o ich obsahu.

Na základe uvedeného vysvetlenia rozhodne odmietame, že sme išli „ľahšou cestou", ako to tvrdí recenzent. Opak je pravdou: išli sme nepochybne zložitejšou cestou prvotného základného výskumu archívneho materiálu, často bez akejkoľvek možnosti oprieť sa aspoň o čiastkové štúdie, o rozsiahlejšej literatúre ani nehovoriac. Išli sme cestou relatívne samostatnej analýzy politického, ekonomického a kultúrneho vývoja, dávajúc ich zároveň do súvislostí tam, kde boli tieto evidentné.

Na záver nám nezostáva iba konštatovať, že recenzent sa trochu úpornou snahou „dokázať", že sme sa pokúsili až dodatočne urobiť tri knihy v jednej, evidentne dobíja do dávno otvorených dverí. (Ak sme sa od samého počiatku takýmto zámerom netajili, je jeho konštrukcia nepochopiteľnejšia o to viac, že bol sám členom toho istého výskumného grantu, v ktorom publikácia vznikala.) Otázky koncepcie diela môžu byť samozrejme vždy predmetom otvorenej odbornej diskusie a aj iného prístupu, ale vedomá mystifikácia, ktorá vážne spochybňuje seriózny prístup autorov, je o niečom inom.

Je isté, že napriek napísanému a prečítanému, či už tak – alebo onak poučení, chceme pokračovať v ďalšom rozpracovávaní, v prehlbovaní, ale aj v postupnom rozširovaní historického výskumu tohto na udalosti a zmeny bohatého obdobia. Sme úprimne presvedčení, že pokojná a vecná odborná polemika o relevantných problémoch šesťdesiatych rokov minulého storočia, v súčasnosti možno limitovaná „novosťou" témy, je užitočná, musí však dozrieť a ešte nás len čaká.

Kronika

Jiří Pelikán a jeho osobný archívny fond v Ríme

Vojtech Čelko – Josef Kašpar[1]

Takmer bez povšimnutia v tlači, rozhlase či v televízii prešli nedožité osemdesiatiny Jiřího Pelikána (7. februára 1923 – 26. júna 1999) – osobnosti, ktorá by stále mala vyvolávať či už pozitívnu, alebo negatívnu reakciu, pretože sa významným spôsobom zapísala nielen do dejín Československa, ale aj novej, integráciou poznamenanej Európy.[2] Je to svedectvo nielen o tom, ako dnešná česká politická elita vníma prednovembrové dejiny, ale aj o stave jej médií, lebo tie v dnešnej dobe udávajú témy, na ktoré by mala spoločnosť reflektovať.

Talianska poslanecká snemovňa venovala udalosti značnú pozornosť. K ucteniu Pelikánovho jubilea usporiadala slávnostné zhromaždenie, ktoré sa konalo v Sále rímskej vlčice (*Sala della lupa*) v Ríme, kde bola v roku 1947 podpísaná talianska ústava. Medzi prítomnými boli predseda snemovne Pierferdinando Casini, prakticky celý zahraničný výbor talianskej snemovne, zástupcovia dennej tlače i televízie. Z Prahy prišiel predseda zahraničného výboru Poslaneckej snemovne Parlamentu Českej republiky Vladimír Laštůvka, ktorého sprevádzal český veľvyslanec v Taliansku Libor Sečka.

Po oficiálnych prejavoch, v ktorých bola zhodnotená osobnosť Jiřího Pelikána a o ktorých bude zmienka v ďalšej časti článku, bolo predstavené vydanie inventáru jeho pozostalosti.[3] Využívame príležitosť informovať o sprístupnení tejto pre histó-

---

1 V. Čelko spracoval biografickú informáciu, J. Kašpar informáciu o slávnosti k ucteniu Pelikána a o jeho pozostalosti.

2 Ak nepočítame spomienkovy zborník *Jiří Pelikán 1923–1999*, ktorý vydala v marci 2003 OPS Občanský dialog v Prahe ako zvláštnú prílohu dvojmesačníka *Listy*. Na osemdesiatich stranách obsahuje trinásť spomienok, úryvky z jedného interview a z prejavov pri poslednej rozlúčke s Pelikánom. Niektoré príspevky boli už publikované vo štvrtom čísle *Listov* z roku 1999, venovaném životnej dráhe Jiřího Pelikána. Časť z nich autori pozmenili, prípadne rozšírili, niekoľko je úplne nových.

3 *Inventario del Fondo Jiří Pelikán*. (Quaderni dell'Archivio Storico, č. 8.) Roma, Camera dei deputati 2003, 195 strán.

riu, najmä československých dejín dvadsaťročia 1969–1989, významnej pozostalosti, ktorú taliansky parlament odkúpil od Pelikánovej manželky Jitky Francovej.

Jiří Pelikán sa narodil 7. februára 1923 v Olomouci v rodine významného českého sochára a medailéra Julia Pelikána, autora viacerých pomníkov v moravských mestách. Ako študent olomouckého reálneho gymnázia sa zapojil do komunistického odboja a v roku 1939 vstúpil do ilegálnej KSČ. Jeho starší brat Vladimír bol zatknutý na začiatku vojny, odsúdený na osem rokov trestnice a prežil vojnu v koncentračných táboroch. Obaja jeho rodičia boli roky väznení v koncentračnom tábore v Svatobořiciach a mamička bola neskôr z rasových dôvodov transportovaná do Osvienčimu, kde zomrela na týfus. Jiří Pelikán bol v roku 1940 päť mesiacov väznený gestapom. Po prepustení sa stratil z jeho dohľadu, ukrýval sa v malej moravskej obci[4] a bolo na neho vyhlásené celoprotektorátne pátranie.[5] „Normalizačný" režim v sedemdesiatych rokoch spochybňoval jeho ilegálnu činnosť a označoval ho za kolaboranta.[6] Táto účelová legenda sa objavila aj začiatkom deväťdesiatych rokov, keď bol záujem Pelikána naďalej zdiskreditovať. Po skončení vojny začal študovať na Vysokej škole politickej a sociálnej v Prahe. Hneď v tomto období patril k popredným aktivistom komunistického mládežníckeho hnutia.

V rokoch 1946–1952 zastával významné funkcie v straníckej hierarchii na centrálnej a krajskej úrovni. Popri tom v rokoch 1948 a 1949 bol predsedom Ústredného akčného výboru vysokých škôl a Akčného výboru Národneho frontu pražských vysokých škôl. Ako mnohý z jeho generácie ľavicových nadšencov nevyhol sa omylom, ktoré boli späté s tou dobou. Nesie spoluzodpovednosť za masívne čistky v radoch vysokoškolského študentstva po februári 1948. K tejto svojej minulosti sa často vracal, a aj keď mnohé zlé skutky tejto doby sa snažil neskôr svojou činnosťou napraviť, jeho podiel na nich je neoddiskutovateľný. Antonín J. Liehm v spomienkovom článku o tom napísal: „...vedl po celá tři desetiletí, kdy jsem ho znal zblízka, bolestný zápas sám se sebou a s tím obdobím svého života, které mu doma neodpustili a které neodpustil sám sobě. Neustále pojmenovával svůj pocit viny za období, kdy ve jménu ideologie a disciplíny vytěsnil kritické myšlení."[7]

V rokoch 1948–1954 bol poslancom Národného zhromaždenia, 1949–1952 pracovníkom aparátu ÚV KSČ, popri tom 1949–1963 členom predsedníctva Ústredného výboru Československého zväzu mládeže. V rokoch 1948–1953 zastával funkciu predsedu Ústredného zväzu československých študentov, 1953–1955 pôsobil ako generálny tajomník a 1955–1963 ako predseda Medzinárodného zväzu študentstva. Podľa Carla Ripu di Meany, niekdajšieho talianskeho ministra, „morálně i hmotně podporoval hnutí středoškoláků a vysokoškoláků, kteří v Africe, v jihovýchodní Asii a v Latinské Americe bojovali za národní sebeurčení, usilovali o překonání zaostalosti feudální, zmilitarizované společnosti, typické pro převážnou část těchto tří kontinen-

4 Kořenec, pošta Šebetov, kde pôsobil ako obecný tajomník.
5 ŠTERN, Jan: Poslední dopis. In: *Listy*, roč. 29, č. 4 (1999), s. 42.
6 Tamže.
7 LIEHM, A. J.: Minulost v přítomnosti aneb Napřeskáčku, 18. In: *Tamže*, s. 32.

tů".[8] Pelikánovou zásluhou vyrástol rad významných osobností, ktoré od konca päťdesiatych rokov až do začiatku deväťdesiatych rokov viedli politický život štátov oslobodzujúcich sa z koloniálneho jarma. Pritom mu tu pomohol jeho politický talent, znalosť jazykov, dokázal si vytvoriť pozoruhodné medzinárodné kontakty, priateľstvá i užitočné známosti, ktoré využil v období svojej politickej emigrácie v Taliansku. Mal možnosť poznať svet za železnou oponou, čítať západnú tlač a v okruhu svojich priateľov sprostredkovával informácie o faktoch, ku ktorým ostatní nemali prístup.[9] Začiatkom šesťdesiatych rokov bol obvinený vtedajším prezidentom Antonínom Novotným spolu s Klementom Lukešom, Ladislavom Lisom, Jaroslavom Opatom i ďalšími z titoistickej úchylky, z oportunizmu a revizionizmu. Príbeh dobre skončil, k politickému procesu nedošlo a Pelikán bol v roku 1963 očistený a menovaný riaditeľom Československej televízie. Aj keď profesiou nebol novinárom, preukázal tu svoj rozhľad, organizačné i mediálne schopnosti. Napriek politickým i ideologickým limitom prinášala Československá televízia pod jeho vedením myšlienky smerujúce k „pražskej jari". Okrem toho v rokoch 1964–1969 pôsobil opäť ako poslanec Národného zhromaždenia, tiež ako predseda zahraničného výboru. V roku 1968 patril k popredným predstaviteľom demokratizačného procesu v Československu, čo ho hneď po „bratskej" intervencii v septembri stálo odvolanie z funkcie riaditeľa Československej televízie na sovietsky nátlak. V novembri 1968 nastúpil ako kultúrny atašé na československom veľvyslanectve v Ríme. V septembri 1969 požiadal o politický azyl v Taliansku a v roku 1977 získal talianske občianstvo.

Začiatky Jiřího Pelikána v Taliansku neboli ľahké. Vracia sa k nim vo svojej poslednej, spomienkovej knihe *Io, esule indigesto* (Ja, nepohodlný exulant).[10] Talianska komunistická strana síce v momente invázie do Československa vyjadrila „vážny nesúhlas" s rozhodnutím sovietskeho vedenia, jednako nebola schopná, najmä na poli zahraničnej politiky, sa s Moskvou rozísť. Sám Pelikán uvádza na strane 55 svojej knihy, že až v roku 1997 jeden z vedúcich funkcionárov vtedajšej Talianskej komunistickej strany Gianni Cervetti priznal, „že až do roku 1978 talianski komunisti dostávali z Moskvy štyri až päť miliónov dolárov ročne". V dobe druhého „odmäku" medzi Východom a Západom v prvej polovici sedemdesiatych rokov záujem o „československý problém" rýchle opadol. V Taliansku sa medzitým vyhrotila politická situácia a sociálny nekľud behom niekoľkých rokov prešiel k tomu, čomu Taliani hovoria *anni di piombo* (*bleierne Zeit* pre Nemcov), obdobie takmer každodenných politických a teroristických atentátov extrémnej ľavice i pravice. Pelikán sa i v týchto ťažkých podmienkach snažil, aby sa na „pražskú jar" nezabudlo. Pomohlo mu staré priateľstvo s mužom, ktorý sa potom v dobrom i menej dobrom stal symbolom nasledujúcich dvadsiatich rokov talianskeho života – socialistom Bettinom Craxim. Poznali sa ako vedúci mládežníckych organizácií niekedy koncom päťdesiatych rokov. Craxi viedol menšinové, takzvané autonomistické krídlo strany, ktoré sa stavalo proti prílišnej závislosti socialistov na Talianskej komunistickej strane. Po ich

8 MEANA di, Carlo Ripa: Byl vždycky svůj. In: *Tamže*, s. 9.
9 LUKEŠ, Klement: Jiřího i naše procitání. In: *Tamže*, s. 11.
10 Roma, Edizioni Reser 1998.

drvivej porážke vo voľbách v roku 1976 sa Craximu podarilo obratným manévrom stať sa generálnym tajomníkom socialistickej strany. Urobil zo socialistov jazýček na mocenských váhach talianskej politiky a po niekoľkých rokoch sa stal premiérom i napriek tomu, že jeho strana nikdy nezískala vo voľbách viac ako štrnásť percent hlasov. Craxi Pelikánovi ponúkol možnosť kandidovať za Talianskú socialistickú stranu (nebol pritom jej členom) v prvých voľbách do Európskeho parlamentu v roku 1979. „Nedal mi čas na rozmyslenie, všetko sa to odohralo počas krátkeho letu z Ríma do Turína na prvé predvolebné zhromaždenie," píše Pelikán na strane 68 uvedenej knihy. Kandidoval v obvode severozápadného Talianska a dosiahol neuveriteľného úspechu – získal sto tridsať tisíc preferenčných hlasov. Aparát strany mu pomohol, ale politické schopnosti Pelikán preukázal aj druhý krát, vo voľbách v roku 1984. V Európskom parlamente predstavoval hlas, ktorý až do roku 1989 „mluvil jménem demokratické opozice umlčených evropských zemí".[11] Socialistická strana finančne podporovala aj vydávanie a distribúciu *Listov*. Krátko po novembri 1989 Craxi splnil starý sľub: osobne doprevadil Pelikána na prvej ceste do Prahy po páde starého režimu.

Craxiho osobnosť bola v deväťdesiatych rokoch zatienená veľkou korupčnou aférou „čistých rúk". Bývalý premiér bol presvedčený, že je obeťou politického manévru majúceho zlikvidovať politické vedenie krajiny „súdnou cestou". Uchýlil sa do svojej letnej rezidencie v Hamametu v Tunisku, ťažko ochorel a pred tromi rokmi zomrel. Postupom času sa ukazuje, že nešváry, z ktorých bol Craxi obviňovaný, boli typické pre celý taliansky politický život a že jeho podozrenie z politického manévru nebolo neopodstatnené. Pri februárovej rímskej oslave k ucteniu Jiřího Pelikána jeho manželka Jitka Francová venovala Bettinovi Craximu dojatú a vďačnú spomienku.

Jiří Pelikán od roku 1971 vydával v Ríme dvojmesačník *Listy*. Tento časopis sa čoskoro stal jedným z najdôležitejších informačných prostriedkov o skutočných pomeroch v Československu ako pre Západ, tak pre domov. *Listy* publikovali najmä dôležité dokumenty domácej opozície, úvahy a analýzy umlčiavaných politikov, historikov a sociológov z domova, ale vedľa toho i práce exulantov či závažné príspevky významných západných politikov a expertov.[12] Cudzojazyčné verzie *Listov* (anglická, nemecká, francúzka, talianska a škandinávska) zabezpečovali informovanosť tých západných kruhov, ktorých podporu exil a domáca opozícia potrebovali. V osemdesiatych rokov bolo jedno z čísel *Listov* pravidelne vydávané ako beletristická ročenka *Čtení na léto*, s príspevkami doma zakázaných českých a slovenských spisovateľov. V roku 1977 spolu s A. J. Liehmom a Carlom Ripom di Meanom organizovali vo Viedni „Disidentské bienale", proti ktorému Sovietsky zväz rozpútal zastrašujúcu diplomatickú, kultúrnu a politickú kampaň. V roku 1983 podnikol cestu do Angoly, aby rokoval s predstaviteľom povstaleckej organizácie UNITA Jonasom Savimbim, ktorá od marca 1983 do júna 1984 držala v zajatí šesťdesiatšesť československých občanov, o ich prepustení. Patril medzi tých, ktorí sa zaslúžili aj o vznik Československého do-

11 MEANA di, Carlo Ripa: Byl vždycky svůj, s. 10.

12 KAVAN, Jan: Nebál se uznat omyly a vzepřít se zlu. In: *Právo*, (28.6.1999), s. 6.

kumentačného strediska nezávislej literatúry v nemeckom Scheinfelde-Schwarzenbergu, a bol v roku 1986 medzi jeho siedmymi zakladajúcimi členmi.[13] Zásluhou Pelikánovej finančnej podpory vychádzali nielen *Listy*, ale celý rad exilových kníh. Pelikánova činnosť v exile bola trňom v oku vtedajšiemu československému režimu. Štátna bezpečnosť proti nemu zorganizovala v roku 1975 bombový atentát prostredníctvom poštovej zásielky adresovanej do jeho rímskeho bytu a o dva roky neskôr plánovala jeho únos do Československa.[14]

Napriek tomu všetkému po novembri 1989 nebol Pelikán oslovený, aby svojimi skúsenosťami a kontaktami napomáhal novému Československu či neskôr Českej republike. Pre mnohých z ponovembrovej politickej elity bol nielen exkomunistom a ľavičiarom, ale aj predstaviteľom odporu v dobe, na ktorú mnohí neradi spomínali.[15] Tu nešlo iba o Jiřího Pelikána, u ktorého možno mnohí očakávali politické ašpirácie a tým i konkurenciu, ale o exil ako taký. Vzťah domova k exilu výstižne o mnoho rokov neskôr pri inej príležitosti pomenoval Petr Pithart slovami „zapšklý provincionalizmus".[16]

Jiří Pelikán od roku 1989 žil striedavo v Ríme a v Prahe, kam premiestnil vydavateľstvo *Listov*. Od roku 1994 bol stálym dopisovateľom *Práva* a od roku 1989 zároveň riaditeľom Ústavu Východ–Západ v Ríme. V rokoch 1990 a 1991 bol členom Rady konzultantov prezidenta Havla, ale jej činnosť sa nijak nerozvinula. Už ako vážne chorému mu prezident republiky 28. októbra 1998 udelil Medailu Za zásluhy. Jiří Pelikán je autorom viacerých kníh, ktoré zatiaľ neboli preložené do češtiny. Väčšinou sa v nich vracia do obdobia „pražskej jari" alebo pojednáva o stave ľudských práv v sovietskom bloku a o socialistickej opozícii v týchto krajinách. Dosiaľ nevyšiel ani žiaden výber z jeho článkov uverejňovaných v *Listoch* či v talianskej, alebo inej európskej tlači. Podobne je to aj s jeho prejavmi v Európskom parlamente napriek tomu, že dodnes je to jediný človek z územia bývalého Československa, ktorý mal skúsenosti z práce v tejto inštitúcii.

Stretol som sa s Jiřím Pelikánom asi dva alebo tri razy v Ústave pre súdobé dejiny a vyzýval som ho, aby napísal svoje spomienky na stretnutia s ľuďmi, ktorých poznal. Odvetil mi, že o tom uvažuje, že napríklad patrí medzi málo Európanov, ktorí sa osobne stretli s Mao Ce-tungom. Nakoľko sa mu to podarilo, neviem. Zomrel 26. júna 1999.

Ešte nejaké desaťročie potrvá, kým príde záujem o históriu druhej polovice šesťdesiatych rokov, „pražskú jar" i aktivity exilu v dobe „normalizácie", nielen medzi historikmi, ale i verejnosťou. „Pražská jar" a obdobie, ktoré jej predchádzalo, budú vnímané už nie ako boj medzi dvomi krídlami v komunistickej strane Československa, ako je to poväčšinou dnes, ale ako seriózny príspevok vtedajšieho československého

---

13 PREČAN, Vilém: Pro Tebe nebyl nikdo pěšcem. In: *Listy*, roč. 29, č. 4 (1999), s. 45.

14 Politicky pestrá dráha. In: *Právo*, (28.6.1999), s. 2.

15 VANČURA, Jiří: Tolik opožděných bojovníků. In: *Listy*, roč. 29, č. 4 (1999), s. 38.

16 Pithart o tom hovoril vo svojom vystúpení pri príležitosti otvorenia výstavy o exile v Brne. Viz KRATOCHVIL, Jan: *Český a slovenský exil 20. století: Katalog k výstavám český a slovenský exil 20. století*. Brno, Společnost pro kulturu a dialog K 2001, s. 16.

reformného hnutia do európskej politiky tej doby. Jiří Pelikán, jeho aktivity a história časopisu *Listy* z rokov 1971–1989 si potom nájdu svojho historika. Tento príspevok chápem ako formu vďaky za to, že som mal možnosť v rokoch „normalizácie" čítať Pelikánom vydávané *Listy*, ktoré mi pomáhali udržovať presvedčenie, že existuje iný pohľad na veci než ten oficiálne predkladaný, a tým dodávali nádej na politickú zmenu.

Inventár Pelikánovho fondu obsahuje záznamy všetkých prejavov zo spomenutej rímskej slávnosti na Pelikánovu počesť. Úvodný prejav predniesol predseda talianskej poslaneckej snemovne Pierferdinando Casini. Pripomenul a spojil v ňom nedožité osemdesiate narodeniny Pelikána a tridsiate piate výročie „pražskej jari", kľúčovej udalosti jeho života, ktorej svojím pôsobením tiež vtlačil neodmysliteľnú pečať. Keď Česká republika sa chystá vstúpiť do Európskej únie, všetci to podľa rečníka považujú za záverečné potvrdenie hodnôt európskej demokracie, za ktoré bojovala i „pražská jar". Talianska poslanecká snemovňa je hrdá na to, že môže bádateľom a všetkým európskym občanom poskytnúť dôležitý nástroj k oboznámeniu s činnosťou Jiřího Pelikána, ktorá zanechala v talianskom politickom živote výrazné stopy.

Po Casinim hovoril Giorgio Napolitano, dnes predseda ústavnoprávneho výboru Európskeho parlamentu, poslanec postkomunistickej strany Ľavicoví demokrati (*Democratici di sinistra* – DS).[17] Napolitano pochádza zo zámožnej neapolskej rodiny. V mladosti bol úzkym spolupracovníkom dlhoročného vodcu Talianskej komunistickej strany Palmira Togliattiho, neskôr jedným z hlavných predstaviteľov reformného krídla strany a v roku 1996 po víťazstve ľavice vo voľbách ho premiér Romano Prodi (dnes predseda Európskej komisie) menoval ministrom vnútra. Bol tiež autorom prehlásenia Talianskej komunistickej strany, ktoré 21. augusta 1968 vyjadrilo „vážny nesúhlas" s inváziou do Československa.

Vo svojom prejave Napolitano označil Pelikána za „porazeného reformátora". Pripomenul jeho knihu *Il fuoco di Praga* (Pražský požiar) z roku 1979, kde Napolitanovi autor vyjadruje uznanie za „priateľstvo a solidaritu". Rečník ale sám uznal, že „ani ja som nebol natoľko solidárny s ním, ako som mal byť ako taliansky komunista". Napolitano sa potom poctivo vrátil k Pelikánovým snahám o konkrétnu spoluprácu s talianskymi komunistami a k ich neúspechu. Povedal, že Pelikánova osobnosť je príkladom „porazeného reformátora", „pretože druhá polovica 20. storočia je často charakterizovaná neúspešnými snahami o reformu tej ideológie a systému... ktoré skrachovali definitívne v rokoch 1989–1991".[18] Pripomenul v tej súvislosti aj nešťastnú osobnosť Alexandra Dubčeka a trápnu udalosť z novembra 1988. Boloňská univerzita vtedy udelila Dubčekovi čestný doktorát a Pelikán sa s ním mohol v Boloni stretnúť len potajomky v noci, pretože sa Dubček obával represálií režimu proti jeho rodine. Napolitano sa domnieva, že súčasný mimoriadne kritický pohľad na úsilie komunistických reformátorov neberie zreteľ na skutočnú situáciu v Európe tých rokov, a je presvedčený, že ich dielu sa zanedlho dostane uznania, ktoré si zaslúži.

---

17 V DS je väčšina členov bývalej Talianskej komunistickej strany. Menšina pravoverných si potom založila Stranu komunistickej obnovy (*Partito di rifondazione comunista* – PRC).

18 NAPOLITANO, Giorgio: Il riformista sconfitto. In: *Inventario del Fondo Jiří Pelikán*, s. XI.

Senátor Liberálnej strany Enzo Bettiza pozerá na Pelikána očami inej skúsenosti. Ako naznačuje jeho priezvisko, pochádza z Dalmácie, a okrem nemčiny ovláda dobre chorvátčinu, srbčinu a ruštinu. Ako mladík po druhej svetovej vojne flirtoval s komunistickou ideológiou, ktorú ale čoskoro opustil. V roku 1968 bol dopisovateľom najvplyvnejšieho talianskeho denníku *Il Corriere della Sera* v Prahe. V prejave načrtol Pelikánovu politickú a životnú dráhu, pričom hlavnú pozornosť venoval prirodzene obdobiu „pražskej jari". „Stretol som sa s Pelikánom prvýkrát vo februári 1968 v budove Českej televízie. K svojmu údivu som videl človeka, ktorý si je vedomý nebezpečia spojeného s otvorenou funkciou televízie v skostnatenom režime. A čelí nebezpečiu s úsmevom. Bez priamych informácií televízie by 'pražská jar' nikdy nemala tak rýchly úspech. Pelikán opustil dogmatickú tradíciu stalinského revolucionára a vrátil sa k českej tradícii liberálneho intelektuála. Aj keď vlastne vo funkcii riaditeľa televízie je stále tým 'revolucionárom z povolania'."[19] Táto kapitola sa uzavrela definitívne v auguste 1968. S Pelikánom sa Bettiza stretol po mnohých rokoch na pôde štrasburgského parlamentu, kde bez ohľadu na odlišnú stranícku príslušnosť často zvádzali úspešné boje v prospech hnutia disidentov v celej východnej Európe.

Bettiza sa s Pelikánom stretol niekoľkokrát i po roku 1989. „Bol zjavne nespokojný, nevrátili mu občianstvo. Prezident Havel ho menoval poradcom, ale bolo vidieť, že Pelikán, tak ako drvivá väčšina exulantov, nie je vývojom v novej demokracii nadšený."[20] Podľa Bettizu okrem prirodzenej nedokonalosti novozrodených demokracií sa „Pelikán asi celkom neoslobodil od pozostatkov svojej vlastnej minulosti, veril skutočne v možnosť reformovať komunizmus. A bez ohľadu na tvrdé dementi dejín v jeho vnútri asi zostala ilúzia, že len nešťastné okolnosti zviedli zo správnej cesty prúd reforiem. Nikdy celkom neopustil myšlienku, že amerikanizovaný kapitalizmus, tak ako rusifikovaný boľševizmus nie sú posledným slovom dejín." Kto ale „nahliadne do Pelikánovho archívu, uvedomí si, že tento človek vždy spájal ideál s konkrétnou akciou, dokázal sklamanie podrobiť kritickému rozboru a nad všetkým prevládala jeho najsilnejšia stránka: bol slobodným a veľkým novinárom. Bol inteligentným svedkom dlhého historického obdobia, a preto na neho európski socialisti a liberáli nebudú môcť nikdy zabudnúť."[21]

Na záver zhromaždenia krátko prehovoril predseda zahraničného výboru Poslaneckej snemovne Parlamentu Českej republiky Vladimír Laštůvka, ktorý ocenil poctu talianskych inštitúcií dielu Jiřího Pelikána a vyjadril poľutovanie nad nezáujmom, ktorý prevláda v Českej republike voči Pelikánovej osobe a politickej tradícii, ktorú stelesňuje.

V inventárnej knihe na prejavy talianskych oficiálnych činiteľov nadväzuje krátka poznámka superintendanta Historického archivu Alessandra Massaiho, ktorý viedol celé usporiadanie fondu. Načrtáva krátky životopis Pelikána a okrem iného poznamenáva, že „dokumenty Pelikánovho fondu sú významným príspevkom pre všetkých

19 BETTIZA, Enzo: L'esule perpetuo. In: *Tamže*, s. XXI.
20 *Tamže*, s. XXII.
21 *Tamže*, s. XXII–XXIII.

tých, ktorí sa zaujímajú o dejinný vývoj od 'pražskej jari' až do roku 1999, so zvláštnym zreteľom na vzťahy medzi Československou republikou a Európskym parlamentom a niektorými talianskymi politickými stranami".[22] Prístup k niektorým dokumentom bude asi umožnený po zvážení možností ich zverejnenia. Inventár odborne prehliadol Dario Massimi, ktorý je vynikajúcim znalcom českého jazyka a problematiky strednej a východnej Európy.

Inventár Pelikánovho fondu obsahuje 311 fasciklov, 49 obálok a 5 krabíc. Jeho knižnica, ktorá skatalogizovaná je súčasťou tohoto fondu, obsahuje 1102 monografií a periodík. Chronologicky je pozostalosť rozdelená do štyroch období: rokov 1945–1963, 1964–1968, 1969–1989 a 1990–1999. Obdobie 1945–1963 obsahuje 1 obálku a 6 fasciklov; obdobie 1964–1968 obsahuje 1 obálku a 4 fascikly; obdobie 1969–1989 obsahuje 20 obálok a 157 fasciklov – v tom je zachytená jeho aktivita v Európskom parlamente, akcie zamerané proti Pelikánovi, korešpondencia, výstrižky z tlače; obdobie 1990–1999 obsahuje 8 obálok a 56 fasciklov a je rozdelené na časopis *Listy*, korešpondenciu, výstrižky z tlače, personálie, rodinné veci, dokumenty o Komunistickej strane Československa, disente a exilovej politike, vária, sériu fotografií, sériu audiovizuálnu, katalóg kníh a časopisov. Inventár obsahuje register mien a lokalít.

Inventárna kniha Pelikánovho fondu je prístupná bádateľom knižnice Ústavu pre súdobé dejiny AV ČR pod inventárnym číslom 160/03.

22 Presentazie del fondo. In: *Tamže*, s. [1].

Kronika

Výstava K 2001

Bořivoj Čelovský

Kratochvíl je celkem běžné jméno. Ale jen málokterý z nich se podepisuje s krátkým *i* – Kratochvil. Nejznámější z nich je filozof Josef Kratochvil (1886–1940), autor *Dějin filozofie* a řady odborných knih o filozofii, dále brněnský spisovatel Jiří Kratochvil (narozen 1940) a literární kritik Antonín Kratochvil (narozen 1924), který opustil Československo roku 1952 a pracoval v Mnichově jako korespondent Hlasu Ameriky a Svobodné Evropy. Jeho nejpopulárnějším dílem je třísvazková obžaloba komunistického režimu *Žaluji*. Antonínův bratr, spisovatel a skaut Josef Kratochvil (1915–2001) odešel do exilu téhož roku a stal se profesorem filozofie a zoopsychologie na univerzitách ve Stuttgartu a Mnichově; mimo to se věnoval exilovému školství. Doma zanechal tři syny: Jiřího, Josefa a Jana. Nejstarší Jiří (narozen 1940) vystudoval filozofickou fakultu, po „pražském jaru" se připojil k disentu a pracoval jako dělník; prostřední Josef (narozen 1945) je fotograf; nejmladší Jan (narozen 1951) vyrůstal pod vedením staršího bratra Jiřího, který mu nahrazoval otce. Jan vystudoval uměleckoprůmyslovou školu a rovněž se přidal k disentu, působil v takzvané podzemní církvi, byl tajně vysvěcen na kněze (1978), později kněžství opustil.

Nejmladší syn Josefa Kratochvila Jan vzal za své kauzu doma zanedbávaného exilu. Podařilo se mu přesvědčit brněnskou radnici, pražské a bratislavské politiky, a zejména manažery soukromých firem, aby toto v podstatě rodinné dílo Jana a Sabiny Kratochvilových finančně podpořili. Již slavnostní zahájení dalo tušit, že Jan Kratochvil není muž, který se spokojí s málem, když okolnosti vyžadují více. Byl to den, který byl doslova nejen nabit horečnou činností, ale který zároveň dával nahlédnout do budoucnosti projektu.

Vláda zla, kterou nastolil Gottwaldův justament v únoru 1948, vyvrhla ze země tisíce svobodymilovných občanů. Václav Kopecký je nazval „emigranty" – urážka, která přežila do dneška.[1] Na tuto křivdu reagoval Jan Kratochvil vskutku monumen-

---

1 Slavnostní řečník, ministr zahraničních věcí Cyril Svoboda vynikl tím, že přítomné exulanty

tálním způsobem. Výstava *Český a slovenský exil 20. století* najde v českém výstavnictví sotva obdobu svou odvahou představit téma, které se nezasvěceným bude zdát poněkud exotické, ale přesto volající o své místo pod českým sluncem. Pozoruhodné je, že je to dílo muže, který sám nepatří k této kohortě zneuznávaných a často zatracovaných lidí. Je to projekt, který vznikl z úcty k dlouhé a bolestné anabázi bratrů Kratochvilů, otce Josefa a strýce Antonína.

Osmnáctého ledna 2003 jsme byli v Brně svědky začátku projektu, který bude pokračovat nejméně do roku 2006. Toho dne byly otevřeny čtyři výstavy: *Exilová pošta z let 1900–1948*, fotografická expozice o českých krajanech v Rumunsku *Zapomenutí Češi*, dále *Slovenský exil v letech 1900–1959* a *Český exil v letech 1900–1958*. Den byl ukončen slavnostním koncertem z díla Bohuslava Martinů v provedení Státní filharmonie Brno pod taktovkou Petra Altrichtera.

Pro nás klíčovou částí byla výstava o českém exilu v brněnském Domě umění, která bude ovšem zajímat všechny ty, kteří mají osobní vztah k historii poúnorového exilu; doufejme, že vzbudí patřičný zájem i u těch, kterým byla v prvé řadě určena – široké české veřejnosti, zejména mládeži.

Již jen povrchní inspekce sedmi místností naznačuje, jak těžký úkol měl organizátor při výběru témat, nemluvě o jednotlivých exponátech. Kratochvil se zhostil tohoto úkolu dovedně a se vkusem. Nic se nedá vytknout technickému provedení. Co do obsahu, několik věcí by si zasloužilo promyslet předtím, než se výstava odebere do Bratislavy, Prahy, Londýna či New Yorku. Například vadí mlčení o osudu Petra Konečného nebo Míly Choce, opomenutí Masarykovy univerzity v exilu v uprchlickém táboře Arsenal nebo absence řezenského seznamu uprchlíků z roku 1948. Větší pozornost by měla také být věnována mnoha osobnostem poúnorového exilu, které žily a tvořily mimo oficiální exilové organizace – Radu svobodného Československa či Svobodnou Evropu a Hlas Ameriky. Platí to tím spíše, že značná část výstavy je věnována šlechtickým rodům nejen Schwarzenbergů a Lobkowitzů, ale také Colloredo-Mansfeldů a Sternbergů. Je však starou pravdou, že při podobném výběru dva Češi budou mít tři názory.

Poslední místnost obsahuje nejslibnější část Kratochvilova projektu: počítačový program, který eventuálně shromáždí všechna data o exilu. Tento program bude darován školám jako učební pomůcka. To je memoriál exilu, který přežije všechny výstavy.

Jan Kratochvil vydal v luxusním vybavení dva díly sborníku *Český a slovenský exil 20. století*. Ač obsahují některé zajímavé příspěvky, sborníky nesou stopy spěchu: některé články nemají žádoucí úroveň, u jiných byl vynechán poznámkový aparát, přehlédnuty byly tiskové chyby. Tyto nedostatky budou jistě v dalších sbornících odstraněny.

Projekt Jana Kratochvila dokazuje, že dobrovolnost a vlastenectví zcela nezmizely z našeho života.

---

nazval emigranty, ne jednou, ale dvanáctkrát, a to ihned po projevu Petra Pitharta, který se zabýval významem těchto dvou slov.

Anotace

BÍLEK, Jiří: *Pomocné technické prapory: O jedné z forem zneužití armády k politické perzekuci*. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2002, 287 s. Edice Svědectví.

Publikace seznamuje s jednou z nejtemnějších a nejsmutnějších kapitol naší nedávné historie. Osvětluje existenci a mapuje činnost Pomocných technických praporů – vojenských jednotek „beze zbraní", ve kterých v první polovině 50. let nedobrovolně sloužili skuteční nebo jen domnělí nepřátelé a odpůrci poúnorového komunistického režimu.

Historie Pomocných technických praporů (PTP) se zásluhou této publikace dočkala svého odborného a nezkresleného zpracování. Do roku 1989 se jednalo o tabuizované téma. Teprve po listopadovém převratu a pádu komunistické moci se o PTP začalo psát či mluvit v literatuře a médiích; většinou se jednalo o dílčí studie nebo konkrétní vzpomínky pamětníků a přímých účastníků těchto jednotek. Navíc velká část široké veřejnosti si vytvořila obraz a povědomí o „pétépácích" především „zásluhou" humoristického románu Miloslava Švandrlíka *Černí baroni* a posléze také jeho filmového zpracování. *Černí baroni* na jedné straně jistě pomohli vyvolat zájem o PTP, na druhé straně se však postarali o značné zkreslení, nepochopení a deformaci této smutné historie.

Teprve Bílkova práce, rozdělená do deseti kapitol, představuje souhrnnou a ucelenou studii na téma PTP a jejich příslušníků. Popisuje důvody vzniku PTP, jejich existenci jako zvláštního druhu nebojového vojska a snahu o ekonomické využití (či spíše zneužití) jejich příslušníků jako levné pracovní síly. Vedle pracovního nasazení bylo smyslem těchto jednotek také soustředit a izolovat „nepřátele režimu", a to v prostředí spíše vězeňském než vojenském. Prapory tak představovaly jednu z nejhorších forem politické perzekuce a represe a zároveň vypovídají o závažném zneužití armády a základní vojenské služby komunistickým režimem. Vedle struktury, vývoje, reorganizace a zániku těchto jednotek podává kniha svědectví o běžném životě řadových vojáků i velitelů, všímá si způsobů využití volného času, zdravotní péče, výstroje, ubytovacích a stravovacích možností apod. Objasňuje také širší souvislosti, jež vedly ke vzniku těchto zvláštních vojenských jednotek, a popisuje vývoj v československé armádě po uchopení moci komunisty, vyznačující se nástupem represe a rozsáhlých čistek. PTP existovaly poměrně krátkou dobu (1950–1954), ovšem autor se neomezuje jen na toto pětiletí. Jednu z kapitol věnuje osudům bývalých vojáků PTP po jejich propuštění do civilu, zabývá se snahou o organizování a rehabilitaci „pétépáků" v roce 1968 a konečně popisuje také vznik Svazu PTP a faktickou rehabili-

taci bývalých příslušníků těchto jednotek po roce 1989. V publikaci nechybí ani stručný pohled na vývoj podobných jednotek v dalších zemích sovětského bloku (Maďarsko, Polsko).

Autor hojně využívá dochovaných archivních pramenů, především vojenského původu, které se přímo či nepřímo týkají tématu. Kromě archivních pramenů a dobových materiálů práci prokládá také řadou osobních svědectví a vzpomínek přímých pamětníků, kteří zde často líčí otřesná a závažná fakta o životě PTP.

Součástí publikace jsou početné dokumentační přílohy. Nechybí zde ani přehled a stručný popis jednotlivých Pomocných technických praporů a Technických praporů, které se nacházely na československém území, včetně čísla a typu jednotky a doby a místa jejich působnosti. Publikaci doplňuje seznam použitých pramenů s doporučenou literaturou a jmenný rejstřík.

David Kovařík

HANÁK, Jiří: *Orwellovo století 1901–2000*. Praha, Prostor a Knižní klub 2001, 409 s.

V ponovembrovom období sa stalo dobrým zvykom (v iných krajinách tomu tak je odjakživa a u nás to tiež tak do roku 1948 bývavalo), že sa knižne vydávali novinové články výrazných žurnalistov (v predchádzajúcom režime sa tejto výsady dostávalo len spisovateľom-klasikom formátu Karla Čapka alebo režimným ideológom). Nakladateľstvo Prostor urobilo dobrú voľbu, keď vydalo pod názvom *Orwellovo století* historické state, ktoré Jiří Hanák v rokoch 1999–2001 uverejňoval v týždenníku *Týden*.

Nie je to prvý Hanákov výber. V rokoch 1994 mu vyšli dve knihy pod spoločným názvom *Jiří Hanák ve sloupcích*, s podtitulom *Polistopadová historie* u prvého dielu a *Co to je, když se řekne* u druhého. Vydavateľ asi čakal, že zmiznú z pultov do dvoch týždňov, pretože veľmi skoro ich dal do predaja „levných knih", ale tam sa po nich len zaprášilo. O tri roky neskôr Hanák spolu s Jaroslavom Veisom a Michalom Růžičkom vydal knihu *Týden po týdnu* s podtitulom *Jak jsme budovali stát*, obsahujúcu stĺpčeky z roku 1996.

Jiří Hanák patrí k významným českým novinárom, na obale knihy je dokonce napísané, že je to „nejproslulejší český politický komentátor"; to je vec pohľadu. Ja by som ho označil za najsčítanejšieho českého komentátora, lebo politických komentátorov jeho úrovne by som vedel vymenovať aspoň päť. Ako študent som rád čítal Hanákove články v týždenníku *Reportér*, ktorý bol krátko po aprílovom pléne ÚV KSČ v roku 1969 zastavený. Svoju statočnosť a občianske presvedčenie preukázal Jiří Hanák podpisom Charty 77 a i neskôr v komentároch samizdatových *Lidových novín*. Dnes píše pre denník *Právo*. Som presvedčený, že keď raz Slovensko bude udeľovať vyznamenania zahraničným občanom za pomoc na ceste k jeho samostatnosti, nezabudne ani na Hanákove zásluhy, lebo ako komentátor vtedy mienkotvorných *Lidových novín* v rokoch 1991 a 1992 svojimi názormi ovplyvňoval českú verejnosť smerom k rozdeleniu štátu.

Jiří Hanák mal výborný nápad predstaviť každý rok 20. storočia uceleným príbehom. Vybral zo svojho pohľadu najzaujímavejšiu udalosť, zachytil ju v rozsahu dvoch časopiseckých strán, ilustroval málo známou a pritom charakteristickou fotografiou, doplnil zaujímavými štatistikami, okorenil vtipnými prirovnaniami. Porovnáva vývoj v jednotlivých krajinách i svetadieloch, a pokiaľ to ide, aj dianie v českej kotline. Uvádza v článkoch rôzne kultúrne reálie, vplieta do nich príbehy z beletrie, upozorňuje na filmy, cituje z divadelných hier, s obľubom používa príslovia a prímery, dokonca siahne k indickým eposom. Vysvetľuje pôvod dnes bežne používaných pojmov, servíruje bonmoty významných osobností. Pútavý dej v jeho podaní napínavo graduje. Oblasť jeho záujmu pritom nie je len politika, ale aj svet vedy, techniky, vynálezov, športu. Vtipne zaznamenáva aj vynálezy, ktoré sú tak samozrejmou súčas-

ťou života, že by nikoho nenapadlo, že niekedy mohli byť objavmi (napríklad ako Melita Bentzová v roku 1909 objavila spôsob prípravy filtrovanej kávy). Niektoré jeho paralely sú stále pozoruhodné. Robotník, ktorý v roku 1908 pracoval vo Fordovej továrni, potreboval v tom čase tridsať platov, aby si mohol zakúpiť fordku; na zakúpenie favorita potreboval robotník v ČKD tridsať platov o viac ako osemdesiat rokov neskôr, v roku 1990! Alebo v Rusku trvalo, ako uvádza Hanák, viac ako sedemdesiatpäť rokov, aby poľnohospodárstvo dosiahlo úrovne z roku 1913.

Profily niektorých politikov sú výstižné, najmä keď zobrazujú postavy menej známe, ako bol Pjotr A. Stolypin, ktorý sa snažil o modernizáciu Ruska. Málokto vie, že jeho švagrom bol minister zahraničných vecí Sazonov; podobných zaujímavých detailov zhromaždil Jiří Hanák desiatky. Jeho príbehy sú aj veľmi vyvážené. Pomocou nadsázky vie vtipne vylíčiť zamotané deje napríklad v ruskej spoločnosti pred prvou svetovou vojnou (s. 28).

Kniha obsahuje aj hrubé omyly – vodca ruských eserov sa volal Černov a nie Serov (s. 29), atentát na Františka Ferdinanda d'Este bol v júni 1914 a nie v júli 1914. Vedel som, že taký omyl by Hanák neurobil, a preto som si porovnal knižné vydanie s pôvodnými textami v časopise *Týden*. A naozaj, chyby tam neboli. V knihe som narazil na ďalšie zbytočné chyby a omyly, najmä v menách. Juhoslovanský prezident sa nevolal Josip Brož Tito, ale Josip Broz Tito (s. 221); kancelárom cárovny Alžbety nebol Beztužev, ale Bestužev-Rjumin (s. 256); Chruščov bol prvý tajomník ÚV KSSZ, titul generálny tajomník zaviedol až Brežnev v roku 1966 (s. 256); americký minister zahraničných vecí Eisenhowerovej éry nebol Dean Acheson, ale John Foster Dulles (s. 268); v dobe jomkippurskej vojny (rok 1973) nemožno už hovoriť o Salazarovom Portugalsku (s. 289), pretože Salazar zomrel v roku 1970 a prestal byť premiérom v roku 1968. Kosygin bol v Káhire 15. októbra 1973 a nie 15. júna 1973 (s. 301); Gomułka bol vždy Władysław a nie Vladislaw (s. 233), Bolesław Bierut sa píše s dvojitým *w* a nie s jedným (s. 232); atentátnici na kráľa Alexandra a ministra Barthoua sa pripravovali na Jankapuszte a nie Jankapuzste (s. 145); kardinál Wyszyński sa raz píše s dvomi ypsilonmi (s. 332), raz s jedným (s. 331) – a z priestorových dôvodov nevypisujem ďalšie chyby!

Kniha, ako každá z nakladateľstva Prostor, má vkusnú a kvalitnú grafickú úpravu, väzbu a prebal. Je škoda, keď kvalitná kniha trpí zbytočnými chybami, ktoré by sa dali odstrániť dôkladnou korektúrou textu.

Vojtech Čelko

KOSTA, Jiří: *Mezi úzkostí a nadějí*. Z němčiny přeložila Alena Bláhová. Praha – Litomyšl, Paseka 2002, 165 s.

Mezi úzkostí a nadějí – tak přesně nazval české vydání své autobiografie Jiří Kosta. Autor, narozený v Praze v roce 1921, přežil zkoušky holocaustu, perzekuci komunistického režimu i nesnadný úděl exulanta a ve svém neobyčejném životním příběhu dokázal nalézt poučení nejen pro své nejbližší, ale i poselství pro mnohé čtenáře v Německu i v Čechách.

Jako školák na německém gymnáziu ve Štěpánské ulici v Praze poznával v bezprostředním styku spletitost soužití několika národností a náboženských konfesí a pod vlivem milovaného otce učil se kriticky posuzovat sociální poměry. Dříve než stačil dokončit školu, stal se pro svůj židovský původ bezprávným a pronásledovaným. Stručně a věcně zaznamenává místa, kde on a jeho rodina prošli utrpením: Terezín, Osvětim. Šťastné setkání rodiny po skončení války neznamenalo konec životních zkoušek. Rodiče byli v 50. letech vystaveni novému ponižování a věznění a také mladá Kostova rodina byla pronásledována. A zas se zvedla nová vlna naděje v letech šedesátých, kdy se mladý ekonom

Kosta stal členem Šikova týmu, který připravoval zásadní ekonomickou reformu. Po srpnu 1968 se rozhodl opustit rodnou zem a od roku 1970 působil jako profesor ekonomie na univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem.

Pro české čtenáře je zajímavé Kostovo výslovné rozlišení mezi pojmy „exil" a „emigrace", jeho charakteristika politických proudů v exilu a výčet aktivit, na kterých se podíleli reformní komunisté z Československa. Pozoruhodná je kontinuita životní zkušenosti, vědeckého poznání a politického názoru, který vede autora k hlubokému vyznání důvěry v demokracii a k odmítání násilí jako nástroje politiky. Zkušenost pražského rodáka a moudrého Evropana lze chápat nejen jako zprávu o minulosti, ale i jako poselství důvěry v možnosti spolupráce národů a kultur.

Kostův životopis se liší od mnoha jiných upřímnou skromností vypravěče, v celém příběhu jde o zachycení zkušenosti, tak tvrdě získávané, nikoli o oslavu jména. Původní německý text (*Nie ausgegeben*) byl pro české vydání rozšířen. O čtenářský požitek se zasloužila Alena Bláhová výborným překladem. Nakladatelství Paseka vydalo knížku s obvyklou pečlivostí.

Květa Jechová

KRAMER, Alexandr: *Interview 2: 105 novinářských rozhovorů*. Brno, Doplněk 2002, 568 s.

Nová kniha *Interview*, s dvojkou ako poradovým číslom, predstavuje ďalší opus Alexandra Kramera, ktorý v českej tlači patrí k najlepším v tomto žánri. Kramer nadväzuje na prvú knihu *Interview*, ktorá vyšla vo vydavateľstve Doplněk v roku 2001. Obsahovala 126 rozhovorov z rokov 1997–2000, ktoré boli uverejnené výlučne v denníku *Právo*. Na rozdiel od vtedajšieho výberu predstavovanú knihu tvoria nielen rozhovory opublikované v sobotňajších vydaniach *Práva* v období od júla 2000 do septembra 2001 (v celkovom počte päťdesiatjeden), ale pod názvom „Ohlédnutí" aj päťdesiattri rozhovorov, ktoré Kramer uverejnil v rokoch 1990–1996 v iných periodikách, prevažne však v *Lidových novinách*, kde pracoval tri roky ako redaktor zahraničnej rubriky so zameraním na Spojené štáty.

Táto druhá časť je uvedená rozhovorom s Hedou Kovályovou-Margoliovou prevzatým z týždenníka *Student*, ktorý na jar 1968 priniesol tri rozhovory s manželkami popravených činiteľov v procese s takzvaným protištátnym sprisahaneckým centrom Rudolfa Slánskeho. Tieto rozhovory vyvolali veľký záujem verejnosti, ale i nevôľu konzervatívnych kruhov straníckeho aparátu. Autorsky boli podpísané dvojicou študentov vtedajšej Fakulty sociálnych vied a publicistiky Univerzity Karlovej, Alexandrom Kramerom a Janom Kavanom. Už tento fakt odkazuje na integritu Kramerovej osobnosti, kontinuitu myslenia a konania od študentských rokov dodnes, ktorá sa prejavila jeho podpisom Charty 77 v januári 1977 a príspevkami pre disidentskú tlač. Práve rozhovory v týždenníku *Student*, popri Kramerovej angažovanosti v študentskom hnutí počas „pražskej jari", boli príčinou jeho vylúčenia z vysokej školy krátko pred štátnicami.

Interview v „Ohlédnutí" celkovo predstavujú pestrú škálu názorov štátnikov, politikov, poslancov, senátorov, diplomatov, novinárov, ekonómov, politológov, aktivistov ľudských práv a umelcov na aktuálne otázky prvej polovice deväťdesiatych rokov. Dotazované osobnosti sa v nich vyslovujú ke zmene politickej situácie po rozpade sovietskeho bloku, k otázkam hospodárskej transformácie, globalizácie alebo rasovej neznášanlivosti. Podobne v prvej polovici knihy partnermi Kramera v rozhovoroch sú prezident Havel, viacerí ministri, poslanci, senátori a komunálni politici z vládnych i opozičných strán, spisovateľ Pavel Kohout, sociológ Jan Hartl, manažér Vratislav Kulhánek, filozof Erazim Kohák, rektor Ivan Wilhelm či rabín Karol Sidon, ak chceme spomenúť aspoň

zopár mien. (Okrem veľvyslanca Európskej únie akreditovaného v Prahe Ramira Cibriana a významného vedca z oblasti bunkovej biológie Geralda P. Schattena sú všetci Česi.) Spovedaní sa vyjadrujú k aktuálnym témam, ktoré vzrušujú krajinu, či už je to opozičná zmluva, volebný zákon, problémy menšín, zasadanie Medzinárodného menového fondu v Prahe, alebo voľby do senátu. Niet azda významnej spoločenskej či politickej témy, ktorá by nezaznela v niektorom z rozhovorov.

Prednosťou Kramerových interview je, že nie sú autorizované. Pre svoju bezprostrednosť sú teda vďačné ako materiál nielen pre historika, politológa či novinára, ale aj pre toho, kto sa zaujíma o veci verejné. Táto skutočnosť napríklad vyvolala spor s riaditeľom Národnej galérie Milanom Knížákom, o ktorom sa písalo aj v tlači mimo denník *Právo*. Je dobré, že sa vydavateľstvo Doplněk rozhodlo pokračovať vo vydávaní interview a tým aj predĺžiť ich novinovú životnosť. Rozhovory čítané s časovým odstupom umožňujú vnímať aj iné aspekty než len bezprostredný obsah. Prekvapila ma vtipnosť Libuši Benešovej, nadhľad Pavla Kohouta či rigorózność Karola Sidona. Kniha obsahuje medailónky interviewovaných, aktualizované v máji 2002 a doplnené fotografiami. Pri každom medailónku sú zaznamenané strany, na ktorých sa rozhovor nachádza. Pretože takto je zostavaný i prvý diel *Interview*, umožnuje to rýchlu orientáciu v obidvoch zväzkoch.

Vojtech Čelko

Osudy Němců vysídlených z České republiky po roce 1945: Bibliografie periodik a bibliografií. Zpracovali Jaromír Kubíček a Miloš Papírník. Brno, Moravská zemská knihovna, Muzejní a vlastivědná společnost 2002, 82 s. (Bibliografie a prameny k vývoji Moravy, sv. 46)

Česko-německé vztahy jsou, zejména po roce 1989, předmětem historického, politického a společenského zájmu. Hlavním sporným bodem je vysídlení Němců po roce 1945. Za zmínku stojí například posun v pojmenování tohoto aktu, pro jeden národ spravedlivý a legitimní, pro druhý nespravedlivý a naplněný křivdami. Od poválečných dob nejvíce používaný termín „odsun" je v 90. letech často nahrazován – mimo jiné – slovy „vysídlení", „vyhnání", „transfer", „vystěhování" (v němčině se užívají pojmy *Vertreibung*, *Abschub*, *Aussiedlung*, *Flucht* ad.). Na vysídlení se v posledních letech pohlíží zejména z právních aspektů a v rovině morálních norem a hodnot.

Již v 60. letech část českých historiků se snažila podrobit revizi dogmatické přístupy k dějinám, včetně tématu vysídlení Němců z Československa. Ledy se však pohnuly až od konce 70. let diskusí nezávislých historiků v samizdatové literatuře a v exilových časopisech. V 90. letech je snaha o objektivní pojmenování problému, o pochopení českého a německého jednání dokumentována řadou zpracovaných analýz, vydaných svědectví a vzpomínek a odborných prací. Upozorňujeme na dvě bibliografie knih a článků k vysídlení Němců, které vyšly v *Soudobých dějinách* (roč. 9, č. 1 (2002), s. 168–194 a č. 2, s. 348–376). Velmi intenzivně se touto problematikou zabývá zejména Česko-slovensko-německá komise historiků, která pořádá konference k dílčím tématům a vydává sborníky.

Bibliografický soupis *Osudy Němců vysídlených z České republiky po roce 1945* se řadí mezi publikace, které dokumentují vazby mezi Čechy a Němci a jejich staleté soužití. Dokládá vztah německé literatury k českým zemím, označený a vysvětlený zpracovateli hned v úvodu termínem „germanobohemica". Publikace má dvě části; první obsahuje bibliografii periodik, druhá bibliografii bibliografií. Bibliografie periodik zahrnuje tituly, které začali Němci vydávat hned po svém přesídlení v roce 1945. V abecedním pořadí uvádí *Heimatbriefe*, měsíčníky, čtvrtletníky, ročenky, kalendáře, ze kterých se později často během let vyvinuly odborné vlastivědné časopisy.

Přehled zachycuje taková periodika, která svým obsahem se hlásí k regionu, odkud Němci z českých zemí odešli. Bibliografický záznam celkem 348 periodik je velmi podrobný. Registruje vydavatele a místo vydání, změny názvů, periodicitu a další údaje, které se zpracovatelům podařilo zjistit studiem v zahraničí, zejména ve Vědecké knihovně Sudetoněmeckého domu (*Wissenschaftliche Bibliothek im Sudetendeutschen Haus*) v Mnichově, která vlastní mimo jiné sbírky Sudetoněmeckého archivu, Spolku Adalberta Stiftera, a zejména Collegia Carolina. Vzhledem k tomu, že tyto písemnosti byly u nás do roku 1990 téměř nedostupné, je připojena zkratka knihoven v ČR nebo SRN, ve kterých se dotyčné periodikum nachází. Soupis doplňuje místní rejstřík českých a německých názvů.

Druhou část tvoří samostatný soupis bibliografií, který badatelům umožní orientaci v literární produkci sudetských Němců, převážně publikované po roce 1945 v citovaných periodikách. Soupis je rozčleněn na terciární bibliografii písemnictví z východní a o východní Evropě, na bibliografie knih a článků, bibliografie seriálů, katalogy knihoven a knihkupecké a nakladatelské seznamy. Kromě formálního popisu obsahuje každá bibliografie charakteristiku zachyceného materiálu, jeho rozsah, uspořádání a pomocný aparát. Soupis doplňuje jmenný rejstřík.

Hodnota předkládané bibliografie spočívá v maximální úplnosti záznamů, které byly všechny zpracovány *de visu*, a v doplňujících rejstřících. Uvedení do soupisu je v jazyce českém a německém. Anotovaná publikace je důležitým pramenem nejen k sudetoněmecké problematice, ale i k regionálním dějinám obcí a měst, ze kterých byli Němci vysídleni. Odborná veřejnost dostává do rukou další publikaci, která přispívá k objektivnímu pohledu na česko-německé vztahy.

Věra Břeňová

PALEČEK, Pavel: *Likvidace ostatků obětí nacismu a komunismu na území Československa: Neevidované kremace 1941–1945. Zemřelí ve věznicích 1948–1956.* Brno, Prius 2002, 171 s. Edice Krize komunistického systému v Československu 1953–1957, sv. 5.

Pátý svazek edice, kterou řídí Jiří Pernes, je rozdělen na tři části. V úvodu první části se stručně seznámíme s počátky kremací v Československu a se vznikem strašnického krematoria, které se v době okupace stalo místem likvidace obětí nacismu. Autor věnuje pozornost zaměstnancům krematoria a jejich pracovnímu zařazení. Nejdůležitější postavou strašnického krematoria byl František Suchý, který se z funkce zodpovědného dozorce dostal až na místo ředitele. Studie zahrnuje i přehled počtu zpopelněných ostatků v jednotlivých letech.

Následuje popis praktického a byrokratického přístupu okupační správy od vykonání exekuce až po konečnou likvidaci obětí v pecích krematoria, při kterých, alespoň zpočátku, asistovalo gestapo. Autor líčí okolnosti vzniku seznamů popravených, které tajně pořizoval ředitel Suchý se svým synem Františkem. V tomto unikátním pramenu je zaznamenáno více než 1800 jmen a asi 400 jmen chybí. Autor rovněž popisuje přístup gestapa k likvidaci ostatků v Brně, kde německá státní policie povolila jejich evidenci. Narozdíl od situace v Praze proto také známe jména téměř všech zpopelněných; dle oficiální zprávy to bylo 642 osob.

Druhá část studie líčí osudy Františka Suchého mladšího, který se spolu s přáteli postavil po únoru 1948 proti komunistickému režimu. Po svém zatčení v dubnu 1952 a následném vyšetřování byl Suchý v listopadu 1952 postaven před senát Státního soudu v Praze, který ho odsoudil na pětadvacet let odnětí svobody. Autor rovněž popisuje snahu Suchého o nápravu této křivdy. Poslední část studie se věnuje systému likvidace obětí komunismu. Autor

se zabývá nelegálním zacházením s ostatky popravených a zemřelých ve výkonu trestu, kteří byli pohřbíváni po kremaci ve Strašnicích a od roku 1952 i v Motole ve vězeňských sektorech na civilních hřbitovech do neoznačených hrobů, a především do hromadného hrobu na hřbitově v Ďáblicích.

Na závěr autor konstatuje, že ve snaze o totální likvidaci ostatků osob, které by mohly být mementem bezpráví, si byly oba totalitní režimy velmi podobné. Důležitou součást studie tvoří seznamy obětí nacistického bezpráví v protektorátu a osob, které zemřely při výkonu trestu v první polovině 50. let. Jak sám autor v předmluvě píše, neexistuje zatím u nás podobný soupis obětí nacistického režimu. Proto je tento seznam „prvním krokem k jejich úplnému výčtu". Druhý seznam je pak „faktickým dokladem zvůle komunistického režimu. Také tento seznam se může stát pramenem pro další kritické hodnocení problematiky třídní perzekuce."

Pavlu Palečkovi se převážně na základě archivních pramenů a svědectví zainteresovaných osob podařilo přispět k poznání málo známé kapitoly z dějin obou totalitních režimů v Československu. Zvláště přínosné je otištění seznamů, které lze využít v dalším bádání.

Radek Slabotinský

PLACHÝ, Jiří: *Případ Fritz: Válečný zločinec Max Rostock jako agent StB*. (Sešity Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu, č. 5.) Praha, Ústav pro dokumentaci a vyšetřování Policie České republiky 2002, 111 s.

Bezprostředním impulzem k vydání studie byl objev dokumentů politického sekretariátu Ustředního výboru KSČ ze září 1953, které dokazují, že tehdejší prezident Antonín Zápotocký udělil milost čtyřem odsouzeným nacistickým zločincům, mezi nimiž byl i někdejší velitel kladenské Bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst* – SD) Max Heinrich Rostock. Jako velitel se přímo podílel na vyhlazení Lidic, a proto je studie věnována všem obětem lidické tragédie. Pracovník Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu Jiří Plachý se na základě podrobného studia archivních materiálů pokusil přiblížit životní osudy tohoto válečného zločince. Našel přitom překvapující množství dokumentů vztahujících se k jeho osobě, které zčásti zařadil do příloh k publikaci.

V první kapitole autor popisuje Rostockova „léta v otcovském domě" od jeho narození až po odchod do Ludwigshafenu, kde začal pracovat jako administrativní síla ve služebně zpravodajské služby nacistické strany SD. Brzy však přestal být civilním zaměstnancem a v hodnosti unterscharführera vstoupil do SS. Časté povyšování s sebou přinášelo také změny působiště, zpočátku na území Německa. Zlom v jeho životě nastal teprve s příchodem do protektorátu v srpnu 1939, kde nejdříve pracoval na služebně SD v Praze, poté byl v květnu 1940 pověřen řízením úřadovny SD v Kladně. Podle hlášení byl ve své funkci velmi agilní. Kromě účasti na vyhlazení Lidic, jejíž detailní popis tvoří podstatnou část třetí kapitoly, se také podílel na pátrání po československých parašutistech a na dalších akcích. Za svou aktivitu byl několikrát vyznamenán. Po svém odchodu z Kladna pracoval v Českých Budějovicích a v Hradci Králové. Na jaře 1944 ho pak přeložili do Maďarska, konec války ho zastihl na služebně SD v Kostnici. Další kapitola se zabývá Rostockovým osudem po válce, kdy se pod změněnou identitou ukrýval v Heidelbergu. Úspěšné pátrání vedlo k jeho zatčení Američany. Z vězení se mu podařilo uprchnout a žil v relativním bezpečí až do června 1948, kdy ho zatkli Francouzi. Teprve v dubnu 1950 však skončilo více než rok trvající extradiční jednání mezi Paříží a Prahou, které umožnilo jeho vydání do Československa.

V předposlední kapitole autor detailně vylíčil průběh vyšetřování, které se rozšířilo ještě o tři vysoké důstojníky německých

okupačních orgánů vydané ze Sovětského svazu; Plachý v kostce uvádí jejich životopisné údaje. Definitivní verze obžaloby byla vypracována až v červnu 1951, kdy ke čtyřem obžalovaným přibyl ještě bývalý sekretář jičínského gestapa Kurt M. W. Richter. Autor popisuje přípravu procesu a samotné hlavní líčení, které se konalo v srpnu 1951 před Státním soudem v Praze. Všech pět obviněných bylo uznáno vinnými a odsouzeno k trestu smrti. Plachý poté rozebírá osudy odsouzených po vynesení rozsudku, objasňuje úlohu StB v celé kauze a končí popisem událostí v září 1953, kdy politický sekretariát ÚV KSČ za ne zcela vyjasněných okolností rozhodl o doporučení milosti, kterou pak v říjnu potvrdil prezident republiky Antonín Zápotocký. V roce 1955 byl Rostockovi amnestií změněn trest na pětadvacet let vězení. V poslední kapitole se autor dostává k tomu, jak StB získala Rostocka ke spolupráci a zpravodajsky ho proškolila. Celá akce dostala krycí název „Fritz". Rostock zde jasně vystupuje jako bezcharakterní a podlézavý člověk. V únoru 1960 byl Rostock-Fritz propuštěn z vězení a vyhoštěn do SRN. Spolupráce se však nezdařila a StB se rozhodla další kontakty s ním přerušit. Rostock pak téměř v klidu prožil další léta a zemřel v roce 1986.

Plachého studie o Maxu Rostockovi představuje téměř průkopnický a celkově zdařilý pokus zachytit vzestup a pád válečného zločince, jenž zanechal krvavou stopu na území protektorátu. Přispívá tím k poznání málo známé a mimořádně spletité kapitoly z dějin okupace a komunistického režimu v Československu. Lze si jen přát, aby se brzy dočkaly biografického zpracování také osudy dalších představitelů nacistického bezpečnostního aparátu, které později využila Stb ke spolupráci. „Tato studie nezpochybňuje oběti protinacistického odboje. Jasně však dokazuje, že propagandistické heslo o komunistech jako jediných opravdových a nesmiřitelných bojovnících proti nacismu bylo jen prázdnou frází k oklamání okolního světa i vlastních občanů," píše v závěru výstižně autor.

Radek Slabotinský

VANĚK, Miroslav a kol.: *Ostrůvky svobody: Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Votobia 2002, 350 s.

Sborník je výsledkem tříletého systematického výzkumu týmu historiků soustředěných v rámci grantového projektu „Kulturní a společenské aktivity mladé generace a cesta k občanské společnosti" pod vedením Miroslava Vaňka. Autoři jednotlivých studií si všímají poměrně málo známé a dosud prakticky nezpracované látky – pokoušejí se zmapovat a popsat nejrůznější „neoficiální" projevy mládeže a její další aktivity v posledním desetiletí vlády komunistického režimu v Československu. Zaměřují se přitom na takové mládežnické aktivity, jež nelze považovat za „otevřenou opozici" proti vládnoucímu režimu, a přesto si vysloužily pozornost státního aparátu – od sledování přes potlačování po kriminalizaci.

Uveřejněné studie se věnují pěti oblastem, kam se v poslední dekádě komunistického režimu přesunul zájem části mladé generace: takzvané mírové hnutí (pacifismus), křesťanství, skauting, alternativní hudební scéna (punk, nová vlna) a ekologické aktivity. Každá z nich přitom vycházela z různého prostředí, odlišných podnětů, měla své specifické formy a projevy a soustředila v sobě osobnosti s nejrůznějším pohledem na svět a životními názory. Všechny se však vyznačovaly tím, že zde mladí lidé nalézali příležitost (byť omezenou) pro vlastní realizaci a svobodnou aktivitu.

Na sborníku se kromě Miroslava Vaňka podíleli další čtyři autoři, z nichž každý se zabývá jiným tematickým okruhem. Petr Blažek se ve studii „Dejte šanci míru" s podtitulem „Pacifismus a neformální mírové aktivity mládeže v Československu 1980–1989" věnuje nejprve mezinárodní politické a vojenské situaci na přelomu 70. a 80. let minulého století, které dominovaly závody ve zbrojení a hrozba jaderné vál-

ky. Jako reakce veřejnosti na tuto situaci vznikala na obou stranách „železné opony" různá protiválečná hnutí a mírové iniciativy. Ani Československo v tom nebylo výjimkou. Autor rozdělil svůj text do čtyř kapitol, které mapují různé projevy mírového hnutí a pacifismu: takzvané lennoniády na pražské Kampě (kde se ve výroční den násilné smrti člena hudební skupiny Beatles a mírového aktivisty Johna Lennona scházeli jeho příznivci), petiční kampaň proti rozmístění sovětských raket středního doletu na československém území, odpírání základní vojenské služby v Československu a na činnost Nezávislého mírového sdružení – Iniciativy za demilitarizaci společnosti.

Druhá studie nese název „Skrytý zápas" s podtitulem „Stát, katolická církev a mládež v druhé dekádě normalizačního režimu" a zaměřuje se na vliv a působení katolické církve v Československu na mladou generaci. Její autor Jaroslav Cuhra také uvádí příklady rostoucí aktivity křesťanské mládeže v posledních letech komunistického režimu, ke kterým patřilo formování ilegálních křesťanských spolků, setkávání mládeže na farách, vydávání samizdatu, pořádání kulturních pořadů a v neposlední řadě účast na poutích, které se měnily ve skryté protirežimní demonstrace. Autorka třetího příspěvku Libuše Cuhrová se ve studii nazvané „Dvacet let ve stínu" s podtitulem „Malá kapitola z dějin českého skautingu" věnuje situaci po násilném pozastavení činnosti Českého Junáka a popisuje nejrůznější formy jeho ilegální činnosti i vliv skautingu v oficiálních uskupeních, především v Pionýrské organizaci.

Studie Miroslava Vaňka „Kytky v popelnici" s podtitulem „Punk a nová vlna v Československu" se zabývá fenoménem, který se objevil v Československu na konci 70. let a byl prezentován především nekonvenční hudební produkcí a svérázným stylem v oblékání, účesem apod. Tento trend se však vyznačoval také nezávislým životním postojem, nekonvenčním způsobem života a odmítáním tradičních hodnot a vžitých společenských norem. Zatímco především hudební projevy tohoto hnutí jsou již poměrně dobře zdokumentovány (mj. se jimi zabýval dokumentární pořad České televize *Bigbít*), Vaňkova studie se pokouší zařadit punk a novou vlnu do širšího politického, sociálního a kulturního kontextu. Sleduje přitom vznik, vývoj a proměny punku a nové vlny včetně jejich konfliktů s vládnoucím režimem v Československu.

Stejný autor připravil také následující studii „Zelené mládí" s podtitulem „Ekologické aktivity mladé generace v osmdesátých letech", která stopuje aktivity mládeže v oblasti ochrany přírody a její působení v nejrůznějších ekologických iniciativách a organizacích, ať již oficiálních (Český svaz ochránců přírody, hnutí Brontosaurus) či neoficiálních (Ekologické sdružení, Děti Země apod.). Autor si všímá i vlivu mladé generace na posun ve vnímání ochrany životního prostředí a ekologie z oblasti zájmové na rovinu politickou a celospolečenskou, jehož výsledkem bylo mj. pořádání „ekologických" demonstrací v Praze, Českých Budějovicích nebo Teplicích.

Všechny popisované aktivity neušly zájmu mocenských struktur, zejména Státní bezpečnosti, a autoři tomu věnují patřičný prostor. Seznamují čtenáře s nejrůznějšími příklady sledování, omezování, nátlaku i perzekuce mládežnických aktivit. Závěrečná studie z pera Pavla Žáčka „Politická policie proti mládeži" s podtitulem „Snahy StB o kontrolu tzv. problematiky mládeže ve druhé polovině osmdesátých let" dokládá, jaký význam přikládala Státní bezpečnost a celý mocenský aparát nekontrolovatelným a neoficiálním aktivitám mládeže v komunisty ovládaném Československu.

Autoři sborníku *Ostrůvky svobody* se při nedostatku spolehlivých pramenů rozhodli využít metod orální historie, jež konfrontovali s dochovanými písemnostmi Státní bezpečnosti a dalších mocenských složek, uloženými v Archivu ministerstva vnitra ČR a Státním ústředním archivu. Nezapo-

mněli ani na články z dobového oficiálního tisku a samizdatu. Sborník doplňují autentické, většinou dosud nezveřejněné fotografie.

David Kovařík

AGULHON, Maurice: *De Gaulle: Histoire, symbole, mythe*. Paris, Hachette Littératures 2001, 163 s.

Druhá polovina 20. století nepatří mezi hlavní domény významného francouzského historika Maurice Agulhona. Hlavní těžiště jeho historického bádání se totiž nachází ve výzkumu republikánských symbolů, jejich role a funkce ve veřejném a politickém životě Francie v 19. a v první polovině 20. století. Přesto je však jeho esejisticky pojatá kniha, či spíše soubor esejů a samostatně publikovaných článků *De Gaulle: Histoire, symbole, mythe* zajímavým příspěvkem k úvahám nad rolí historie a její výuky při formování historického vědomí jednotlivce na počátku 20. století, stejně jako i příspěvkem k úvahám nad moderními proměnami historických osobností v národní mýty.

První část této útlé knihy se zabývá formováním a kořeny de Gaullova historického vědomí a jeho následným odrazem a transformací v politickém myšlení. De Gaulle získal své vzdělání za třetí francouzské republiky, jeho intelektuální formování však bylo ukončeno již před Velkou válkou. V kontextu vývoje de Gaullovy představy Francie (*une certaine idée de la France*) zde Agulhon zajímavým způsobem nevědomě (?!) navazuje na studie Anne-Marie Thiesse (v poznámkovém aparátu neuvedeny), která se zabývala strukturou a koncepcí francouzských historických a zeměpisných učebnic na přelomu 19. a 20. století. Jednou z hlavních charakteristik tohoto období je časté užívání paralel Francie, vlasti a ženy. Většina de Gaullových raných, ale i pozdějších projevů tuto paralelu jasně reflektuje a rozvíjí. Zdá se tak, že vliv historických manuálů, a zejména jejich historický výzkum, v českém prostředí nepříliš doceněné téma, tvoří neodmyslitelnou součást politické reality a společenského vědomí jedince. De Gaullovo politické myšlení jako celek však integrovalo oba hlavní proudy francouzského historického myšlení konce 19. a počátku 20. století: tradiční roajalistický konzervatismus, ale i levicový laicismus. Z obou proudů potom vzniká ze strany de Gaulla promyšleným způsobem (jak se snaží dokázat Agulhon) nový prvek na francouzské politické scéně, který spojuje oba výše uvedené proudy a ustavuje tak de Gaullovo osobité postavení ve francouzských novodobých dějinách.

K de Gaullovu politickému myšlení se totiž velmi úzce pojí právě jeho užívání francouzských symbolů, kterému se Agulhon věnuje ve druhé kapitole. Z řady stávajících francouzských prezidentů jej například na úrovni užívání symbolů Francie vyděluje hned několik faktů: místo tradiční Marianne, která zdobila do té doby všechny pamětní medaile vydané u příležitosti nástupu nového prezidenta, si de Gaulle přeje symbol prostého kříže; jeho slavnostní příjezdy do Paříže zcela vybočují z rámce tradičně navštěvovaných pamětních míst (z důvodu revolučních tradic například zcela opomíjí Panthéon, takže jeho trasa Paříží roku 1944 nevede tradiční cestou od Vítězného oblouku k Panthéonu – který bere de Gaulle na vědomí teprve s rokem 1964 a umístěním těla odbojáře Jeana Moulina – ale od Vítězného oblouku k Notre Dame). Tato de Gaullova „hra" se symboly republikánské Francie, do kterých však integruje i například bonapartistické prvky, vrcholí ve vesnici Colombey-les-Deux-Églises, kde je generál pochován. Dualita jeho hrobu (de Gaulle je pohřben v prosté rodinné hrobce, ovšem vesnici, kde se místo jeho odpočinku nalézá, dominuje zdaleka viditelný, patnáct metrů vysoký kříž) totiž podle Agulhona odkazuje na de Gaullovo pojetí duality Francie, kterou chápal v dialektické dvojici stát versus národ a jež dosáhla svého sjednocení v jeho silné osobnosti (jak se de

Gaulle sám nahlížel). De Gaullovo užívání historických symbolů, mýtů a cesty formování jeho vlastního historického vědomí daly na půdě francouzských historických tradic vzniknout specifickému proudu nové historické tradice pramenící z kultu de Gaulla; ten se však v poslední době mění ve francouzský národní mýtus, který jej staví po bok Johanky z Arku a Napoleona. Jak totiž upozorňuje Maurice Agulhon v poslední části své knihy, věnované mytologii, vřazení určité historické osobnosti do okruhu národní mytologie se vůbec nezakládá na racionální reflexi jejích činů, ale spojovacím prvkem jsou zde tři základní prvky: účast historické osobnosti v národněosvobozenecké válce; zvláštní typ morální osobnosti, která ji vyděluje z běžné populace; a nakonec morální rozměr a dopad jejích činů, které mohou být zatracovány i obdivovány současně.

Na otázku „Kdo byl tedy de Gaulle?" autor v závěru svého rozboru gaullovské symboliky a mytologie odpovídá: „roajalistou z tradice, kulturně, z osobního přesvědčení, ale svou chladnou úvahou republikánem" (s. 140).

Doubravka Olšáková

KNIGHT, Robert (ed.): *„Ich bin dafür, die Sache in die Länge zu ziehen": Die Wortprotokolle der österreichischen Bundesregierung von 1945 bis 1952 über die Entschädigung der Juden*. Wien – Köln/R. – Weimar, Böhlau Verlag 2000, 256 s.

Knight, odborník na problematiku poválečného Rakouska, jediný nerakouský člen Historické komise Rakouské republiky, britský historik – po matce, emigrantce z roku 1938, ovšem rakouského původu – získal doktorát na London School of Economics roku 1986 prací *British Policy towards Occupied Austria 1945–1950*. Od roku 1989 působí na univerzitě v Loughbourough. Jeho edice protokolů poválečných rakouských vládních jednání o odškodnění rakouských Židů vyšla s odstupem dvanácti let ve druhém, podstatně přepracovaném a rozšířeném vydání. Autor v předmluvě upozorňuje čtenáře na změny, které ve vnímání a uchopení diskuse o židovské otázce nastaly v Rakousku v 90. letech. První vydání, roku 1988 ve Frankfurtu nad Mohanem, přicházelo ještě do prostředí ne zcela připraveného přijmout tuto publikaci.

Úvodní studii k edici autor dělí na pět částí: Der Verfall des Besatzungskonsenses, Das Deutsche Eigentum und die Opferrolle Österreichs, Rückstellung zwischen Innen und Außenpolitik, Kalter Krieg und Rückstellung, Schlußbemerkung. Líčí zde poměry v bezprostředně poválečném Rakousku, objasňuje aspekty politiky okupačních mocností a vnitropolitického prostředí na základě stranické struktury, vysvětluje rozkol ve vnímání Rakouska a jeho problémů ve smyslu nejasností jeho statutu jako viníka či oběti. Hlavním obsahem knihy je pětadvacet chronologicky uspořádaných, autorem komentovaných dokumentů z období 1945–1952. Mezi tyto ministerské protokoly patří například Programové prohlášení státního kancléře Karla Rennera z 30. dubna 1945, vládní protokoly k „arizovanému" majetku, jakož i dokumenty o tzv. *displaced persons* (vysídlencích) atd. Jako příloha jsou přetištěny i další části dokumentů, zákonů a smluv. Najít zde můžeme například londýnskou deklaraci z ledna 1943 či 26. článek rakouské Státní smlouvy z roku 1955, která tvořila ústavní základ druhé republiky.

Prvním a jedním z předurčujících mezinárodních, ale i vnitrostátních aktů, které hrály v poválečné situaci Rakouska významnou roli, je moskevská deklarace z října 1943. Vnitřní, ale i vnější spor o to, zda je Rakousko obětí či spoluviníkem nacismu, podstatně ovlivnil jeho poválečnou situaci. Dalším aktem byla poválečná transformace Rakouska z objektu v subjekt mezinárodní politiky (v návaznosti na štěpení bloku Spojenců a vznik studené války). Knight dále hovoří o vnitrostátních okolnostech a neopomíná situaci a postoje

hlavních politických stran a jejich představitelů při anšlusu, za války i po ní. Hlavním zahraničněpolitickým cílem poválečného Rakouska mělo být podepsání Státní smlouvy s válečnými Spojenci. Jestliže se zprvu západní mocnosti a SSSR shodovaly v představách o provedení některých legislativních a technických opatření, později se jejich názory začaly rychle rozcházet. Týkalo se to především otázek denacifikace a Rusy prováděné politiky demontáží průmyslových zařízení. Zatímco v západních okupačních zónách s odstupem času ubývalo razantních opatření, v sovětské okupační zóně byla nadále uplatňována. Díky Knightovým poznámkám k uveřejněným dokumentům si čtenář uvědomí vlivy, které působily na Rakousko a jeho vládu; ta v daném rámci vyhledávala skuliny či „vymýšlela" taktiky, aby se vymanila ze závazků či prosadila zájmy nově vznikajícího rakouského státu.

Argumenty o nutnosti omezit denacifikaci s ohledem na nedostatek odborných sil, opakované Rennerovy výroky o Rakousku jako první oběti – a tedy o oprávněném požadavku na navrácení majetku (tzv. *Rückstellung*) nejen do rukou přeživších Židů a do Fondu majetku bez dědiců (*Fond aus erblosem Vermögen*), ale též rakouskému státu – to vše ukazuje na snahu vyhnout se přímému pohledu do zrcadla nedávné minulosti. Zmíněné argumenty vyznívají na mnoha místech uveřejněných dokumentů z dnešní perspektivy až nepochopitelně a průhledně.

Věta „Ich bin dafür, die Sache in die Länge zu ziehen" znamená v tomto případě: „Jsem pro to 'natahovat' tu věc, prodlužovat zpracování případu." Vyřkl ji 9. listopadu 1948, deset let po Křišťálové noci, jeden z čelných poválečných politiků rakouské druhé republiky, lidovecký kancléř Leopold Figl. Tato věta charakterizuje poválečnou politiku Rakouska i jeho vztah k odškodnění Židů po druhé světové válce. Poválečná vláda dělala vše pro to, aby vracení uloupeného židovského majetku původním majitelům zpomalila, nebo ještě spíše mu zabránila. Uchylovala se přitom, jak odkrývají uveřejněné dokumenty, k taktice výmluv; příkladem může být dokument č. 17 – „Fond aus erblosem Vermögen".

Knightova publikace odkrývá nezávidění hodnou minulost Rakouské republiky. „Otcové druhé republiky nebyli prakticky vůbec zainteresováni na podpoře Židů poškozených za nacismu," říká komentář na zadní straně přebalu knihy. Je smutnou skutečností, že antisemitismus byl v Rakousku po roce 1945 nadále přítomný. Pouze změnil svoji podobu.

Magda Kordová

WOLFRUM, Edgar: *Geschichte als Waffe: Vom Kaiserreich bis zur Wiedervereinigung*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2001, 176 s.

Instrumentalizace a politizace dějin (a dějepisectví) jsou tak staré jako historická disciplína sama. Historiografie totiž není a nemůže být hodnotově neutrální, a tak je využívána (a zneužívána) pro výklad a podporu politických aktů a jejich zpětného historického utvrzování. Už od svých počátků se dějepisectví podílí na utváření paměti národa, kultuře lidského vzpomínání i zapomnění.

Právě toto východisko si zvolil Edgar Wolfrum pro svůj soubor osmi historických exkurzů do německých dějin. Nejedná se o žádnou původní studii, autorovi šlo především o přehled motivů, kde se výklad historie stává nástrojem politiky. Svůj výlet do dějin začíná v období po vzniku Německé říše, která stála na premise národního mýtu – borussianismu. V něm se mísila představa o historickém poslání pruského státu a protestantismu se znovuoživeným germánstvím a antisemitismem. Zhmotnělým výrazem pruské historické vize byla pak stavba pomníků, jen Bismarckových vzniklo v období Německé říše na sedm set. Mesianistickou vizí byla i marxistická myšlenka nutné revoluce a nástupu beztřídní společnosti. Jednoznačně manipulovaný

obraz dějin nabídla i výmarská republika, pojímaná většinou obyvatel jen jako přechodné a nouzové řešení. Hlavní směřování historiografie spočívalo v podpoře představy o vnucené válce a německé neporaženosti (a neporazitelnosti) v boji. Zároveň bylo velmi obtížné hledat nové symboly a znaky republiky, neboť státotvorné legendy byly ve své podstatě monarchistické a nové, republikánské, se těžko hledaly.

Vrcholem historického eklekticismu a vytváření nových mytologií byla bezesporu doba národního socialismu. Tady Wolfrum zmiňuje pomatená ideologémata kultu země a krve (Heinrich Himmler, Richard W. Darré), spojená s pohanskými rituály, a poněkud ušlechtilejší koncepce *inovatio imperii romani* v podobě nového světového řádu. Jistě nejzajímavější částí je pak popis pronacistického angažmá některých historiků, kteří ještě v 80. letech 20. století patřili mezi obdivované „otce-zakladatele" poválečné vědy (zejména Karl Dietrich Erdmann).

Rok 1945 je podle Wolfruma nejen nulovým bodem hledání nového smyslu Německa, ale i počátkem paralelní existence dvou koncepcí německých dějin: liberálně-demokratické a komunistické. Právě výklad dějin zaměřený na dualismus reakce a pokrokovosti se stal jedinou správnou historickou koncepcí posvěcenou Jednotnou socialistickou stranou Německa. První fázi německo-německé instrumentalizace vlastní minulosti Wolfrum charakterizuje jako střetávání konceptu svobody s východoněmeckým konceptem míru, který paradoxně vedl k šíření strachu z války. (Vzpomeňme jen ideologické zdůvodnění stavby Berlínské zdi jako mírové hráze proti imperialistické válečné agresi.) Významným mezníkem byla nová východní politika, která nejenže překonala chiméru německého sjednocení, ale vyvrcholila ve snaze o konstruování patrioticky pojatých dějin, na které by Němci mohli být po dlouhé době hrdí. Po nástupu Honeckera (1971) zažívá obrat i koncepce politických dějin NDR – představa jediného správného (rozuměj socialistického) Německa je opuštěna ve prospěch koexistence dvou německých národů, v oficiálním pojmosloví se přestává užívat adjektiva „německý". Wolfrum paralelně sleduje největší německo-německou dějinnou kontroverzi – zápas o výklad a dědictví národního socialismu. NDR se sice sama vyhlásila za jediného dědice antifašistických tradic, skutečný protinacistický odboj však nebyl téměř k nalezení. Edgar Wolfrum své pojednání mezi Východem a Západem zakončuje statí o sjednocení, které je podle něj cestou k jednomu politickému národu, ale dvěma historickým dědictvím.

Nedávné debaty kolem odškodnění nuceně nasazených německou a rakouskou stranou a stále rozvířená diskuse kolem poválečného odsunu (či vyhnání) německého obyvatelstva dokazují, že tématu instrumentalizace dějin je do budoucna třeba věnovat zvýšenou pozornost.

Blahoslav Hruška

INFORMACE O BIBLIOGRAFII K SOUDOBÝM DĚJINÁM

Každé číslo *Soudobých dějin* od 1. do 9. ročníku obsahovalo bibliografii k soudobým dějinám. Jednalo se zejména o bibliografické soupisy zahraniční literatury, protože produkce českých autorů, publikovaná v ČR a v cizině, byla kumulativně vydána ve dvou soupisech, které zahrnuly odbornou literaturu vydanou v letech (1989) 1990–1999:

- *Bibliografie českých/československých dějin 1918–1995: Výběr knih, sborníků a článků vydaných v letech 1990–1995*, sv. 1–2. Zpracovali Věra Břeňová, Slavěna Rohlíková, Oldřich Tůma. Praha, ÚSD AV ČR 1997, 419 s. + 148 s.
- *Bibliografie českých/československých dějin 1918–1999: Výběr knih, sborníků a článků vydaných v letech 1996–1999 a doplňky za roky 1990–1995*, sv. 1–2. Zpracovaly Věra Břeňová a Slavěna Rohlíková ve spolupráci s Oldřichem Tůmou. Praha, ÚSD AV ČR 1999, 395 s. + 162 s.

Pro zahraniční odbornou veřejnost byla vydána *Czech and Czechoslovak History, 1918–1999: A Bibliography of Select Monographs, Volumes of Essays, and Articles Published from 1990 to 1999*. Comp. and ed. by Věra Břeňová and Slavěna Rohlíková. Prague, Institute of Contemporary History 2000, 472 s.

Od roku 2003 je celá báze článků z českých a zahraničních časopisů a sborníků vystavena s vyhledávacím systémem Retrieval Ware na webových stránkách ÚSD AV ČR: *http//www.usd.cas.cz*. Obsahuje excerpovanou literaturu včetně recenzí od roku 1990 do 31. března 2003. V pravidelných intervalech (čtyřikrát ročně) bude aktualizována. Soupis je doplněn přehledem excerpovaných titulů.

V bázi článků lze vyhledávat:

- autorské údaje: jméno autora, editora, osobnosti, o které je pojednáváno, autora recenzovaného díla;
- název článku, sborníku nebo recenzovaného díla;
- vydavatelské údaje: místo, rok vydání;
- akce: název konference, sympózia a podobně;
- klíčová slova: obsah (vyjádřený v přirozeném jazyce), osoby a zeměpisné názvy, o kterých je pojednáváno;
- oborové třídění: zadání alfanumerického kódu podle dosud užívaného *Schématu oborového třídění*.

Jistě všichni zájemci o soudobé dějiny přivítají zpřístupnění báze. Obor „soudobé dějiny" je chápán ve všech mezioborových souvislostech (vztah k politickým, sociálním a hospodářským dějinám, dějinám státu a práva, k sociologii, filozofii, ekologii a dalším disciplínám). Uživatelé tak mohou získat relevantní sumu bibliografických záznamů k danému tématu nebo problému v širším kontextu.

ARCHIV
SOUDOBÝCH DĚJIN

SOUDOBÉ DĚJINY X / 1–2 – PŘÍLOHA

Zprávy z cely Milady Horákové

Karel Kaplan

V přípravě velkých politických procesů v letech 1948 až 1954 nasazovala Státní bezpečnost na cely významných vyšetřovaných osob své informátory. O informátory se staral určený pracovník vyšetřovacího sektoru Státní bezpečnosti. Kromě toho měl každý informátor svůj „řídící orgán", který byl zároveň vyšetřovatelem (v tehdejší terminologii používané ve Státní bezpečnosti „referentem") vyšetřované osoby. Od něho dostával informátor pokyny, jaké informace má získávat a jak si má přitom počínat. Požadavky v tomto ohledu se různily podle charakteru vězňů, stavu, a zejména plánu vyšetřování, některé úkoly však zůstávaly stejné.

K obecným, prvořadým a také velmi obtížným úkolům informátora patřilo získat si důvěru spoluvězně a postupně s ním navazovat rozhovory, nejdříve o různých tématech a později o jeho „případu". Běžnou a každodenní úlohou bylo podávat zprávy o psychickém stavu spoluvězně, o jeho reakcích na výslech po návratu od vyšetřovatele. Jakmile si získal důvěru spoluvězně, přecházel informátor k úkolům zvlášť důležitým – přesvědčovat vyšetřovaného, aby se „přiznal" ke své „trestné činnosti" podle přání „referenta", a zdůrazňovat, že zapíráním, odmítáním si jen ztěžuje život ve vězení a ničeho nedosáhne. Neméně náročná byla poslední fáze činnosti informátora – utvrzovat spoluvězně, aby při soudním přelíčení přesně vypovídal podle takzvaných administrativních protokolů, které se vězeň obvykle musel naučit zpaměti. Některým informátorům ukládali vyšetřovatelé zvláštní úkoly, například měli spoluvězně urážet, nadávat jim do zrádců, které veřejnost odsuzuje, vyvolávat u nich nervové napětí, lámat jejich odvahu k obraně, rozvíjet diskusi o tématech, která je zneklidňují, deptají, například o dětech, rodině a podobně.

Informátor podával zprávy o spoluvězni svému „řídícímu orgánu" během fingovaného výslechu. Buď je sděloval ústně a vyšetřovatel si činil poznámky nebo je sám sepisoval, ručně či na psacím stroji. V některých výjimečných případech – u vězňů, o které projevovalo vedení Státní bezpečnosti zvláštní zájem – se zaváděla do cel odposlouchávací zařízení.

Informátoři zaznamenávali počínání a myšlenky spoluvězňů a v jejich zprávách se promítaly i osobní pohledy a hodnocení. Přitom ovšem nebylo vyloučené, že mohli

své informace záměrně zkreslovat. Avšak tato pravděpodobnost byla malá a stávalo se tak jen zřídka, neboť si uvědomovali možnost vyšetřovatelů jejich nepravdivé zprávy odhalit a obávali se následků.

Přes tuto slabinu zůstávají zprávy z cely mimořádně významnými dokumenty pro studium politických procesů. O vyšetřovaných vězních vypovídají často mnohem víc než úřední a zfalšované protokoly jejich výslechů. Umožňují nahlédnout do myšlení, pocitů a vůbec vnitřního života obětí, zpřítomňují jejich reakce ve chvílích, kdy nebyly vystaveny přímému fyzickému i psychickému tlaku vyšetřovatelů. Zachycují-li rozhovory o právě skončeném výslechu, představy a úvahy vězňů o jejich „případu", dojmy z počínání „referentů" nebo z konfrontace se svědky, poskytují svědectví o jejich jednání a prožívání v mezních situacích, pokaždé individuálním a nezaměnitelném, a dokreslují jedinečným způsobem jejich lidský obraz.

Autorkou zpráv z cely Milady Horákové je Věra H. Její spoluvězeňkyní byla od 23. dubna 1950 až do konce soudního přelíčení, které se konalo od 31. května do 8. června toho roku. Věra H. prošla různými zaměstnáními, před svým zatčením pracovala jako redaktorka pražské redakce slovenského komunistického deníku *Pravda*. Zatčena byla 16. srpna 1948 a v nezákonném politickém procesu v září 1949 odsouzena na dvanáct let vězení. Propuštěna byla v roce 1956 a poté byla rehabilitována. Během pobytu za mřížemi vystupovala také jako svědkyně v některých procesech s vedoucími komunistickými funkcionáři v letech 1952 až 1954.

Úroveň zpracování jejích zpráv naznačuje, že je psala přímo informátorka s redaktorskými zkušenostmi, a nikoliv podle ústního sdělení příslušník Státní bezpečnosti. Obsah prvních zpráv nasvědčuje, že Horáková zpočátku neměla důvěru ke své spoluvězeňkyni a odmítala s ní hovořit o „svém případu". Tato skutečnost vedla informátorku k podrobnějšímu líčení duševního rozpoložení, zdravotních obtíží, obav, starostí i úvah vězněné ženy, která zde nevystupuje jen jako politička a veřejná činitelka, ale také jako matka, manželka a osobnost mimořádné mravní síly. Jak postupně původní nedůvěra opadávala, Horáková dávala za pravdu své spoluvězeňkyni v náhledech na svou situaci, a dokonce vyslyšela některé její rady.

Ve zprávách jsou zaznamenány proměnlivé názory Horákové na „jejího referenta". Tento jen zdánlivý rozpor se dá vysvětlit konkrétním chováním vyšetřovatele, které se měnilo podle záměrů jeho nadřízených. Obecně se uplatňovala praxe, že k některým důležitým vězňům byli přiděleni dva vyšetřovatelé protikladných typů – tvrdý a mírný. Když výslechy vedl jediný vyšetřovatel, dostával pokyny, aby střídal ostrý a mírnější postup.

Ve svých zprávách informátorka také referovala o názorech Horákové na socialismus či na Státní bezpečnost, jakož i její doznání k činnosti, z níž byla obviňována, a k politickým omylům. Tyto záznamy jsou do značné míry v rozporu s jejím vystupováním u soudu. Při hledání příčin těchto rozporů lze uvažovat o několika možnostech. Jednak je nutné vzít v úvahu, že na vězněnou působila dlouhá izolace od života společnosti, v níž byla navíc vystavena silnému psychickému a ideologickému tlaku. Informátorka také mohla upravovat názory spoluvězeňkyně v domnění, že vylepšuje její „politický profil" u vyšetřovatele a výrobců procesu.

Podobné záznamy z cely se zachovaly pouze u několika obětí politických procesů v padesátých letech. Předkládané dokumenty patří mezi ony výjimky a nacházejí se

ve Státním ústředním archivu ve fondu ministerstva národní obrany, č. 95/2–253. Tvoří je soubor v rozsahu třiačtyřiceti stran strojopisných průklepů. Zřejmě jde jen o část záznamů, zejména v květnu jsou mezi nimi jinak těžko vysvětlitelné mezery. Zprávy jsou řazeny chronologicky a uvedeny doslovně, opraveny byly jen pravopisné chyby a interpunkce. Zpráva č. 10 nemá datum a některé zprávy jsou označeny jako přílohy; důvod tohoto označení není znám, ovšem z obsahu příloh lze určit datum jejich vzniku.

V Ruzyni dne 21. dubna 1950

Zpráva č. 1

Miladu H[orákovou], býv[alou] poslankyni Čs. strany nár[odně]soc[ialistické] z Prahy, znám zběžně z parlamentu a z pražského politického života. V zimě 1949 jsem několikrát viděla H. na procházkách ve věznici na Pankráci, kde jsme byly každá v jiné cele. Horáková tehdy byla všemi vězni na Pankráci uznávána za nejdůležitějšího vězně a získávala si sympatie všech.

V první chvíli, když referent přivedl H. na mou celu, tak moji přítomnost skoro nevnímala. Teprve když referent a stráže opustili celu, tak byla překvapena tím, že mne nalézá v policejní vazbě v Ruzyni. Já sama jsem ji sotva poznala. Nebyla již zdaleka tou bojovnou H., jak jsem ji znala z parlamentu, ani tou statečnou a silnou ženou, jak jsem se s ní setkala v zimě 1949 na Pankráci. H. se mi dnes zdá, že je nervově vyčerpaná a duševně zlomená. K jejímu krajně skleslému zjevu přistoupila včera ještě skutečnost, že podstoupila bolestivý zákrok u zubního lékaře a dostala několik injekcí, po kterých se nacházela v otupělém a částečně nepříčetném stavu.

A stále nedovedla pochopit, že já, která jsem již trestanka, což o mně bylo na Pankráci všeobecně známo, jsem znovu v policejní vazbě. Řekla jsem jí, že vyšla najevo celá řada skutečností, které jsem při svých výsleších v roce 1948 zatajila, a že budu pravděpodobně znovu souzena. Řekla jsem jí, že jsem vyšetřována na můj starý případ, protože jsem tehdy nejdůležitější věci zatajila.

Hovořily jsme spolu o poměrech ve zdejší věznici a o rozdílech, které jsou mezi touto věznicí a policejní vazbou na Pankráci. Stěžovala si na samovazbu, kterou měla 6 měsíců a která jí skončila teprve včerejším dnem, kdy ji dali ke mně. Nad mou společností projevovala radost a řekla, že doufá, že si spolu budeme dobře rozumět. Řekla, že dost dobře nechápe, že dostala najednou společnost, když už o ni přestala žádat. Podotkla přitom, že si vůbec odvykla cokoliv od svých referentů požadovat.

Pak jsme hovořily o běžných věcech a krátce nato H. odvedli k výslechu. Vrátila se kolem půlnoci. Vzájemnou společností jsme byly tak rozrušeny, že jsme potom nemohly dlouho usnout a vyprávěly jsme. H. se mě tázala, že sice na Pankráci o mně hodně slyšela, ale že by chtěla vlastně vědět, proč jsem zavřená. Zmínila jsem se jí o špionáži a zavedla jsem řeč na dr. J. V. Mládka s poukazem, že ho přece musí znát. H. mně na to řekla, že zná jen jednoho Mládka z financí, ale to že byl velký komunista, který chodil k ní do úřadu, ale zaručeně nebude mít nic společného s Mládkem, kterého znám já.

H. se mě dále ptala, jaké stanovisko k mému případu zaujal můj strýc poslanec a zda mně pomohl. Řekla jsem, že nikoliv a že já sama jsem s ním přerušila veškeré styky. Letmo se zmínila o své kolegyni poslankyni Jarmile Uhlířové[1] z Brna a o jejím milenci, bývalém pověřenci Böhmovi[2] a o celé řadě Slováků a známých z parlamentu.

S H. jsem se dohovořila, že jsme se setkaly společně v Mariánských Láznich na kongresu, kde byla jako delegátka spolu s Masarykem a ostatními poslanci.[3]

H. mně kladla spoustu naprosto neucelených a roztříštěných otázek, z nichž některé po kratším nebo delším intervalu opakovala i několikrát. Omlouvala [se], že musím s ní mít velkou trpělivost, že se chová jako nepříčetná a že je na tom nervově velmi špatně.

Ráno jsme hovořily opět o jejím zdejším pobytu. Omlouvala se mně, že snad její chování včera ke mně by mohlo dělat dojem nedůvěry k mojí osobě, ale abych jí to neměla za zlé, protože byla injekcemi skoro omámená a potom tak překvapená touto změnou. Výslovně mě žádala, že v prvních dnech našeho společného pobytu na cele nebudeme o svých případech hovořit, protože toho má dost z výslechů. Navrhla, že si uděláme určitý program, dle kterého v určité hodiny budeme hovořit, potom zase mlčet nebo číst.

H. se znovu a znovu vracela k tomu, že jsme spolu na cele. Nikterak ale v podezřívavém slova smyslu. Řekla, že je to velmi milá náhoda, že jsme se my dvě dostaly dohromady. Řekla dále, že to také na ni dělá dojem, že se celý její případ chýlí ke konci, když jí byla zrušena samovazba. Zmínila se o tom, že má velmi vážný případ, že si je plně vědoma důsledků, které ponese, a že je ponese statečně, protože je vinna.

Ještě v nočních hodinách se mě Horáková dotazovala, jakým způsobem probíhalo moje přelíčení u státního soudu. Když jsem poznamenala, že jsem měla tajné přelíčení a musela jsem prohlásiti, že o věci nebudu mluviti, zajímala se o to, zda o tom věděla moje rodina a zda byl někdo přelíčení přítomen. Vysvětlila jsem jí, že o přelíčení se dověděla moje rodina až za týden po rozsudku.

Pak se zajímala o podrobnosti z procesu. Ptala se, kdy jsem dostala obžalobu a zda jsem ji nedostala poměrně krátce před přelíčením. Zvláštní zájem projevila o advokáta a ptala se, zda je vhodnější svůj vlastní obhájce anebo obhájce ex offo. Hájila jsem názor, že stejně to mnoho nerozhoduje a že mám názor, že je lepší obhájce ex offo, protože to nic nestojí. Pak se zajímala, kdy se bude moci setkat se svým advokátem, na což jsem jí nemohla odpovědět. Současně chtěla vědět, jak ovládá advokát spisy a kdy je dostává. I to jsem nevěděla.

Dále se zajímala H. o to, jak jsem měla sestavený senát a zda jsem někoho znala, zejména zda si pamatuji jména soudců a prokurátora. Toto jsem jí nemohla povědět, protože jsem nikoho neznala. Zajímala se, zda je u přelíčení přítomen prezident stát-

---

1 Jarmila Uhlířová (1902–1988), poslankyně národněsocialistické strany v letech 1946–1948, poté v exilu v USA.

2 Emanuel Teodor Böhm (1909–1990), za války politický vůdce slovenské menšiny v Maďarsku, pověřenec zdravotnictví za Demokratickou stranu v letech 1946–1947, po únoru 1948 politicky činný v exilu (od roku 1952 v USA).

3 Šlo o kongres Společnosti Organizace spojených národů v Mariánských Láznich.

ního soudu Richter.[4] Ani otázku, jak se jmenoval můj prokurátor, jsem jí nemohla zodpovědět.

Nato se zajímala o znalce, zda zasahují do přelíčení a jakým způsobem, jak dlouho trvá takové přelíčení. K otázce přelíčení u soudu se vracela ještě několikrát, takže jsem seznala, že má zvláštní zájem o to, jak bude její přelíčení u soudu vypadat.

Pak se zajímala H., kdo s ní bude sepisovat soudní protokol a kdy přijde do styku s vyšetřujícími soudci, a zda nepíše protokoly přímo referent a jak jsou tyto protokoly dlouhé. Poznamenala jsem, že to nevím, jak to teď chodí, protože já sama jsem byla u soudu již skoro před dvěmi léty. Pak vyprávěla o sobě. Říkala, že s ní je již psán třetí protokol o té samé věci, a poznamenala, že je z toho již pitomá, protože neví, co se tím sleduje.[5] Přitom poukazovala na to, že má mnoho referentů a každou chvíli ji vyslýchá někdo jiný. Říkala, že je si vědoma, že se vše u ní prověřuje, zda mluví pravdu. Nejhorší její výslechy byly prvých dvanáct dnů, kdy nedostala ani teplé jídlo, nesměla ležet a trpěla svojí chorobou. Stále se vrací k tomu, že se domnívá, že její případ je již vyřešen, což vystihla z jednání svých referentů.

Zvláštní zájem projevovala H. o to, zda a jak bude při přelíčení moci mluvit, a to tak, jak si myslí. Přelíčení jí leželo zřejmě stále na mysli, protože se k němu několikráte vracela. Ptala se také na to, kolik tehdy bylo soudců z lidu a jaká byla jejich úroveň. Nato se rozhovořila o poměrech za války, o tom, jak byla vyšetřována a souzena v Německu a jaké tam nabyla zkušenosti.[6]

Naznačovala, že mi bude matkou a že když budu mět zájem, že se od ní mohu hodně naučit, protože má ve výsleších i v kriminálních věcech velké zkušenosti.

Když pak jsme hovořily o mém zaměstnání (byla jsem redaktorkou slovenské „Pravdy"), tak poznamenala, že byla také vyšetřována na Slováky, zejména na Clementise.[7] Zajímala se, zda nevím, co se na Slovensku stalo.

V souvislosti se svým zatčením mluvila v úzkostech o svého muže a říkala, že byl velmi vážně nemocen.[8] Dále měla starost o dceru. Řekla, že referent jí sice dovolil

---

4 Hugo Richter, předseda Státního soudu v Praze, jeden z hlavních činitelů justiční zvůle v 50. letech.

5 Protokoly z výslechů Milady Horákové – ovšem jen z období od listopadu 1949 do ledna 1950 – byly přetištěny v knize: DVOŘÁKOVÁ, Zora – DOLEŽAL, Jiří: *O Miladě Horákové a Milada Horáková o sobě*. Praha, Klub dr. Milady Horákové – Nakladatelství Eva 2001.

6 Horáková byla vězněna za odbojovou činnost od srpna 1940 do května 1945. Ve vyšetřovací vazbě neprozradila navzdory brutálním výslechům žádné důležité skutečnosti; o jejím napojení na Petiční výbor „Věrni zůstaneme!" se gestapo dovědělo až po patnácti měsících od dalších zatčených osob. Prošla pražskými věznicemi na Pankráci a na Karlově náměstí, Malou pevností v Terezíně a německými věznicemi v Lipsku a bavorském Aichachu. V říjnu 1944 stanula před Lidovým soudem v Drážďanech, který nevyhověl návrhu prokurátora na nejvyšší trest a odsoudil ji na osm let vězení; její manžel Bohuslav Horák byl ve stejném procesu odsouzen na pět let vězení.

7 Vladimír Clementis (1902–1952), slovenský komunistický politik a intelektuál, po smrti Jana Masaryka byl dva roky ministrem zahraničí (1948–1950). V roce 1951 byl zatčen, v listopadu 1952 odsouzen k trestu smrti a popraven, v roce 1963 právně i občansky rehabilitován.

8 Bohuslav Horák (1899–1976), zemědělský inženýr, odborný redaktor a koncem 30. let programový ředitel Radiožurnálu. Za okupace společně s manželkou působil v odboji, zatčen a vězněn do května 1945. Do února 1948 pak pracoval na ministerstvu informací. V den zatčení

napsat dopis, ale že stejně má dojem, že ten dopis odeslán nebyl. Vyptávala se, zda také dostávám balíčky a jakou cestou, přičemž poukazovala na to, že dostala balík, ale [z] obalu že má dojem, že ho nebalil její manžel.

V dalším rozprávěla o své chorobě. Zmínila se, že dostává záchvaty, a vysvětlovala mi, jak mám postupovat, když dostane záchvat.

V podstatě jsme spolu hovořily velmi málo, protože Horáková byla stále u výslechu. Ke mně se staví velmi pozorně, stále omlouvá svoje chování a prosí o shovívavost, protože její duševní stav je nyní takový, že mne nevnímá. To prý bude jen na počátku, protože v důsledku dlouhé samovazby úplně odvykla lidem a nedovede být společenská. Očekává, že její výslechy budou již brzy skončeny, a odvozuje to z toho, že již nemá samovazbu a prakticky se její výslechy již končí.

Pak jsem zavedla rozhovor na poměry ve věznici na Pankráci.

Dne 22. dubna 1950

Zpráva č. 2

H. ve svých rozhovorech se mnou se neustále vrací k otázce advokáta, znovu se mě dotazovala, kdy mě před přelíčením přišel navštívit a zda mně vyřizoval rodinné věci. Stavěla jsem se nevědomou a ptala jsem se, co těmi rodinnými věcmi míní. H. řekla, že přece někdo musí být ve styku s její rodinou, platit její eventuální dluhy, a hlavně při rozsudku smrti podat odvolání.

Neustále se zabývá problémem, že bude odsouzena k trestu smrti provazem. Když jsem jí to vymlouvala, tak pravila, že se už se vším smířila a že jedině Bůh o ní rozhodne, a to že bude rozhodnutí správné. Řekla také, že trest smrti je pro ni lepší než doživotní žalář, se kterým by jinak musela 100% počítat.

Vzpomíná často na své dítě a říká, že to je jediný mravní závazek, který ji ještě drží při životě. Velmi často uvažuje o tom, kdo by v případě její smrti dítě adoptoval, zda její sestra nebo její přítelkyně, o které často hovoří. Zdá se, že to jí působí značné starosti.[9]

Ptala jsem se v této souvislosti H., zda myslí, že její přelíčení bude tajné nebo veřejné. Bez dlouhého rozmýšlení a trochu sebevědomě podotkla, že počítá s veřejným přelíčením. Ovšem ne s takovým, na které by mohla „ulice" – prostě každý, kdo by se tam vecpal –, ale že to bude přístupno jedině „špičkám" dnešního režimu. Čeká, že na její přelíčení se dostaví někteří členové vlády. H. výslovně podotkla, že její proces bude přímo „historický"! Chtěla jsem, aby mně svůj pojem blíže objasnila. Vysvětlovala mi, že jejím procesem dnešní politický režim vyúčtuje s československou politickou minulostí a vyškrtne jednou provždy směr, který ona hlásala. H. zdůraznila, že je si

---

manželky unikl Státní bezpečnosti, uprchl do Německa a od roku 1954 žil v USA. Byl činný v exilovém hnutí, mimo jiné v Radě svobodného Československa.

9 Po smrti Milady Horákové dosáhla její sestra Věra Tůmová-Králová spolu s manželem Josefem Tůmou toho, že dcera Jana byla svěřena do její péče.

vědoma toho, že je starý puncovaný politik, za kterým jde část veřejnosti, a proto také se s ní bude bez slitování jednat. Nejen ona, ale všichni její společníci zmizí navždy z našeho veřejného života.

Já sama jsem byla skleslá a bez nálady a H. se domnívala, že je to následkem nových výslechů. Velmi mne utěšovala a řekla, že mívá často „tušení", která ji nezklamou, a že i o mně si myslí, že nejdéle do dvou let půjdu domů, kdežto s ní vypadá situace velmi zle.

Vyprávěla mně o svém názoru na nový způsob zlidověného soudnictví, které jde revoluční cestou proti rozsudkům, které byly běžné za starého režimu. H. řekla, že dnešní režim chce nás mladé politické provinilce převychovat, a že i když je odsouzení na řadu let, odsedí si mladý člověk jen malou část a potom mu bude umožněn návrat do života. Speciálně já si nemusím dělat žádné starosti. Jak je ona obeznámená a jak mne zná, hrála jsem sice dost důležitou úlohu v zákulisí veřejnosti, ale pro dnešní masy jsem jen mladým pobloudilým člověkem, který musí být převychován. Shovívavost, která bude v nejbližších dnech projevena k nám, se změní při souzení lidí jejího druhu v krutou ostrost. S tím vším se však již H., jak se zdá, smířila. Řekla, že zatím nemáme mnoho času, abychom si o tom všem pohovořily, ale snad v sobotu a v neděli, a až jí skončí výslechy, mě z mého smutku dokonale rozebere.

H. se mě dotazovala, jakým způsobem jsem si opatřila vhodné oblečení ku přelíčení. Z její řeči jsem vycítila, že jí velmi záleží na tom, aby u soudu dobře vypadala. Později se o tom i výslovně zmínila. Řekla jsem jí, že mými zkušenostmi se nemůže řídit, protože jsem měla jednak přelíčení tajné, a potom jsem šla v tom, co jsem měla na cele, protože jsem nemohla vyrozumět rodiče. Také tento problém jí působí velké starosti. Podrobně mně popsala šaty, ve kterých by chtěla být souzena.

Při této a i jiných příležitostech stále rekapituluje svůj případ odsouzení u německého soudu a vyhledává spojitost. Líčila mně celé přelíčení a i jednotlivé zkazky ze svého věznění během okupace.

Včerejší odpoledne byla H. velmi svěží a zdaleka se mně nezdála tak skleslá, jako když přišla na celu nebo tentýž den ráno. Když jsem se v poledne vrátila od výslechu, byla již na cele, ale málo jsme hovořily, protože hned se rozdával oběd a mě uprostřed jídla odvedla stráž k výslechu. Odpoledne, krátce po mém návratu, přišla i H. velmi rozradostněna, že dostala balík a že referent jí už z něho vydal kytičku fialek. Vzápětí dostala balík velmi hodnotný na obsah, ze kterého mne okamžitě pohostila a sama byla tak rozčilena, že se sama sotva jídla dotkla.

Kombinovala podle způsobu balení a formy pečiva, kdo jí asi balík poslal. Usoudila, že asi její přítelkyně Věra,[10] kdežto kytička je asi od dcerky. Z této i z celé další rozmluvy jsem usoudila, že celý její život se zakládá nyní jen na kombinacích a dost nejasných dohadech. Výslovně podotkla, že kdyby měla jistotu o své rodině, že by se zcela jinak mohla soustředit na svou výpověď, ale tak se jí zdá, že s ní referenti nejsou spokojeni.

---

10 Věra Mirovská (nar. 1920), v letech 1945–1948 pracovnice sekretariátu generálního tajemníka národněsocialistické strany Vladimíra Krajiny. Po únoru 1948 půl roku vězněna. V 90. letech spoluzakládala Klub dr. Milady Horákové.

Později se H. rozhovořila o svých referentech. Řekla, že vcelku ji vyslýchá spousta lidí, někteří z nich jsou celkem sympatičtí. Chválila referenta, který jí svého času koupil máslo a žemle, později toho, co jí dal napsat dopis domů, a konečně i posledního, který ji vyslýchá – Peška.[11] Řekla, že není hloupý a že má momenty, kdy je zcela na výši a plně na svém místě. Reprodukovala mně některé jeho výrazy o reakčních piklech. Jiný její referent, když jí bylo nejhůře, ji vždy rozesmál, [řečí] o „Péťovi, který přiletí v bílém aeroplánu, a Růženc, která dojede na bílém slonu".

H. po několika upřímném zasmání konstatovala, že je to poprvé za celých 7 měsíců, kdy se zase jednou od srdce zasmála. Řekla, že se domnívá, že to s ní snad zase bude v pořádku, jakmile si zvykne na společnost. H. líčila některé situace z věznice tak vtipně, že i já sama jsem se její mimikou a podáním velmi dobře pobavila.

V rozhovoru jsme se vrátily k jedné historce na Pankráci, kvůli které, jak jsme se domnívali tehdy všichni, byla H. převezena do jiné vazby. H. mně ji celou vyprávěla a rozbírala charakterově jednotlivé své spoluvězeňkyně a vyprávěla mně o svém šestitýdenním pobytu na Pankráci. Potom, aniž bych ji byla k tomu vybídla, mně vylíčila svůj převoz do ruzyňské věznice a se smíchem hovořila o tom, jak se domnívala, že je propuštěna a že ji vezou domů.

V nejlepší zábavě asi po 19. hodině večer H. odvedla stráž k výslechu.

Dne 24. dubna 1950

Zpráva č. 3

V sobotu v poledních hodinách se vrátila H. na celu z temnice – jak mně později sdělila. Uvedla, že jí není dobře, lehla si na lůžko a prosila mne o naprostý klid. Jevila se mi jako nervově vyčerpaná a měla jsem dojem, že je v obličeji trochu oteklá a má mírně ochrnutou pravou ruku. Za nějakou dobu přišla na celu dozorkyně a podala jí lék.

Po jejím odchodu jsem přisedla k H. a prosila jsem ji, aby mně vysvětlila, co se vlastně stalo. Řekla mi, že měla nedorozumění se svojím referentem, že se jednalo o naprosto bezvýznamnou věc – formulaci záležitosti, která se její osoby netýkala. Když mně vše vylíčila, tak řekla, že přišla k názoru, že celá tato komedie byla naprosto zbytečná.

Záhy jsem vystihla, že musím tohoto jejího stavu využíti a převzíti iniciativu v rozhovorech. Počala jsem ji přesvědčovati, že se domnívám, že taková malichernost skutečně nestála za to, aby musela jít do temnice, že se musí ohlížeti na svůj tělesný a duševní stav a že celé její jednání bylo tudíž nesprávné. V tomto mně dávala H. za pravdu a skutečně jsem nabyla dojem, že se [mně] podařilo [ji] přesvědčit.

H. sama došla k přesvědčení, že trváním na své formulaci si vše zavinila. Přitom jsem sama poukazovala na to, že tyto „formulační boje" mám již za sebou. Ačkoliv jsem se zpočátku formulacím, které se mně zdály cizí, bránila, dospěla jsem později

11 Václav Pešek (nar. 1920), od poloviny roku 1949 vyšetřovatel a velitel vazební věznice StB v Praze, od září 1950 ředitel Jáchymovských dolů.

k přesvědčení, že vlastně obsahově se na mé výpovědi nic nemění, a tudíž že celý můj postoj byl naprosto falešný.

Celé naše sobotní rozhovory byly vedeny kuse, protože H. si znovu žádala o klid, ale nakonec to nevydržela a začala sama na mne hovořit.

V neděli ráno mne H. požádala, abych ji dopoledne ponechala v klidu, že každé nedělní dopoledne věnuje modlitbě a rozjímání nad svým případem. Pak jsme se spolu obě dlouho modlily. H. až na výjimky skutečně si nechala dopoledne pro sebe.

K podrobnější naší rozmluvě došlo prakticky až v neděli po obědě. H. byla již lépa naložena, byla sdílná a seznala jsem na ní, že se chce bavit. Využila jsem proto této příležitosti a znovu jsem se vrátila k události z předcházejícího dne. Opět jsem přesvědčovala H., že nesmí již dopustiti, aby se podobný případ opakoval.

H. se přede mnou vyjádřila, že jí dělá starosti její nemoc a že dlouhá vazba, která ji eventuálně čeká, jí podlomí zdraví úplně, a nebude mít proto možnost se již setkat se svojí rodinou. I zde jsem znovu hovořila o tom, že nějaké formulace nestojí za to, aby si ještě více zhoršovala svůj zdravotní stav.

Také při této rozmluvě se H. vyjádřila, že má obavu, že bude za svou činnost, kterou uznává, odsouzena k trestu smrti a popravena. Proti tomu jsem se kategoricky postavila a řekla jsem jí, že mám se StB větší zkušenosti než ona a že se cítím jako její spoluvězeň prostě za ni zodpovědna, a že jí proto nemohu dovolit, aby se podobnými myšlenkami obírala.

Delším přesvědčováním jsem nabyla dojem, že se mně H. skutečné podařilo přesvědčit, že mám pravdu já a že celý její postoj nebyl správný. Nanesla jsem v této souvislosti hovor na dopis, o němž mluvila, že jí ho referent dovolil napsat, ale že ho jistě neposlal. Také zde jsem přesvědčila H., že její dopis byl podle mého soudu odeslán, takže byla potom mnohem klidnější.

V dalším jsme hovořily i o motákování. H. mi naznačila, že s tím má velké zkušenosti ještě ze své vazby u gestapa, že na to však doplatila, a proto už by něco podobného nikdy nedělala.

Z celkového rozhovoru jsem nabyla dojem, že H., pokud se týká jejího soudního procesu, se neobírá myšlenkou, že tam zvrátí svoje dosavadní doznání. V tomto směru se nechová nikterak bojovně.

Dále konstatuji, že proti počátečnímu stavu nabývám určitý dojem, že H. respektuje moje dvouleté zkušenosti u StB a že mi v debatě v podstatě dává za pravdu a nepředstírá již tak přede mnou, že já se musím od ní učit.

Abych stále nehovořila pouze o jejím nynějším stavu a trochu ji rozptýlila, přenesla jsem hovor na její činnost v době okupace. H. se rozpovídala o svém zatčení gestapem, věznění na Pankráci a v Terezíně.

Pak se však znovu vrátila v rozmluvě ke své dcerce a svému životu za prvé republiky.

Teprve v neděli večer jsme se v rozhovoru znovu vrátily k debatě o formulacích. V dalším rozhovoru jsem jí nakonec hrozila žertem, aby ji ani nenapadlo „stavět se na zadní nohy". Konstatovala jsem a poukazovala jsem na to, že jsem si již na její společnost zvykla a nebylo by mně právě příjemné myslet na to, že je v „benátské komnatě", jak temnici sama nazvala. H. mi dala plně za pravdu a hovořila o tom, že

bude krotká, protože vidí, že to skutečně na věci nic nemění, a tudíž nebude jí záležet na tom, jak její výpověď bude v protokole formulovaná. Přitom již poněkolikáté opakovala, že nakonec je to stejné, zda řekne „ona má modré oči" a napíše se do protokolu „ona je modrooká" anebo naopak.

V této souvislosti jsem poukazovala na to, aby dbala hlavně, aby se jí do protokolu nedostaly věci, které by neodpovídaly skutečnosti. Zde mi odpověděla, že referenti po ní nic takového nechtějí a že se jedná pouze o to nešťastné používání slov, na které ona není zvyklá.

V dalším jsem nanesla rozhovor na to, jak chování věžně ovlivňuje referenty. Mluvila jsem, že z vlastních bohatých zkušeností jsem již dávno seznala, že když jsem se stavěla proti referentům, že mi to přinášelo jenom škodu. Když jsem potom své stanovisko změnila, že se potom hned chovali jinak. O tom jsem mluvila proto, že přede mnou projevila obavu ze svých příštích výslechů a z toho, co ji nahoře bude čekat.

Praha, dne 25. dubna 1950

Zpráva č. 4

Dnešního dne ráno H. přede mnou dala několikrát najevo, že má z jednání svých referentů dojem, že v nejbližší době bude postavena před soud. Několikrát vyslovovala podivení nad tím, jak je možné, že bude souzena přímo ze zdejší věznice, protože počítala s tím, že bude před přelíčením převezena do věznice státního soudu na Pankráci. Mluvila také o tom, že by ráda vešla ve styk se svým advokátem, a poukazovala na to, že v případě, že zůstane ve zdejší věznici, to prakticky nebude možné.

Včera večer, když se vrátila od výslechu, tak měla dobrou náladu a říkala, že má dojem, že její referent byl upozorněn na to, aby se k ní slušně choval a slušně [s ní] zacházel, a že to také dělá. O svém referentovi se vyslovovala velmi pochvalně a říkala, že za těchto okolností se jí velmi dobře s ním pracuje. Pak se zase obávala, že referent zase změní svoji taktiku, a to že jí nebude vyhovovat.

Již od rána si stěžovala, že jí není dobře, že si musí vzít léky, aby referent na ní nic nepoznal a aby se mohla soustředit na svoji výpověď.

Když se vrátila v poledních hodinách od výslechu, poznala jsem na ní, že je rozrušená. Byla také uplakaná a na můj dotaz, co se jí stalo, mi neodpověděla. Viděla jsem na ní, že si schovávala nějaký lístek. Na opětovnou otázku, co se stalo, mi řekla, abych se na nic nedotazovala, že je velmi rozrušena a že mi stejně později vše vysvětlí. Pak nic nemluvila.

Když byl podán oběd, tak vůbec neobědvala. Když jsem ji nutila, aby jedla, a projevovala jsem účast na její věci, tak mi znovu odpověděla, že mi zatím nic nemůže říci, protože je vše tak čerstvé a bezprostřední, a proto musím vyčkat, až si to sama srovná.

Po obědě si stěžovala, že je jí špatně, a ulehla. Seděla jsem vedle ní, aniž bychom spolu mluvily. Teprve za delší dobu mi řekla, že dostala dnes dopis, který jí potvrdil její strašné tušení, jímž trpěla celých sedm měsíců – to je, že jí zemřel manžel a pravděpodobně i otec. Její byt že je zlikvidován a o její dceru se starají příbuzní.

Pak mi podala lístek, který psala její dcera. Po jeho přečtení jsem seznala, že o tom, co říkala H., není v lístku žádná zmínka a že se jedná o její osobní dohad. V tomto lístku jí dcera psala o tak bezvýznamných věcech, a podle mého názoru právě obsah tohoto bezvýznamného lístku utvrzuje H. v jejím tušení.

Pak mluvila H., že je to pro ni špatné. Protože sestra jí nenapsala ani řádku, myslí si H., že také ona je zatčena. O svém bytě mluvila, že má názor, že byl bezpečností zlikvidován aneb je zapečetěn.

Pak zase litovala, že lístek dostala, a mluvila o tom, že jí bylo lepší(!), když nic nevěděla, protože pro ni vyvstaly nové problémy.

Opět mě žádala, abych ji nechala v klidu. Ležela a plakala a nenechávala se uklidnit.

Po chvíli sama začala mluvit, že již od rána měla špatné tušení, že se jí stane něco nepříjemného. Pak byla předvedena k výslechu. Před večeří se vrátila do cely.

Pak se o ni podle její řeči pokoušel srdeční záchvat. O výslechu říkala, že byl velmi korektní a slušný. Mluvila o tom, že měla co dělat, aby její referent na ní něco nepoznal a aby se mohla soustředit na svoji výpověď. Řekla mi dále, že odpoledne jí bylo naznačeno, že věci nejsou tak tragické, jak je vidí – ale že tomu nevěří proto, že jí to sdělovali lidé, kteří jí kdysi říkali právě to, co si nyní myslí.

Znovu dostala záchvat pláče a znovu se rozrušila. Žádala mě, abych zavedla rozhovor na něco úplně jiného, aby na vše zapomněla. Pak se mě počala dotazovati, kdy jsem přišla do Prahy, jak jsem zde žila, a na jiné věci týkající se mého běžného života. Poznala jsem na ní snahu, aby v bezvýznamném povídání zapomněla na to, nač myslela.

Pak ještě mluvila o zdejší vazbě. Říkala, že je velmi tvrdá, a porovnávala ji s vyšetřovací vazbou gestapa na Pankráci a se svým vězněním v Aichachu v Německu.

Sama se dala pak do vyprávění o životě v Aichachu a o tom, jak byla vysvobozena Američany. Pak jsem byla předvedena k výslechu.

Praha, dne 26. dubna 1950

Zpráva č. 5

Když se H. vrátila večer od výslechu, tak mi sdělovala, že byla překvapena zvláště slušným jednáním svého referenta a že mezi nimi nedošlo k žádným rozporům. Horáková poznamenala, že se s referentem „oba dva chovali jako normální lidé". Dále mi sdělovala, že jí bylo referentem sděleno, že její výpověď bude korigována a na určitou dobu bude přerušen její výslech. H. řekla, že myslí, že v důsledku této korektury dojde mezi ní a referentem k určité kontroverzi, přestože je odhodlána naprosto se podrobovat jeho požadavkům.

Poukazovala na to, že chce tak dlouho vyhovovat referentovi, pokud to bude možné, aby nedošlo k podobné scéně jako v sobotu, aby nemusela znovu do temnice. Hovořila v tom smyslu, že její referent je naprosto nevypočitatelný a že proto musí být na všechno připravena.

Znovu pak projevovala neklid nad lístkem, který dostala od své dcery. Mluvila, že je to pro ni naprosto nepochopitelné – a to hlavně proto, že nevěří, že by její manžel uprchl, proto že počítá s jeho smrtí, neboť v lístku dle jejího názoru to bylo potvrzeno.

Ráno vyhlížela přepadle a řekla, že skoro vůbec nespala, že přemýšlela nejen nad svým případem, ale hlavně nad tragédií její rodiny. Počala znovu mluviti o problému své dcery, protože tato dle ní již podruhé ztratila oba rodiče.

Pak mluvila o životě své dcery, o tom, jak měla chodit do tanečních hodin, a litovala, že tak rušivě zasáhla do jejího mladého života.

Pak se nějak vzpamatovala, řekla, že to vše je strašné a že o věci raději vůbec nebude hovořit. Pak mi vyprávěla o svých společnicích ve věznici na Pankráci, a seznala jsem na ní, že se snaží, aby nemusela myslet na celý svůj případ.

Z včerejší výpovědi u svého referenta a z jednání a náznaků svého referenta má dojem, že se celý její případ končí. Toto mi několikrát opakovala. Říkala, že z náznaků má dojem, že již několik desítek lidí, kteří jsou v jejím případě méně zainteresovaní, bylo již odvezeno do soudní vazby. V této souvislosti se znovu vrátila k problému, kterým se podle mého mínění neustále zabývá – a to, jak bude prožívat několik posledních dnů před přelíčením a jaký bude soud.

Ve své řeči se znovu vracela k otázce svého bytu a dospěla k úplnému přesvědčení, že její byt je zapečetěn a že její dcera má asi jenom to nejnutnější a ostatní muselo být ponecháno v bytě.

V této řeči se vrátila k prvním dnům svých výslechů a řekla, že v té době byli referenti zřejmě u ní v bytě několikrát, protože z jejich řeči se dověděla dost přesně o tom, co dělá její dcera a hospodyně. V této souvislosti mně vyprávěla o způsobu života, který vedla po osvobození, o řízení své domácnosti.

Od počátku mého styku s ní jsem seznala, že H. lituje, že ve svém životě se poměrně málo věnovala svému dítěti a dávala přednost před politikou proti rodinnému životu(!). Touto činností také trpěl údajně její manžel, který postrádal jakéhokoliv smyslu pro takový život, jaký ona žila. V tomto směru si činila mnohokrát přede mnou výčitky.

Sama jsem H. nadhodila, že jsem byla vyslýchána na jistou osobu, která zaujímá význačné postavení v našem životě, a že jsem byla velmi překvapena, že jsem u Státní bezpečnosti na něho dotazována. H. mi odpověděla, že u ní se jednalo o podobné věci, že byla vyslýchána na celou řadu dnes významných osobností a takovým způsobem, že nevěděla, jestli jsou ti lidé zavření aneb na svobodě a proč vlastně je na ně vyslýchána.

Řekla, že dobře pochopila, byla-li vyslýchána na nekomunisty, ale byla velmi překvapena tím, že se jí ptali na celou řadu předáků KSČ a KSS. Stalo se jí několikrát, že o těchto komunistických předácích nebylo jejími referenty hovořeno právě lichotivě, ale při dalších výsleších za 14 dní se o nich mluvilo opět až s přepjatou úctou, takže nabyla dojmu, že tyto výslechy jsou jenom sbíráním materiálů proti určitým, dnes v popředí stojícím politikům, kterých se v příhodné době může použít.

O svém vlastním případě však nechce mluvit.

Praha, dne 27. dubna 1950

Zpráva č. 6

Od včerejšího odpoledne mám dojem, že H. přede mnou něco důležitého tají. Již jsem se jí několikrát ptala, zda mi chce sdělit, co vlastně, ale vždy odpovídá vyhýbavě, že mi to ještě nemůže říci. V takových chvílích se zamyslí, lehne si na pohovku a strnule hledí do jednoho místa.

Protože tímto jejím jednáním je pro mne vhodná doba, abych se jí dotazovala, využívám této příležitosti k různým dotazům. H. však zatím setrvává ve své strnulosti. Ptala jsem se jí, zda snad něco nemá se svými referenty. Odpověděla, že se k ní v posledních dnech chovají naprosto korektně, ale... Pak se zarazila a více neřekla. Řekla jsem jí, že nechci na ni naléhat, ale mám dojem, že bych jí jen prospěla, a proto aby se mi svěřila. Pak mi řekla, že to, že je taková, souvisí s jejím nejbližším osudem, a ptala se mě, co si myslím, jak to s ní asi dopadne.

Odpověděla jsem, že neznám vůbec její případ a že by mi musela alespoň něco naznačit, abych si mohla udělat svůj vlastní posudek. Horáková se zamyslela – poznala jsem hned, že stále bojuje v sobě, zda se mi má svěřit nebo ne.

Nato mi řekla, že prozatím prožívá ještě v důsledku zprávy z domova a věcí, které se projednávají u referentů, nepříjemné a těžké duševní stavy a že proto není ještě natolik schopna se soustředit, aby mi mohla všechno říci. Až se uklidní a přestane docházet nahoru k výslechům, pak že si v klidu o všem pohovoříme.

V souvislosti s tímto jejím stavem jsem se také tázala, zda se to netýká jejího soudního přelíčení. Nato mi Horáková neodpověděla ani kladně, ani záporně, ale protože mě velmi často žádá o klid, aby se mohla soustředit, domnívám se, že se zabývá touto myšlenkou. Mimo to se ještě stále nemůže vyrovnat se zprávou z domova a často začíná mluvit o různých věcech týkajících se její rodiny – pak se dá do pláče a žádá, abych jí něco vyprávěla, nebo se z toho zblázní.

Když jsem se dnes v odpoledních hodinách vrátila na celu, poznala jsem na H., že je vyčerpána a že jí není dobře. Ptala jsem se, co se zase stalo, protože jsem měla dojem, že měla nepříjemnosti u výslechu. Překvapivě mi sdělila, že byla na vycházce. Pak počala vyprávěti, že byla odvedena svým panem referentem na vycházku na vězeňský dvůr. Tam však se jí udělalo nevolno, že z toho nádherného počasí nic neměla, a prosila referenta, aby se směla vrátit do své cely.

Protože jí bylo naznačeno, jak mi sdělila, že tyto procházky budou pravidelné, řekla prý svému referentovi, že doufá, že pozvednou její zdravotní stav.

Přitom projevovala přede mnou velké překvapení, že když ona má vycházku, proč nemám vycházku já. Řekla jsem, že jsem marně několikrát bojovala o vycházky, a to snad proto, že moje výslechy nebyly ještě ukončeny. Protože jsem neznala pravé pozadí této vycházky, tak jsem využila příležitosti a řekla jsem Horákové, že zřejmě má její chování k referentovi vliv na jeho jednání a na tuto výhodu. Dokumentovala jsem to také tím, že dostala včera prádlo, svetr a další potřebné věci. Současně že byla velmi důtklivě žádána, aby sdělila své potřeby, pokud se týká léků a léčení.

Horáková si znovu pochvalovala, že chování k ní je velmi slušné a korektní, zejména po stránce velitelské, a dotazovala se, zda i já mám podobné zkušenosti. Horáková

pak uznávala moje vývody, že skutečně má vliv u referentů chování vězňů. Počala mě sama nabádat, abych, až přijdu k výslechu, si žádala nejen o vycházky, ale i o jiné výhody.

Poukazovala na to, že má již 49 let, že se smiřuje v tyto dny s myšlenkou, že se již se svým manželem nesetká – řekla, že přímo považuje za svoji povinnost, když se k ní referenti slušně chovají, aby i ona ve svém styku s nimi vycházela co nejlépe. Několikrát opakovala, že vše, co zde poví u výslechu, poví také u soudu, zdůrazňovala, že na ni nebyl činěn vůbec žádný nátlak a že si toho velmi považuje. Proto také vše vypovídala sama. Říkala, že se vyzná v zákonech a že si je vědoma, že na sebe svolává dalším a dalším doznáním tíhu dalších trestných činů a že některé věci z její trestné činnosti znamenají zvláště vysoký trest, ale nemíní je nikterak zastírat, již proto, aby sama před sebou měla čisté svědomí. Cítí se vinna a chce do důsledků nést spravedlivou odměnu za svoji činnost, tak přede mnou mluví.

Horáková v jedné rozmluvě řekla, že sama má čisté svědomí a že poznala, že zde jsou lidé, kteří ve snaze sebe ochránit se snažili mluvit víc, než bylo pravda. Tuto skutečnost mi potvrzovala svými případy z doby vyšetřování gestapem.

Praha, dne 28. dubna 1950

Zpráva č. 7

Včera žila H. v očekávání večerního výslechu, byla proto dosti překvapena, že nebyla vzata k výslechu. Hned z toho usuzovala, že je změna dispozic. V tomto svém názoru se cítila utvrzena dnešního dne tím, že měla dopoledne slíbenou vycházku a tuto nedostala. Včerejšího dne byla překvapena tím, že jsem byla v nezvyklou dobu u výslechu. Odpověděla jsem jí, že moje výslechy nynější jsou tak nepravidelné, že nemohu nikdy předvídat, kdy dojde k výslechu, a proto se nemohu připravovati. V tomto směru jsme zavedly rozhovor a H. mi říkala, že obvykle skoro přesně věděla, kdy bude volána, a právě proto ji tím více udivilo, že nebyla v dobu, kdy očekávala výslech, volána.

Dnes mi sdělila, že musí požádat velitele, aby jí nechal spravit brýle, aby je měla na přelíčení, a dotazovala se velitelky, v jakém stavu je její plášť, protože ho viděla celý pomačkaný a pošpiněný. Ptala se mě, zda z mého případu mám zkušenosti, zda bude moci dostat k přelíčení svoje věci v pořádku, protože má zájem na tom, aby při přelíčení udělala dobrý dojem. Odkázala jsem ji na to, aby si to zařídila se svým referentem, který jí jistě pomůže, jako pomohli referenti mně.

Při této příležitosti jsem znovu využila její nálady a počala jsem ji přesvědčovati, že i na toto bude mět vliv její chování u výslechu a její poměr k referentovi. To uznala a řekla, že soudí, že v posledních dnech nemohou mět její referenti proti ní námitky, a že doufá, že tento poměr i nadále zůstane.

Neustále na mě naléhala, abych si vzpomněla na jméno svého obhájce. Když jsem dělala, že jsem hodně přemýšlela, tak jsem jí řekla jméno Barabáš neb podobně. Ptala se, zda by bylo možné, aby jejímu soudu předsedal prezident státního soudu

Richter, a rozhovořila se o tom, že jmenovaný se dobře zná s jejím manželem, protože oba byli za války spolu věznění. Mám dojem, že k Richtrovi má mimořádnou důvěru a věří, že tento je ve všech případech velmi korektní a postupuje lidsky.

Já sama jsem jí potvrzovala, že se svým případem jsem měla s Richtrem jenom nejlepší zkušenosti. Vystihla jsem, že toto ujištění Horákovou značně uklidnilo, ale přesto jsem poznala, že o této problematice ráda hovoří, a proto mám dojem, že se k případu ještě vrátí.

Tázala jsem se Horákové, zda se domnívá, že její proces bude vysílán rozhlasem. Řekla, že to z narážek referentů považuje za samozřejmé, že však v žádném případě toho nehodlá využít k obhajobě svých názorů. Při jiné příležitosti mi řekla, že dnes by mnohé věci nedělala vůbec a celou řadu svých jednání po nynějších zkušenostech by korigovala. Říkala jsem jí, že k tomuto dospívají skoro všichni lidé zde, a že já jsem sice dospěla k spontánnímu přesvědčení o své zločinné činnosti. H. mi odpověděla, že to nemůže posoudit, protože můj případ nezná.

Pak jsme hodně mluvily o jejím případě za války. Mám dojem, že po celý den porovnává svůj starý případ z války s nynější činností a podle tohoto případu se připravuje na přelíčení. To usuzuji z toho, že se stále vrací ke své činnosti z doby okupace a že zkušeností, kterých nabyla, používá i dnes.

Dnes ráno mne probudila ještě před budíčkem a stěžovala si, že je jí hrozně zle. Použila léky, které měla k dispozici, a asi za dvě hodiny řekla, že je jí již lepší.

Praha, dne 30. dubna 1950

Zpráva č. 8

Když jsem se včera vrátila na celu, dověděla jsem se od H., že právě přišla z vycházky. Tak jako předtím byla náladová, velmi rozcitlivělá a z obavy, abych se jí nedotazovala, co s ní je, počala vyprávět o bezvýznamných věcech. Řekla, že jí bylo referentem řečeno, aby se na svoji výpověď, když je na cele, soustředila, a že si proto musí v klidu všechno promyslet. Ulehla – za chvíli však byla odvedena k výslechu.

Když se vrátila z odpoledního výslechu, byla celá rozpálená, ihned si lehla a říkala, že má nervový záchvat. Mluvila o tom, že se asi zblázní. Usuzovala to z toho, že podobné stavy měli její známí předtím, než zešíleli. Pak skutečně se mnou mluvila nesouvisle. Řekla, že nyní nastává konečná fáze jejího výslechu, ale že ona je již úplně u konce svých sil.

Zavedla jsem rozhovor na referenta a ptala jsem se, zda měla nějakou kontroverzi s ním. Odpověděla že ne, naopak že nevychází z údivu nad jeho korektním a slušným jednáním.

Bylo jí prý řečeno, že před konečnou fází výslechu bude mět kratší odpočinek, protože bude nutno některé věci z jejího protokolu revidovat.

Pak jsem přenesla rozhovor na její příští proces. Upozorňovala jsem ji na to, že v mém případě zanechal špatný dojem můj společník u soudu tím, že se stavěl proti tomu, co přiznal na bezpečnosti a bez jakéhokoliv nátlaku podepsal. Tím, že u soudu

stavěl takovéto skutečnosti do jiného světla, si nejen popudil celý senát proti sobě, ale současně mu to přineslo vyšší trest. Tímto jsem v ní chtěla vzbudit zájem o její případ a přimět ji k tomu, jaký má na věc názor.

Počala se vyptávati, jaký měl můj společník případ a co vlastně zapříčinilo zhoršení celé jeho situace. Řekla jsem jí, že jí nemohu v té věci nic více sdělit.

Když jsme pak hovořily o event[uálním] vysílání procesu, tak jsem jí řekla, že z Pankráce je mi znám případ, který byl vysílán rozhlasem a kde jeden z obviněných změnil svoji výpověď proti tomu, jak původně vypovídal, a myslel si, že ho poslouchají posluchači a zanechá u nich dojem. Ve skutečnosti však mu to ztížilo jeho situaci a stejně to nikdo neslyšel, protože vše bylo zachycováno na pás a pak se to jistě vystřihlo.

Horáková mi na to prohlásila, že vše, co vypověděla, je pravda, že na tom také trvá a tak také bude postupovat u soudu. Zdůrazňovala, že ať dostane trest jakýkoliv, že se stejně odvolávat nebude. Pověděla jsem jí, že myslím, že [je] to nejlepší, neb jsem se sama také neodvolávala.

Opět jsem na ní poznala nervové rozrušení. Seděla aneb ležela na lůžku, oči měla zavřené a celá se chvěla. Stěžovala si také na to, že se jí v důsledku neustálého rozrušování zhoršuje choroba vaječníků. Ve snaze, kterou vyciťuji, abych se jí neptala na její případ, neustále zavádí hovor na dobu svého věznění gestapem. Není však tak nervově silná, aby to vydržela, a znenadání se vrací ke svému případu.

Často říká, že těch ošklivých věcí jsme již zažily tolik, že nebude nutno, abychom si jimi ztrpčovaly ještě chvíle, kdy jsme spolu, a vybízí mě stále, abych vyprávěla o sobě, z čehož vystihuji, že by mě ráda prohlédla.

Když jsem u výslechu, tak obvykle čte. Ke knize se také vracíme tehdy, když nechceme mluvit. Hovořila také, že předpokládá, že její referent jí bude vyprávět něco bližšího o letošních májových oslavách, protože prý budou letos zvláště krásné. V této souvislosti jsme také mluvily o májových oslavách jiná léta, a to v době, kdy jsme ještě byly na svobodě.

Celkově mám dojem, že H. se pomalu a jistě smiřuje se svým nynějším osudem, že referentovo vlídné chování a i moje přítomnost mají na její stav příznivý vliv. Z narážek mám dojem, že se bude muset věnovat zvláštní pozornost na výběr jejího obhájce, který ji může natolik ovlivnit, že uhýbání z toho, co podepsala, by pro ni bylo nevýhodné. Mám také dojem, že svojí obhajobou se dosti v myšlenkách obírá, i když to přede mnou tají.

Podle celkového jejího postoje však se domnívám, že to, co říká, tudíž že nikdy neodstoupí od toho, co přiznala, míní vážně. Protože mluvíme velmi často o našich spoluvězeňkyních z Pankráce a protože Horáková se mnou diskutuje o tom, zda již byly všechny odsouzeny, mám dojem, že podle toho si určuje, kdy asi přijde na řadu.

Pokud se týče lístku, který dostala, mám dojem, že se stále ještě nevyrovnala s jeho obsahem. Soudím tak již podle toho, že o svém manželi a své dcerce bude moci se mnou hovořit až tehdy – až ji vše přebolí. Protože nyní se důsledně vyhýbá tomuto rozhovoru, tak soudím, že celá věc u ní ještě není vyrovnána.

Praha, dne 3. května 1950

Zpráva č. 9

V sobotu, když jsem se vrátila od výslechu, vyslovovala H. podivení nad tím, jak to že chodím k výslechům v sobotu odpoledne. Nenápadně zaváděla hovor k tomu, aby se dověděla, na co vlastně jsem vyslýchána. Řekla jsem jí, že jsou to doplňující výpovědi k mému protokolu aneb výplňky k protokolárním výpovědím jiných mých společníků.

Nato navázala H. řeč, že i ona byla po skončení svých hlavních výslechů vyslýchána k výpovědím zajištěných osob ze svého případu, ale nyní, jak má dojem, je již všechno jasné a trestná činnost z celého případu je už bezpečně známa. Využila jsem toho a ptala jsem se jí, kolik je v jejím celém případě asi lidí a jakou úlohu hraje ona. H. mi odpověděla, že se domnívá, že převážná část této budovy byla zaplněna jejími společníky. Předpokládá však, že dnes se jich již většina nachází v soudní vazbě na Pankráci. Pokud se týká její vlastní úlohy v celém případě, řekla, že má dojem, že je jí přisuzována větší úloha, než kterou ve skutečnosti hrála, i když byla jednou z hlavních osob celé akce.

Vyptávala se mě, zda jsem náhodou i já nebyla vyslýchána na národní socialisty. Řekla jsem jí, že má činnost s nimi byla úzce spjata v mém prvém případě, ale nyní na ně vyslýchána nejsem. Projevovala také zájem na tom, zda nejsem také vyslýchána aneb dotazována na ni. Řekla, že by ji to vůbec nepřekvapovalo, protože i ona čeká, že bude svými referenty dotazována na mě. Odpověděla jsem, že můj případ je zatím tak aktuální, že při mých výsleších je zájem o mě, a nikoliv o ni. Poukazovala jsem na to, že podle její řeči je její případ již prakticky vyřešen.

V této souvislosti mi vyprávěla, jak za dob své vazby u gestapa měla na cele vždy jednu dívku, která čas od času byla vyslýchána na ni. K tomuto se vracela ještě několikrát, ale musím výslovně poznamenat, že jsem z její strany vůči sobě nezpozorovala nějaký projev nedůvěry.

Když jsme hovořily o tom, proč jsem já stále v policejní vazbě a nejsem dána mezi jiné trestance, tak jsem jí vysvětlovala, že už při likvidaci mého prvního případu bylo Státní bezpečnosti jasné, že jsem hrála dosti důležitou úlohu v případě, jehož převážná část mých spoluviníků(!) je ještě na svobodě, a jsou mezi nimi i politické slovenské osobnosti.

Hned nato mi řekla H., že také ona si nedělá iluze o tom, že její případ soudním procesem bude likvidován. Řekla, že ji samou může potkat to samé co mě a [že] je smířena s tím, že bude i po soudě ještě nějaký čas v policejní vazbě.

Dále se mě H. dotazovala, kam jsou nyní do trestu umísťovány ženy trestané pro politické delikty a zda je stanovena hranice trestních let ve vazbě na Pankráci, jak to bylo dříve. Protože jsem jí na to nemohla dát uspokojivou odpověď, rozvinula přede mnou všechny své dohady o tom, kde bude trávit dobu svého trestu. Počítá s velmi přísným rozsudkem. Od té doby, co jsem jí vymluvila, že pro ni zaručeně nepřichází v úvahu trest smrti, domnívám se podle jejího náznaku, že počítá buď s doživotním nebo dlouhodobým žalářem.

Když H. hovoří o této své budoucnosti, je velmi znepokojena svým zdravotním stavem, zejména uspíšenými příznaky přechodu. Mám dojem, že jsem ji přesvědčila o rozdílnosti trestní vazby, která ji očekává, s vazbou, kterou prožívala za války v Německu. Neustále ji přesvědčuji o tom, že příchodem do kolektivu a prací se nejen zlepší její nervový stav, ale upevní i její zdraví. Řekla, že by to bylo pouze v tom případě, kdyby mohla pracovat v zemědělství, ale že i jinak se těžké práce nebojí.

V sobotu večer mně řekla, že ve svátcích nechce vůbec o ničem, co se týká jejího případu, se mnou hovořit, protože si potřebuje odpočinout a nabrat sil k dalším výslechům. Pak četla a stále mluvila o tom, jaký bude mět klid po ty dva dny.

V neděli ráno mě H. kolem 5. hodiny ranní probudila s tím, že dostává silné srdeční křeče. Řekla, že tento její záchvat již trvá dosti dlouho – nechtěla mě budit, ale protože je jí čím dále hůře – těžce dýchá a vyvstává na ní pot –, že mě přece jen vzbudila. Pak jsem na ní viděla, že je jí skutečně špatně, protože se svíjela pod pokrývkou. Podala jsem jí léky, ale protože neměly účinek, tak jsem volala stráž, která jí dala další léky. Ani pak jí nebylo dobře. H. sama řekla, že takový záchvat neměla ani v době, kdy se jí zde zdravotně dařilo nejhůře. Ležela celou neděli dopoledne, skoro vůbec nehovořila. Nesnídala ani neobědvala, když pak po obědě vstala, tak chodila po cele velmi vratkým krokem a znovu na ní vyvstával pot.

Tento záchvat H. údajně velmi zeslabil a přivedl ji do pesimistické nálady. Hovořila velmi sklíčeně o svém zdravotním stavu a řekla, že kdyby měla soudní proces prožívat za takové situace, že by se hned prvý den zhroutila a že by ho nevydržela. Z této skutečnosti má H. obavy, i když se jí daří celkem dobře. Často tvrdí, že její nervový stav je takový, že stěží obstojí v procesu. Sama jsme si povšimnula, že se neustále chvěje a někdy dostává záchvaty úplné třesavky. Stěžuje si dále, že má silné bolesti hlavy a hučení v uších a trpí závratěmi. Pak mi zase pochlebuje a říká, že v mé společnosti se značně zotavila.

V neděli kvečeru počala H. se mnou nenadále hovořit o tom, co čtu a zda je přístupna vězňům také politická literatura. Řekla, že sama by měla zájem o Stalinovy spisy a o některé knihy prezidenta Gottwalda. Poznamenala, že doufá, že po rozsudku bude moci číst také národohospodářskou literaturu a dostávat noviny a časopisy.

Ve večerních hodinách v neděli říkala H., že je jí již lepší. Chodila asi hodinu po cele a cítila se dost dobře. Když jsem však stočila hovor na naše případy, žádala, abych o tom nehovořila, že ji pouhé pomyšlení na to, jak se dále vyvine situace, v jejím zeslabeném stavu značně vyčerpává a že si chce aspoň v druhé části svátku odpočinout a načerpat nové síly. Večer jsme již o ničem nehovořily a H. ihned po večerce usnula.

V pondělí se probudila značně osvěžena, měla dobrou náladu a hovořily jsme o májových oslavách a o průvodu. Pak se H. dlouho modlila, rozjímala a vzpomínala na svou rodinu. Protože před obědem ji znovu přepadly křeče, tak si lehla a žádala mě o klid. Četla až do oběda. Potom znovu odpočívala. Dotazovala se mě, zda mě nebude unavovat, když změníme naprosto téma našeho rozhovoru a bude mi vyprávět o svém mládí a o celém svém životě – protože o tom mi dosud mnoho neřekla.

Potom mi vyprávěla o svém mládí, o rodičích a některé zajímavosti ze svého života. Protože v těchto dnech bylo pětileté výročí jejího vysvobození z věznice v Německu, vyprávěla mi vše, co s těmito událostmi souviselo. Tímto hovorem se dostala do lepší

nálady, smála se a řekla mi, že v některých chvílích si vůbec neuvědomila, že je ve věznici.

Večer na ni dolehla určitá úzkost a strach z dalších výslechů a pozorovala jsem na ní, že při pouhé zmínce o svém protokole je velmi neklidná. Letmo se zmínila o tom, že píše nový protokol a že doufá, že při jeho psaní bude vše probíhat hladce a že ještě tento týden bude dokončen. Vypozorovala jsem na ní, že se silně přemáhá, aby se mnou o těchto výsleších nehovořila, a často to zpozoruje teprve tehdy, až již o věci mluví, a pak se zarazí. Říká, že ještě stále není vhodná doba, aby se mnou o tom hovořila, a že ji to také velmi vyčerpává.

Také v úterý ráno bylo H. špatně, měla srdeční křeče a doslovně chrčela. K výslechu odcházela ve špatné náladě a v dosti špatném tělesném stavu. Po návratu mi řekla, že zatím probíhá všechno klidně, že má sice jisté výhrady, ale že podle mé rady si jich již ani nevšímá a ozve se jen tehdy, když považuje situaci za příliš vyhrocenou proti ní samotné. Znovu se zmínila o tom, že tato část výslechu ji vyčerpává jako doposavad žádná předtím a že značně zhoršuje její nervový stav.

H. byla v úterý také na vycházce, ale musela ji opětně předčasně ukončit, protože se jí udělalo nevolno. Znovu při této příležitosti mě nutila, abych si u svého referenta vyžádala také povolení k vycházce. Řekla, že mě o to prosí hlavně proto, abych mohla chodit s ní a při vycházce ji podpírat, protože se jí vždy udělá špatně a musí vycházku předčasně ukončit. Řekla, že jsme přece z jedné cely a že by o to žádala sama, kdyby věděla, že jí bude vyhověno. Řekla také, že chápe, že její referent je velmi laskav tím, že ji s takovou pravidelností na vycházku vodí, ale nemůže po něm žádat, aby ji podpíral aneb aby se o ni staral jakýmkoliv jiným způsobem.

Dále mi H. řekla, že požádá svého referenta, aby jí vydal dopis, který je u něho již delší dobu než týden. Také se mě dotazovala, zda by se mohla odvážit žádat o to, aby mohla své rodině napsat alespoň několik řádků. Zdůvodňovala to tím, že když je ona trestána tím, že nedostane vůbec žádné zprávy, [tak to chápe,] ale že nechápe, proč ti, kteří za ni nemohou, jsou ponecháváni v nejistotě o jejím zdraví. Řekla jsem jí hned, že jestli je kontakt mezi jejím referentem a jí dobrý a neopakují-li se mezi nimi nějaké kontroverze neb rozpory, že by toto svolení mohla dostat. Současně jsem ji však upozorňovala, že ani jeden případ a ani jeden referent nejsou ve svém postupu vždy stejní, že jsem za dlouhou dobu seznala, že já sama jsem byla i půl roku bez jakýchkoliv zpráv, a naproti tomu vím o případech, kdy některé dívky z mé cely dostávaly dopisy i každý týden.

Pak jsme mluvily, že v tomto směru zde jsou poměry ještě přísnější, než byly na Pankráci, takže je těžko hovořit o nějakých zvyklostech. Tohoto hovoru jsem využila k tomu, abych ji znovu přesvědčovala o tom, jak se má chovat ke svému referentovi – zejména když chce od něho získat některé výhody.

V noci v úterý mi H. sdělila, že shledala, že mé názory ve věci jejího postoje k referentovi shledala správnými a že se podle nich již částečně zařídila.

Dnešního dne ráno o věcích(!) týkajících se našich případů jsme spolu nehovořily. Já sama jsem prosila H. o klid a lehla jsem si. Pak H. odešla a nato jsem byla volána k výslechu.

Můj celkový dojem z obou svátků, kdy jsem vlastně teprve měla prakticky možnost s H. mluvit, je ten, že stále ještě je ke mně velmi opatrná, ačkoliv v poslední době mám dojem, že získává ke mně důvěru. Její opatrnost si snadno zdůvodňuji, protože podle její řeči má celou řadu zkušeností, které ji utvrzují v tom, že lidé, s nimiž byla na cele, ji zrazovali.

[Bez data]

Zpráva č. 10

V den, kdy byla ukončena její protokolární výpověď, přestaly u H. souvislé výslechy a zdržuje se stále na cele. Přesto jí však bylo dle její řeči naznačeno, že bude ještě na některé věci dotazována. V této souvislosti jsme hovořily o blížícím se procesu. H. mi řekla, že se dověděla od svého referenta, že na to, aby se tak aktuálně obírala svým soudem, je ještě dosti času.

Když se přímo tázala, zda bude mět možnost opatření různých věcí k soudu, řekl jí referent, že to je samozřejmé a že bude předem na vše upozorněna. Toto ujištění H. značně uklidnilo a upevnilo její důvěru v hodnověrnost všeho, co řekne referent. [S] jeho velmi slušným chováním je velmi spokojena, i když, jak mi sdělila, došlo mezi nimi k určitým kontroverzím kvůli formulaci v protokolu.

Říkala, že je jí vytýkáno, že svou pravdou, kterou neustále prosazuje, si plete pro sebe „provaz" a že je zřejmé, že se nechce umoudřit. H. však dodává, že ona se již vskutku umoudřila. Byla by původně vystoupila velmi bojovně v některých statích protokolu, ale dbala prý mé rady a omezila se jenom asi na dvě neb více zahrocených debat s referentem ve svůj vlastní prospěch.

Hovořily jsme o úrovni vyslýchajících referentů. H. mi sdělila, že Státní bezpečnost ani venku nikdy nepodceňovala, natož nyní, kdy se přesvědčila o její důmyslnosti a důkladnosti.

H. se také dle několika poznámek zamlouvá úzkostlivá pečlivost o úpravu protokolu. Řekla mi, že se přepisovalo mnoho stránek jenom proto, že byly psány například výraznější páskou aneb na dvou nestejných strojích. Před několika dny obdržela H. balíček s potravinami, fotografii a dopisy od své rodiny. Z dopisů si ověřila, že její dopis, který psala 30. 3. t[ohoto] r[oku], její rodina neobdržela, a proto pochybuje i o tom, že bude odeslán dopis, který jí povolil referent, aby po obdržení balíčku napsala.

Ptala se mě, co se stane s dopisy, které jí byly odebrány. Řekla jsem jí, že neznám zvyklosti jednotlivých referentů. Pokud vím, jsou však dopisy přikládány ke spisům a na žádost jí je referent zapůjčí během výslechu k přečtení. Tím se H. značně upokojila – tím spíše, že jí na celu byla povolena rodinná fotografie.

H. si mi stěžovala, že mívá v noci bolesti, že špatně spí a v posledních dnech trpí křečovitými bolestmi u srdce, které zvyšují její osobní neklid. Protože špatně spí, sdělila mi, že jí dělá potíže to, že strážní na chodbách se v nočních hodinách hlučně baví, že na sebe křičí a zpívají si. To ji probouzí ze stejně mála spánku a pak nemůže usnouti.

Přes tyto nepříjemné zdravotní stavy H. tvrdí, že se v mé přítomnosti velmi zotavila, [k] čemuž také přispívají procházky a velmi vydatná strava. Speciálně musím podotknouti, že od několika dnů obě dvě konstatujeme značně zlepšenou kvalitu obědů i večeří. Mimo to dostáváme obě dvě přesnídávky a svačiny. Obě tato přilepšení jsou velmi hodnotná a mnoho jsme se o nich nadebatovaly. H. byla první přesnídávkou, kterou přijala pro nás obě v mé nepřítomnosti, velmi překvapena a řekla, že je přesvědčena, že ji asi nedostávají všichni vězni.

Tvrdila, že podnět k tomuto přilepšení dal zřejmě její případ, který bude dán před zrak veřejnosti teprve tehdy, až bude náležitě vykrmena. Projevila obavy nejen o sebe, ale i o Nestávala,[12] aby prý Státní bezpečnost měla dost silné „špagáty", které by se šibenici nepřetrhly. Řekla, že si Nestávala představuje jako hotového bumbrdlíčka a že i ona, bude-li nadále podléhat mému despotismu ve stravování, bude vypadat obdobně.

H. se původně rozmýšlela, že svačiny odmítne, protože má dostatek svého vlastního jídla. Řekla jsem jí však, že by si tím značně mohla zhoršit svou situaci u referentů, protože tito jsou nevypočitatelní tvorové a mohli by v tom vidět určitou její zatvrzelost. Nakonec podlehla mému vlivu a přesnídávky konzumuje bez jakýchkoliv skrupulí. S vydatností těchto přesnídávek je spokojena a říká, že o tom již budou muset vědět v Londýně a že nakonec začne tyto podniky propagovat pro naprosto slušné zacházení a vydatnou stravu.

H. v posledních dnech, protože jí nebylo dobře a chůze na cele jí dělala značné obtíže, ležela na slamníku. Protože má bolesti v zádech, masíruji ji každý den záda alpou, a protože dostala v Ruzyni mnoho lupů do vlasů a onemocněla jí pokožka na hlavě, rozdělila jsem se s ní o své léky a masíruji jí také hlavu se značným úspěchem, jak ona říká. Má veliký zájem na svém zevnějšku a několikrát denně mi opakuje, jak velmi se v poslední době, co jsme spolu, zotavila.

Před několika dny se H. vylomil zub. Protože je jí neustále nabízena péče o její zdraví, žádala referenta, který navštěvuje cely, zda by mohla být ošetřena zubním lékařem, který jí před 14 dny vytrhl zub. Referent jí okamžitě slíbil, že s ní k lékaři pojede, ale dozorkyně jí následujícího dne oznámila, že zubní ošetření si vzal na starost její referent, který ji chce sám doprovázet. Mezitím však uplynulo několik dnů a H. si stěžovala, že se jí vylomil ještě další kus tohoto zubu. Říkala, že jí to působí velké starosti a zub že ji bolí. Vycítila jsem z tohoto hovoru, že ji mrzí, že jí nebylo vyhověno. Ujišťovala jsem ji proto, že bude určitě v nejkratší době ošetřena, když jí to bylo tak určitě přislíbeno.

H. si velmi pochvaluje, že jí byly povoleny denní sprchy kvůli srdečním křečím, na něž trpí. S uznáním komentovala výrok svého referenta, že na její prosbu, že navrhuje velitelství věznice, aby dostávala sprchy, jí řekl, že on není naprosto proti jakýmkoliv zdravotním opatřením, které uzná velitelství věznice v jejím případě, a naopak že je schvaluje.

---

12 Josef Nestával (1900–1976), funkcionář národněsocialistické strany, za války činný v odboji a vězněn, v letech 1945–1948 ředitel Ústředního svazu nemocenských pojišťoven, roku 1949 zatčen a v procesu s Horákovou „a spol." odsouzen k doživotnímu vězení. Roku 1963 podmínečně propuštěn, 1968 rozsudek zrušen a 1990 posmrtně rehabilitován.

O svém přelíčení před soudem teď skoro vůbec nemluví. Domnívám se, že ji uklidnilo to, že jí referent sdělil, že prozatím si nemusí se svým soudem dělat nejmenší starosti.

Včera večer kolem 20. hodiny byla pojednou volána do kanceláře velitelství věznice. Cesta tam a vše, co s touto cestou souviselo, znamenalo podle její řeči pro ni krajní nervové vyčerpání a rozrušení. Odůvodňovala to tím, že na ředitelství věznice se chodí jedině tehdy, když se vězňům sdělují zprávy o úmrtích členů rodiny a podobně. Když se ocitla před kanceláří velitelství věznice, byla v této své domněnce zcela utvrzena tím spíše, že tam byla po svém sedmiměsíčním pobytu ve zdejší věznici uvedena poprvé. Řekla, že v přítomnosti svého referenta a ředitele věznice a ještě jednoho muže měla podepsat pouze jednu zkaženou stránku svého protokolu. Když však ve svém rozčilení ji uviděla, domnívala se, že se jedná o neblahou zprávu z domova. Hned nato se vrátila na celu – byla však tak rozrušena, že mně stěží soustavně mohla říci, proč vlastně byla referentem volána. Toto rozrušení na ni tak působilo, že v noci skoro vůbec nespala, dnes ráno byla přepadlá v obličeji a stěžovala si na značné píchání u srdce.

Jinak řekla, že dnes bude vzata svým referentem pravděpodobně jen na vycházku a pak že bude mět klid. Referent jí také sdělil, že od pondělka s ní bude na vycházku chodit velmi pravidelně, protože si musí poznenáhlu zvykat na určitý pohyb, i když ji prozatím vycházky velmi rozrušují a působí rušivě na její zdravotní stav.

O svém případu nemluví vůbec.

Praha, dne 11. května 1950

Zpráva č. [neuvedeno]

Když jsem dnes přišla do cely v poledních hodinách, byla H. již po obědě. Vypadala velmi špatně, byla bledá a celá se chvěla. Skoro vůbec nemluvila a na můj dotaz, co se jí stalo, mi odpověděla, že se velmi dopoledne rozrušila a dostala z toho srdeční záchvat. Musela proto ulehnouti na lůžko. Prosila mě, abych ji zanechala v klidu, že mi potom všechno řekne.

Po delší době mi líčila svou dopolední vycházku s referentem. Řekla prý mu také o tom, zda bych ji na vycházce směla doprovázet. Odpověděl jí, že se na to dotáže, že proti tomu nic nemá.

H. se potom odmlčela a bylo na ní vidět, že hovor o dalších věcech ji zneklidňuje a nemá na něm proto zájem. Z poznámek a z celkového chování H. jsem vycítila, že není třeba, abych na ni já více naléhala, že začne hovořit sama.

Nato mi H. řekla, že byla dopoledne nahoře a při výslechu se tolik rozrušila. Nejvíce na ni působila konfrontace.[13] Tázala jsem se jí, co na ni tak strašně působilo

13 Konfrontace byly důležitou součástí vyšetřovacího systému. Vyšetřovatelé je pečlivě připravovali a aranžovali tak, aby se nemohl usvědčený bránit. Vyšetřovatelé sepsali text, který se usvědčující vězeň naučil nazpaměť a přednesl jej na výzvu vyšetřovatele usvědčovanému. Mezi oběma byla

– zda konfrontace aneb setkání s osobou, se kterou byla konfrontována. Odpověděla, že konfrontace na ni nepůsobila, pokud se týká jisté věci (neřekla, o co se jednalo), že mnohem hůře na ni působilo setkání s dotyčnou osobou.

Ptala jsem se jí, zda věděla, že tato osoba je zavřena. Nato mi řekla, že byli zatčeni spolu, ale že setkání s touto osobou jí způsobilo nervový a srdeční otřes. Dále mi líčila, jak se k ní referent ohleduplně choval a že je znovu a znovu přesvědčována o jeho hluboké lidskosti. Protože bylo na ní vidět, že naše debata jí působí značné potíže, znovu ji přerušila – počala se třást. Řekla, že se cítí tak vyčerpána a nemocna, jak se již dlouho necítila. Mluvila, že si musí odpočinout, protože odpoledne pravděpodobně půjde znovu nahoru a později k zubnímu lékaři.

Krátce nato byla odvedena.

V poslední době je H. značně indisponována hnisavou angínou a strachem z očekávané resekce zubu. Neustále chce hovořit o tom, jak se zotavila – ale přesto zdůrazňuje, že se musí vší silou držet, aby neztratila nervy, protože teprve teď na ni přichází skutečná reakce z přeložení ze samovazby ke mně na celu a reakce z ukončení celkového výslechu.

H. mi řekla, že také tento týden bude chodit asi dost často nahoru k referentovi, i když se již celkem nic nepíše. Jak se domnívám, předpokládá, že tyto krátké výslechy budou pouze jakési debaty mezi ní a referentem o některých částech svého protokolu. Jak jsem z řeči vyrozuměla, konfrontaci však v žádném případě neočekávala.

Svoje stanovisko o svém postoji u soudu nezměnila. Stále trvá na tom, že co doznala, potvrdí i u soudu. Řekla mi, že jakmile se trochu uklidní, bude mě prosit, abych jí řekla ještě jednou technický průběh přelíčení u státního soudu. Odůvodňovala to tím, že venku tyto procesy nesledovala a osobně se jich nezúčastňovala.

Praha, dne 23. května 1950

Zpráva [číslo neuvedeno]

Celý minulý týden chodila H. na konfrontace se svými společníky. Dle jejích slov ji všechny tyto konfrontace velmi rozrušují, nikoliv však pro skutkovou podstatu konfrontací, nýbrž [pro] setkání se svými společníky v ilegalitě. H. řekla, že všichni vypadají nepoměrně lépe než ona sama – dokonce někteří muži zde vypadají lépe než v civilu před zatčením. Toto její tvrzení se vztahovalo zejména na jednu ze dvou osob, se kterými byla konfrontována v sobotu dopoledne. Mluvila o ní, že vypadá moc dobře, je červený, tlustý, má dvě děti, a nazývala ho jménem Jaromír.[14]

---

obvykle skleněná přepážka. Po přednesení textu vyšetřovatel položil otázku, zda vyšetřovaný potvrzuje, co bylo řečeno. Když usvědčovaný odmítl tvrzení jako nepravdivá, vyšetřovatel konfrontaci ukončil s poukazem, že byl stejně usvědčen. Konfrontace skončila i v případě, že vyšetřovaný uznal správnost toho, co mu bylo předneseno. Diskuse nebyla připuštěna z obavy, že přednesená tvrzení by usvědčovaný snadno vyvrátil. O konfrontacích vyšetřovatelé pořizovali písemný záznam.

14 Jaromír Kopecký (1899–1977), novinář a diplomat, funkcionář národněsocialistické strany. Za

O tomto Jaromíru říká, že úplně kvete, nevypadá vůbec jako vězeň, nýbrž jako kdyby byl v Ruzyni na rekreaci. Poznamenala, že by nebylo možné, aby ona stála vedle něho u soudu, protože tím by vynikala její sešlost. V této souvislosti H. podotkla, že jak mohla vyrozumět z řeči svých referentů, bude souzena s lidmi, kteří s ní jsou konfrontováni. K této otázce se několikrát vracela a přitom mluvila o Jaromírovi. Poukazovala na to, že seznala z krátkého styku s ním při konfrontaci, že je ideologicky úplně převychován zdejšími orgány, že u něho to zvláště hovoří z každého slova a každého hnutí, a protože ho H. velmi dobře zná, tak bezpečně poznává, že to u něho není přetvářka – ale opravdové nové a zdravé přesvědčení.

Sama jsem se H. ptala, zda podle toho, jak ho zná, je možno, aby změnil opravdově svou ideologii. Nato mi H. řekla, že Jaromíra znala, že se nedal tak dobře přesvědčit, a proto že musel mět velmi dobré vedení při výsleších a vůbec za svého pobytu ve věznici, když se ho podařilo přimět k změně jeho názorů. Za celou dobu svých výslechů, hlavně pak na počátku, když přišla do Ruzyně, často figurovalo jeho jméno v ústech referentů, a z toho že usuzuje, že tento Jaromír hodně vypovídal. H. řekla, že si myslí, že má vycházky a i jiné výhody za to vše, co pro bezpečnost udělal. Pak poukazovala H. na to, že tento Jaromír byl venku velmi exponovanou osobou, která zaujímala určité vyhraněné postavení v našem veřejném životě.

H. mi také řekla, že Jaromírova protistátní činnost patří do rámce jejího případu, ale s její osobou není výlučně spojena. Několikrát se od této konfrontace H. přede mnou vyjadřovala, že by ji zajímalo, zda Jaromír bude s ní souzen, když s ní samotnou nebyl v bezprostředním spojení. Rozhodně se však přiklání k tomu, že bude souzen s národními socialisty v některé z hlavních skupin.

V této souvislosti H. často mluví o termínu hlavního přelíčení v jejím případě. Původní její plánovaný termín byl na polovinu května. Když se tak nestalo, počítá s první polovinou června. Když jsem se jí tázala, podle čeho usuzuje na tuto dobu, řekla mi, že všechno spěje k tomu, že přelíčení bude co nejdříve. Je sice prý možné, že když proces nebude uskutečněn v červnu, bude potom začátkem měsíce září – tedy rozhodně v sezoně. Zdůvodňuje to tím, že tento „monstre proces", jak ho nazývá, potřebuje ke svému provedení náležitou časovou stafáž a nemůže být uskutečňován v měsíci prázdnin a dovolených.

Proto se často vrací H. k mnoha věcem, které souvisí s jejím hlavním líčením. Větší starost než advokát jí nyní působí to, aby pokud možná co nejlépe u soudu vypadala. Vyžádala si proto správku svých brýlí, protože v těch, které měla poškozené, vypadá mladší a lépe než v těch, které používala ve věznici; ještě stále jí působí velkou starost šaty pro hlavní přelíčení a rozhořčeně tvrdí, že ji přece nemohou nechat jít v kostkované sukni a ve svetru, který má zde, ale že jí musí povolit napsat si domů o všechno, co bude potřebovat.

Řekla mi, že se rozhodla, že požádá svého referenta o dopis, na který má jednou měsíčně, jak jí on sám řekl, nárok, a bez ohledu na termín přelíčení si chce napsat domů o všechno, co podle svého mínění bude potřebovat. Teprve potom bude klidna.

---

války působil v zahraničním odboji v Londýně, v letech 1945–1948 byl velvyslancem ve Švýcarsku a vedoucím odboru na ministerstvu zahraničí. V roce 1949 zatčen a 1954 odsouzen na šestnáct a půl roku do vězení, 1960 propuštěn na amnestii.

Otázka advokáta před tímto problémem ustoupila poněkud do pozadí, i když se H. neustále v myšlenkách zaobírá jeho úlohou a postavením u státního soudu. Počítá s tím, že se s ním před přelíčením sejde, a chce mu dát určité pokyny pro svoji obhajobu. Řekla, že pevně spoléhá na to, že bude mít příležitost s advokátem vše v klidu projednat, protože doposud se v jejím případě postupovalo dle zvyklostí a k těmto podle jejího názoru patří i její styk s advokátem.

H. dle jejích slov je její úloha u soudu zcela jasná. Řekla, že celý proces bude připraven tak, aby byla ze všech stran usvědčována a byla nucena doznávat svou trestnou činnost. Znovu proto zdůrazňuje, že je si naprosto vědoma důsledků své protistátní činnosti a že je chce nést, aniž by bylo třeba činit tato opatření.

Mezi řečí se H. zmínila také o tom, že jí při počátečních výsleších bylo výslovně podotknuto, že její protokol se nesmí stát platformou jejích politických názorů a přesvědčení, ale rejstříkem její zločinecké činnosti. Věčnými boji o formalismus a o tu její takzvanou pravdu se několikrát přepisovaný protokol stěží udržel v této linii – to je, nepodařilo se jí prosadit její platformu. Protože je si toho vědoma, říká, že bude i před soudem dodržovat požadovanou linii, uvedenou v jejím protokole.

K tomuto názoru prý H. hlavně přivedly konfrontace. Řekla, že do té doby se domnívala, že byl na ni činěn jakýsi psychický nátlak po stránce vyjadřovací. Teprve stykem se svými spolupracovníky z ilegality při konfrontacích došla k názoru, že oni se vyjadřují právě tak, jak bylo na ní požadováno. Tím se jí vlastně ulevilo, protože se obávala, že byla pouze ona nucena přistoupit na stanovisko svých referentů.

H. se několikrát zmínila o tom, že protokoly – a to jak psané pro účely bezpečnostní, tak i protokol otázkový pro soud – byly vícekráte přepisovány. Podle jejího názoru nemají všechny s ní sepsané protokoly stejnou hodnotu. Zdůvodňuje to tím, že na protokolech s ní pracovalo několik referentů. Poslední soudní protokol považuje pro sebe za benevolentnější než předcházející protokol. Přesto ale říká, že s ním není spokojena, protože v něm byly bezohledně psány i věci, které v důsledku vnucené koncepce jejím referentem nabývají jiný smysl, než jaký ve skutečnosti mají.

H. často hovoří o tom, že její referent poukazuje neoprávněně na její tvrdohlavost a na to, jak si škodí při výsleších. Velmi rád prý o tom hovoří zejména v její přítomnosti před jinými referenty a je proti ní velmi zaujat, i když se k ní chová slušně. Její referent jí často poukazuje na to, že již dávno mohla mít balíčky, dopisy a vycházky jako ostatní její společníci, ale že svým nesprávným postojem k celému případu si situaci pro sebe neustále zhoršovala.

V sobotu dopoledne byla H. konfrontována s jedním ze svých společníků v ilegalitě. Řekla mi, když se vrátila na celu, že je s tímto člověkem konfrontována již podruhé, a to v téže věci. Jedná se o věc naprosto, dle jejího názoru, k celkovému rozsahu její viny bezvýznamnou. Říká také, že není možno, aby dotyčný člověk si po dvou letech pamatoval takový detail. Znovu se vzepřela proti výpovědi tohoto vězně.

Svému referentovi však řekla, že je ochotna i toto vzít na sebe, protože je na ni činěn nátlak a nic jiného jí nezbývá než přiznat. Její referent jí odpověděl, aby nedělala ze sebe trpitelku. H. se domnívá, že referent vězně, s kterým byla v tomto případě konfrontována, se přiklání k její výpovědi. Později mi H. sama řekla, že opravdu se vše událo tak, jak ona již vypověděla, ale když referent bude na tom trvat, že mu to podepíše.

Protože tak hovoří H. o celkovém svém případě, tak usuzuji, že také u soudu bude zachovávat linii, jaká se bude na ní požadovat, v čemž ji utvrzuji. Pokud se týká délky trestu, počítá H. nejméně s žalářem 25 let. Tvrdí, že tento trest aneb doživotní žalář je už jedno a totéž, protože to bude znamenat při jejím dnešním zdravotním stavu naprosto podlomení jejích sil.

H. tvrdí, že má anginu pectoris, která ve spojitosti s její ženskou chorobou jí nedává naději na přetrvání vazby. Ve svých hovorech se v poslední době upíná k lékařské prohlídce u srdečního a nervového specialisty, která jí byla před několika dny referentem slíbena.

V poslední době H. hodně čte a říká, že se musí nervově úplně zrestaurovat a připravit se na proces. Dostává sice často slabší srdeční a nervové záchvaty, ale snaží se je překonat.

H. mimo jiné řekla, že jejímu zdravotnímu stavu značně prospívají vycházky a vůbec pobyt na čerstvém vzduchu. Je trochu roztrpčena tím, že její referent, který jí slíbil, že s ní bude pravidelně na vycházky chodit, tento slib skoro vůbec nedodržuje.

Podle slov H. je v poslední době její referent vůči ní trochu zaujatý a ona si jeho postoj nedovede vysvětlit. Také dnes při vycházce a odpoledne při výslechu referent H. vytýkal, že si kupuje „šminky" a věci, které by jí žádná jiná věznice nestrpěla. Výslovně jí řekl, že ji k tomu navádím já. H., protože to neodpovídalo pravdě, žádala svého referenta, aby jí blíže vysvětlil, co míní pod slovy šminky, protože si nic podobného neobjednala.

Její referent jí řekl, že tím myslí březovou vodu na vlasy a nějaké krémy. Hned se jí také dotazoval, zda jsem jí já nevypravovala o tom, jak mně jednou na Pankráci všechny podobné věci z cely vyházel. H. prý mu na to řekla, že to, co si koupila, si zakoupila z vlastní iniciativy, a nikoliv na můj popud (což je také pravda). O březovou vodu žádala proto, že měla mnoho lupů, a o krém na ruce taktéž, že ho potřebovala.

Dále řekla svému referentovi, že již do policejní vazby na Pankráci v době, kdy on tam již nebyl velitelem, dostávala jako jiné její spoluvězeňkyně na cele v balíčcích krémy (údajně léčivé), které jí byly vždy předány.

Také do věznice v Ruzyni dostávala v balíčcích krémy na ruce a na pleť a byly jí velitelstvím vydány. Protože H. bylo výslovně řečeno, že si může ze svých prostředků objednat vše, co potřebuje, a krém na ruce již nemá, objednala si jej u referenta a bez průtahů jej dostala.

Po návratu z odpoledního výslechu mi H. sdělila, že byla dotazována referentem, zda se mi svěřila, co jí bylo vytýkáno. Řekla prý mu, že se mnou o věci nemluvila. Přesto poukazovala, že se nyní bude bát o něco řeknout(!), a to i o léky, aby zase nedostala.

Nakonec chci poznamenat, že v některé kanceláři nad naší celou jsou prováděny výslechy tak hlasitě, že jsou slyšet i jednotlivá slova. H. mě sama na to upozorňovala a všímala si, co se nahoře mluví.

Praha, dne 24. května 1950

Zpráva [číslo neuvedeno]

V rozhovoru, který jsme vedly s H. dnešního dne, se zmínila o své konfrontaci s Josefem Nestávalem, kterou měla minulý týden. Řekla, že Nestávalova výpověď je jednou z těch, které ji usvědčují a které naprosto souhlasí se skutečností. O Nestávalovi samotném mi řekla, že ho zná velmi dobře ještě ze své práce venku. Ví o tom, že za okupace byl také zavřen a odsouzen k trestu smrti. Měl těžkou tuberkulózu, která se zhoršila zejména jeho vězněním na gestapu.

H. dále řekla, že se domnívala, že Nestával bude velmi špatně vypadat, ale seznala, že vypadá nejen lépe, než očekávala, ale dokonce lépe než ona sama. Z její řeči jsem vyrozuměla, že Nestával patří mezi ty, kdož byli pravděpodobně zatčeni ještě před ní a kdož na ni vypovídali. O samotné konfrontaci řekla, že jí není jasno, proč k ní dochází, protože oba shodně vypovídají již ve svých protokolech.

Při jedné zmínce o tom, jak vlastně došlo k jejímu zatčení a na základě čí výpovědi, mi H. řekla, že byla zatčena teprve na základě výpovědi těch lidí, s kterými je dnes konfrontována.[15] Když o tom hovořila, tak jsem na ní viděla, že celá tato debata je pro ni velmi nepříjemná – pak ji náhle přerušila a více se k této věci nevrátila.

Při jedné příležitosti jsem zavedla rozhovor na poměry u nás. H. mi dlouze vysvětlovala, že ve světovém vývoji hraje a bude hrát vůdčí úlohu socialismus. Protože jsem vzhledem k celému jejímu chování a postoji nevěřila v upřímnost těchto jejích slov, tak jsem se jí ptala, proč tedy vlastně dělala ilegální práci, když nevěří ve změnu poměrů. To ji zarazilo a počala mi vysvětlovat, že k těmto a podobným názorům dospěla teprve ve vazbě a že by mnohé věci, které dělala, po zkušenostech, které má, nyní úplně revidovala a jiné by nebyla nikdy podnikla.

O svém případě však stále nemluví a kromě Nestávala mi až do dnešního dne nejmenovala ani jednoho svého společníka z ilegální práce. Mluvila jen o tom, že od svých referentů ví, že většina vězňů v této věznici byla zadržena v souvislosti s jejím případem.

---

15 Horáková byla zatčena 27. září 1949 ve své kanceláři v Masné ulici v Praze, kde pracovala jako úřednice referátu školství, vědy a umění Ústředního národního výboru hlavního města Prahy. Zápis o zatčení uváděl jako důvod spoluúčast na „Akci N"; význam tohoto označení zůstává dodnes nejasný, zřejmě šlo o přípravu procesu se středoškolským profesorem Karlem Nigrínem, který byl později odsouzen pro údajnou špionáž. Jak je patrné z počátečních výslechů, Státní bezpečnost Horákovou spojovala s činností vykonstruované „ilegální skupiny Hrad", na níž se měly podílet osoby z okruhu prezidenta Beneše a jeho kanceláře. Poté co vyšetřovatelé zjistili informace o schůzkách Horákové s některými bývalými funkcionáři národněsocialistické strany a jejích stycích s představiteli této strany v exilu, zařadili ji do ilegální skupiny zvané „politická šestka", kterou kromě ní tvořili Josef Nestával, František Račanský, Josef Čupera, Karel Šobr a František Dlouhý. Koncepce obvinění a konstrukce „ilegální organizace", s níž měla být Horáková spojena, se pak dále měnila – od akce „Střed" přes „Direktorium čs. odboje" až po „proces s vedením záškodnického spiknutí Horáková a spol.".

Praha, dne 3. června 1950

Zpráva k čís[lu] 1

Z dnešního přelíčení[16] se vrátila velmi vyčerpaná a nervově skleslá. Stěžovala si mně, že stráž ráno na ni pospíchala, ale potom ji nechali stát asi 20 minut ve věznici na chodbě. Protože již ráno měla silné bolesti hlavy a nebylo jí dobře, zhoršilo toto čekání ještě její stav. Cestou ve voze měla údajně značné žaludeční potíže a cestou k soudnímu přelíčení byla zachvácena svojí dýchavičností. Sdělila mi, že se stěží držela na nohou a byla blízko mdlobě. Tato indispozice se zračila v jejím vzezření, takže prý si toho všiml i její referent. Ihned ji uložil na cele, a nejen on, ale i ostatní referenti projevovali starost nad jejím stavem.

Během dopoledne byla dotazována, zda dostává všechny léky, které potřebuje. Byla prý touto otázkou tak překvapena, že v hrůze [z] dalších nepříjemností nevěděla, jak má odpovědět. Proto se vytáčela a řekla, že sice léky dostává, ale ten, o který žádala pro posilnění ve dnech svého procesu, nedostala, ačkoliv od objednání již uplynulo několik dní. Poznamenala, že nemá chuť o věci mluvit i příště, a poukazovala na to, že proto také neřekla svému referentu skutečnou pravdu o svém zvláště špatném stavu.

Zde chci sama poznamenati, že používá uklidňující lék „Coramin – kapky", který má uložen ve věznici na chodbě před celou u strážných, a že by bylo vhodné tento lék, který jí skutečně, jak jsem sama seznala, pomáhá, brát k přelíčení s sebou. Pokud se týče samotných léků, dotazovali se mě z velitelství věznice na celou věc a zařídili pak, že již odpoledne měla všechny léky na cele.

Dnešním přelíčením byla prý zase rozrušena. Sdělila mi, že výpověď Zemínové[17] byla nelogická a Zemínová sama zbytečně mnoho zapírala. Sama prý, kdyby byla na jejím místě, by se stavěla k otázkám senátu a prokuratury zcela jinak a nenechala by se tak usvědčovat.

Jinak tvrdí, že přestože Zemínová popírala a uhýbala svému doznání, choval se k ní státní soud poměrně mírně. Zemínová měla také jiného prokurátora, protože prokurátor Urválek[18] dnes u přelíčení nebyl. Nový prokurátor je údajně bojovnější a hodně zasahuje do případu.

---

16 Soudní přelíčení před 7. trestním senátem Státního soudu v Praze trvalo od 31. května do 8. června 1950. Pětičlennému senátu předsedal Karel Trudák, za obžalobu měli hlavní slovo Josef Urválek a prokurátorka z lidu Ludmila Brožová. Souzeno bylo třináct osob: Milada Horáková, Josef Nestával, Jiří Hejda, Františka Zemínová, František Přeučil, Jan Buchal, Antonie Kleinerová, Oldřich Pecl, Záviš Kalandra, Zdeněk Peška, Vojtěch Dundr, Bedřich Hostička a Jiří Křížek. Horáková, Buchal, Pecl a Kalandra byli odsouzeni k trestu smrti, jejich žádosti o milost byly zamítnuty.

17 Františka Zemínová (1882–1962), za první i druhé světové války se podílela na domácím odboji, po celou dobu první republiky i v letech 1945–1948 byla poslankyní a místopředsedkyní národněsocialistické strany. Na podzim 1949 zatčena a odsouzena v procesu s Miladou Horákovou k dvacetiletému vězení, v roce 1960 propuštěna na amnestii.

18 Josef Urválek (1910–1979), jeden z hlavních činitelů justiční zvůle v 50. letech, známý také z procesu s Rudolfem Slánským a jeho „společníky". Za první republiky byl soudcem u Okresního soudu v Českých Budějovicích. Po válce se stal konfidentem StB a zaznamenal prudký

Říká, že byla velmi překvapena „jakousi proklamací" Zemínové, která prý byla sice velmi dobře míněna, ale ne právě dobře formulována a [byla] vyřčena v nevhodný čas. Zmínila se o tom, že právě tak jako Nestával i Zemínová používala žádaných formulací, které zvláště z úst Zemínové zněly nepřesvědčivě.

Za velkou taktickou chybu považuje z výpovědi Zemínové druhou část její „proklamace" – chválu zacházení s vězni u Státní bezpečnosti. Myšlenku postavit Státní bezpečnost a chování orgánů do správného světla považuje za dobrou. Říká, že Zemínová však chválila StB hned nato, co vyzývala občany a straníky, aby neodcházeli za hranice – takže její stoupenci musí považovat její slova za předem vnucenou formulaci a bude tím docílen pravý opak toho, co slova mají vyvolat.

Hned po svém příchodu, sotva se převlékla, mi sdělila, že přestože má právnická studia, doktorát, dlouholetou odbornou a politickou praxi, je proti tomu, co tam slyší a vidí, „žákyní obecné školy". Řekla, že celý proces, jak se jí jeví dnes, je pro ni univerzitou a prý ji i přeformovává. Nestačí prý ani chápat a vnímat všechno to, co se tam děje, protože jsou tak úžasné věci, které se tam dovídá, že nechápe ani jejich obsah.

Tento proces, jak se krystalizuje, je podle jejích slov nejen úžasnou školou a poučením pro samotné komunisty, ale současně i názornou výstrahou pro reakci. Vlivem celé koncepce případu i ona sama, jak mi řekla, koriguje své názory a každý nový dotaz a reakce prokurátorů nebo soudu jsou pro ni důkladnou lekcí. Několikrát za sebou v zamyšlení opakovala, že tak zmoudřela za tu krátkou dobu, že až jí samotné se to zdá neuvěřitelné.

Dnes se vyjádřila také o předsedovi senátu. Podle jejích slov řídí přelíčení dobře, i když ne právě nejlépe. Přes určité chyby, které se H. jeví, dovede prý držet na uzdě prokuraturu a advokáty. Na poslední, to je advokáty, si dnes zase stěžovala a říkala, že kladli nevhodné otázky.

Dnes opět chválila Státní bezpečnost. Říkala, že případ je velmi dobře organizován, nikde se nejeví žádné chyby a „všechno klape jak na drátkách". Mluví o tom, že všichni jsou neustále fotografováni, prudce za tím účelem osvětlováni, z čehož ji prý bolí oči.

Jinak jsem nepozorovala a H. přede mnou také nedala najevo, že by dnešní výpovědi měly nějaký podstatný vliv na její dosavadní postoj k celému případu. Řekla sice, že celé vystoupení Zemínové na ni hluboce zapůsobilo a byla rozrušenější než samotná Zemínová. Zemínová sama ale prý ji určitým způsobem zklamala, protože vzhledem ke své politické minulosti počítala H., že Zemínová bude mět jasnější linii a její postoj bude kritičtější. Přitom poukazovala H. na to, jakou má Zemínová popularitu.

H. sama se vyjádřila, že je značně zvědavá, jak bude vypovídat Kleinerová.[19] Mluví o tom, že dala Kleinerové mnoho věcí (závažný materiál písemný a dokumenty)

---

kariérní vzestup ve sféře státní prokuratury, až se stal v roce 1952 generálním prokurátorem, později předsedou Nejvyššího soudu ČSR a ředitelem Výzkumného ústavu kriminologického.

19 Antonie Kleinerová (1901–1982), funkcionářka národněsocialistické strany a ženského hnutí, za války uvězněna pro odbojovou činnost, v letech 1946–1948 poslankyně Ústavodárného národního shromáždění. V roce 1949 zatčena a v procesu s Miladou Horákovou odsouzena k doživotnímu vězení, 1962 propuštěna na amnestii.

z ilegální práce a předpokládala, že je Kleinerová zničí. Zatím však byly u ní zabaveny a nyní jsou používány jako usvědčující materiál proti všem. H. řekla, že se diví, jak mohla s takovými lidmi sama pracovat.

Praha, dne 5. června 1950

Zpráva k čís[lu] 1

Od návratu ze sobotního přelíčení se obírala stále svým případem. Výpověď jednotlivých spoluobžalovaných dle její řeči na ni velmi působila a zhoršovala její duševní depresi. Protože byla po srdečním záchvatu úplně vyčerpána, tak si okamžitě lehla a ležela v klidu skoro 2 hodiny, aniž by mluvila.

První slova, která pronesla, bylo to, že při výsleších jí její referent řekl, že až uslyší výpověď svých spoluviníků, že se bude dívat tři dny v údivu. Konstatovala, že ne tři dny, ale celý život bude žasnout nad tím svým případem a nad lidmi, s nimiž se dostala k soudu.

Zde znovu podotkla, že teprve teď vidí, jak všichni referenti během výslechu byli pravdomluvní, ale že ona jim bohužel nevěřila. Nyní se ale přesvědčuje z výpovědi spoluobžalovaných, že všechno, co řekli, bylo do posledního písmene pravdivé.

Hrůza prý ji jímá, když si nyní uvědomí, že mezi její spolupracovníky patřil také Buchal,[20] kterého nazývá „lehkooděncem" vlastnícím „arzenál hasičské zbrojnice". Říká, že nedovede pochopit, jak takového člověka mohla akceptovat Zemínová a prověřit Přeučil.[21]

Přeučilova osobnost v celém přelíčení před ní značně údajně utrpěla. Říká, že teprve dnes vidí, s jakými lidmi vlastně pracovala a s jakými ztroskotanci bude souzena. Morální ránu jí dal Pecl,[22] o kterém hovoří jako o „hochštaplerovi" a profesionálním špionovi.

Sama mohu z vlastního pozorování upozornit, že jsem seznala, že zdravotní stav H. je velmi špatný. Říkala, že utrpěla těžký nervový otřes – chytá se za hlavu a říká, že to je hrozné – a stále si stěžuje na to, že má obavy, zda vydrží se svými silami do konce přelíčení. V sobotu večer byla v horečce a měla velké bolesti a křeče v noholi, musela jsem ji ošetřovat. Vyvrcholilo to usedavým pláčem, trvajícím dlouho do noci. Sama vidím, že její odolnost se stále během přelíčení snižuje a že stále více lpí na svých referentech.

---

20 Jan Buchal (1913–1950), policejní strážmistr u SNB v Ostravě. Odsouzen v procesu s Horákovou k trestu smrti, popraven 27.6.1950.

21 František Přeučil (1907–1996), novinář, nakladatel a funkcionář národněsocialistické strany. Zapojil se do protinacistického odboje, v letech 1946–1948 poslancem Ústavodárného národního shromáždění a zároveň majitelem nakladatelství Pamir. V listopadu 1949 zatčen, v procesu s Miladou Horákovou odsouzen k doživotnímu vězení, 1963 podmínečně propuštěn, 1968 rozsudek zrušen, 1990 plně rehabilitován.

22 Oldřich Pecl (1903–1950), funkcionář národněsocialistické strany, odsouzen v procesu s Miladou Horákovou k trestu smrti, popraven 27.6.1950.

Několikrát přede mnou hovořila, že by ráda s nimi zavedla rozhovor na svoji obhajobu a že by skutečně se ráda dotázala na celou řadu věcí, zda by je směla uvésti. K obhajobě ji sama zpracovávám stále tak, aby její poslední slova zněla jako výstraha pro všechny, kteří dělají ilegalitu, aby poukázala na její beznadějnost, aby rozebrala v kořenech, jaké důsledky by přinesla válka a vítězství Západu v návratu Němců do naší republiky – aby opravdově své činnosti, již by v krátkosti zrekapitulovala, litovala a aby neopomněla poznamenati, že toto vše mluví sama z vlastního nazírání, a ne na základě nějakých instrukcí.

Osobně mám dojem, že radami, které by dostala vzhledem ke svému plaidoru(!), by se řídila – protože její stav je nyní takový, že skutečně seznala, že to vše, co kdy jí její referenti říkali, je pravdivé, a že proto nejlepší by vyšla(!), když dá na jejich slova.

Celou neděli ležela, sama [jsem] ji žádala, aby nemluvila a uklidnila se. Ráno znovu propukla v dlouhotrvající pláč, který vyvrcholil srdečním záchvatem, a nemohla jsem ji žádným způsobem uklidniti. Pak spala asi čtyři hodiny. I tělesně je zeslabená.

Praha, dne 7. června 1950

Zpráva k čís[lu] 1

V posledních dnech nejvíce hovoříme o obhajobě H. před rozsudkem. Tímto problémem se sama nejvíce zaobírá, a jak mi dnes řekla, chce říci na svou obhajobu přibližně asi toto:

Úvodem se chce zmíniti, že ke své činnosti, která je, jak uvedla, tak závažná a rozsáhlá, nemá co říci na svoji obhajobu, protože její trestné činy se v žádném případě nedají obhajovat. Dále chce poděkovat advokátovi, který za ni nalezl slova k její obhajobě.[23]

Potom se chce zmínit několika slovy o tom, že si počínala naprosto nesprávně. Dedukcí jejích činů byla by válka, i když ona sama osobně by si ji nepřála. Chce poukázati na to, že válka musí být logickým důsledkem celého spiknutí všech přítomných proti republice. Dále chce údajně konstatovat, že svým postojem pracovala nikoliv pro socialismus, jak se celou dobu domnívala, ale pro návrat a restauraci kapitalismu. Pak chce v krátkosti zdůvodnit, proč se dostala na tuto cestu – přičemž nechce nikoho jmenovat. V závěru své obhajoby chce říci, že se sama přesvědčila, že žádnému občanu tohoto státu není bráno jeho přesvědčení a není pro toto přesvědčení zavírán. Musí ovšem se zapojit do budovatelského úsilí a výstavby socialismu v našem státě.

Nakonec chce varovat občanstvo, aby pro svoje přesvědčení nesledovalo její cestu, která končí v kriminále, a aby nepodceňovalo Státní bezpečnost, která vyšla z dělnické třídy.

Chce zdůraznit, že bude hovořit nejdéle pět minut a svou řeč formulovat tak, aby nebyla nějakou proklamací nebo výzvou k občanstvu. Říká, že ve své dnešní situaci

23 Horákové byl přidělen obhájce *ex offo* Vladimír Martin, dlouholetý a známý pražský advokát.

si nemůže dovolit veřejně hovořit k lidem, protože by to jednak vyznělo násilně a jednak nepravděpodobně.

Toto všechno sdělila H. – jak mi dnes po návratu od přelíčení sama řekla – svému právnímu zástupci v přítomnosti člena SNB. Advokát prý ji varoval, aby takto nemluvila, že to není vhodné. Naopak, dal jí přečíst svůj plaidor(!), který chce pronést na její obhajobu. Jak mi sdělila, ji čtení advokátovy obhajoby značně rozrušilo, protože jeho řeč neobsahuje v podstatě nic jiného než útoky na city státního soudu a prokurátorů (vemte na vědomí, že vedle ní sedí jednaosmdesátiletý otec a šestnáctiletá dcera).

Dále měl advokát údajně napsáno, že H. nechtěla válku jenom proto, že by se bombardováním zničily kapitalistické továrny a majetek zrádné emigrace. Toto tvrzení advokáta považuje za provokaci pro státní prokuraturu, protože údajně sama připustila, že chtěla válku, a nechce to nyní popírat.

Proto také řekla advokátovi, aby tyto dvě části ze své řeči úplně vypustil, ostatní pak změnil a doplnil jejími poznámkami. Podle jejích slov se však toho advokát zalekl a řekl, že i tak je jeho řeč dlouhá a že musí stejně ještě mnoho seškrtat. H. zdůrazňuje, že advokát ji úplně zklamal, protože prý má panický strach a bojí se zasáhnout v její prospěch. Naopak způsob jeho obhajoby v tom, že by chtěl popírat to, co H. již sama doznala, by zbytečně popuzoval proti H. a nebylo by to vlastně její stanovisko.

Vzhledem k této rozmluvě s advokátem jsem seznala, že H. podléhá jeho vlivu, protože věří, že je dokonale obeznámen s aktuální situací u státního soudu, a proto mi také řekla, že bude mluvit tak, jak jí navrhoval její advokát.

Sama osobně mám dojem, že své obhajoby nepoužije k veřejnému vystoupení a obhájení svých názorů, ale chce přiznat, že dnes vidí, že její cesta nebyla správná.

Státní ústřední archiv, Praha, fond Ministerstvo národní obrany, č. 95/2–253, strojopisný průklep, 43 strany.

Summaries

Articles

Tendentious Neutrality: Czechoslovak Arms and the Italo-Abyssinian Conflict

Abadi Woldekiros

Based on analysis of Czechoslovak arms exports the article aims to explain a lesser known chapter of Czechoslovak foreign policy in the mid-1930s – namely, Czechoslovak policy towards Abyssinia (today, Ethiopia) from just before and during the military conflict between this east-African empire and Fascist Italy. The author analyzes the activities of three Czechoslovak armaments manufacturers: Sellier & Bellot in Vlašim, Zbrojovka in Brno and Škoda in Pilsen. The largest Czechoslovak exporter of arms to Abyssinia was Zbrojovka, which supplied mainly handguns, machineguns and munitions to the country, whereas Škoda, the chief Czechoslovak arms manufacturer, tended not to react to its arms orders from there. In June 1935 Czechoslovakia imposed an embargo on arms exports to Abyssinia and Italy. In consequence, supplies of military technology to Addis Abeba, including already contracted and paid-for materiel, were halted, despite protests and pleas from Abyssinian diplomats. Although Czechoslovakia joined in the anti-Italian sanctions and lifted the arms embargo against Abyssinia after the latter was attacked by Italy in October 1935, further assistance to this African country was insignificant. Archive records, the author contends, support the claim that the policy of strict neutrality, which Prague pursued on the eve of war, was motivated by Czechoslovak interests in central Europe, seeking not to provoke Italy, and in fact eventually turning against beleaguered Abyssinia. This view is at variance with the legend of considerable Czechoslovak help for Abyssinia, which Edvard Beneš and Emperor Haile Selassie had for pragmatic reasons helped to create and which endured to a large extent for many years to come.

Exporting the 'Communist Cause': Czechoslovakia and Sub-Saharan Africa, 1948–62

Jakub Vít

In this article the author is concerned with an unusual and so far little known chapter in the history of Czechoslovak foreign policy during the Communist era. With the

beginning of decolonization and Soviet efforts to use countries that were becoming independent in its global competition with the USA, an important role within the Soviet bloc fell to Czechoslovakia. Owing to its highly developed economy and pre-WW II experience, Czechoslovakia became for two decades a pioneer of the 'Communist cause' in Sub-Saharan Africa and a proponent of Soviet foreign-policy aims in the region. It managed to develop diplomatic ties with a number of new states, participate importantly in their economic development and armament, and support various revolutionary movements. And yet, although it became relatively extensive, Czechoslovak involvement in Africa was never able to substitute for the traditional bonds between the newly created states and their former colonial powers. On the contrary, Czechoslovak involvement ran increasingly into problems caused by Communist policies, command-control economics, and ever more frequent Soviet directives, until, in the first half of the 1960s, the laboriously constructed image of Czechoslovakia as an acceptable proponent of 'non-capitalist development' in Africa collapsed. An essential factor in this was the loss of its gradually established areas of support in the region, as a result of pro-Western change in the political course taken by Guinea, the overthrow of friendly régimes in Ghana and Mali, and, ultimately, civil war in Nigeria. Nevertheless, by its initiative, Czechoslovakia helped to make Sub-Saharan Africa an open arena in the bi-polar confrontation.

Restrained Internationalism: The Greek Civil War and Czechoslovak Material Assistance to the Greek Democratic Army

Pavel Hradečný

The first part of the article is an analysis of the internal and external aspects of the Greek civil war, 1946–49, which came to a head with the power struggle between left-wing forces, under the influence of the Greek Communist Party (GCP), and the royalist régime in Athens, resulting in one of the first signs of 'hot' conflict in the incipient 'Cold War'. The article pays particular attention to the approach taken by the GCP leadership, with Nikos Zachariadis at the head: first, aiming to establish a 'People's Democracy of Greece', it launched, in spring 1946, a so-called 'dual strategy' – legal political competition and, simultaneously, armed conflict, the instrument of which was the guerrilla Greek Democratic Army (Dimokratikos Stratos Elladas or DSE) which emerged in the mountains –, and, ultimately, from autumn 1947, it set out on the road to total confrontation (an expression of which was the proclamation of the government of a 'Free Greece'). The Soviet-Yugoslav split dealt it a hard blow, since Belgrade had hitherto provided the most military assistance until the GCP came out in support of Stalin against Tito. In the summer of 1949, Athens, with the help of Great Britain and, later, the USA forced the insurgents to withdraw beyond the Albanian frontier.

The article continues with an analysis of Soviet attitudes to the Greek Civil War, pointing out that Greece played a permanently marginal role in Soviet geopolitical strategy. These attitudes depended mainly on Soviet efforts both to consolidate its own post-war power gains in central and eastern Europe and to guard against possible American military intervention in the Balkans, eventually, from 1948, attemp-

ting also to isolate Tito's Yugoslavia; this led to the variability, ambiguity and inconsistency of these attitudes. On the whole, the author argues, the Soviet Union acted with great caution throughout the period of the Greek Civil War, avoiding direct material assistance to the Greek Democratic Army, which it tried instead – under its own sponsorship, of course – to foist on the 'fraternal parties' and 'friendly states', while seeking to keep this top secret.

In the second part of the article, on the basis of published sources and his own archive research using records of Czechoslovak and Greek provenience, the author considers Czechoslovak material assistance to the Greek Communists and the Greek Democratic Army. Although the Greek Communists did receive some support, both material and financial, from the Czechoslovak Communist Party as early as in 1946 and 1947 and although Prague diplomacy at the time supported positions detrimental to Athens, Czechoslovakia as a state did not join in the 'international assistance' to the Greek Democratic Army till after the Czechoslovak Communist takeover of February 1948. From September 1948 to the summer of 1949 the Czechoslovak Communist régime, on instructions from Moscow, coordinated its supplies to the insurgents directly with Polish, Hungarian and Romanian activity. As part of 'Operation G' (*Akce Ř* [*Řecko*]), Czechoslovakia gave the Greek insurgents materiel and other goods to the sum, in 1948/49 values, of about 750,000,000 Czechoslovak crowns (roughly US$ 15,000,000). The two previously unknown documents appended to the article help to clarify the picture of Czechoslovak material assistance to the Greek Democratic Army.

A German Burden: *Vergangenheitsbewältigung* in the Life and Work of Leni Riefenstahl

Blahoslav Hruška

The director, photographer and actress Leni Riefenstahl, who recently became a centenarian, is among the best known and most controversial figures of twentieth-century German culture, because she has systematically created her own image, one that has taken on the dimensions of something approaching that of a martyr. The present article presents the political and historical context of her propaganda films, examines the ideological background of the making of the films, and compares this with the claims made by Riefenstahl in her autobiography. It briefly also considers her work as a photographer. Another important factor is the aesthetic view of her work (the question of 'Fascist art'), which, the author contends, can only be understood in the context of its time and cannot be properly considered at the strictly aesthetic level. Closely connected with the 'Leni Legend' is a consideration of questions of ethics and guilt. The author recalls the post-WW II trials of Riefenstahl, particularly in the de-Nazification courts, and accusations of complicity in the Roma Holocaust, which were made against her. Lastly, he considers the relationship between commercial culture and Riefenstahl's strategy of self-presentation. He concludes that she has now gone from being the stereotype of the 'greatest propagandist of the Third Reich' to yet another figure of contemporary pop culture.

Reviews

An Ambitious Attempt: Karel Kramář in the Ideological Context of His Day

Bedřich Loewenstein

Martina Winkler, *Karel Kramář (1860–1937): Selbstbild: Fremdwahrnehmungen und Modernisierungsverständnis eines tschechischen Politikers.* (Ordnungssysteme: Studie zur Ideengeschichte der Neuzeit, vol. 10.) Munich: Oldenbourg, 2002, 413 pp.

The reviewer considers the strengths and weaknesses of this work by a young German historian and the unusually broad, nuanced theoretical scope with which she approaches this important rightwing Czech politician who was active in the final years of the Austro-Hungarian Empire and the first Czechoslovak Republic that followed it. The reviewer acknowledges the historian's familiarity with the material and her skill at dealing with the *Weltanschauungen* of the late nineteenth and early twentieth centuries at the level of contemporaneous discourses, but asks whether this approach is enough to understand the educated yet occasionally opportunistic Kramář.

'The Long March', Czechoslovak Style: Still a Provocative Synthesis Concerning the Communist Road to Power

Jiří Křesťan

Jacques Rupnik, *Dějiny Komunistické strany Československa: Od počátků do převzetí moci.* Translated from the French by Helena Beguivin, Prague: Academia, 2002, 285 pp.

The reviewer carefully analyzes the main theses of Rupnik's book, which was originally written as a university dissertation more than twenty years ago and first published as *Histoire du Parti communiste tchécoslovaque: Dès origines à la prise du pouvoir* (Paris 1981). He emphasizes the numerous strong points of the work but also challenges some of its claims. Despite its being based on outmoded research, this history, he argues, remains the best monograph on the topic. Its value rests not only in its presentation of the facts, but also in the elegance of its ideas, its sense for the philosophy of history, the raising of essential questions and the formulation of conclusions that stimulate further thought.

An Anatomy of Czechoslovak Torpor in 1956

Eva Hahnová

Muriel Blaive, *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956.* Translated from the French by Marcela Poučová, with an Afterword by Jiří Pernes, Prague: Prostor, 2001, 461 pp.

This work by a French historian is, in the eyes of the reviewer, an unusually inspirational contribution to the history of Communist Czechoslovakia. The book

stands out for attempting to answer essential questions, shifting the traditional focus of research from the centres of power to the social mechanisms of application of that power, and brilliantly deconstructing basic and often still common interpretational models in Czech and non-Czech historiography and journalism.

On Ethnic Cleansing in Post-World War II Central-Europe

Jiří Pešek

Philipp Ther and Ana Siljak (eds), *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe 1944–1948*, Lanham, Boulder, New York and Oxford: Rowman & Littlefield, 2001, 343 pp.

This volume of papers given at a conference in Gliwice, Poland, in 1997, is concerned with forced population transfers and acts of repression in post-1945 Poland and Czechoslovakia and the subsequent lives of the expellees in the two Germanys. The reviewer considers the three contributions on Czechoslovak history and concludes that the whole work is to be praised for summarizing the huge amount of literature and pointing out the continued objective and ethical relevance of the topic in the context of late twentieth-century European developments.

A Remarkable Russian Contribution to the History of the Soviet Bloc

Michal Reiman

T. V. Volokitina, G. P. Murashko, A. F. Noskova and T. A. Pokivaylova, *Moskva i Vostochnaya Yevropa: Stanovleniye politicheskikh rezhimov sovetskogo tipa (1949–1953). Ocherki istorii*. Moscow: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya, 2002, 686 pp.

This work by four Russian authors is, according to the reviewer, a high-quality, informative contribution to the history of the Soviet bloc. He is pleased that the authors have sought to offer not merely description of the individual events but a comprehensive interpretation of political trends in connection with the administrative changes. He reports on the new facts and insights they offer, mainly in connection with the post-war purges in the individual countries, the emergence of a new system, the formation of its power mechanisms in the Soviet-bloc, and the extent and functions of repression there.

Erich, Leave Us Alone to Do Our Work

Tomáš Zahradníček

Andrzej Paczkowski, *Droga do 'mniejszego zła': Strategia i taktyka obozu władzy, lipiec 1980 – styczeń 1982*, Cracow: Wydawnictwo literackie, 2002, 329 pp.

The reviewer acquaints us with this dramatic portrayal of the 'Solidarity era' in Poland, which is demarcated by the worker unrest in the Gdansk shipyards and the declaration of a 'state of emergency', as discussed by a renowned Polish historian.

The author focuses on events at the tip of the Polish power pyramid and on talks with Moscow concerning a suitable approach to take towards Solidarity. According to the reviewer, the book is written in a highly engaging way and also testifies to the clearly advanced state of Polish research into recent history.

A History of the Spanish Civil War, Freed of Ideological Dictates

Josef Forbelský

Jiří Chalupa, *Zápisky o válce občanské*, Prague: Lidové noviny, 2002, 159 pp.

Chalupa's book on the Spanish Civil War, 1936–39, the reviewer argues, is written as a popular history, yet fundamentally and thoroughly fills an information vacuum and corrects the ideologically deformed analyses of this topic, which had previously been dominant in Czechoslovakia.

A Vivid Portrait of the Founder of Fascism

Vlastimil Hála

Jasper Ridley, *Mussolini*. Translated from the English with a Foreword by Milan Dvořák, Prague: Themis, 2002, 418 pp.

The strength of this monograph by a well-known British historian and biographer is, according to the reviewer, its depiction of the beginning of the Fascist movement and revealing the distinct formation of the Fascist mode of racism, together with its overall well-balanced, nuanced approach to the material.

Israeli History Laxly Treated, Shoddily Translated

Marian Kratochvíl

Martin Gilbert, *Izrael: Dějiny*. Translated from the English by Josef Orel, Prague: Jiří Buchal – BB Art, 2002, 668 pp.

According to the reviewer, Martin Gilbert's *Israel: A History* (1998), here in Czech translation, offers a standard work by an historian from the Anglo-Saxon world, which is based far more on memoirs than on primary sources. The overall impression is spoilt by historical errors and imprecision, as well as the incorrect Czech transcription of a number of Jewish names and titles.

Discussion

Four with One Blow

Jaromír Navrátil and Jitka Vondrová

The two authors take issue with Antonín Benčík's 'Obrazy historie z petřínského bludiště' [Images of History from the House of Mirrors at Petřín] (published in

Soudobé dějiny, vol. 9, 2002, nos 3–4, pp. 620–38), the reply to Jiří Suk's 'Alexander Dubček – velký státník, nebo politický symbol?' [Alexander Dubček – Great Statesman or Simply Symbol?] (*Soudobé dějiny*, vol. 9, 2002, no. 1, pp. 92–103), the review of Benčík's book *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi: Drama muže, který předběhl svou dobu* [The hidden truth about Alexander Dubček: Drama of man who was ahead of his time] (Prague, 2001). Benčík's arguments are, they contend, far from serious academic debate, reminiscent instead of the ideological pigeonholing of the Communist era. They reproach Benčík for his highly selective use of sources, tendentious interpretation conforming to the reform-Communist defence of political participants in the Prague Spring, and of having intentionally misquoted at least one his critics. They return to several moot points in the Czechoslovak developments of the late 1960s, in order to rebut Benčík's criticism of themselves and support their argument (presented in the commentaries to the relevant volumes of the 'Documents on the History of the Czechoslovak Crisis of 1967–70' series) that the Party leadership's reform process had lost momentum even in the spring of 1968.

Concerning a Review of *Predjarie*, a Book about Slovakia in the 1960s

Stanislav Sikora, Miroslav Londák and Elena Londáková

The authors of *Predjarie: Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967* [Before the Spring: Political, economic and cultural developments in Slovakia, 1960–67] (Bratislava, 2002) react here to Jan Pešek's review of their book, which was published in *Soudobé dějiny*, vol. 9, 2002, nos 3–4, pp. 609–13. They take issue with the reviewer's criticism of the whole conception of the book and make concrete objections to some of his points.

Chronicle

Jiří Pelikán and his Private Papers in Rome

Vojtech Čelko and Josef Kašpar

The authors report that the Italian parliament has purchased the private papers of the late Czechoslovak politician and journalist Jiří Pelikán (1923–1999). They also discuss the commemorative meeting organized by the Italian parliament to mark Pelikán's eightieth birthday (which he did not live to see), and acquaint the reader with the finding aid to these papers. They outline Pelikán's career, from his having entered politics as a radical Communist university student at the time of the February 1948 Communist putsch, to his becoming the reformist head of Czechoslovak TV during the Prague Spring, 1968, seeking political asylum in Italy in 1969, founding and running the important émigré journal *Listy* in Rome, and twice being elected to the European Parliament as the candidate of the Italian Socialist Party.

A K 2001 Society Exhibition

Bořivoj Čelovský

A review of a large exhibition titled 'Czech and Slovak Émigrés of the Twentieth Century', which was privately organized in Brno by Jan Kratochvil, the son of the émigré writer Josef Kratochvil.

The Archive of Contemporary History

Reports from Milada Horáková's Cell

Karel Kaplan

An edition of documents compiled by Karel Kaplan (author of, among other things, a book on the Communist show trial of the politician Milada Horáková, which led to her execution in 1950) contains reports by an informer who was planted as a fellow prisoner in Horáková's cell. Intended for investigators in the Czechoslovak State Security Forces (StB), the reports constitute a highly unusual source because few such reports on victims of the Czechoslovak show trials of the 1950s have been preserved. These particular documents constitute a record not only of Horáková's views on Socialism/Communism, her own political work and the trial itself, but also offer exceptional insight into the mental state, inner feelings, health problems, reactions, fears and concerns of an imprisoned woman and public figure, who was, above all, an extraordinary person.

Contributors

Vojtech Čelko (1946) is a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, the Academy of Sciences, Prague. His area of professional interest is Czech and Slovak history from 1945 to the present in the context of central Europe.

Bořivoj Čelovský (1923) was an émigré from 1948 to late 1989, during which time he took a degree in history and worked in various ministries of the Canada Government. His area of specialization is German foreign policy towards Czechoslovakia, 1938–45 and Czechoslovak anti-Communist émigrés. His publications include *Mnichovský syndrom* [The Munich syndrome] and *Politici bez moci* [Politicians without power] (both Šenov near Ostrava, 2000).

Josef Forbelský (1930) is a literary historian and translator, formerly Head of the Spanish Department the Institute of Romance Studies at Prague University, with which he now works externally. He is concerned primarily with the literature of the Spanish-speaking countries. His publications include *Španělská literatura 20. století* [Twentieth-century Spanish Literature] (Prague, 1999).

Eva Hahnová (1946) has lived in West Germany since 1968. She is currently a free-lance historian and journalist. Her chief professional interests are the history of Communism, modern nationalism, modern Czech political thought and, most recently, the history of the Sudeten Germans and their relations with the Czechs. Her publications include *Sudetoněmecký problém: Obtížné loučení s minulostí* [The Sudeten German Problem: A Difficult Parting with the Past] (Prague, 1996, Ústí nad Labem, 1999) and, with Hans Henning Hahn, *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání* [Sudeten German Remembering and Forgetting] (Prague, 2002).

Vlastimil Hála (1951) is a Senior Researcher in the Philosophy Institute, the Academy of Sciences, Prague, concerned chiefly with the question of ethics in the history of philosophy. He is the author of *Impulsy Kantovy etiky* [Impulses of Kant's ethics] (Prague, 1994) and articles on the history of philosophy and contemporary philosophy, including that of Bolzano, Brentano, Hösle and Habermas.

Pavel Hradečný (1938) is a Senior Researcher in the Historical Institute, Academy of Sciences, Prague, concerned with modern Balkan history. He is the co-author of *Dějiny Řecka* [A history of Greece] (Prague, 1998).

Blahoslav Hruška (1976) is a post-graduate student at Prague University, working on aspects of German and Austrian history.

Karel Kaplan (1928) was, from 1976 to late 1989, an émigré in Germany, before becoming a Senior Research in the Institute of Contemporary History, the Academy of Sciences, Prague, with which he now works as an external researcher. A leading specialist in post-1945 Czechoslovak history, Kaplan's many works, published in the Czech Republic and abroad, include *Největší politický proces: 'M. Horáková a spol.'* [The biggest show trial: Milada Horáková et al] (Prague and Brno, 1995), *Pět kapitol o Únoru* [Five chapters about February] (Brno, 1997) and the two-volume *Kořeny československé reformy 1968* [The roots of Czechoslovak reform, 1968] (Brno, 2000 and 2002).

Josef Kašpar (1946) has lived in Italy since 1970, where he works for the RAI radio station. He also works with BBC radio and the *Mladá fronta Dnes* and *Respekt* newspapers.

Marian Kratochvíl (1952), a specialist on Africa, is now employed by the Institute of Contemporary History, the Academy of Sciences, Prague. He is currently concerned with Croatian-Slovene relations.

Jiří Křesťan (1957) is an archivist, historian and head of a department of the Central State Archives in Prague. He is concerned primarily with the history of Communism and Socialism in the Bohemian Lands, in particular the life and work of Zdeněk Nejedlý, about whom he wrote *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého* [The Czech Question in the Work of Zdeněk Nejedlý] (Prague, 1996).

Bedřich Loewenstein (1929) was, till 1970, a Senior Researcher in the Historical Institute at the Czechoslovak Academy of Sciences. In 1979–94 he was Professor of Modern History at the Free University of Berlin. His area of specialization is European history from the eighteenth century to the present, chiefly civil society. His Czech publications include *Projekt moderny* [The Modernity Project] (Prague, 1995).

Jaromír Navrátil (1926) was, for political reasons, forced to do manual labour in the Seventies and Eighties. He has, since 1993, collaborated with the Institute of Contemporary History, the Academy of Sciences, Prague, chiefly on research into the history of the Czechoslovak armed forces and the Prague Spring (1968–69). Together with Jitka Vondrová, he has compiled and edited six volumes for the 'Documents on the History of the Czechoslovak Crisis, 1967–70' series.

Jiří Pešek (1954) is Professor of German Studies and Head of the Department of German Studies in the Institute of International Studies, Prague University. He is co-author of several books and author of a number of articles concerned chiefly with cultural history from the Middle Ages to the present.

Michal Reiman (1930) is Professor Emeritus of Political Science and Modern East European History at the Free University of Berlin, and now teaches in the Institute of International Studies, Prague University. A specialist in world history and the history of the Soviet Union, he most recently published *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí* [Communist totalitarianism and related matters] (Prague, 2000).

Jakub Vít (1971) is employed at the United States Embassy in Prague. He read history and political science at university. His chief professional interest is the developing countries, particularly those of Africa and Asia.

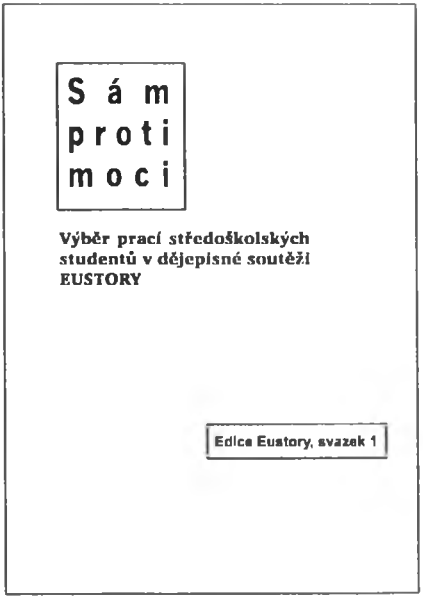
Jitka Vondrová (1953) has, since 1991, been a Senior Research in the Institute of Contemporary History, the Academy of Sciences, Prague. She is concerned mainly with the compilation and editing of volumes for the 'Documents on the History of the Czechoslovak Crisis, 1967–70' series.

Abadi Woldekiros (1955) was born in Ethiopia and graduated from the University of Economics, Prague. He is now a post-graduate student of international relations in the Jan Masaryk Centre for International Studies, Prague.

Tomáš Zahradníček (1971), Editor-in-Chief of the journal *Dějiny a současnost*, has a professional interest mainly in neglected topics of modern/contemporary history. He has published *Jak vyhrát cizí válku: Češi, Poláci a Ukrajinci 1914–1918* [How to win a foreign war: Czechs, Poles and Ukrainians, 1914–18] (Prague, 2000).

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
vydal
v roce 2002

Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na disketě (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce.
2. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
3. a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), název a značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.
   b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie**: Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno) – spoluautoři: *Název: Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať ze sborníku**: Autor stati – spoluautoři (viz výše): Název: Podnázev. In: Editor sborníku – spoluediteři (obdobně jako u autora monografie) (ed.): *Název sborníku: Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu**: Autor stati – spoluautoři (viz výše): Název: Podnázev. In: *Název časopisu* (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran. **Stať z denního tisku**: Autor stati (viz výše): Název: Podnázev. In: *Název novin* (kurzivou), přesné datum, rezmezí stran.
   c) Pro recenzi a anotaci: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.).
4. Vyžaduje-li povaha Vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očíslujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
5. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Pro informace o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (aktuální zaměstnání, oblast specializace, případně název Vaší profilové publikace s místem a rokem vydání).

Soudobé dějiny
budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

PE 6387 /
10. 2003.

